

Prof. Miskolczi Bodnár Péter az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola vezetőjének köszöntője

kre-dit.hu/tanulmanyok/prof-miskolczi-bodnar-peter-koszontoje/

2018. május 16.

Tisztelt Olvasó!

Hadd kezdjem köszöntő soraimat egy személyes emlékkal. Amikor a diplomám megszerzését követően megszülettek első tanulmányaim igen korlátozott volt a publikációs lehetőség. Tudományos vezetőm személyes kapcsolatait felhasználva tudta elérni, hogy kezdeti műveim nyomtatásban is megjelenhessenek. A helyzet azóta sokat javult, mégis öröm újtára bocsátani egy új kiadványt, amely a pályájuk kezdetén tartó fiatalok írásainak olvasókhöz eljuttatását tűzi zászlajára.

Doktori iskolai vezetőként ma is szembesülök azzal, hogy PhD hallgatóink számára nem könnyű feladat kutatási eredményeik bemutatása, gondolataik lényegre törő összefoglalása, mások tudomására hozása. A számos akadály egyike még ma is az, hogy nem minden témában könnyű megjelentetni az elkészült tanulmányokat, és gyakran hosszú idő telik el a kézirat leadása és megjelenése között. Egy új kiadvány jelentős előre lépés ezen a területen. Egy olyan folyóirat, amely kifejezetten doktorandák és doktoranduszok kutatási eredményeinek közlésére szakosodik, éppen ott nyit kaput, ahol a lehetőségre a legnagyobb szükség van. A kutatási eredmények tömör, érthető formában történő közlését ugyanis tanulni és gyakorolni kell. Évtizedes publikációs gyakorlat után is sokszor szembesülhetünk azzal, hogy megjelent írásainkat újraolvasva, másként, közérthetőbben, egyszerűbben, világosabban íránk meg a cikket, ha arra lehetőségünk lenne. Tanulni nem csupán saját hibáinkból lehet, mások műveiben is találhatunk követendő példákat.

A most útjára induló kiadványban nem csupán a lehetőséget látom, hanem az ösztönzést is. Az újabb publikációs lehetőség – reményeim szerint – arra sarkallja majd a PhD hallgatókat, hogy a ma még üres lapokat töltsék meg érdekes gondolatokkal, elemzésekkel.

Folyóiratunk alkalmat ad a fiatalok számára, hogy a szerkesztési munkába is belekóstoljanak.

Dicsérendő az a kezdeményező szellem és önállóság, amellyel fiatal kollégáink a lapindítás szimpatikus ötletétől eljutottak odáig, hogy megjelenhet az első szám, amelyet – bízom benne – még sok hasonló követ majd.

Szerencsés kezdeményezésnek gondolom azt, hogy az új kiadvány a Károli Gáspár Református Egyetem mindhárom doktori iskolája hallgatóinak közös publikációs lehetőséget biztosít, mert ezzel lehetővé teszi mások eredményeinek és a más doktori iskolákban folyó kutatásoknak a megismerését, ami ösztönzőleg hat és együttműködésre sarkall.

Végezetül hadd adjak hangot reményemnek, hogy a KRE-DIt öregbíteni fogja a Károli Gáspár Református Egyetem hírnevét.

Prof. Miskolczi Bodnár Péter

az Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola vezetője

Bogyó Zsófia: Képzület és igehirdetés

kre-dit.hu/tanulmanyok/bogyo-zsofia-kepzelet-es-igehirdetes/

2018. május 16.

Bevezetés: A tanulmány célja

Dolgozatom a képzelőerőről, annak használatáról és alkalmazásáról szól az igehirdetői szolgálatban. Beleértve az igehirdető és a hallgatóság képzelőerejét egyaránt. A szakirodalom angol megfogalmazásának *imagination* szavát többféleképpen lehetne magyarra fordítani. Ezek közül a *képzelőerő* kifejezést tartom leginkább helytállóknak, és leginkább előítéletektől és prekoncepcióktól mentesnek a megnevezett témát tekintve. Ezért mindvégig tudatosan és következetesen így fordítom, így használom.

A téma alapját Thomas H. Troeger 1990-es években megjelent könyve *Imagining a Sermon*¹ adta. E műnek alapvetését és koncepcióját szeretném bemutatni, kiegészítve más szerzők meglátásaival, illetve következtetéseket levonni és mérlegre tenni jelen századunk kihívásaira nézve. Végezetül a fent megnevezett könyv egyik minta igehirdetésének fordítását közlöm, annak elemzésével együtt.

A téma kifejtésével a képzelőerő fontosságára, szerepére, lehetőségeire és veszélyeire szeretném a figyelmet irányítani, valamint együttgondolkodásra és párbeszédre hívni az olvasót.

Képzelőerő definiálásának lehetőségei, funkciói

Mit értünk képzelőerőn? Egyáltalán nem könnyű definiálni. Számos szemlélet, még több értelmezés igyekszik jelentését és jelentőségét megragadni. Hogy mit értünk alatta, az

valóban nézőpont kérdése, s természetéből fakadóan definitív módon nehezen meghatározható. A következőkben néhány példán keresztül a kérdés összetettségét fogom szemléltetni, továbbá rámutatni arra, hogy mégis mennyire hozzátartozik létünk alapjaihoz, működéséhez. Paul Scott Wilson nyelvi funkcióként tekint rá, ami fejleszthető, táplálható mind a tapasztalatok, mind a Szentírás igéi által. Ezek egymással való találkozásai hoznak létre valami új, friss ötleteket.² Fredd Craddock empatikus képzelőerőről beszél, amely abban segít bennünket, hogy jobban megértsük gyülekezeti tagjaink helyzetét, életét, azt, amiben élnek.³ Walter Brueggemann képzelőerőről alkotott nézeteire Tunyogi Lehel tér ki Brueggemann egyik igehirdetését elemezve. Egyrészt megemlíti, hogy Brueggemann saját igehirdetésében is törekszik „a Biblia általa sokat hangsúlyozott alapvonásaihoz, a költőiséghez és az imaginatív vonáshoz igazodik, és maga is a költőiségre és a képzelőerő adta lehetőségek alkalmazására törekszik.”⁴ A képzelőerő leghatékonyabb megnyilvánulásának pedig a metaforát tartja, amely segíti egy alternatív valóság megalkotását, továbbá megvédi az igehirdetőt attól, hogy a túlzott aktualizálás révén elszakadjon a szöveg eredeti kontextusától és üzenetétől.⁵ „A képzelőerő azért fontos, mert az igehirdetésnek újra kell fogalmaznia a valóságot, illetve egy új, más valóságot kell megfogalmaznia, mint alternatívát a jelenlegi valósággal szemben.”⁶ A képzelőerőnek ilyen nagy szerepet tulajdonító meglátás az igehirdetés szükségszerű és nélkülözhetetlen elemeként foglalkozik a képzelőerővel. Azaz a képzelőerő az, amely révén egyáltalán lehetséges a Biblia igazsága világának interpretálása, továbbá a képzelőerő az, amely révén a hallgató (főleg metaforák segítségével) képes megalkotni egy alternatív világot, e révén képes a hallottakat életének megfelelően lefordítani. Ez után következik az a mellett való elköteleződés.

Barbara Brown Taylor pedig egy újabb szempontra hívja fel a figyelmet, amikor arról ír, hogy a képzelőerő kockáztatás. Rámutatva arra, hogy a képzelőerőn keresztül a Szentlélek képes számunkra ismeretlen területekre elvezetni. Ahol homiletikai eszköztárunkat ki kell ürítenünk, és engednünk kell a vezetésnek.⁷ Warren W. Wiersbe 3+1 funkcióját nevezi meg az egészséges képzelőerőnek: előhívás/felidézés, észlelés, összekapcsolás, kreáció.⁸

A képzelőerő definiálásának kapcsán az is nehézséget okoz, hogy biztos megállapítás szülessen arról, hogy milyen kapcsolat áll fenn a képzelet és a képek között. Michael Beaney könyvében ezt is vizsgálja: „Ha arról lenne szó, hogy a képzelőerő mindig tartalmaz képeket, az azt jelentené, hogy aki jól bír a képzelőerejével, az nagyon jó képalkotásokban. Ha arról lenne szó, hogy a képzelőerő mindig tartalmaz képeket, az azt jelentené, hogy aki jól bír a képzelőerejével, az nagyon jó képalkotásokban.”⁹

Hogyan vélekedik a fogalomról Thomas H. Troeger? *Imagining a Sermon* könyvének első fejezetében a következőképpen definiálja a képzelőerőt: „a képzelőerő az elme vizionális és integratív kapacitását használja fel ahhoz, hogy teológiai megértést alkosson.”¹⁰ Másként megfogalmazva: Troeger a teológiai megértéshez szükséges mozgatórugóként, funkcióként, összekötő kapocsként tekint. Jelentőségét a szolgálatban egy képpel szemlélteti, amikor arról ír, hogy nem hajlandó becsapni a gyülekezetet azzal, hogy nagy folyóvízi utazásáról (lelki út) egy ajándék követ ad a gyülekezeti tagoknak, ahelyett, hogy magával vinné őket egy útra, amely révén ők maguk tapasztalhatják meg, és érezhetik a folyó sodrását.¹¹ Hozzátenném, hogy pszichológiailag milyen jelentőséggel bír a tanulás

folyamatában, a bevéődésben a meggyőződés, a belátás, a megtapasztalás. Az igehirdetés kihívása ebben rejlik: úgy prédikálni, hogy az ne a hallgatón kívül történjen, hanem belül, azaz ő is részesévé váljon az eseménynek. Nézőből, hallgatóból résztvevő legyen. Troeger megállapítja, hogy a képzeletet nélkülöző igehirdetés megfosztja a hallgatót attól, hogy maga alakíthassa ki saját teológiai reflexióját.¹² Ha továbbgondoljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az egyoldalúan csak az értelemre fókuszáló és hatni kívánó igehirdetések nem lelki nagykorúságra nevelik lelki nagykorúságra a hívőket. Az igehirdetés maga válhat céljának elérése gátjává. Sőt, érzelmileg fejletlen és megrekedt embereket nevel. A képzelőerő használatának kérdése tehát szorosan összefügg a spiritualitással. Ahogyan Peter Scazzero fogalmaz: „lehetetlen spirituálisan érettnnek lenni emocionálisan éretlenül.”¹³ Továbbá azt is fontos megemlítenünk, hogy a képzelőerő használatának kapcsán felvetődik a jobb és bal agyféltekék használata. Wiersbe Sámul második könyvének 17. fejezetében található Ahitófel és Húsaj tanácsai alapján elemzi a jobb és bal agyféltekén alapuló beszédek hatékonyságának mértéket és jellemzőit. Megfigyelése szerint, amikor Húsaj nem nyomta el a jobb agyféltekének működését, olyan beszédet tudott tartani, amely által meggyőzte Absolont. A jobb agyféltekét alkalmazó igehirdetések nemcsak autoritást, logikus terveket kíván közvetíteni, hanem hallgatóságát bevonja úgy, hogy ne csak hallgatni, hanem követni is akarja mindazt, amit meghallott.¹⁴

Valóság kontra képzelet?

A képzelőerővel kapcsolatos előítéletek részben a képzelet és a fantázia szavak szinonimaként való kezeléséből fakadnak. Arra következtetve ebből, hogy a képzelet távol áll a valóságtól, és a képzelőerő használata nem más mint spekuláció. Troeger álláspontja a következő: a képzelőerő a valóság megismerésére vezet el bennünket, nem a valóságból való kiszakadásra. A képzelőerőt a Szentlélek bátorítja, a Szentírás fegyelmezi, meghatározza. A szakirodalmak bölcsessége információval látja el, és ami energetizálja a képzelőerőt, az maga a külső környezet.¹⁵

Érdekességképpen megemlítenendő, hogy Wiersbe képzelőerőre vonatkozó teóriáját summáját tíz pontban foglalta össze, amelyből kettő pontosan azzal foglalkozik, amelyet Troeger is megfogalmazott. Az egyik, miszerint „a fantázia kilép a való világból felépítve egy alternatív világot, míg a képzelőerő a valóságba hatol be és kreatívan új világgá, megújult világgá teremti azt.”¹⁶ A másik megnevezett pont szerint „a képek táplálják a koncepciókat, a koncepciók fegyelmezik a képeket. Képek koncepciók nélkül vakok, koncepciók képek nélkül terméketlenek”¹⁷ – idézi Wiersbe Sallie McFague-t.

A fantáziának és a képzelőerőnek ilyen mértékű megkülönböztetése felveti a kérdést, hogy két különböző alkotó erőről van szó, avagy ugyan annak az alkotó, tevékeny erőnek két, egészen másra irányuló tevékenységéről.

Média és képzelet

Amennyiben állást foglalunk amellett, hogy a képzelőerő aktivitásához szorosan, kizárólagosan és/vagy részlegesen hozzátartozik a képalkotó tevékenység (azaz: minden képzet tartalmaz képeket, vagy: a képzetek tartalmazhatnak képeket), elkerülhetetlen a

média képközpontosságra gyakorolt hatásával foglalkozni. Vajon az audio-vizuális média megjelenésével fejlődött vagy romlott képzelőerőnk erőssége és minősége? Az audio-vizuális média, vagy az audális média fejlesztője a képzelőerőnek?

Troeger a televízió korában nőtt fel, és írásában megvizsgálja, hogy a korabeli média milyen hatást gyakorol gondolkodásmódunkra, befogadóképességünkre, képzeletünkre. Továbbá részletesen foglalkozik azzal is, hogy a média állhat-e az evangélium szolgálatában. A szerző ellenvéleményeket is felsorakoztat, végül amellet foglal állást, hogy használható, szerepe van, és kihívás elé állítja az igehirdetőt.¹⁸

A könyv megszületése óta több mint 25 év telt el, a kommunikációs csatornák, a média azóta óriási fejlődésen és változásokon ment keresztül. Strauss és Howe meglátása révén 15-20 évente beszélhetünk egy-egy új generációról, amelynek domináns meghatározói között a internethasználathoz való viszonyulás szerepel. Újabban megjelent az alfa-generációnak a fogalma is. Nagy Ádám és Kölcsey Attila cikkükben arról tesznek megállapítást, hogy még nem bizonyított és nem indokolt egy újabb generációnak a megnevezése, mert nagyon kevés adat és megfigyelés áll rendelkezésünkre a 2010 után születettekről, a meglévő adatok sokkal inkább előrejelzések, találgatások. Egyelőre a Z 2.0-t találják megfelelőnek.¹⁹

A felnövekvő generációkat újabb és újabb hatások érik, emiatt nyelvezetük, megértési működésük jelentősen változik. Az X generáció tagjai (60-70-es években születtek) azok, akik a televízió készülékeken keresztül tájékozódtak.²⁰ A Prensky-modell terminusa szerint a 80-as, 90-es években születettektől kezdve beszélhetünk digitális bennszülöttekről.²¹ Az Y generáció (80-90-es években születtek) tagjainak jellemzőit Nagy Ádám és Kölcsey Attila Marc Prensky munkájából veszik át: „Gyorsan befogadják az információkat, a szöveg helyett a hangot és a képet preferálják, előnyben részesítik a véletlenszerű kapcsolódásokat (hypertext).”²² Ez a megállapítás szorosan kapcsolódik vizsgált témánkhoz. A képzelőerő használatának fontosságára, a képközpontosság és a gyors kapcsolások mai jelentőségére hívják fel a figyelmet.

Az ezredforduló után születtek a Z generációnak a tagjai. Ők azok, akik nem tudják, milyen volt a világ mobiltelefon, internet és televízió nélkül. Az Y generációtól különösen abban térnek el, hogy internethasználatuk nagy részét nemcsak a fogyasztás, hanem az alkotó tevékenység is meghatározza (például blogolnak), továbbá a *multitasking*.²³

A fiatalok egymásközti kommunikációját (meglátásom szerint az X generáció vége, Y generáció, Z generáció) a rövid, tömörség jellemzi, akár a közösségi oldalakon elterjedt és használt mémek, videók és emojik használatával. Ezek nemcsak virtuálisan, hanem verbálisan, személyközi kommunikációban is elterjedtek. Már-már axiómaként használatosak. (Például: „mesélj még...”, „legyen tánc”, „mi folyik itt Gyöngyösön?!”) Egy pedagógiai szakfolyóirat pedagógusok között végzett el mélyinterjúkat, amelyben erről a jelenségről is beszámoltak.²⁴ Egy pedagógus így nyilatkozott:

„Alapvetően más a kommunikációjuk, mint nekem. Szeretik a rövid, tömör instrukciókat, az egyértelmű meghatározásokat. A hosszabb, logikailag összefüggő szóbeli interakció nem köti le őket, nehezen figyelnek rá. A mindennapi szóhasználatukban és beszédstílusukban megjelennek az internetes fordulatok, főleg az egymás közti

kommunikációban, amit nekünk, tanároknak, néha dekódolni kell, illetve nekünk is tanulnunk kell ezt a »nyelvet«. A sokfelől érkező, gyors impulzusokra jól reagálnak, a vizuális ingerekkel megerősített szövegre jobban emlékeznek, de a nagy adathalmazból nehezen szelektálnak.”²⁵

Mindezen jellegzetességek kihívás elé állítják igehirdetői szolgálatot, a megszokott 30-50 perces prédikációs kereteket és a megszokott műfajokat. A kérdés, hogy milyen mértékben szükséges alkalmazkodnunk a megváltozott hallgatói befogadóképességhez? Nem célokom ebben állást foglalni. Troeger javaslatait szeretném bemutatni, amelyek segíthetik a képzelőerővel kapcsolatos útkeresést, inspirációt nyújthatnak.

A képzelőerő használatának hét alapelve

Troeger a képzelőerő használata kapcsán hét alapelvet fektet le. Mind a hét alapelv fundamentuma és fő princípiuma könyvének elején²⁶ is taglalt: mit látsz magad előtt kulcskérdés. A megfigyelés, az észlelés, a világban való jelenlét.

Troeger így nevezi meg a hét alapelvet: Tisztogasd a szemed élesebb látásért! Ez az első. Második: Érezd az igazság fizikai súlyát! Harmadik: Hallgass a szöveg zeneiségére! Negyedik: Életből vett példákat használj! Ötödik: Tárd fel és értsd meg az egyház/gyülekezet képzelőerővel szembeni ellenállását! Hatodik: Álmodj meg új világokat! Hetedik: Térj vissza az Egyetlen Forráshoz!²⁷

Első alapelv: Tisztogasd a szemed élesebb látásért!

Ennél az első számú alapelvnél négy szempont köré csoportosíthatóak Troeger gondolatai. Az alapelv jelentőségéről, funkciójáról, feladatáról és céljáról szól.²⁸

Az alapelv jelentőségét Troeger egy negatív példával szemlélteti. Egyik szemináriumi diákja egy Jézus kereszthalálát ábrázoló festmény alapján meditációt írt arról, hogy Jézus tekintetéből milyen béke és bátorság sugárzik. Erre a teológiai üzenetre építette fel igehirdetését. Azonban, amint közelebbről megvizsgálták a festményt, kiderült, Jézus szemei kitágultak, tekintete pedig riadalmat, akár egy végzetes csapdába szorult állat szenvedő tekintetét mutatta. A diák előzetes gondolatai megakadályozták abban, hogy mit is festett valójában az alkotó, mit is szeretett volna üzeni vele. A diák munkájának eredménye torz lett, egy szubjektív projekció, ami blokkolta a képzelőerő helyes és pontos használatát, működését.²⁹

Ezen a negatív példán keresztül láthatjuk, hogy éleslátásunkon, és egyben a képzelőerő helyes használatán az Ige üzenetének tisztasága, a prédikáció hitelessége múlhat. A textusszerűség elve. A festmény alkotója A-t üzent művén keresztül, azonban a diák az ellentétét közvetítette, B-t.

Az igehirdetésben való funkcióját pedig ugyanarra az esküvőre írt prédikációjának retorikai elvek alapján megfogalmazott változatát és a média hatása alatt felnőtt generációknak szóló vizuális változatát összehasonlítva fogalmazta meg.³⁰ Mindkettőben jelen vannak képek, szemléltetések és képzelőerő. Az eltérés, a különbség azonban óriási. Egy csak retorikai eszközökkel élő igehirdetés használ képeket, azonban ezek csupán

illusztrálják az igehirdetés fő alapelvét, üzenetét, amely az illusztrációt megelőzően ki is lett mondva, meg lett fogalmazva. A vizuális igehirdetéseknél azonban a képek, történetek hordozzák az üzenetet, nem pedig illusztrálják azt.

Második alapelv: Érezd az igazság fizikai súlyát!

Troeger első mondataiban kijelenti, hogy a bibliai igazságnak hatása van az emberi fizikumra.³¹ Isten megszabadító üzenete örömmel, erővel ruházza fel az embert, míg szembesítő szava teherként nehezedik vállunkra. Egy példával szemlélteti a fejezet elején a lényegét: egy nagymama, amikor felkapja unokáját, teljesen megfélemezik gondjairól, hogy milyen nehéz akár egy zsák krumplit megemelni a zöldségesnél. A szeretet erővel árasztja el az ízületeket, az izmokat.³²

Ennek megtapasztalására Troeger bevezette a logoszomatikus nyelv fogalmát. Nevében benne van jelentése. Ez a nyelvezet a valóság, az igazság testre gyakorolt hatásán keresztül is megvizsgálja a történéseket.³³ Erre későbbi szakirodalmak is hivatkoznak.³⁴ Troeger arra hívja fel a figyelmet, hogy a bibliai szakaszokat a logoszomatika dimenziójából is vizsgálja meg az igehirdető, s majd az ebből születő igehirdetése révén az igehallgató egyaránt. Ha például egy vak ember meggyógyításáról van szó, az igehirdető a készülés során próbálja ki, milyen az élet vakon. Jegyezze le a tapasztalatait, a megfigyeléseit. Ahogyan Ő fogalmaz: „engedd, hogy a tested mondassa ki a szükséges szavakat.”³⁵ Ez a tapasztalat pedig épüljön be az igehirdetés tartalmába és nyelvezetébe. Ennek a tapasztalatnak, a testté lételnek legnagyobb ünnepe és csodája Jézus Krisztus testet öltése.³⁶

A logoszomatikus nyelv használatát a készülésben, és az igehirdetésben a gyülekezet felé való kommunikálásában döntő fontosságúnak tartom a jelen gyülekezeteinek életében. Segítve a hívő tagok életét Krisztus követésére, a cselekvő életre. Nagy veszélye van a „*részleges keresztyénségnek*”. Csak elmével, csak gondolatokkal, csak válogatva egyetérteni részleges eredmény. A logoszomatikus nyelv a ma emberét a testestül-lelkestül való Krisztus követésre ösztönzi.

Harmadik alapelv: Hallgass a szöveg zeneiségére!

A látás alkalmazása és a logoszomatikus nyelv tapasztalataiból új nyelv, energia dús nyelvezet fakad fel Troeger szerint.³⁷ A beszéd ritmus, hanglejtése, hangterjedelme, benyomása egyfajta zeneiséggé formálódik, amely a képzelőerőt „táncrea készíti.”³⁸

Az írásbeliség megjelenésével az ember azonban megteheti, hogy tudását önmagán kívül, lapokon, oldalakon tárulja, ahelyett, hogy elméjének és szívének részesévé válna. Negatív hatásai kapcsán Platón egyik művéből idéz a szerző: „az írásbeliség felfedezése nem a memória elixíre, hanem az emlékezeté, az írásbeliség a diákoknak a bölcsesség látszatát adja, és nem igaz bölcsességet.”³⁹ Ez oka lehet annak, hogy nagyon nehezen emlékezünk vissza igehirdetőkként is az igehirdetéseinkre, listászerűen próbáljuk memorizálni, túlzottan kötődünk a megírt laphoz.

Az az igehirdető, aki fülét is használja, s tudja, hogy a hit hallásból van, igehirdetésének tud olyan kéziratot készíteni, amely szóbeliségre alkalmas. Ez azonban nem azt jelenti,

hogy a hangzásra kell a hangsúlyt fektetnünk. A tartalom és hangzás kongruenciájának kell megvalósulnia.⁴⁰ A hangzás része a tartalomnak. Hordozója az üzenet igazságának. „Az igazságnak, amely mindig több, és mindig nagyobb emberi szavainknál.”⁴¹

Troeger egy gyakorlatot javasol az igehirdetők számára: hallgassák vissza igehirdetéseiket, és grafikonon vázolják fel, hogy a tartalom és a hangzás, hangsúlyozás hogyan alakítja igehirdetésüket. Összhangban van a kettő egymással? Ha nem, az önismereti munkára sarkallja a prédikátort: talán elsiklott személyes érintettsége felett. Meg kell találnia, hol érinti őt Isten igéje, s ha ez megvan, ez a belső, spirituális és teológiai személyes forrás teheti helyére az igehirdetés megszólaltatását.⁴²

Az igehirdetés gyakorlatát tekintve fontosnak tartom a hangzásra való odafigyelést. Folytonos mondatszerkezeti tévesztések, vagy szórendi hibák megakasztják az igehirdetés ritmusát, folytonosságát, a hallgatót újra és újra kizökentve odafigyeléséből. Az üzenet befogadását is meggátolhatják.

Negyedik alapelv: Életből vett példákat használj!

Erről az alapelvről röviden ír a szerző. Megállapítja, hogy amikor az ember készülés közben használja látását, fizikai valóját és hallását (előző alapelvek), az ember képzelőereje egyre kevésbé megbízhatatlan és kicsapongó, hanem sokkal inkább megbízható, amely révén érzékennyé válik a közös emberi élménytapasztalatok gazdagságára. Azaz az életből fogja venni példáit.⁴³ A folyamat kapcsán Eudora Welty gondolatait hozza, amelyben Welty megállapítja, hogy egyetlen egy személy saját nyelvezete, akármilyen jól megfogalmazott legyen is, mások számára érthetetlen. Egyedül a közös vallásos élmény a kapcsolópont, és ennek megteremtésére és megosztására kell törekedni. Csak ez élmény létrejöttén keresztül lehetséges, hogy a meghallott teológiai tartalmakat a hallgató beépítse életvitelébe.⁴⁴ Jézus példázatait hozza Troeger mintául, és arra buzdítja az olvasót, hogy a Megváltótól tanulja ezt a mesterséget.⁴⁵

Ötödik alapelv: Tárd fel és értsd meg az egyház/gyülekezet képzelőerővel szembeni ellenállását!

A képzelőerőt nem fogadják mindenhol tárt karokkal. Ez alapelv kapcsán a szerző arról ír, hogy a képzelőerővel szembeni emberi ellenállás nemcsak személyes álláspontunktól függ, nemcsak a templomi szocializáció függvénye, hanem gyökerezhet a történelemben, akár a keresztyénség történetében.⁴⁶ A képzelettel foglalkozó téma története nem egyszerű. A képzeletről és képzelőerőről alkotott gondolkodás széles spektrumot mutat fel. Hol figyelmen kívül hagyva a témát, hol elutasítva, hol túlzott magasságra és fontosságra emelve.

Történeti áttekintésre jó példa Michael Beaney: *Imagination and Creativity*⁴⁷ című könyve. Egy ív felvázolásával, nem részletekbe menően azt szeretném alátámasztani, amit maga Troeger ez alapelv kapcsán állít. Szükséges foglalkozni a képzelőerő történeti megítélésével – akár filozófiai, akár teológiai tekintetben –, a gyökereivel, hogy világossá válhasson a számunkra, vajon honnan ered egy adott gyülekezet ellenszenve, vagy éppen szimpátiája.

A teljesség igénye nélkül néhány történeti momentum: Arisztotelész egyfajta hídként tekint a képzelőerőre, amely összeköti az érzetet/érzékelést és a gondolatot. Olyan képek befogadása ez, amelyek nélkül nincs gondolat. Descartes nem követi Arisztotelész munkásságát e tekintetben, ő nem szán ilyen központi szerepet a képzelőerőnek a gondolkodásunkban. Nem szükséges része. Kant szerint az emberi elmének fundamentálisa a képzelőerő. Nemcsak azért mert az érzékelési és intellektuális tevékenységeket köti össze, hanem alkot is. A könyv szerzője foglalkozik továbbá a romantika korszakának két nagy úttörő költőjével is: Coleridge-dzsel és Wordsworth-fel. A modern irányzatokban pedig a képzelőerő a beleélés képessége kapcsán fordul elő: azonosulási képesség egy másik emberi élőlény világával, illetve nem létező karakterekkel. Mindezek fejlesztik a morális érzékünket.⁴⁸

Érdekességképpen megemlítendő, hogy Kieran Egan írásában⁴⁹ a képzelőerő története kapcsán egészen a mítoszokig, az orális kultúra idejébe nyúlik vissza. Fel teszi a kérdést, hogy hogyan lehetséges, hogy a korai időkben olyan élő képekkel és erőteljes képzelőerővel találkozhatunk a mítoszok révén? Mi hívta elő a képzelőerőnek ezt az aktivitását? A szerző ezt az orális kultúrával és az emlékezőképesség szükségességével indokolja. Mindezek kapcsán két következtetés von le. Az első, hogy történetekbe ágyazott eseményekre sokkal jobban emlékezünk, mint listákra. Másodszor, a történetek, és azok tartalmi érzelmi is bevonnak.⁵⁰

Ez, mármint a mítoszok korszaka, a képzelőerővel való élés, és ahhoz való viszonyulásnak egyik virágzó korszaka. Az ezzel való foglalkozás felveti a kérdést, hogy a képzelőerőhöz való mai, 21. századi hozzáállás, továbbá magyarországi igehirdetői gyakorlat milyen kapcsolatban áll reformátori alapelvünkkel: „*a hit tehát hallásból van*” (Róm 10,17).

Hatodik alapelv: Álmodj meg új világokat!

Troeger George Lakoff és Mark Johnson megállapítását idézi, akik társadalmunk beszédének fundamentális figuratív mintáit vizsgálták. Kutatásaik során arra jutottak, hogy a metaforák áthatják a mindennapi életet. Nemcsak a nyelvet, hanem a gondolkodásmódot és a cselekedeteket is. Metaforák szerint élünk. A mindennapi élet természeténél fogva metaforikus.⁵¹

Az ember aszerint értelmei a világot, amilyen világban és környezetben nőtt fel. Ez pedig elválaszthatatlan a posztmodern fogalmától és valóságától. A moderntől abban különbözik, hogy míg a modern különböző autoritásokat harmonizálni kíván a Bibliával, a posztmodern igehirdetések olyan közegben hangzanak el, amelyben minden autoritás megkérdőjelezhető és megkérdőjeleződik. Troeger kiemeli, hogy ezért nagyon fontos, hogy figyelmesek legyünk arra, mit látunk, tapasztalunk, hallunk, mert ha az igehirdetések nem állnak meg a jelenben, annak autoritása, ami elhangzik gyanús és megkérdőjelezhető lesz a hallgató számára.⁵²

A másik, amire felhívja a figyelmet Troeger, az a történeti tudatunk, adottságaink szerepe abban, hogyan értelmezzük a Szentírást vagy az élet eseményeit. Abban is, hogy milyen könyvekből, tudományos irodalmakból tájékozódunk. Minden ember a saját történeti beágyazottságán keresztül szemlél. Ez azonban egy szelet, egy nézőpont a sok közül. Troeger ennek a látókörnök a tágítására hívja fel a figyelmet: más kultúrák, más

kontinensek, vagy a másik nem értelmezéseinek, gondolatainak, történeteinek megismerésére. Számunkra új világok felfedezésére.⁵³ Ez hatással lesz az igehirdetésekre is.

Hetedik alapelv: Térj vissza az egyetlen forráshoz!

Troeger záróképpen arról ír, hogy homiletikában a képzelet alkalmazása, ezen alapelvek használata csak bemelegítés és gyakorlás a „nagy műhöz”. Akárcsak egy fuvolán való szorgalmas skálázás és gyakorlás. Azt sem szabad elfelednünk, hogy képzelőerőnk mozgatórugója egyedül a Szentlélek Isten legyen, és minden, mi így megszületik, Őhöz fut vissza, s a mennyei üzenetet közvetíti.⁵⁴

Troeger egyik példa igehirdetése

A leírtakban megfigyelhettük Troeger meglátásait más szerzők megállapításaival együtt mérlegre téve. A következőkben Troeger egyik példa igehirdetésének⁵⁵ fordítását közlöm a troegeri alapelvek megfigyelésének céljából.

*Hallom őket,
a helyi pletyka hírhozók,
hír és botrányfoslányokat adnak-vesznek –
mindegy is mit szedtek össze
kereskedőktől és zarándokoktól, kik a
városon haladnak végig.
Hármójukat látom
ülni egy utcai padon, egy fügefa alatt.
Fő tevékenységük
élvezni az árnyék hűsét,
és szájukkal legyezni a levegőt.*

*Egyikőjük belekezd:
„Hallottátok, mit tesz errefelé Mária és József fia?”
A másik pletykáló hirtelen felnéz, riadtan és
meglepődve, mégis kíváncsian várva a megvilágosodást.
Megszólal a harmadik, olyan én mindent tudok hangon:
„Hallottam.
Semmi jót.
Megszegni a szombat törvényt
és szégyent hozni a szülővárosára.
Erről van szó, igaz?”*

*„Valami ilyesmi, de nem egészen.
Ennél sokkal csodálatosabb dolgokat hallottam.”
Látom magam előtt a beszélőt, ahogyan a fügefa ágai
között az ég felé néz, mindaddig, míg meg nem leli a legérettebb
gyümölcsöt, amit különösebb nyújtózkodás nélkül el is ér.
Leszakítja a fügét és apró, lassú harapdálásba kezd,*

*miközben társai mellette ülve éhezik
következő mondatát.*

Megtörli száját és nyugodt, tökéletesen higgadt hangon folytatja:

„Hallottam, hogy egy halott lányt feltámasztott.”

„Ne csinálj bolondot belőlünk!”

„Én bizony nem. A kiváló, híres-neve rabbi lánya az.

Jairusé.

Az ő társaságának tagja mesélte el nekem az egész történetet.

Jairus kétségbe volt esve.

A lánya egyre rosszabbul lett.

*Térdre rogyott egy tucat ember előtt
és könyörgött Jézusnak, menjen el hozzájuk.*

Jól van,

kezdte Jézus,

*és amilyen gyorsan csak lépkedni tudott, ment,
vele együtt a tömeg.*

Aztán hirtelen,

*mielőtt a házhoz ért volna,
megállt.”*

*A mesélő megállt, szájához emelte a füge maradékát,
és folytatta barátainak –*

*úgy , mintha a legfontosabb információ következne, amire
már az elejétől fogva várnak –*

„ Hmm... nektek is meg kell kóstolnotok ezt a fügét...”

Majd vett egy nagy levegőt és folytatta:

„ Egy vérfolyásos nő

meglátta Jézust elhaladni.

Fogalma sem volt arról, hová siet, merre tart.

*A nő amennyire csak bírta kezét kinyújtotta, és megérintette
Jézus köpenyét.*

És meggyógyult!

Majd felállt és dicsőítette Őt, ott mindenki szeme láttára.”

*„Én megmondtam – szolt az első- hogy mindent tudok erről:
már említettem.*

Ez az ember szégyent hoz a mi városunkra.

*Hagyja, hogy tisztátalan nők fogdossák,
miközben nagyon jól tudja, hogy nem tehetne így.*

Én megmondtam.

Ismerem a maga fajta taktikáját.”

Mosollyal az arcán átveszi a szót a másik:

„Gondolom, akkor nem akarod hallani a történet végét.”

*A beszélő végignézett a fügefán, mintha
az egész termést fel tudná falni,
mielőtt befejezné történetét.*

„Gyerünk már, fejezd be!”

„Jól van, jól van. A nővel való beszélgetés után
Jézus tovább ment a rabbi házához.
De már túl késő volt.
A lány meghalt.
A siratóasszonyok már ott voltak.
De ez nem állította meg Jézust.
Mindenkit kiküldött,
kezénél fogva megfogta a lányt,
és tisztán, érthetően mondta neki:
Lányka, kelj fel.
És ő felkelt és járt.”

A mesélő ekkor megállt, és olyan csend támadt, hogy hallani lehetett
a szellő suhogását a fügefa ágai között,
megzörgetve a leveleket,
átengedve a kék ég mennyei fénysugarait.

Ekkor, ki egész eddig csöndben ült, az egész történet alatt,
szóhoz kezdett:

„Ugyanannak a Máriának és Józsefnek a fiáról beszélsz, akit ismerek?

Az utcabeli szomszédjaim?
Nagyon fiatalon házasodott,
a férje ács.

Van néhány lányuk is, kik velük élnek,
és négy másik fiúk is:
Jakab, és Jósé

és ... és... adjatok pár percet
mindjárt eszembe jut...
Júdás és Simon.”

„Igen, ez a család.

A legidősebb: Jézus.

Ő az, aki mindazt végigvitte, amiről beszéltem,
meggyógyította a vérfolyásos asszonyt,
majd feltámasztotta a halálból a lányt.

És ez még mindig nem minden,
csak néhány történés,
amiről hírt kaptam.

Ezek a legfrissebbek.

Még mik lehettek.”

A másik, ki végig azt állította, ő bizony, mindent tud,
leszakította a legelső fügét, amit talált,
és enni kezdett, mintha az éhség lett volna az egyetlen oka
érdeklődésének.

De aki mindvégig csendes volt
kétkedve rázni kezdte a fejét.
„Ezt nagyon nehéz elhinni,

hogy a te szomszédod,
vagy a te szomszédod gyereke egy próféta.
Emlékszem arra, mikor még kis kölyök volt,
el tudom képzelni, ahogyan egy nap kijön
apja boltjából.
Készített magának egy szakállat
faforgácsokból
és a füle mögé tartotta
de folyton lecsúszott és kitűnt ki van mögötte.
Összeszedte, újra összerakta...
És egyszer csak sikerült.
És kiabálni kezdett:
apám, apám, apám,
gyere, nézd,
gyere, nézd.
És József kiment, kezébe felkapta fiát,
és mindketten olyan jóízűen nevettek,
hogy az utcán fel-le ezt lehetett hallani.
Lehetetlen, hogy egy röhögcsélő gyermek felnőve próféta.”

„Értem én, de van még egy újdonságom a számotokra,
érdekelhet.”

Ezekre a szavakra a mogorva társ
abbahagyta a füge majszolását és odafordult, hogy figyeljen.
„Van egy lehetőségünk arra, hogy mi magunk utánajárjunk,
próféta-e vagy sem.
Úgy hallottam, hazajön,
prédikálni fog,
a zsinagógában, a számára ismertben.”

„Meglátod, igazam volt,
amint hallani fogod.
Nem tesz mást, csak rossz hírbe hoz bennünket.
Nem próféta.
Mégis hogyan lehetne?
Használd csak a józan eszedet.
Lehetséges, hogy Isten, a menny és föld teremtője
egy szomszéd gyerkőcön keresztül megjelenjen?”

„Várj egy percet.
Én nem mondtam, hogy próféta.
Én nem voltam ott, amikor a halottat életre keltette,
vagy a vérfolyásost meggyógyította.
Mindössze azt mondtam el, amit én magam is hallottam.
Végigfutottam a legfrissebb híreken.
Ugyanúgy mint ti.
Nem sok értelmét látom azt gondolni, hogy Isten
egy szomszédon keresztül munkálkodna.

*De elmegyek, és meghallgatom, mit mond –
mert mindent összevetve kíváncsi lettem –
ti nem?”*

Ezek után kezembe vettem a Bibliámat, és újra olvastam az evangéliumi szakaszt, minden megszakítás, magyarázat nélkül.

„Jézus akkor elment onnan, a hazájába ment, és követték a tanítványai. Amikor azután eljött a szombat, tanítani kezdett a zsinagógában. Sokan hallgatták, és álmélkodva így szóltak: Honnan kapta ezeket, miféle bölcsesség az, amely neki adatott, és hogyan lehet, hogy ilyen csodák történnek általa? Vajon nem az ácsmester ő, Mária fia, Jakab, József, Júdás és Simon testvére? Nem itt élnek-e közöttünk húgai is? És megbotránkoztak benne. Jézus pedig így szólt hozzájuk: Nem vetik meg a prófétát másutt, csak a tulajdon hazájában, a rokonai között és a saját házában. Nem is tudott itt egyetlen csodát sem tenni azon kívül, hogy néhány beteget – kezét rájuk téve – meggyógyított. Csodálkozott is hitetlenségükön. Majd sorra járta a környező falvakat, és tanított.” (Mk 6,1-6)

Visszatettem a Bibliát és folytattam.

*Látom magam előtt azt,
aki József és Mária utcájában lakott,
néhány nappal később
egyedül ülni a padon
a fügefa alatt.*

*Egy utazó kereskedő,
kit az üzlet a városba hozott
ugyanarra a padra ült le.
Nem szólt egy szót sem.*

*Látta, hogy a helyi idegen
teljesen elmerült gondolataiban.*

*A kereskedő jobban szemügyre vette arcát
és észrevette, hogy az elmerült idegen zavart.*

*És megkérdezte:
„Minden rendben?”*

*A helyi felé fordította tekintetét
és elkezdte mondani a vad idegennek
mindazt, amit két barátjának, ott a fügefa alatt
sohasem mert:*

*„Nem, nem igazán.
Zavart vagyok.*

Szomorú amiatt, ami előző héten a zsinagógában történt.”

*A kereskedő értetlenül nézett
és megkérdezte: „Mi volt?”*

„Nem hallottad?”

Az emberek semmi másról nem tudnak beszélni a városban.

Mégis hol voltál istentiszteleten?”

*„Oh egy messzi gyülekezetben, messze innen.
Egy gyönyörű helyen a szülővárosomban:*

[Annak a gyülekezetnek a neve, akik hallgatják az igehirdetést.]

De mi történt itt?"

*És a helyi elmesélte neki, az egész történetet,
a szomszédságban levő fiatalról, aki felnőve
nagy nevet szerzett magának a világban
és miután hazajött, saját ismerősei, saját hazája utasította el.
Mikor végére ért a történetnek, a kereskedő így válaszolt:*

*„Talán azért ítéletek el őt, mert
gyerekkora óta ismeritek.
Ugyanolyan volt ő mint ti.
Ahogy mondani szokás:
a megszokás megvetést szül.
Vagy mert az emberek irigyek.
Tudod, hogy van ez,
mások is szeretnék, hogy gyerekük sokra vigye.”*

*„Nem, én végiggondoltam ezeket.
Ennél valami sokkal mélyebbről van szó.*

*Szem előtt kell tartanod:
először is,*

*amikor Jézus beszélni kezdett,
mindenki, egytől-egyig elámult.*

Az emberek a szertartás alatt hangosan beszélni kezdtek:

Mégis honnan tudja ezeket?

Mi ez a bölcsesség?

Engem is nagyon megindított.

Még a két barátomat is.

*Volt egy pont, amikor könnybe lábadt a szemük,
annak ellenére, hogy ezt soha nem vallanák be.*

A másik mozzanat, hogy

*Jézus mégis segített és meggyógyított néhány embert
annak ellenére, hogy közülünk a legtöbben ellene fordultak.*

Ismerem az egyik meggyógyítottat.

Láttam az arcát, teljesen megváltozott, amint megérintette őt.

*Szemei csak úgy ragyogtak,
évek óta nem láttam így őt.*

*De mi végiggondoltuk, meg hánytuk-vetettük,
és ami maradt, az zúgolódás és hitetlenség.*

*Egyszerűen nem tudom kitörölni az emlékezetemből,
mennyire megérintett minket,
amint beszélni kezdett Jézus.*

És a meggyógyított nő:

*az ő ragyogó szemeit bármerre megyek,
látom magam előtt.*

*Nem, ez nem túlismerés
vagy féltékenység.*

Ez valami többről szól:

*Ebben a fiatal férfiban
Isten közel jött hozzánk,
közelebb, mint valaha tette azt korábban.
És mi nem akartuk, hogy ilyen közel jöjjön.
Addig, amíg Isten csak a
menny és a föld teremtője,
a barátaimmal együtt megtehetjük,
hogy csak úgy üldögéljünk itt a padon,
és bárkiről, bármit beszéljünk
Aztán szombatoként
megköszönjük Istennek
a csillagokat, a holdat,
a napsütést és a fűgét,
azt követő nap pedig visszatérünk ide,
és ott folytatjuk a beszélgetést, ahol abbahagytuk pénteken.*

*De ha Isten
képes elérni bennünket
akár a szomszédunkon keresztül,
vagy a szomszéd gyerekén keresztül,
vagy a barátunkon keresztül,
feleségünk, férjünk,
vagy kollégánkon keresztül
semmit sem vehetünk magától értetődőnek.*

*Ha Isten így cselekszik,
akkor minden egyes személy lehetséges próféta,
Isten edénye,
szent szeretetének jele.
Van róla fogalmad,
milyen hatással lenne ez a fűgefa alatti beszélgetéseinkre?”
A szél közben feltámadt,
a fa ágait megremegteti.
Néhány sötét felhő vonul az égen.
Úgy tűnik, esni fog.
A két férfi csöndben ült,
amíg a názáreti meg nem szólalt:
„És mi a helyzet a Te otthoni gyülekezeteddel?
Közel engedik Istent magukhoz?
Felismerik, amikor Isten egy fiatal felnőtt
keresztül akarja elérni őket,
kire emlékeztek gyerekkorából, kiabálva:
Anya, anya, anya,
apa, apa, apa,
gyertek, nézzétek,
gyertek, nézzétek.
Észreveszik, ha Isten egy*

*baráti pohár kávé felett keresi őket,
egy barátan keresztül,
ki életének nehéz, de tiszta igazságát mondja el?
Látják Istent, amikor egy helyi lakos egy
népszerűtlen ügybe, bár az igazságért küzdve
petíciót ír, mindenkit megdöbbenve?
Történnék nagy rácsodálkozások,
amikor nyitottak Istenre,
aki akár a számukra legellenszenvesebb
emberen keresztül közelít?
Vagy a te otthonod is Názárethez hasonló,
ahol Jézus elcsodálkozott hitetlenségükön?”
Nagyot dörgött az ég,
és az első esőcseppek a fügefa levelein
a kereskedőt futásra készítették,
egészen a szállásáig.
A helyi lakos, pedig egyenesen a másik irányba rohant.
Ahogy a kereskedő szobájából
az ömlő záporosót nézte,
gondolatai hazakalandoztak,
és így imádkozott:
„Én Istenem, ki eljöttél közénk názáreti Jézusként,
tégy bennünket nyitottá és figyelmessé a te jelenlétedre
társainkon keresztül,
hogy a mi feltámadt megváltónknak soha, de soha ne legyen oka
elcsodálkoznia a mi hitetlenségünkön. Ámen.”*

Elemzés és záró összegzés

Először is fontos megállapítani, hogy a troegeri alapelvek nem választhatóak el élesen egymástól egy igehirdetésen belül. A készülés, az igehirdetés megszületésének folyamatát, dinamikáját szövik át ezek az elemek együttesen. Ennek a folyamatnak eredménye a fentebb fordításban közölt igehirdetés. Mégis megkísérlem néhány gondolat erejéig kiemelni a képzelőerő funkcióját és szerepét a korábban megnevezett alapelvek segítségével.

Az összes alapelv közül az ötödik a legnehezebben megfogható abból a szempontból, hogy hogyan épülhet be az a tudás, tapasztalat, amit az adott igehallgató gyülekezet képzelőerőhöz való hozzáállásából megtudunk. Nincs tudomásunk arról a gyülekezetről, amelyben ez az igehirdetés elhangzott, ugyanakkor az igehirdetés, és a könyv tartalma alapján egy olyan gyülekezeti/egyházi/társadalmi ellenállást tudok megnevezni, amely arról szól, hogy mindaz, ami a képzelőerőnk használatához kapcsolódik nem valóságos, nem igaz. Fantázia. A valóság és képzelet szembeállításáról van szó. Továbbá, hogyan egyeztethető össze a bibliai valósággal és mesének tűnő igehirdetés? Erre Troeger meglátásom szerint egy igen frappáns kapcsolópontot talált bibliai igazság és valóság, és a mai, hétköznapi valóság között. Ez adta meg igehirdetésének kereteit, formáját, vonalvezetését. A kapcsolópont: a pletyka. A Jézus korabeli ember leggyorsabb

információszerző és szállító csatornája az emberi beszéd volt. A nagy hírek így terjedtek a leggyorsabban. Ebbe a Jézus korabeli helyzetbe a ma embere is be tud lépni. Nem szorul magyarázatra a szóbeszéd gyorsasága és hatalma az emberi társadalomban. Egy ilyen hétköznapi (és nem templomi) társalgásban jelenik meg, és kerül megvitatásra Jézus személye. Láthatjuk, hogy ez a megoldás nemcsak az ötödik, hanem a negyedik alapelv részét is képezi. (Életből vett példákat használj!)

Az első alapelv, amely az éles látásról szól, megjelenik az igehirdető igei látásában. Nemcsak az igei fő vonulatokra, hanem apró részletekre is figyelmes. A szóbeszédre, összesűgölőzásokra, méltatlankodásokra, amelyek Jézust körülvették. Továbbá az éles látás megjelenik az igehirdetés korhű, képi gazdagságában. Lelki szemünk előtt kirajzolódik a fügefafa, az érett termés, a beszélgetők arcvonásai... stb.

Az alapelvek közül a szöveg zeneiségét említeném meg. A sorvégi és sorközi rímeteket, a hosszú és rövid magánhangzókat, a tő és összetett mondatok tudatos alkalmazását, amelyek megadják az igehirdetés ritmusát és tempóját. A teológiai üzenet gondolatritmusát követik.

Mindez csak néhány példa arra nézve, milyen szemmel érdemes végigolvasni a példa igehirdetést és a megfigyelt tapasztalatok közül átültetni igehirdetői gyakorlatba mindazt, amit szükségesnek tartunk.

Thomas Troeger *Imagining a Sermon* című könyvén keresztül betekintést nyerhettünk abba, miképpen értelmezi ő a képzelőerő fogalmát és lehetőségeit. Ezt az értelmezést a bemutatáson túl igyekeztem mérlegre tenni más szerzők meglátásaival és jelenkorunk kihívásaival együtt.

Troeger a képzelőerővel való foglalkozást a narratív igehirdetés irányába viszi tovább. Nem gondolom, hogy korunk kihívásaira a narratív igehirdetés lenne az abszolút megoldás. A troegeri alapelvek új utakat nyithatnak előttünk műfaji változatosságban, ugyanakkor meglévő gyakorlatunk szolgálatában is állhat.

1 Thomas H. Troeger: *Imagining a Sermon*, Nashville, Abingdon Press, 1990.

2 Mark Barger Elliott: *Creative Styles of Preaching*, Luishville, Westminster John Knox Press, 2000, 148.

3 Uo., 149.

4 Tunyogi Lehel: Walter Brueggemann Uttered beyond Fear című igehirdetése, *Református Szemle*, CVII. évf., 2014/6, 654.

5 Uo., 654.

6 Uo., 654-655.

7 Elliott: *Creative Styles of Preaching*, 150.

8 Warren W. Wiersbe: *Preaching&Teaching with Imagination*, Grand Rapids, Baker Pub. Group, 1994, 25.

9 Michael Beaney: *Imagination and Creativity*, Walton Hall, Milton Keynes, The Open University, 2005, 5.

10 Troeger: *Imagining a Sermon*, 26.

11 Troeger: *Imagining a Sermon*, 26-27.

12 Uo., 27.

13 Peter Scazzero: *Emotionally Healthy Spirituality*, Grand Rapids, Michigan, Zondervan, 2006, 17.

14 Wiersbe: *Preaching&Teaching*, 15-20.

15 Troeger: *Imagining a Sermon*, 27-28.

16 Wiersbe: *Preaching&Teaching*, 87.

17 Uo., 87.

18 Thomas H. Troeger: *Imagining a Sermon*, 16-23.

19 Nagy Ádám, Kölcsey Attila: Mit takar az alfa-generáció?, 1., 9-10.
<http://real.mtak.hu/62396/> (Letöltés: 2018. március 14.)

20 Uo., 2-3.

21 Uo., 2.

22 Uo., 3

23 Uo., 4.

24 Voglné Nagy Zsuzsanna, Lippai Edit, Nagy Viktória: Digitális bevándorlók és bennszülöttek – A digitális tudásmegosztás és interaktivitás lehetőségei, *Iskolakultúra*, XXIV.évf., 2014/1, 57-63.

25 Uo., 61.

26 Troeger: *Imagining a Sermon*, 15-16, 30.

27 Uo., 28-30.

28 Uo., 33-52.

29 Uo., 33.

30 Uo., 39-49.

31 Uo., 53.

32 Uo., 53.

33 Uo., 55-58.

- 34 Jeffrey D. Arthurs: *Preaching with variety*, Grand Rapids, Kregel Publications, 2007, 49-50.
- 35 Troeger: *Imagining a Sermon*, 58.
- 36 Uo., 57-58.
- 37 Uo., 67.
- 38 Uo., 67.
- 39 Uo., 68.
- 40 Uo., 67-77.
- 41 Uo., 68.
- 42 Uo., 75-77.
- 43 Uo., 89.
- 44 Uo., 91.
- 45 Uo., 92.
- 46 Uo., 100.
- 47 Beaney: *Imagination and Creativity*
- 48 Uo., 1-2.
- 49 Kieran Egan: *Imagination in Teaching and Learning: The Middle School Years*, Chicago, The University of Chicago Press, 1992, 10-12.
- 50 Uo., 10-12.
- 51 Troeger: *Imagining a Sermon*, 120.
- 52 Uo., 121-122.
- 53 Uo., 124-134.
- 54 Uo., 135-140.
- 55 Uo., 77-88.

Bozó Réka: Hogyan került Lilit a Bibliába?

kre-dit.hu/tanulmanyok/bozo-reka-hogyan-kerult-lilit-a-bibliaba/

2018. május 16.

Bevezető

Az Ószövetségben számtalan olyan héber szó található, amely csak egyetlen egyszer fordul elő, illetve más korabeli forrásszövegben sem tűnik fel, így jelentése és eredete nehezen rekonstruálható, értelmezése és lefordítása vitatott. Ilyen *hapax legomenon* *lîlîṭ* (populáris átírásban Lilith vagy Lilit), amely névÉzsaiás Edóm elpusztulásáról szóló énekében (Ézs 34) szerepel, ahol a próféta a város bűnösségét és elhagyatottságát hangsúlyozandó sorolja fel a romok közt tanyázó különböző démonokat és vadállatokat, köztük említve meg őt is. A név különlegességét és eredetének problémás voltát bizonyítja, hogy mindegyik jelentősebb Bibliafordítás másképp értelmezi azt. A Septuaginta kihagyja a versből a pusztai lények felsorolását, és kollektíven az *onokentauroi*¹ megnevezést használja rájuk. A Vulgatában Szent Jeromos Lilitet a görög mitológiából ismert gyermekágyas démonnővel, *lamiával*, míg Luther az 1545-ös protestáns Bibliájában a német folklór hírhedt csínytevő lényével, a *kobolddal* azonosítja, a Jakab királyról elnevezett 1611-es angol fordításban (King James Version) pedig neve *screech owl-ként*² szerepel. A magyar Bibliákban Károli Gáspár nyomán általában az *éji boszorkány*, vagy simán *boszorkány* átírat olvasható, ám az új, modernebb verziók már meghagyják lefordítatlanul Lilit nevét, mint személynevet.

Lilit a zsidó-keresztény hagyományban és a szekuláris popkultúrában úgy vált ismertté, mint Ádám első, Éva előtti engedetlen felesége, minden démon anyja és királynője, aki férfiakat csábít a vesztükbe, illetve szülő nők és újszülött csecsemők halálát okozza. A feminizmus terjedésével azonban egy újfajta ikonná vált, a férfi uralmát szolgálalkúen tűrő

Éva ellentétpárjává, az önmagáért kiálló, erős és önálló nő archetípusává, akit, mert fellázadt a konzervatív nemi szerepek ellen, a patriarchális vallási hagyomány démonizált. E figyelemreméltó, többféleképpen interpretált eredetmítoszzal rendelkező alak karrierje a rabbinikus irodalomban indult el, ám Ézsaiás könyvében való feltűnése bizonyítja, hogy karaktere jelen volt már az óizraeli kultúrában is.

Jelen tanulmányomban Ézsaiás 34. fejezetének szöveghagyományát és a korabeli démonhitet megvizsgálva szeretnék választ találni arra a kérdésre, hogyan, mikor és kitől is vehette át a zsidóság Lilit alakját.

Ézsaiás 34. fejezetének elemzése

Ézsaiás könyvének 34–35. fejezete, Ézsaiás ún. kis apokalipszise, egy külön egységet alkot a próféta ránk maradt írásai között. A 34. ének Edóm elkerülhetetlen megsemmisülését jósolja meg, míg a 35. rész ezzel párhuzamosan Sion felemelkedését és virágzását vetíti előre. Az ígélet, miszerint Júda ellenségeire lesújt YHWH jogos dühe, visszatérő teológiai témája az Ószövetség prófétai iratainak. A Palesztínát körülvevő nagyhatalmak hegemon helyzetétől függően olvashatunk többek között Egyiptom, Assíria és Babilon romba dőléséről, ám egyik szomszédos állammal sem volt Júda olyan gyűlölködő viszonyban, mint Edómmal.³ A déli királlyal való konfliktus okára a Biblia egy mitikus magyarázatot ad Jákob és Ézsau történetén keresztül (Gen 25–27), ám a két fél közötti szembenállás valós háttérben inkább területi igények és határvillongások húzódhattak.⁴ Edóm testvérnépként van számon tartva a Bibliában, mégis – vagy pont emiatt – a vélt és valós sérelmeknek köszönhetően neve fokozatosan szinonímájává vált az ellenséges, gonosz birodalmaknak.⁵

A 34. fejezet ezeket a keserű érzéseket fejezi ki Edóm teljes pusztulásának megéneklésével. A költő először felszólít minden népet, hogy gyűljenek össze, és legyenek szemtanúi YHWH haragjának (1–2. v.). Bár e düh célpontja csak az 5. versben kerül megnevezésre, az író addig is brutális, érzékszerveinket elteltítő,⁶ élénk képet fest az ellenség végzetéről. A bosszú kivitelezésének erőszakban gazdag leírása az égőáldozat allegóriájával folytatódik – Edóm országát és népét, mint az áldozati állatokat, kivéreztetik, kövérjüket elégetik, és füstjük örökké az ég felé fog szállni (6–10. v.). A gyűlölt ellenség megsemmisülésének elbeszélése itt lezárul, a próféta azonban még egy költői képpel erősít rá eszkatológikus üzenetére:

¹⁰ [...] middôr lādôr tehërāḇ
[...] nemzedékről nemzedékre pusztaság marad [Edóm],

lʾnēṣaḥ nʾṣāḥîm ʾēn ʿōḇēr bāh
sohasem megy át rajta senki.

¹¹ wîrēšûhā qāʾaṭ wʾqippôḏ
Qāʾaṭ madár és qippôḏ veszi birtokába,

wʾyanʾšôḇ wʾcōrēḇ yišʾkkʾnû-ḇāh
yanʾšôḇ madár és holló telepszik le benne.

w^ənāṭā(h) ʿālêhā qaw-tōhû w^əab^ənê-bōhû
Mert kifeszíti^a rá a kietlenség mérőzsinórját és az üresség mérőónját.^b

¹² ḥōrêhā w^əʿên-šām m^əlûḳā(h) yiq^ərāʾû
[Edóm] nemesei nem választanak ott királyt,

w^əḳol-šārêhā yih^əyû ʾāpēs
vezetőinek sora megszakad.

¹³ w^əʿāl^ətā(h) ʾar^əm^ənōtêhā sîrîm qimmôš wāḥôah b^əmib^əšārêhā
És fölfut palotáira a tövis, az erődjeire pedig bogánccs és túskebozót,^c

w^əhāy^ətā(h) n^əwē(h) ṭannîm ḥāšîr lib^ənôt ya^ʿānā(h)
sakálok vadászterülete lesz, struccok tanyája.

¹⁴ ûpāg^əšû šiyyîm eṭ-ʾiyyîm w^əšā^ʿîr ʿal-rē^ʿêhû yiq^ərāʾ
És találkoznak a šî-lények az ʾî-lényekkel, és a šā^ʿîr rákiált a társára,^d

ʾaḳ-šām hir^əgî^ʿā(h) lîlîṭ ûmāš^əā(h) lāh mănôah
bizony ott pihen meg lîlîṭ, és ott talál magának nyugvóhelyet.

¹⁵ šāmmā(h) qinn^ənā(h) qippōz watt^əmall^ət ûbāq^əā(h) w^ədāg^ərā(h) b^əšillāh
Oda fészkel a qippōz; rakja és költi ki tojásait, és neveli fészekelját annak árnyékába n,^e

ʾaḳ-šām niq^əb^əšû ḍayyôt ʾiššā(h) r^əʿûtāh
bizony ott gyűlnek össze egymással a ḍayyā(h) madarak.

A pusztítás végzetességét és visszavonhatatlanságát hangsúlyozza a lerombolt város elnéptelenedésének toposza. Edómnak megszűnik az államszervezete (12. v.), az országot fokozatosan visszahódítja a természet (13. v.), visszatérnek a civilizáció előtti állapotok (11. v.), és emberek hiányában (10. v.) vadállatok és démoni lények veszik birtokukba a területet (11, 13–15. v.).

A négy versszakaszban, amelyek az embereket kiszorító vad élővilág térhódítását írják le, tizenkét állatnévvel találkozhatunk, melyek fordítása problémás. Öt közülük – qā^ʾat, yan^əšōp, ʿōrēb, b^ənôt ya^ʿānā(h) és ḍayyā(h) – egy-egy tisztátalan madárfajt akar jelölni, nevük ugyanis feltűnik a tiszta és tisztátalan állatok felsorolásában (Lev 11:15–18, Deut 14:13–16). Aqippōd és qippōz valószínűleg ugyancsak állatnevek lehetnek – az előbbit a Septuaginta alapján sündisznónak (echinos) fordítják, az utóbbi azonban egy újabb hapax legomenon, és csak tojásrakó mivolta tud támpontot adni beazonosításában. Az egyedüli állatnevek, melyek gyakori előfordulásuk miatt elég nagy biztonsággal lefordíthatók, a ṭan (sakál), ʿōrēb (holló) és b^ənôt ya^ʿānā(h) (strucc).

Még problémásabb azonban a 14. vers, ahol a felsorolt négy lényről még annyit sem tudunk pontosan megállapítani, hogy egyáltalán állatnevek-e. Kiindulva abból, hogy a szakasz előtte és utána is állatokról beszél, a legtöbb fordítás ezeket a lényeket is egy-egy vadállatnak vagy madárnak felelteti meg. A šā^ʿîmak létezik is „kecske” jelentéstartalma, ám a szó eredeti gyöke (š^ʿr) más interpretációra utal. A šā^ʿîr mint „szőrös”, és a šā^ʿar mint „a félelemtől lúdbőrözik” szóvaltozatok alapján inkább egy

félelmetes, szőrös, démoni lényről lehet szó, amely értelmezést támogat a Lev 17,7 szakasza, mely megtiltja a *šācîroknak* való áldozást, illetve ismert a szatír név a görög mitológiában (*sátyros*), mint kecskelábú, buja, erdei félisten.

A *šî* (a szövegekben mindig *šiyyîm* többes számban szereplő) neve eredhet a *šiyyā(h)*, azaz „szárazság” szóból, mely esetben egyfajta sivatag-lakó lényt/embert jelölhet – eszerint szokták fordítani az Ézs 23,13-ban – vagy pedig *ašwh* gyökből, ami csaholást, kiáltást jelent, és hangutánzó szó lévén valóban inkább egy állatnévre (vadmacska) asszociálhatunk belőle.

Hasonló az *šî* (többes számban: *šiyyîm*), amely szó többször szerepel Ézsaiásnál „sziget, tengerpart” értelemben (lásd: Ézs 11,11; 20,6; 40,15), ám az általunk tekintett strófában nem valószínű, hogy ezt a jelentését kell figyelembe vennünk. A *šiyyîm* példáján fordíthatjuk a kifejezést valamiféle sziget-lakó lényekként, vagy pedig az *šôy*, azaz „vonyítani, üvölni” igéből kiindulva egy állatnévként (hiéna).

Végül, de nem utolsósorban, *lîlîtet* is szokták az „éjszaka”, azaz *laylā(h)* szó hasonlatossága miatt valamiféle éjszakai madárként – például kuvik vagy lappantyú² – fordítani, de az ő nevének problémakörével lentebb fogok foglalkozni.

A 11. és 13–15. versekben tehát vagy egy szisztematikus listát kapunk a sivatagban lakó és fészkelő állatokról, vagy egy életképet láthatunk a romokat benépesítő, képzeletbeli lényekről. Megfelelő források hiányában erről csak spekulálni tudunk, ám e szakaszban valójában nem is a nevek jelentése a fontos, hanem az üzenet, amelyet a költői kép hordoz.

Az ember egyik legősibb, ösztönös szüksége a biztonságérzet. A minket körbevevő világot rendszerezzük bármiféle szabályok szerint is, a lényeg magán a rendszeren van, mert aminek van ok-okozati összefüggése, az megérthető, kivédhető, nem ismeretlen számunkra – vagyis nem kell tőle félni. A bronzkori városállamok kultúrájában mindig megjelenik egyfajta kettősség; a fallal körülvett város szakrális rendje és a falon kívüli világ félelmetes káoszának szembenállása, mely elválasztja egymástól az ember által megrendezett biztonságos közeget a természet kegyetlen törvényei által uralt vadontól.

Az ókori mezopotámiai mágikus iratok következetesen az isteni gondviselés hiányát jelképező helyeket, vagyis az elhagyatott romokat, a települések határain túl húzódó pusztaságot és lakatlan hegyvidéket jelölték meg a gonosz erők gyűjtőhelyéül. Ugyanez az elképzelés élt a zsidóság körében is, amit jól példáz az ószövetségi *yôm kîppûr* ünnepe, amikor a főpap az izraeli nép bűneit hordozó bakkecskét a pusztába úzi ki, Azázélnak, a pusztai démonnak (Lev 16,5–10).

Az Ézs 34-ben Edóm megsemmisülésének teljességét és elrettentő voltát hivatott hangsúlyozni annak bemutatása, ahogy az ember által uralhatatlan őskáosz állapotát szimbolizáló zabolátlan természet, és a benne ólálkodó veszélyes, félelmetes fenevadak felváltják az ember által uralt, rendszerezett, biztonságos élettérként funkcionáló várost.

Ez a toposz többször jelenik meg a prófétai írások között: Ézsaiás és Jeremiás Babilon elleni jövendölései (Ézs 13; Jer 50–51), illetve Zofóniás YHWH ítéletét közvetítő éneke (Zof 2) is hasonló szóhasználattal és írói fordulatokkal vetíti előre az ellenséges országot

elpusztulását, mint az Ézs 34. Az Ézs 13,21–22 struccokkal, sakálokkal, ׇי , ׇי , ׇי és ׇי lényekkel, a Jer 50,39 struccokkal, ׇי és ׇי lényekkel, a Jer 51,37 pedig sakálokkal népesíti be Babilon romjait, míg a Zof 2,14 qāׇat madár és qippōd állat lakhelyévé teszi az elpusztított Ninivét. A párhuzamok tagadhatatlanok, ám egy különbség mégis jelentős marad: ׇי csak és kizárólag az Ézs 34-ben tűnik fel.

Az Ézsaiás 34 keletkezésének körülményei

A 19. század óta a tudományos konszenzus Ézsaiás könyvét három különböző szerző munkájának tulajdonítja: a Kr.e. 8. század második felében működő, történelmi Ézsaiásnak (1–39. fejezetek), illetve két ismeretlen szerzőnek, a babiloni fogság alatt alkotó ún. Deutero-Ézsaiásnak (40–55. fejezetek) és a fogság után élő Tritó-Ézsaiásnak (56–66. fejezetek). A 20. századi szövegkritikai kutatások rámutattak azonban, hogy e három szakasz sem számít egységes irodalmi műnek, inkább tekinthetők prófétai írások gyűjteményeinek, melyek a hosszas hagyományozás és a változó politikai-társadalmi helyzet miatt több redakciós perióduson mentek keresztül.⁸ A könyv ma is ismert formája egy tudatos szerkesztés műve tehát, mely – apróbb változtatásokat eltekintve – a hellenizmus korában zárult le.⁹

A 34–35. fejezetek különösen problémásnak számítanak keletkezési idejük és szerzőségük tekintetében. Duhm az első nagyobb ézsaiási szakasz lezárásának tekinti őket, míg Torrey pont fordítva, a második egység bevezetőjének tartja, és emiatt Deutero-Ézsaiásnak tulajdonítja a két fejezetet. Sweeney új felosztást vezet be, és úgy határozza meg az Ézs 34–35 funkcióját, mint átvezető egységet a két nagyobb rész, 1–33 és 34–66 között.¹⁰ Kaiser szerint a váltás a 39. és 40. fejezetek között jelentősebb, így inkább az eredeti tagolást követi, de egyetért azzal, hogy a 34–35. fejezetek a könyv szerkesztésekor kifejezetten azért lettek megírva és ide illesztve, hogy összekössék az első és második ézsaiási blokkokat.¹¹ Ezt a hipotézist támogatja Childs is, rámutatva, hogy a két fejezetben megjelenő téma és költői nyelvezet egyszerre utal vissza a korábbi, illetve előre, a később következő szakaszokra, ezáltal erősítve a prófétai könyv holisztikus rendszerét.¹²

Wildberger kifejti, hogy e mű nem származhat a történelmi Ézsaiástól, ugyanis a 8. században Edóm és Júda egyaránt Asszír elnyomás alatt volt, így nem volt okuk ellenségeskedésre.¹³ Clements ugyanezzel érvel amellett, hogy a Babilon ellen szóló Ézs 13–14 is későbbi betoldása a Proto-Ézsaiásnak tulajdonított 1–39. szakasznak.¹⁴

Habár nem tudjuk beazonosítani az Ézs 34 íróját, illetve a könyvön belüli elhelyezkedése sem segít számunkra, a fejezet fő témája – az Edómra lesúlytó isteni bosszú és büntetés – máris több támpontot adhat az ének keletkezési idejéről és körülményeiről.

A haragos kapcsolat Júda és déli szomszédja között a Kr.e. 6. században csúcspontot ért el, mikor Jeruzsálem elfoglalásánál az edómiak Babilont támogatták. Nincs konkrét történelmi adatunk arról, hogy Edóm valóban aktívan részt vett volna az ostromban,¹⁵ ám a zsidó irodalom úgy emlékezik meg a testvérnépéről, mint akik nagy szerepet játszottak Júda tragédiájában.¹⁶ Watts véleménye szerint a 34. fejezet megírása mögött az emiatt érzett harag és keserűség áll, Wildberger azonban rámutat, hogy a szöveg nem említi az 587-es eseményt, és semmilyen más történelmi adatot sem közöl, ami magyarázná a

heves bosszút. Az Ézs 34 egy elméleti képet fest Edómról, nem pedig történelmit, mely arra utal, hogy Edóm itt Júda ellenségeinek szimbólumaként szerepel, nem pedig mint tényleges történelmi ellenfél.¹⁷

Sweeney egy másik fontos eseményt lát a fejezet megírásának hátterében: a nabateusok benyomulását Edóm területére a Kr.e. 5–4. században. A 34,11–15. strófákban felsorolt tisztátalan állatok szerinte a pusztából jövő nomád népcsoportot szimbolizálják, akik betelepedésük által úgy söpörték el az edómiakat, mintha csak YHWH haragjának eszközei lettek volna.¹⁸ Wildberger nem ért ezzel egyet, mivel a 6. versben Edóm fővárosaként Bocra szerepel, a nabateusoknak fővárosa viszont Petra volt. Továbbá azt is hozzáteszi, hogy a 12. versben megfogalmazott fenyegetésnek csak akkor van értelme, ha az ének írásakor Edómban még létezett a királyság intézménye.¹⁹ Kaiser ezeket a történelmi tényeket nem tartja segítségnek a keletkezés idejének meghatározásában, ugyanis a zsidóság minden területnek a régi nevét használta függetlenül a politikai változásoktól, tehát a prófécia szólhat akár az ősi edómiak, vagy Idumea, vagy akár a Nabateus királyság ellen is.²⁰

A datálást a fejezet apokaliptikus irodalomra jellemző stílusa segítheti még, ugyanis az eszkatológikus-apokaliptikus írás a hellenizmus korában vált meghatározóvá. Sokan emiatt úgy vélik, hogy Ézsaiás könyve a második Templom idején készült, és a vallásos, írástudó elit szerkesztette végső formájába a Perzsa kor (Kr.e. 6–4. sz.) alatt. Tudományos konszenzus tehát nem létezik az Ézs 34–35 szerzőségét és keletkezésének idejét tekintve, de a kutatók többsége egyetért abban, hogy e rövid, különálló szakasz a babiloni fogság után, nem pedig alatt, és főleg nem előtte íródhatott.²¹

A hasonló téma, szóhasználat és lírai eszközök miatt vannak, akik a Jeremiás 50–51. fejezetekkel rokonítják, és így az első Templom fennállásának utolsó évtizedeiben tevékenykedő prófétának tulajdonítják az Ézs 34-et,²² ám az eddigi vizsgálódásaink alapján ezt mindenképp el kell vetnünk. Bár a Babilon ellen szóló Ézs 13 és a 7. században alkotó Zofóniás minden hitetlen nép vesztét megjósoló 2. éneke is ugyanúgy a romok közé beköltöző vadállatok toposzát használja, ez nem bizonyítja, hogy mindegyik szakaszt ugyanaz a személy írta volna, inkább csak egy közös írói hagyományra utal.

Az Ézs 34-et kielemi a többi, ellenséges országok pusztulását profetizáló iratok közül Lilit jelenléte. A mindenféle előzmény nélkül felbukkanó, nem héber eredetű *lîlîṭ* terminussal kapcsolatban az egyedüli fogózkodónk, hogy – a mű keletkezési idejéből adódóan – egy olyan írótól származhatott, akire a Kr.e. 6–4. század társadalompolitikai helyzete miatt erősen hatott az Újbabiloni Birodalom kultúrája.

Démonhit Mezopotámiában

Az ókori Közel-Kelet minden vallásában egy olyan világrend jutott kifejezésre, amelyben az istenek a földi királyság intézményének égi másaként határtalan bölcsességgel, igazságossággal és olykor haraggal gondozták az emberi sorsokat, saját belátásuk szerint osztva jutalmat és büntetést egyaránt. A későbbi, perzsa hatásra megjelenő dualisztikus elképzelés, miszerint létezik két egymással szemben álló, jó és rossz princípiumokat

megtestesítő oldal, még nem volt jelen ekkor. Az istenek által teremtett és formált világban minden az istenek miatt létezett, siker és balszerencse egyaránt, vagyis a gonosz erőknek és ártó lényeknek is megvolt a felsőbb hatalmak által kiszabott szerepe.

A Kr.e. 2–1. évezredben minden mezopotámiai családnak, legyen asszír vagy babiloni, megvolt a saját személyes istene vagy istennője, akihez naponta imádkozott, és akinek a gondviselés és adomány jegyében áldozatot mutatott be, hogy ő cserébe védelmet, és ezáltal sikeres és hosszú életet biztosítson neki. Megtörténhetett azonban, hogy eme oltalmazó istenség elfordult az embertől. Ennek több oka lehetett: az istenszobrok – melyek lakhelyül szolgáltak az istenségnek – gondozásának elhanyagolása, valami bűn elkövetése, vagy érintkezés valami tisztátalannal.²³ Az isteni védelem elvesztése azonnal utat nyitott a környező világ minden ismert és ismeretlen sarkában ott ólálkodó gonosz démonoknak²⁴ és egyéb lényeknek, hogy azok megtámadhassák az embert, szerencsétlenséget, károkat, betegséget és halált hozva magukkal. Az isteni védelem szavatolása és a környező világ jeleinek pontos értelmezése tehát fontos része volt a mezopotámiai ember vallásosságának.²⁵

Az egyik legbőségesebb forrása a mezopotámiai forrásszövegeknek, amely ránk maradt, Assur-bán-apli (Kr.e. 668–627) ninivei könyvtára, melynek összeállítását az újasszír király maga rendelte el, hogy egy helyre gyűjtse a sumer, asszír és babiloni irodalom és tudomány legjavát. Az itt archivált és sokszorosított kétnyelvű (sumer és akkád) táblák magukba foglalják a Kr.e. 2–1. évezred teljes szöveghagyományát, habár minden jel arra utal, hogy az ásatások során előkerült leletek pusztán a töredékét képezik csak az ókori szövegkorpusz egészének.²⁶

A ninivei könyvtárban összegyűjtött iratok több mint fele csak és kizárólag jóslással, ómenekkel, bajelhárítással és rituális gyógyítással foglalkozik – vagyis e mágikus tevékenységek, jobban mondva tudományok, szerves alkotórészét képezték a mezopotámiai ember életének. A vallásos világképbe beletartozott az a mélyen gyökeredző elképzelés, mely szerint a természetben megfigyelt minden jelenség az istenek szándékát tükrözi, így jövőbeli eseményekről tudósíthatnak. Eme előjelek megfigyelésével és értelmezésével foglalkozó ómensorozat, közelebbről a Földön, vagyis az emberi lakóhelyek környékén észlelt előjeleket összegyűjtő *Šumma ālu* sorozat, illetve a megjósolt, nemkívánatos események elhárítására irányuló rituálékat és ráolvasásokat egybefoglaló *āšipūtu* kollekció szolgáltatja számunkra azt a két forráskorpuszt, melyekben az ártó démonokról, jellemükről, tevékenységükről és szerepükről olvashatunk.²⁷

A legfőbb és leggyakrabban emlegetett tizenkettő betegségdémon katalógusát az óbabiloni (Kr.e. 19–16. század) *Udug-hul* gyűjtemény, illetve annak újasszír kanonikus változata, az *Utukkû lemnûtu*, azaz „Gonosz démonok” kétnyelvű ráolvasás-ciklus tartalmazza. Ez utóbbi 16 táblából áll, melyen belül többször ismétlődik a démonnevek recitáló felsorolása. Álljon itt most a 2. tábla 63–65. sora:²⁸

⁶³ udug hul a-lá hul gedim hul gal₅-lá hul dingir hul maškim hul
ú-tuk-ku lem-nu a-lu-u lem-nu e-ṭim-mu lem-nu gal-lu-u lem-nu i-lu lem-nu ra-bi-šu lem-nu
a gonosz démon,^a a gonosz halotti szellem, a gonosz alvilági lény, a gonosz isten, a
gonosz *rābišu*,^b

64 ^ddìm-me ^ddìm-me-a ^ddìm-me-lagab
la-maš-tu₄, la-ba-šu, ah-ha-zu
Lamastu,^c *labāšu*, *ahhāzu*,^b

65 lú-líl-lá ki-sikil-líl-lá ki-sikil-ud-da-kar-ra
li-lu ú li-li-tu₄ ár-dat li-li-i
lilû, *lilîtu* (női *lilû*), *ardat-lilî* (hajadon *lilû*)

A nevek démonfajtákra utalnak inkább, mint hogy egy-egy démon személynevei lennének, és nemigen lehet köztük megállapítani igazi lényegi különbséget. A mágikus szövegekben a gonosz lények nem kaptak karakterisztikus leírást, a kinézetük a fantáziára volt bízva, és a források hiányosságában az sem tudjuk, hogy volt-e esetleg átfedés vagy egyezés közöttük. Általánosságban elmondható, hogy a démonoknak nincs teste, szociális kerete, múltja vagy jövője, csak és kizárólag az ártó tevékenységükkel lehet meghatározni őket. Mivel a világrendben betöltött szerepük csakis a betegségekhez és halálhoz köthető, ezért alakjuk nem más, mint az emberi életet sanyargató hatások megszemélyesített formái.²⁹

A líl-démonok

A démonok tizenkettes felsorolásában rögtön kitűnhet *lilîtu* neve, mely a héber *lilîttel* való hangtani egyezése alapján minden bizonnyal az ézsaiási Lilit asszír előfutára volt. A kétnyelvű táblának köszönhetően azt is megtudhatjuk, hogy a démonnő korai, sumer megfelelője *kisikil-líl-lá* volt,³⁰ mely név az általunk ismert legkorábbi írásos formájában a Gilgames-eposzban,³¹ a gyűjtemény utolsó, 12. tábláján tűnik fel. A *Gilgames, Enkidu és az Alvilág* címen emlegetett, többtől különálló történet egy későbbi hozzátoldása a mítoszciklusnak, és hetvennégy, többségében Urból és Nippurból előkerült kézirat maradt fent belőle, melyek mindegyikét a Kr.e. 2. évezred elejére, az Óbabiloni Birodalom idejére datálnak.³²

A történet egy mitológiai bevezetéssel indul, mely egészen *An-ki*, az Ég-föld szétválásáig megy vissza, mikor Enki megérkezik a világba. Ekkor, a teremtés hajnalán, az Eufrátesz partján áll a *halub*-fa, melyet a déli szél kitép a földből. Inanna megtalálja a palántát, és elülteti Urukban, a saját kertjében, hogy fájából majd széket és ágyat tudjon faragni magának. Az évek során azonban a növekedő fát három gonosz lény veszi birtokába.

42 úr-bi-a muš tu₆ nu-zu-e gùd im-ma-ni-ib-ús
[a fa] gyökerébe kígyó fészkelte, amelyen nem fog a ráolvasás,

43 pa-bi-a mušen anzu^{mušen}-dè amar im-ma-ni-ib-ĝar
ágaira *Anzu* madár ültette fiókáit,

44 šab-bi-a ki-sikil líl-lá-ke₄ é im-ma-ni-ib-dù
törzsében *kisikil-líl-lá* ütötte fel tanyáját.³³

Terve meghiúsultával az istennő elpanaszolja a történeteket először Utunak, majd Gilgamesnek, aki legyőzi a lényeket. *Kisikil-líl-lá* tehát összesen négyszer jelenik meg a szövegben: először a történet narratívájában (44. sor), majd kétszer Inanna panaszaiban (87. és 131. sorok), legvégül pedig mikor Gilgames visszakergeti őt a pusztába (142. sor).

Kisikil-líl-lá jelenléte az eposzban bizonyítja, hogy alakja közismert volt már a Kr.e. 2. évezredben Mezopotámia területén, ám pontos karakteréről sem itt, sem a mágikus ráolvasásokban nem kapunk több információt annál, mint hogy emberekre ártalmas, démoni lény volt. Lakhelye a *halub*-fa odújában sugallhatja azt, hogy egy madár-szerű lényvel van dolgunk,³⁴ csak hogy az irodalmi alkotásokat nem szabad a vallásos ember hitvilágának magyarázó lexikonaként kezelni, mert nem feltétlenül álltak kapcsolatban az élő folklórral. *Kisikil-líl-lá* történetét egyszerű költői fordulatnak kell tekintenünk, nem pedig eredetmítosznak.³⁵

A ráolvasás-sorozatokban később megjelenő démontriász, *lilû*, *lilîtu* és *ardat-lilî* közül *lilû* és *lilîtu* egymás férfi-női megfelelői, általános betegségdémon aspektusukon túl viszont annyi ismert csak róluk, hogy szélként közlekednek ki-be a ház ablakán keresztül, ellenkező nemű egyénekre hoznak vészt, és vágydémoni funkcióban szexuális zavarokat is okoznak.³⁶

Más a helyzet azonban a triumvirátus harmadik tagjával, *ardat-lilî*vel. Az Újbabiloni Birodalom idejéből ránk maradt, ellene szóló exorcizáló-szövegek³⁷ szerint ő egy hajadon, szűz lány szelleme volt, aki halálának körülményei miatt tért vissza, és fiatal férfiakat kísértett³⁸ – *adat-lilî* tehát kiemelkedett a többi démon közül, mert nem csak az ártó lények általános habitusaival rendelkezett, hanem személyes női tulajdonságokkal is, melyek bizonyos eseményekhez kötötték őt, jól definiálható keretet adva alakjának.

Etimológia

Kisikil-líl-lá nevének gyökét a sumer *lil* szó adja. Az előtte álló *kisikil* jelentése „tisztá”, „fiatal leány”, mely kifejezést olyan lányokra használták, akik kiházasítandó korúak voltak, de még szüzek;³⁹ az utolsó szótag pedig a birtokos esetet jelöli – vagyis *kisikil-líl-lá-ke* szó szerint annyit jelent: „a *lil* fiatal leánya”.⁴⁰ Az akkád változata nem a szó jelentése alapján fordítja le a nevet, hanem átveszi a *lil* gyököt, majd hozzátesz egy -t női személyragot, és az -u(m) nominatívuszt – *lilîtu* tehát annyit tesz, „női *lil*”.

Érdekes módon a démoncsalád harmadik tagjának, *ardat-lilî*nek nevében szereplő *ardat(u)* szó ugyanúgy fiatal lányt jelent,⁴¹ így a fordítása, „a *lil* fiatal leánya” (akkádban -i a birtokrag), megegyezik *kisikil-líl-lával*, mégis a két nyelvű ráolvasások alapján az ő sumer megfelelője *kisikil-ud-da-kar-ra*. Ez a szóösszetétel sehol máshol nem tűnik fel, csak a démonúzó iratok kontextusában, *ardat-lilî*vel összetartozva, ezért e két nevet lefordíthatatlanul, önálló fogalmakként kell kezelnünk.

A három démoni alak tehát mind a *lil* szóhoz kapcsolódik, melynek jelentése azonban nehezen megragadható: leggyakrabban „szél”, „fuvallat”, „levegő” értelemben használják,⁴² létezik azonban „fantom”, „semmi” konnotációja is.⁴³ Hogy az általunk vizsgált démoni lények nevében melyik értelemben áll, arról csak találgathatunk, bár a tudományos konszenzus széldémonként fordítja a nevüket.

Miután elemeztük a *lil*-démon sumer és akkád névalakját, meg kell vizsgálnunk a héber verzióját is, ugyanis – bár a három nyelv egy nyelvcsaládba tartozik – a sumer és akkád logografikus és fonetikus írást használ, a héber viszont alfabetikus, így a közöttük történő átírás nem a szó jelentése vagy helyesírása, hanem hallás alapján történt. A *lilî*t

végéről az *-u* azért tűnik el, mert a héber nyelvben nincs deklináció, az azonban kérdéses marad, hogy miért a *lylyt* gyökmássalhangzókat használták. Lehet, hogy tisztán fonetikus átírással van dolgunk, mely esetben a két *y*, mint *mater lectionis* funkcionál, ám a jelek másra utalnak.

A zsidó irodalmi hagyomány Lilit alakját az éjszakával köti össze, ami eredhet a démonnő neve és az éjszaka, azaz *lāylā* szó hasonlóságából. Elképzelhető tehát, hogy a *lilitu* alakjával először találkozó zsidóság számára a név összecsengett a héber „éjszaka” szóval – melyre ráerősíthetett még a betegségdémonok általános éjszakai aktivitására épülő asszociáció – és ezért az utóbbi *lyl* gyökmássalhangzóit használták fel az előbbi leírásához is, majd a nőnem jelzésére a végéhez illesztették az *-yt* képzőt.

Bárhogy is történt ez, Lilit alakját a zsidóság terjesztette tovább, az ő interpretációjuk vált ismerté, mely következtében a párhuzam a démonnő és az éjszaka közötti olyan erősen ivódott be a köztudatba, hogy sokan még Lilit eredetének és etimológiájának pontos ismeretében is nehezen vonatkoztatnak el tőle.

Lilit további szöveghagyományai

A Biblia héber szövegét a maszoréta tudósok őrizték meg és hagyományozták tovább változatlan formában, ám az ő munkásságuk a kora középkorra tehető. A legöregebb fennmaradt teljes Ószövetséget tartalmazó maszoréta kézirat, az Aleppói Kódex, a Kr.u. 10. században készült. A holt-tengeri tekercsek felfedezésének köszönhetően azonban Ézsaiás könyve megismerhetővé vált egy másik, korábbi szöveghagyományból is. A qumráni könyvtár első feltárt barlangjából származó, leghosszabb és legjobb állapotban megmaradt Ézsaiás-tekercs (1QIsa^a), melyet a régészeti és paleográfiai vizsgálatok Kr.e. 125–100 körülre datálnak,⁴⁴ szinte teljesen megegyezik a maszoréta verzióval, ám felfedezhetők benne kisebb eltérések. Ilyen eltérés található a számunkra releváns 34:14 versben is, ahol *lilit* neve helyett a szó női többes száma, *lylywt* (*lilitôt*) szerepel,⁴⁵ ami arra utalhat, hogy itt nem egy külön megnevezett személlyel van dolgunk, hanem a *šiyyîm*hez és *ʿiyîm*hez hasonlóan egy általános démonfajtaival. Ahogy a mezopotámiai *lilitu* is egy generikus gonosz lény volt, úgy az onnan átvett *lilit*nek sem valószínű, hogy kezdetben létezett volna jól definiált, különálló karaktere, mely túlmutat sanyargató tucatedémon funkcióján.

Nem is várhatjuk el, hogy Lilit kiemelt szerepet kapjon az ószövetségi időkben, ugyanis a babiloni, illetve perzsa hatás előtt nem is létezett a zsidóság körében rendszerezett démonológia. Bár olvashatunk – főleg a prófétai könyvekben és a zsoltároknak – ártó hatást kifejtő lényekről,⁴⁶ nincs egy egységesen rájuk használt kifejezés, sem egy kidolgozott szisztéma a származásukról, hatásukról vagy hierarchiájukról. A népi vallásosságban azonban erősen jelen volt a démonhit, legalábbis ezt sugallják számunkra az Ószövetség azon szakaszai, melyekben a monoteista központi kultusz kétségbeesett próbálja kiszorítani a más istenek és lények tiszteletét (Deut 32:17, Lev 17:7).⁴⁷ A gyakorlat, hogy bajelhárítás céljából amulettekkel, ráolvasásokkal, kultikus cselekedetekkel védekezzenek a gonosz erők ellen, univerzális volt a Közel-Keleten, ám a YHWH egyedüliségét hangsúlyozó hivatalos vallás szemében ez bálványimádásnak és „eretnekségnek” minősült. A démonok így vagy YHWH akaratának megnyilvánulásai

lettek, vagy jelentőségük teljesen leértékelődött.⁴⁸ Csak a babiloni deportáció, majd a Perzsa Birodalom benyomulása után a második Templom idejére, e két másik kultúra hatására kezd megjelenni egy komplex démonológia, amely utána a hellenizmus korában kezd igazán kibontakozni, míg végül olyannyira elterjedt és közismerté válik, hogy a qumráni közösség teológiai rendszerében már, a mágiával együtt, központi helyet foglal el. A Kr.e. 1. századból származó holt-tengeri tekercsekben ezáltal már – a bibliai irodalommal ellentétben – egy összetett, jól kidolgozott démoni világ jelenik meg,⁴⁹ amely a későbbi zsidó és keresztény mágikus iratokban még kifejtettebbé és strukturáltabbá válik.⁵⁰

A rabbinikus irodalom legnagyobb és legfontosabb szövegtömegében, a Talmudban – pontosabban a terjedelmesebb, Kr.u. 5–6. századra elkészült babiloni Talmudban – Lilit többször is szerepel, hol általános démonfajként, többes számú *lilîn* formában⁵¹ (Szanhedrin 109a, Eruvin 18b), hol pedig *lilit*ként, egy immár külső jegyeiben is definiált (hosszú a haja: Eruvin 100b; emberi kinézete és szárnyai vannak: Nidda 24b) démoni személyként, aki *adat-lilî* karakterisztikus vágydémon aspektusát átvéve a magányos férfiakra jelenti a legnagyobb veszélyt (Sabbat 151b).

‫אֶתְּ מִרְבֵּי חַנְיָן‬

Azt mondta Rabbi Hanina:

‫אֶתְּ שׁוֹר לִישׁן בְּבַיְתֵי יְהוּדָה‬

Tilos egyedül aludni egy házban,

‫מִכִּי הַיֵּשׁן בְּבַיְתֵי יְהוּדָה אֶתְּ חַזְטָו לַיְלִי‬

mert aki egyedül alszik egy házban,^a azt megragadja *Lilit*.

A Talmuddal és maszoréta szöveghagyománnyal párhuzamosan fejlődő Jeruzsálemi – vagy más néven Pszeudo-Jonatán – Targumban, az Ószövetség kései arámi fordításában az Ézs 34,14 versben ugyancsak a generikus többes számú *lilyān* áll.

A betegség-, gyermekágyas- és vágydémon aspektusokkal rendelkező *lil*-démonok elterjedtségét és egyre meghatározóbb jelenlétét bizonyítja, hogy nem csak az írástudó elit műveiben jelentek meg, hanem a népi vallásosságban is. Számos Kr.u. 6–7. századból, Mezopotámia területéről származó mágikus agyagtál ismert, melyek belsejébe arámi ráolvasásokat véstek, és melyek közül nem egy a férfi *lilî* és női *lilit*[‡] elűzéséről szól.⁵²

Összefoglalás

A Kr.e. 2–1. évezredben virágzó asszír és babiloni birodalmak hegemon helyzetük miatt óhatatlanul is befolyásolták kulturálisan a velük szomszédos népeket. A kisebb palesztin államok hol szinkretisztikus törekvésekkel próbálták megtartani a nagyhatalmak jó kegyeit, hol pedig ennek ellenreakciójaként a kultusz megtisztítására és a nemzeti öntudat megszilárdítása irányuló reformokat vezettek be, mely változtatások mind-mind lecsapódtak az ószövetségi irodalomban.

Lilit bizonyítottan akkád jövevényszó a héberben (*lilitu*), és személyét vissza tudjuk vezetni egy többszáz éves hagyománnyal rendelkező sumer démoni alakig, *kisikil-lil-láig*.

Ézsaiás könyvének 34. fejezetét, melyben neve feltűnik, a babiloni fogság után írták, vagyis a mű egy olyan korszak szellemi hagyatéka, mikor a két kultúra közeli együttélése lehetőséget adott arra, hogy a démonnő integrálódjon, alakja ismertté és elfogadottá váljon a zsidó hitvilágban.

A prófétai énekben Lilit szerepe lírai; a Júda ellenségeinek végső megsemmisülését költőien leíró toposz statisztája a többi pusztai fenevad és démon mellett; alakja nem fontosabb vagy jobban definiált, mint a vele együtt emlegetett többi lény. A Kr.e. 2. század végére datált qumráni Ézsaiás-tekercsben a személynévként fordítható *lîlîṭ* helyett a többes számú, köznévi *lîlîōṭ* szerepel, ami alátámasztja a feltevést, hogy a korai időszakban csak egy általános *lîl*-démonfajtaként élt a köztudatban.

Lilit alakja azonban erős maradt annyira, hogy tovább öröklődjön a rabbinikus korszakban is, sőt a fokozatosan hangsúlyosabbá és rendszerezettebbé váló démonhitnek köszönhetően karaktere egyre jobban meghonosodott és meghatározóvbbá vált az élő folklórban, míg végül a Kr.u. 6. századra a Talmudban és ráolvasás-szövegekben immáron egy specifikus személyiségjegyekkel rendelkező egyénként jelent meg. Az Ézs 34,14 koraközépkor maszoréta szövegváltozata mindenképpen azt mutatja, hogy Edóm romjai közt már nem csak „lilit” tucatdémonok ólálkodnak, hanem maga a nagy gonosz Lilit.

Sajnos minden összeszedett írásos emlék ellenére sem tudjuk tökéletesen rekonstruálni a démonnő alakjának korai verzióját és fejlődését, de jelentőségét és elterjedtségének mértékét jelöli, hogy a rengeteg másik ártó lény közül ő hagyta az egyik legnagyobb benyomást a zsidóságra, ezzel indítva el – vagy pont hogy folytatva – egy különleges, több ezer éven átívelő karriert.

1 Az onosz jelentése: számár.

2 Kuvik.

3 Az Ószövetségben meglepően sok ítélkező prófécia található Edóm ellen: Ézs 11,14; Ézs 34; Ézs 63,1–4; Ez 35; Ez 36,1; Ez 25,12–1; JSir 4,21–22; Abd 1,8–15; Jer 9,25; Jer 25,15–25; Jer 49,7–22; Mal 1,3–4; Jóel 4,19; Ám 1,11–12. Wildberger, Hans: *Isaiah: Isaiah 28–39, (Continental Commentaries)*, Minneapolis, Fortress Press, 2002, 326.

4 Wildberger szerint Edóm és Júda folyamatos háborúskodása mögött a két ország közötti arábiai területek, pontosabban a Khirbát-rézbánya és a Jeruzsálemben tartó zarándokutak megkaparintása, illetve a Jordánon való hajózásban kulcsszerepet játszó Akabai-öböl feletti kontroll megszerzése állhatott. Wildberger: *Isaiah*, 323–327.

5 A későbbiekben például Rómával, a politikai szintér következő elnyomó nagyhatalmával is azonosították. Karasszon István: *Izrael története. A kezdetektől Bar-Kochbáig*, Budapest, Új Mandátum, 2009, 24–27. és Watts, John D.W.: *Isaiah 1-33, (Word Biblical Commentary 24.)*, Dallas, Nelson, 2005, 10–11.

6 A hangok (forró zsír csöpögése), színek (vér vöröse) és szagok (hullák bűze) lírai használata olyan erősen hat, hogy csakis Quentin Tarantino rendező tudná hitelesen visszaadni Edóm pusztulását a filmvászonon.

a A *nāṭā(h)* (kinyújt) igének nincs megnevezett alanya. A személyrag alapján (E/3 ♂) a cselekvő lehet visszautalva YHWH, vagy egy általános alany.

b A *qaw-tōhû w^oab^onê-bōhû* költői képe nehezen fordítható le. A *qaw* (zsinór) és *ᵑeḅen* (kő) mérésre használt eszközök voltak, azonban a hozzájuk kapcsolt jelzők, *tōhû* és *bōhû* értelme nehezebben fogható meg – ugyanez a két szó szerepel a Gen 1,2-ben a teremtés kezdetén létező, formátlan, vagyis „kietlen és puszta” föld leírásakor.

E két, máshol nem szereplő mérőeszköz hasonlít a mezopotámiai művészetben látható ún. *ring-and-rod* (karika és pálca) szimbólumokra, melyek a domborműveken és pecséthengereke mindig királyok és istenek kezében láthatók. Eredetüket tekintve egy összetekert zsinór és egy pálca, melyeket építkezéseknél mérésre használtak, ám a későbbiekben leginkább az autoritás kifejezésére szolgáltak. Ezen eszközök összekötése a teremtés előtti élettelen, üres, káosz állapotokkal egyújjabb sértés lehetett a mezopotámiai királyok felé; az ellenség szokásainak egy gúnyos kifacsarása.

c Mindhárom növénynév, *sîrā(h)*, *qimmôš* és *ḥôaḥ* egyfajta tüskés, száraz növényre utal, amelyek pontos fajtát nem tudjuk behatárolni, így neveik tulajdonképpen felcserélhetők egymással.

d A *qārā^o* ige jelenthet kiáltást, történést és találkozást is. A legtöbb fordítás a *pāḡaš*-sal szinoním értelemben fordítja, ám ez esetben *ᵑal-rē^oēhû* (társára) helyett *ᵑēl-rē^oēhû* (társához) vagy *ᵑeṭ-rē^oēhû* (társával) állna. Az *ᵑal* prepozíció (valamire, valami felé) inkább utal az ige „kiáltani” értelmére.

e A Septuaginta és a Jeruzsálemi Targum itt teljesen eltér a maszoréta szövegtől, ami szövegromlásra utal, és megmagyarázza a mondatrész értelmezési problémáit. A fordítási inkonzisztenciák miatt ez az egy versszakasz megérdemelne egy külön tanulmányt.

7 *Nightjar*, az 1970-es *New English Bible* fordításban.

8 Clements, Ronald E.: *Isaiah 1–39*, (*The New Century Bible Commentary*), Grand Rapids, Eerdmans, 1980, 3–8. és Kaiser, Otto: *Isaiah 13–39: A Commentary*, Philadelphia, Westminster John Knox Press, 1974, 1–10.

9 Bár a történelmi beszámolók is prófétai műveknek számítottak, Kaiser rámutat, hogy Ézsaiás könyvének jelentőségét nem a történelmi hitelesség adta, hanem a szövegek üzenete, teológiája. Éppen ezért korszakról-korszakra változhatott az értelmezésük, mely függvényében módosíthattak az írásokon is. Ez a szerkesztői tendencia a hellenizmus korában szakadt meg, mikor a diaszpóra miatt a szövegek nyelvi megőrzése is fontossá vált, így az új interpretációk már nem a fejezeteken belül jelentek meg, hanem azokon kívül, önálló kommentárok formájában. Kaiser: *Isaiah*, 9.

10 Sweeney, Marvin A.: *Isaiah 1–39: With an Introduction to Prophetic Literature*, FOTL 16. kötet, Grand Rapids, Eerdmans, 1996, 41–44.

11 Kaiser: *Isaiah*, 353.

12 Childs, Brevard S.: *Isaiah*, Philadelphia, Westminster John Knox Press, 2001, 253.

13 Wildberger: *Isaiah*, 324.

14 Clements: *Isaiah*, 3.

15 Régészetiileg pusztán annyi bizonyított, hogy Babilon felemelkedésekor Edóm, kihasználva a nagyhatalom és Júda konfliktusát, déli területeket foglalt el szomszédjától. Érdekes lehet még, hogy Júda bekebelezése után öt évvel Móáb és Ammón is hasonló sorsra jutott, ám arról nincs adat, hogy Babilon Edóm ellen is hadjáratot indított volna, mely tény utalhat arra, hogy Edóm valóban csatlósállam volt. Wildberger: *Isaiah*, 325.

16 Bár a Királyok könyvében és más történelmi forrásban sem esik szó Edóm jelenlétéről az 587-es ostrom alatt, az Ószövetségben Abdiás könyve (Abd 1,11), a 137. Zsoltár és Jeremiás Siralmainak 4:21 részlete is arról ír, hogy Edóm kárörvendően ünnepelt Jeruzsálem elestekor.

17 Watts: *Isaiah*, 8. és Wildberger: *Isaiah*, 328.

18 Sweeney: *Isaiah*, 444.

19 Wildberger: *Isaiah*, 327.

20 Kaiser: *Isaiah*, 354

21 Clements a Kr.e. 5. századra adja meg a keletkezés idejének (Clements: *Isaiah*, 7-8.), Kaiser csak annyit jelent ki teljes bizonyossággal, hogy a fogság után íródott (Kaiser: *Isaiah*, 353.), Belkinsopp egy, a második Templom idején élő eszkatológikus szerzőnek tulajdonítja (Blenkinsopp, Joseph: *Isaiah 1–39: A New Translation with Introduction and Commentary*, New York, Doubleday, 2000, 450.), Wildberger pedig a Kr.e. 6. század végére, a fogság utáni első évtizedekre datálja (Wildberger: *Isaiah*, 329.).

22 Skolnik, F. et al. (ed.): *Encyclopaedia Judaica*, 10. kötet, s.l., Thomson Gale – Kater Publishing, 2007, 68. (továbbiakban: EJ)

23 Érdekes, a mi szemünkben már-már komikus példa erre egy bajelhárító rítus szövege, melyben a védőistenek kiengesztelését kell kérnie annak, akit levizel egy kutya: „Samas az Ég és a Föld királya, a fenti és a lenti ügyek bírója, az istenek ragyogása, az emberiség ura, aki igazságot tesz az istenek között. Hozzád fordulok, téged kereslek, aki az istenek között garantálja számomra az életet. A kutya miatt, aki levizelt engem, félek és rettegek. Ha te az ebben a kutyában lévő gonoszt (azaz ártó hatást) eltávolítod rólam, mindig a dicsőségedet fogom zengeni.” Bácskay András: Jóslási és bajelhárító rítusok az ókori Mezopotámiában, *Ókor*, 5. kötet, 3–4. szám, 2006, 59.

24 Ki kell itt térnem a terminusra, melyet az ártó entitások összefoglaló neveként használok. Bár a magyarban a démon szó a zsidó-keresztény felfogást átvéve negatív értelmű, az eredeti görög *daímón* (δαίμων) fogalom utalhatott bármilyen az emberek felett álló lényre, akár istenekre is, és nem foglalt magában jóságos vagy ártó jelentéstartalmat. Éppen ezért illik ez a megnevezés ebben az értelemben a mezopotámiai „démonokra”, akik a mitológia szerint Anu (sumer An) főisten gyermekei voltak, és csak az istenek akaratából váltak védelmezővé vagy ártó szándékúvá – emiatt szokták a szerepük szerint a nevük elé írni a „gonosz” vagy „jó” jelzőket. Például a *šēdu damqu*, azaz a jó *šēdu* (sumer

alad) az egyén életerejét, nemi képességeit kifejező lélekforma volt, mely védőszellemi funkciókat látott el, továbbá megjelent egy hímnemű, emberfejű, szárnyas bika- vagy oroszlántestű szörnyként is, mely az asszír királyi palota bejáratát védte. Létezett azonban *šēdu lemnu*, azaz gonosz *šēdu* démon is, mely más ártó lényekkel együtt gyötörte az élőket. Langdon, Stephen H.: *The Mythology of All Races. Semitic*. 5. kötet, New York, Cooper Square Publishers, 1964, (Boston ¹1931), 358–361. és Oppenheim, Leo A.: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*, ford. Komoróczy Géza, Budapest, Gondolat, 1982, 253. és Bácskay András: *A gonosz démon elűzésének rituáléja*. A »Gonosz utukku« ráolvasás-sorozat részlete, in Nagy Árpád M. (szerk.): *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterraneumban I.*, Budapest, Gondolat, 2013, 244–245.

25 Oppenheim: *Az ókori Mezopotámia*, 249–251.

26 Oates, Joan: *Babilon*, ford. Valló Gábor, Budapest, General Press, 1986, (London ¹1979), 210–211.

27 Bácskay András –Niederreiter Zoltán: *Bölcs tudósok, a nagy istenek titkainak őrzői*. A tudósok és a tudományos szövegek szerepe a mezopotámiai mágiában, in Nagy Árpád M. (szerk.): *Az Olympos mellett. Mágikus hagyományok az ókori Mediterraneumban I.*, Budapest, Gondolat, 2013, 189–190. és 203–206.

28 A sumer és akkád sorok transzkripciójánál Geller átírását használtam: Geller, Markham J.: *Evil Demons. Canonical Uttukū Lemnūtu Incantations. Introduction, Cuneiform Text, and Transliteration with a Translation and Glossary*, (State Archives of Assyria, Cuneiform Texts, 5. kötet), Helsinki, Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2007, 99.

a Ahogy a ráolvasás-gyűjtemény címe is mutatja, az *utukkū/udug* szavakat leginkább „démonnak” fordítják, és általános gyűjtőfogalomként használják a többi természetfeletti lényre. Thompson, Reginald C.: *The Devils and Evil Spirits in Babylonia*. (Luzac's Semitic Textsand Translations Series) 14. kötet, London, Luzac and Co., 1903, xxiv-xxv. és Langdon: *The Mythology of All Races*, 364. és Meissner, Bruno – Ebeling, Erich et al. (szerk.): *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie*, 2. kötet, Berlin, Walter de Gruyter, 1938, 108. (továbbiakban: RLA)

b *Rābišur*ól (leselkedő), *labašur*ól és *ahhāzur*ól (megragadó) a nevükön túl nem rendelkezünk igazán több információval. Thompson: *The Devils and Evil Spirits*, xxxvi. és Black, Jeremy – George, Andrew – Postgate, Nicholas (szerk.): *A Concise Dictionary of Akkadian*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1999, 7. és 294.

c A betegségdémonok egyik legnevesebb és legfélelmetesebb képviselője *Lamastu*, akinek saját mondaköre létezett. (Farber, Walter: *Lamaštu. An Edition of the Canonical Series of Lamaštu Incantations and Rituals and Related Texts from the Second and First Millennia B.C.*, (Mesopotamian Civilizations 17.), Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2014.) Gyermekágyasdémon aspektusa miatt a szülő nőkre és újszülött csecsemőkre volt a legveszélyesebb, de okozott korai vetélést, meddőséget és egyéb betegségeket is. (Black, Jeremy – Green, Anthony: *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An*

Illustrated Dictionary, London, British Museum Press, 1998, 115–116.) Alakja leginkább a Lamastu-tábla – vagy Pazuzu-plakett – néven elhíresült, újasszír korból származó bronz amuletről ismert, amely jelenleg a párizsi Louvre-ban van kiállítva.

29 Thompson: *The Devils and Evil Spirits*, xxiv–xxvi. és Langdon: *The Mythology of All Races*, 364. és RLA 2. kötet, 107–108.

30 Az *Udug-hul* sorozatban találkozhatunk a *munus-lil-lá* névalakkal is, melyet az akkád fordítás szintén *lilitunak* feleltetett meg.

31 Az eposz keletkezésének idejéről csak megközelítő adatokat lehet mondani, mivel írásban való rögzítésük előtt a mítoszok valószínűleg szóban hagyományozódtak. A sumer változat Komoróczy szerint a Kr.e. 3. évezred második felében alakulhatott ki, míg az akkád verzió a 19. század táján íródhatott. A Gilgames-ciklus kanonikusnak számító formája a 2. évezred végére állt össze, de létezik kibővített, újasszír változata is, mely Assur-bán-apli könyvtárából ismert. Komoróczy Géza: *A sumer irodalmi hagyomány*, Budapest, Magvető, 1979, 61. és Komoróczy Géza: *Elő-Ázsia*, in Bodrogi Tibor et al. (szerk): *Mitológiai Ábécé*, Budapest, Gondolat, 1978, 137.

32 Gadotti, Alhena: *Gilgamesh, Enkidu, and the Netherworld and the Sumerian Gilgames Cycle*, Boston–Berlin, Walter De Gruyter, 2014, 129.

33 A sumer szövegrészletnél Gadotti átírását használtam (gadotti: *Gilgamesh, Enkidu, and the Netherworld*, 162.), a magyar fordítás pedig Komoróczy nyomán készült (Komoróczy Géza: *„Fénylő ölednek édes örömeiben...” A sumer irodalom kistükre*, Budapest, Európa, 1983, 183.)

34 Ez az asszociáció adja az egyik fő indokát annak, hogy miért azonosítják az Óbabiloni Birodalom korából származó Burney-dombormű szárnyas, madár-lábú, baglyokkal körbevett istennői alakját Lilittel. Patai óta több kutató is úgy tartja számon az „Éjszaka Úrnője” névre keresztelt, egyedülálló reliefet, mint Lilit egyetlen ókori képi emlékét, mely bizonyítja a démonnő jelentős státuszát a mezopotámiai kultúrában. Én ezzel az azonosítással nem értek egyet. A Burney-dombormű és Lilit viszonyáról bővebben lásd Bozó Réka: *Valóban Lilitet ábrázolja a Burney-dombormű?*, *Orpheus Noster*, 2018. (Sajtó alatt)

35 Jól példázza ezt a *halub*-fa másik lakója, az *Anzu* madár. Az oroslánfejű és sастestű szörny a sumer hatalom és államiság szimbóluma volt, és a róla szóló sumer-akkád mítosz szerint az ősidőkben ellopta a sorstáblákat az istenektől, akik erre harcba indultak ellene, míg végül Ninurta, a háború istene legyőzte őt. Komoróczy: *Elő-Ázsia*, 121. és Black – Green: *Gods, Demons and Symbols*, 107.

36 Black – Green: *Gods, Demons and Symbols*, 118. és van der Toorn, Karel – Becking, Bob – van der Horst, Peter W. (szerk.): *Dictionary of Deities and Demons in the Bible*, Michigan, Eerdmans, 1999, 520. (továbbiakban: DDD) és RLA 7. kötet, 23.

37 Az *ardat-lil*ivel foglalkozó ráolvasás-szövegekről bővebben lásd: Lackenbacher, S.: *Note sur l’Ardat-lilí*, *Revue d’Assyriologie et d’archéologie orientale*. 65. kötet, 2. szám, 1971, 119–154.; Farber, Walter: (W)ardat-ilim, *Zeitschrift für Assyriologie und*

Vorderasiatische Archäologie, 79. kötet, 1989, 14–35.; Geller, Marc J.: New Duplicates to SBTU II., *Archiv für Orientforschung*, 35. kötet, 1988, 1–23.; Geller, Marc J.: Fragments of magic, medicine, and mythology from Nimrud, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 63. kötet, 3. szám, 2000, 331–339.; Geller, Marc J.: *Evil Demons. Canonical Uttukū Lemnūtu Incantations. Introduction, Cuneiform Text, and Transliteration with a Translation and Glossary*, Helsinki, Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2007.

38 Az ókori Mezopotámiában a házasság egyike volt az élet szociális kötelezettségeinek, és általános volt, hogy a lányokat tizenévesen, rögtön az első menstruációs vérzés után férjhez adják. Emiatt a házasság előtt álló lányok korban gyerekek voltak, akik még csak a küszöbén álltak a valódi életnek, és ha ebben a *limbus* állapotban haltak meg, halotti szellemük hasonló módon ragadt az Alvilág és földi szféra között. Mivel *ardat-lilī* a házaseset megtapasztalása előtt halt meg, ezért lelke nem talál nyugalomra, és visszatér, hogy férjet, szexuális partnert keressen magának. Fiatal férfiakat csábít el, hogy velük háljon, mert minden vágya, hogy végre megtapasztalja a testi gyönyört, és teherbe essen. Az áldozataival való közösülésből azonban soha nem lehet gyerek, mert *ardat-lilī* meddő. Ennek dacára nyughatatlanul tovább járja a világot, szexuális frusztrációval telve, folyton férfiakat keresve, míg végre be nem teljesítheti a „sorsát.” Black – Green: *Gods, Demons and Symbols*, 118. és DDD 520–521. és RLA 7. kötet, 24.

39 Thompson: *The Devils and Evil Spirits*, xxxviii.

40 A démon férfi megfelelőjének neve *lú-líl-lá*, fordítása: „a *líl* embere”.

41 Roth M. T. et al. (szerk.): *Chicago Assyrian Dictionary*, 1. kötet, 2. rész, Chicago, The University of Chicago Press, 1968, 242. (továbbiakban: CAD)

42 A mezopotámiai kozmosz strukturális modellje szerint a világ négy vertikális szférából áll. Legalul található Ea (sumer Enki) isten saját föld alatti világa, az *Apsû* (amely nem feleltethető meg a halottak Alvilágával). Fölötte helyezkedik el a földi-emberi sík, legfelül pedig az istenek „mennyei” szférája. A kettő között húzódik egyfajta alsó égboltként Enlil, a Levegő Urának birodalma, mely köztes réteg számít a szélként megjelenő démonok közlekedő közegének. Mindezen névbéli egyezés alapján sincsen azonban bizonyíték arra, hogy Enlil bármiféle kapcsolatban állt volna a *líl*-démonokkal. Black – Green: *Gods, Demons and Symbols*, 52–53. és 76.

43 Esztári Réka – Vér Ádám: Két világ közt rekedt lelkek. A mezopotámiai lélekfogalom ókori és modern értelmezéseiről, *Axis*. 1. kötet, 1. szám, 2012, 57.

A sumer *líl* szó halotti lelkekhez kötődő jelentéstartalmáról bővebben lásd: Esztári – Vér: Két világ közt rekedt lelkek, *Axis*, 51–81.

44 Vermes Géza: *A qumráni közösség és a holt-tengeri tekercsek története*, Budapest, Osiris, 2005, 45.

45 Megtekinthető online: <http://dss.collections.imj.org.il/isaiah>

46 GÉR négy csoportba sorolja az ószövetségi démonikus lényeket hatásuk szerint. Az első kategóriát azok a démonok alkotják, akik valamilyen létező állat alakjában jelennek meg, mint az ^ʾ*ōḥîm* (baglyok), ^b*ʾnôt yaʿānā(h)* (strucc), ^ʾ*iyyîm* (hiénák), ^ʾ*šyyîm*

(vadmacskák), *tannîm* (sakálok), vagy akár a Leviatán.

A második csoportba a betegségeket, így a pestist (*deber* – Hós 13,14; Hab 3,5; Zsolt 91,6), a lázat (*qeṭeb* – Deut 32,24; Ézs 28,2; Hós 13,14; Zsolt 91,6) és dögvészt (*rešep̄* – Deut 32,24; Hab 3,5; Zsolt 76,4, 78,48) okozó démoni erők tartoznak, de a Deut 28,22 hét gonosz szelleme is tulajdonképpen ide tartozik: *šaḥpet*, *qaddaḥat*, *dalleqet*, *ḥarḥul*, *ḥereb*, *šiddāpôt*, *yērāqôn*.

A következő csoportba az alvilághoz (š^ʾôl) kötődő lények sorolhatók, mint *māwet* (Ézs 28,15; Jer 9,20; Hós 13,14; Jób 18,13; Jób 28,20), *d^ʾbar-b^ʾliyya^cal* (Zsolt 41,9), *melek ballāhôt* (Jób 18,14) és az éji rettenést (*paḥad lāylā* – Zsolt 91,5). Vannak továbbá holt lelkek és alvilági szellemek, például *ʾēlōhîm* (1Sám 28; Ézs 8,19) *ʾēlîlîm* (Ézs 19,3) és *ʾiṭṭîm* (Ézs 19,3).

Az utolsó kategóriába azokat a létezőket vehetjük, akik szorosabban kapcsolódnak YHWH megnyilvánulásaihoz, így a *rûaḥ-ʾēlōhîm-rā^câ* és a *rûaḥ-šequer*, mely fogalmak gyakorlatilag Isten rossz, illetve hazug lelkét jelentik. A *mašḥîṭ*, melyet pusztítóként YHWH küldött az egyiptomiakra (Ex 12,23) szintén tekinthető démoni figurának. A 91. zsolttárban szereplő *ḥēš*, mint átvitt értelemben vett nyíl is jelenthet valamilyen démon(i erő)t; a *maPākê rā^cîm* pedig gonosz küldöttet/angyalt jelent (Zsolt 78,49). GÉR 2012, 29.

47 Karasszon István: *Az óizraeli vallás*, Budapest, 1994, 8–9.

<http://www.refteologia.sk/kirov.pdf> (Letöltés: 2018. április 2.)

48 GÉR András László: *Vázlatok az ószövetségi „démonológia” tárgyából*, in Zsengellér József – Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *„A szentnek a megismerése ad értelmet” (Conferentia Rerum Divinarum 1–2.)*, Budapest, L’Harmattan, 2012, 20–21.

49 A 4. számú barlangból előkerült két, az ezredfordulóról származó exorcizáló költeményben (4Q510–511) a felsorolt démonfajták között megtaláljuk többek között *lîlîṭet* is. Fröhlich Ida: *A qumráni szövegek magyarul*, Piliscsaba – Budapest, PPKE BTK – Szent István Társulat, 2000, 517–521.

„Én pedig, a Bölcs, hirdetem az Ő fenséges dicsőségét, hogy megrettentsem és megfélemlítsem a pusztító angyalok összes szellemét és a fattyak szellemeit: a démonokat [šēdîm], Lilitet [lîlîṭ], a baglyokat [ʾoḥîm] és a...” 4Q510 5–6. sor, Fröhlich fordításában. Fröhlich: *A qumráni szövegek magyarul*, 517.

50 Alexander, Philip S.: *The demonology of the Dead Sea Scrolls*, in: Flint, Peter W. – Vanderkam, James C. (szerk.): *The Dead Sea Scrolls after fifty years*, 2. kötet, Leiden, Brill, 1999, 350–352.

51 Egyes számban *lîlî*, de nem derül ki, hogy a szó hím- vagy nőnemű.

a Vagy: „egy magányos házban alszik” – a fordításban segített Dr. Kopeczky Rita.

52 Az arámi mágikus tálakról bővebben lásd Montgomery, James A.: *Aramaic Incantation Texts from Nippur*, Philadelphia, University Museum Publisher, 1913. és Shaked, S. et al. (szerk.): *Aramaic Bowl Spells. Jewish Babylonian Aramaic Bowls*, 1. kötet, Leiden – Boston, Brill, 2013.

Szászné Lázár Eszter Csenge: A lelkipásztori hivatás krízise – Német modellek és magyar párhuzamok

kre-dit.hu/tanulmanyok/szaszne-lazar-eszter-csenge-a-lelkipasztori-hivatas-krizise-nemet-modellek-es-magyar-parhuzamok/

2018. május 16.

Bevezetés

Tanulmányomban néhány lehetséges választ kívánok bemutatni, amelyeket az elmúlt évtizedekben német gyakorlati teológusok adtak a lelkipásztori hivatás krízise által felvetett kérdésekre.

A társadalmi kép folyamatosan változik. Az egyház egyik legnagyobb kihívása napjainkban az egyre erősödő vallásközi párbeszéd, mely újabb krízishelyzetet vetít előre. Azonban maga a lelkipásztori hivatás krízise is erős hatást gyakorol a németországi egyházakra, meghatározva a gyülekezetek jövőjét. A stabilitást veszélyezteti az egyik szociológiai felmérés által közölt adat, miszerint 2020-ban a ma szolgálatot ellátó lelkészek fele 50 évnél idősebb lesz, így előreláthatóan Németországban is – hasonlóan Svájcban – problémává válhat az utánpótlás. A németországi jelenségeket és állapotokat szemlélve fontos feltennünk a kérdést, hogy mennyiben veszélyeztetheti ez a krízis a MRE jelenét és jövőjét?

A lelkipásztori hivatás krízisének kiváltó okai

Ha visszatekintünk az elmúlt évezredre, láthatóvá válik, hogy a lelkipásztori hivatásról alkotott kép folyamatos változáson megy át. A reformáció előtti korok keresztyén vezetői sem funkciójuk, sem működésükben nem írhatóak le egyetlenegy képpel, jelzővel, szóval. Ennek okai többek között azok a világtrendek befolyásoló tényezők, amelyek

meghatározták, hogy adott esetben ki kapott papi pozíciót, illetve milyen módszerekkel élhetett a vezetés területén.¹ A képet árnyalták a világi papság kritikájaként megjelenő prédikáló, szegénységet gyakorló szerzetesrendek, az elő-reformátori mozgalmak, melyek maguk is élő példái annak, hogy a társadalmi szerkezet valamelyest változott.

Nyilvánvaló és látványos változást mutat a reformáció kora, ahol a papi hivatásból lelkész-prédikátori hivatás lett. Az új hivatás fő funkciója az eucharisztia misztikus gyakorlata helyett az evangélium hirdetése. Pontosabban, ahogyan Christian Grethlein írja: „A lelkész feladata reformátori perspektívából nézve, hogy a keresztyén életet a bibliai tradícióhoz kötve őrizze és aktualizálja.”²Ez a váltás alapjaiban változtatta meg az egyházi vezetést, hiszen több olyan kérdés felvetődött, melyekre újból és újból választ kellett találni. Többek között az egyetemes papság kérdésköre, amelyről maga Luther is többször megfogalmazta teológiai látását.³Mivel a lelkészi hivatás elvesztette azt a társadalmi státuszát, mely a laikusok közül őt kiemelte – és amely egyfajta elérhetetlen távolságot képezett a klérus és a laikusság között -, ezért közbenjárói szerepkör nélkül az igehirdető egy lett a gyülekezet tagjai közül. A korban megjelenő rajongó irányzatoknál lehetett a legszélsőségesebb megjelenési formákat megtapasztalni, ahol is vándorprédikátorként vagy éppen karizmatikus prófétaként bontogatták szárnyaikat a képzetlen igehirdetők.

E feszültséget oldotta fel a reformáció nagy újtása, az oktatás középpontba helyezésével, azaz a *Bildungsbewegunggal*⁴, mely mintegy választ adott erre a problémára azáltal, hogy az evangéliumot hirdető lelkészi szerepkört iskoláztatáshoz kötötte, ezáltal, jóllehet sokak számára elérhetővé vált, mégis megakadályozta a hivatással szembeni visszaéléseket, és mederbe terelte az evangélium hirdetésének lehetőségét.⁵ Bár teológiai oktatás korábban is volt, az oktatást biztosító intézmények egyre jobban elterjedtek és váltak elérhetővé sokak számára.

A XIX. századi erőteljes urbanizáció megjelenéséig a kis létszámú közösségek életét a falu közepén álló templom és gyülekezet irányította. A parokiális rendszer kialakulásának alapja az volt, hogy a lelkészek nem csak egyházi, hanem pedagógiai és állami hivatalnoki feladatokat is elláttak. Ez idő tájt ugyanis nem létezett állami anyakönyvezés, ahol a keresztelést, a temetést vagy a házasságot regisztrálhatták volna. A parókiák voltak a falvak, a különböző helységek központjai, ahol házi áhítatokat, bibliaórákat tartottak. Ugyanakkor ez azt is jelentette, hogy a parókia egyben kulturális központ is volt.⁶ Az urbanizáció azonban új kihívást jelentett, hiszen tömegek jelentek meg a városokban, ezeken a területeken szinte lehetetlenné vált a korábbi rendszer reprodukciója. Ehelyett a templomokhoz épített gyülekezeti házak jelentették a megoldást, létrehozva egy új formát, a gyülekezeti életet. Már nem a lelkész otthona volt a centrum, hiszen el se fértek volna a családi asztal körül, hanem – leválasztva a lelkész életterétől – új helyet kapott a gyülekezeti élet. A gyülekezeti házakban a XIX. század második felétől rengetegen vehettek részt az alkalmakon.

A XX. században a legnagyobb kihívást a szekularizáció, az individualizáció, a pluralizáció,⁷ és az egyházi színtereket is átalakító piacgazdasági modell jelentette.⁸ Ezek ma is meghatározó tényezők. Visszatekintve az elmúlt évszázadokra láthatjuk, hogy a társadalmi rendszerek igényei, a történelmi változások hatással vannak a lelkipásztori hivatásra is, melynek reagálnia kell az őt körülvevő világra, a változásokra. A társadalmi elvárások szerepe a lelkipásztori hivatás alakulására nézve elvitathatatlan.

A lelkipásztori hivatás krízisének tünetei

A társadalom változásához vezető folyamatok hatnak a gyülekezetekre, és a lelkeszi hivatásra nézve is kihívást jelentenek. A greifswaldi Ernst-Moritz-Arndt Egyetem teológiai fakultásának 2014-es kutatásában megvizsgálták, hogy mennyire elégedettek hivatásukkal a németországi lelkészek. E kutatás a fizikai és a pszichikai állapotot is mérni próbálta arra nézve, hogy milyen terhelést jelentenek az egyházat negatívan érintő társadalmi folyamatok. A vidéki és a városi lelkészek eredményei eltértek, hiszen más társadalmi jelenségekkel találkoznak nap mint nap: a vidéken elhelyezkedett lelkészek többsége ugyanis munkaidejének nagy részét nem a hivatásához kapcsolható tevékenységekkel tölti, hanem inkább adminisztrációs feladatokkal, illetve épületkarbantartással tölti, míg erre a városi gyülekezetek nagy része képes finanszírozni egy külsős munkatársat. A legnagyobb problémának azonban a szekularizációt, azaz az elvallástalanodás folyamatát és a falvak elöregedését nevezte meg. Ezek a folyamatok hozzájárulnak a nagyarányú kiegészi szindrómához.⁹

A Magyar Református Egyház 2014-ben egy egyházsociológiai kutatás keretén belül református lelkészeket kérdezett meg arról, hogy mennyire érzik magukat leterheltnak, van-e bármilyen betegségük. A kutatás szerint a lelkészek majdnem kétharmada (58%) túlterheltségről panaszkodott, egyharmaduk pedig kimerültnek¹⁰ és túlhajszoltnak mondta magát. Kérdés, hogy ez alapján beszélhetünk-e konkrétan kiegésziről? Azonban ezek az adatok egyértelműen arra mutatnak rá, hogy szoros összefüggés található a pszichikai terhelés és a kiegészi között. A németországi burn-out szindrómások számának nagy aránya sejteti, hogy a pszichikai terhelés magasabb a lelkeszi hivatásban, mint az várható lenne. A pszichikai terhelésre mutat rá az is, hogy magasabb a pszichikai megbetegedések száma is. Erről számol be Andreas Rohnke a német lelkészegyesületnek [Pfarrerverband] tartott előadásában.¹¹ Rohnke kitér arra is, hogy 2020-ra a munkavállaló lelkészek fele 50 évnél idősebb lesz,¹² melyből következtetni lehet arra, hogy pár éven belül nyugdíjba vonul a lelkeszi munkakört betöltők fele. Az utánpótlás hiánya látványos válságba sodorhatja a német evangélikus egyházat. Németország közel harminc teológiája tele van diákkal, mégis egyre kevesebben döntenek a lelkeszi hivatás mellett. A svájci református egyházban a teológiai hallgatók számának csökkenése még erőteljesebben mutatja, hogy a lelkeszi hivatás kevésbé attraktív és vonzó a fiatalok számára.¹³

Ezen tendenciák veszjóslóak, mindenképpen figyelembe veendőek, tekintettel arra, hogy a magyarországi lelkészek közti ki nem mondott, és fel nem mért krízisállapotok búvópatakként bújnak meg, és ki tudja, hogy mikor törnek fel a felszínre. Érdemes lenne kutatás keretében vizsgálni az alkoholizmus, különböző függőségek, pályaelhagyás, öngyilkosságok számának arányát is, hogy láthatóvá váljanak azok a felületek, ahol választ kell keresni a kérdésekre. Továbbá érdemes lenne statisztikát készíteni, hogy a teológushallgatók hány százaléka dönt végül a lelkeszi életpálya mellett, hogy a pályára nem lépők száma növekvő tendenciát mutat-e vagy sem. Nem lehet figyelmen kívül hagyni a tendenciákat, nehogy felkészületlenül érje az egyházat egy lehetséges utánpótlás-válság.

Az elmúlt két évtizedben több német teológus próbált választ találni arra, hogyan

kerülhetett az egyház ebbe a krízishelyzetbe. A problémák hátterében a lelkészi hivatás identitáskrízisét vázolják fel.¹⁴ Az identitáskrízist a társadalmi átalakulás idézte elő, mellyel a lelkészi hivatás nem tudott lépést tartani. Hogy milyen kapcsolat fedezhető fel az identitáskrízis a parokiális-struktúra között, arra leginkább abból következtethetünk, hogy pl. a német nyelvben maga a lelkész [Pfarrer] szó etimológiailag a parókia szóból ered. A Pfarre szó parochia-ra fordítható a középkori német nyelv szerint, azaz a lelkész maga a parókus.¹⁵ Ez annyit jelent, hogy a németországi lelkészi identitás, nomen est omen alapon nem értelmezhető másként mint a parokiális rendszerben létező klerikális. A krízist pedig pontosan az okozza, okozta, hogy maga a parókia egy korábbi társadalmi felépítéshez igazítható rendszer, és mint ahogy korábban leírtam a társadalmi változások miatt jelentős diszkrépancia mutatkozik a megváltozott társadalom és a parokiális-struktúra között. Mivel ez identitásalkotó elemként jelent meg, ezért sürgetővé vált, hogy a német teológia szembenézzen azzal, hogy jelenleg a lelkipásztori hivatás keresi identitását és lehetőségeit.¹⁶

A lelkipásztori hivatás krízisére adott válaszok

A lelkipásztori hivatás interpretációi – három elmélet

Az elmúlt évtizedekben többen keresték a választ arra a kérdésre, hogy hogyan miben lehet megfogalmazni a lelkipásztori hivatás lényegét. Az identitáskérdés tehát nem a XXI. század sajátossága, hiszen Manfred Josuttis már a nyolcvanas évek közepén próbálta összegezni, hogy a lelkészség lényege miből áll. A három elmélet, melyet a következőkben kifejtök, egy képzeletbeli egyenesen helyezhető el, amennyiben az egyenes a szakralitás-profanitás tengelye. Ebben az interpretációs mezőben elhelyezve mutatkozik meg, hogy mennyire sokszínű és sokrétű a lelkészség identitásának értelmezése. Az egyik végponton, mondhatni a profán végponton Isolde Karle professzió-elmélete áll, míg a másik végét Manfred Josuttis fenomenológiai megközelítése alkotja. E kettő között próbál egyensúlyozni Christian Grethlein, aki elméletével a lelkészi oktatás és a lelkészi hivatás közti szakadék fölött próbál hidat építeni. Hogy mennyiben lehet elméletét a két végpontot összekötő kapocsnak tekinteni, az az elméletek részletesebb kifejtésénél válik érthetővé.

Professzió-elmélet

Isolde Karle a bochumi Ruhr-Egyetem gyakorlati teológiai professzora. Leginkább olyan gyakorlati teológiai kérdésekkel foglalkozik, melyek a német közélet aktuális kérdései, legyen az éppen a nemi szerepek, vagy a lelkészi hivatás krízisének kérdésköre. Módszerének alapja, hogy az elmúlt időszakban axiómaként kezelt jelenségeket igyekszik felülvizsgálni, így kérdőjelezi meg például a pszichoanalitikus szemlélet módszertanát is.¹⁷ De ugyanezen szemléletet fedezhetjük fel a lelkészi hivatásról írt könyvében is.¹⁸ Először érdemes megvizsgálni, hogyan vázolja fel a problémát, melyre válaszként fogalmazta meg elméletét.

A probléma

Isolde Karle szerint a lelkészi hivatást mélyen megrengető krízishelyzetet a társadalomban

megjelenő új folyamatok eredményezték, azaz a modernizációt, az individualizációt és a pluralizációt teszi felelőssé. Ennek következményeként az egyház közéleti és kulturális befolyásából veszít, mely jelentős pozíció és hatalmi veszteség. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a társadalom egy különleges szociális rendszerként kezeli az egyházat, mely így egy lesz a sok közül.

Megkérdőjelezhető ez az állítás annak a fényében, hogy vajon tényleg csupán szociális intézmény az egyház. Ez talán Németországban látványosabban jelenik meg, mert a gyülekezetek diakóniai tevékenysége kiemelkedő, ezenkívül a sok idősek otthona, egyházi működésben lévő egyéb szociális intézmény mind-mind hozzájárulnak ehhez a hamisan kialakult képhez, hogy az egyház egy a szociális rendszerek közül.

A parokiális-struktúra a hatvanas-hetvenes években kezdett összeomlani, és ebben az időszakban tört meg a gyülekezeti lelkészség tekintélye is.¹⁹ Az individualitást tükröző társadalom középpontjába a szabadságra és a privátszférára való jog lépett, így nem meglepő, ha a lelkészséget is érintette ez a változás. A lelkész lakását képező parókia az egyházközséghez tartozó tulajdon, így már az is kérdéseket vet fel, hogy egyáltalán jogában áll-e a lelkésznek a saját privát életteréhez ragaszkodni, amennyiben ez az életter nem is a saját tulajdona. Illetve mi történik mindazokkal, akik saját lakásban élnek figyelmen kívül hagyva az erre vonatkozó előírásokat.

A szabadság kérdésköre is izgalmas. Van-e a lelkészi életnek olyan területe, amely szabad az egyház intézményétől? Mennyiben lehet egy lelképásztor szabad a döntéseiben? Amennyiben e két kritérium (privátszférához és szabadsághoz való jog) a társadalom alapjait határozza meg, úgy képez egyszersmind szakadékot, konfliktusmezőt a lelkészi hivatásban. Az individualizáció következményeként pedig észlelhetjük, hogy a lelképásztor személyisége vált meghatározóvá oly értelemben, hogy nem a lelkészi hivatalhoz alakul a személyiség, hanem a személyiség formálja a hivatást. Ennek következménye, hogy ahány lelkésszel találkozik az ember, annyiféle lelkészi kép alakul ki benne. Ez a hivatás teljes elbizonytalanodásához vezet. Szemléletes, ha egy gyülekezet lelkészkeresését figyeljük. Általában az előző lelkész ideáljához keresnek utódot, amely szinte lehetetlen, hiszen nincs két egyforma személyiség. Sőt az utódlás kérdésénél még a generációváltással is számolnia kell a gyülekezetnek, mely lépést nem teszi meg. A generációk egyre sűrűbben váltják egymást, és az informatika fejlődésével egyre nagyobb szakadék jelenik meg köztük. Gondoljunk itt az X vagy Y illetve a Z generáció közti különbségekre. Ha a személyiség határozza meg a lelkészi hivatást, akkor a hivatáshoz kapcsolódó elvárások kiszámíthatatlanná és bizonytalaná válnak. Továbbá a gyülekezet is kiszolgáltatottá válik, leginkább a lelkész személyes kegyességének, politikai nézetének. De a lelkész is túlterhelt, hiszen a saját személyiségén kívül, még az elődök személyisége miatt kialakult elvárásoknak is meg kell felelniük. Egy példán keresztül szemléletesebbé tehető ez az elmélet. Amennyiben az előző lelkész gyönyörű basszussal énekelte a zsoltárokat, kialakulhat az a kép, hogy a lelkész attól lelkész, hogy csodálatos mély zengő hangon éneklie a 90. zsoltárt minden temetésnél. Ez a készség kialakítja a gyülekezetben azt az elvárást, hogy a lelkész tud énekelni. Következtetésképpen, amennyiben a következő lelkész nem énekel olyan jól, akkor már nem számít teljes értékűnek.

Amennyiben a lelkészi hivatás identitása az individuumban, a habitusban, személyiségben keresendő, nem lehet hivatás-identitásról beszélni, mert annak sokrétűségéből nem

képezhető egységes kép. Ezzel a felfogással próbál Isolde Karle szakítani, azáltal, hogy magát a lelkeszi hivatást rendszerben szemléli, azaz a lelkesz nem függetleníthető a gyülekezettől, a társadalmi közegtől, amelyben él.²⁰ Ezt a folyamatot látjuk a lelkigondozói elméletek alakulásánál, akárha Christoph Morgenthaler rendszerszemléletű lelkigondozás elméletére gondolunk.²¹ A kommunikációelméleti perspektíva mellett azonban elméletének fő ihletője Rudolf Stichweh, aki szociológusként dolgozta ki a hivatásról szóló elméletét, melyet a továbbiakban professzió-elméletnek vagy hivatás-elméletnek nevezek.²²

A társadalom nem csak individualizálódott, hanem egyszersmind funkcionálisan átalakult, azaz a társadalmi szerepkörök már nem rétegekhez sorolhatóak, hanem mindenki részesülhet mindenféle funkcióban.²³ E differenciálódásra leginkább úgy mutathatunk rá, ha például illusztráljuk. Bárki, aki nagykorú és bizonyos minimális elvárásoknak megfelel, politikai felelősséget viselhet, azaz politikai funkciót láthat el. Ez korábban egy bizonyos réteghez rendelt funkció volt. Azaz a korábbi társadalmakra jellemző, hogy rétegenként megkülönböztethetünk tisztán gazdasági, illetve tisztán politikai funkciójú csoportokat. Isolde Karle egy olyan társadalmi képet fest le a krízis taglalásánál, amely egy elég határozott értelmezési keret, de abszolút igazságként nem kezelhető. Egyrészt az európai társadalmak egymáshoz képest is jelentősen különböztek, azaz nem lehet a német modellt mintaalkotónak tekinteni, másrészt egy bizonyos történelem-értelmezésben vállalható, a lineáris fejlődészményből indul ki, melyhez alapmotívumnak a szabadságot és a felszabadítást rendeli. Elméletének alapja, hogy újabb és újabb rétegek felszabadulásával fejlődik a társadalom és jön létre egy igazságos rendszer. Ez mutatja, hogy egy bizonyos, általa megválasztott szemüvegen keresztül értelmezi a történelmet és annak folyamatait.

Fogalomtisztázás

Az elmélet kifejtése előtt érdemes az alapvető fogalmakat tisztázni, hogy pontosan mit is ért a szerző professzió, funkciórendszer, hivatás-etika alatt. Történeti perspektívából nézve a professzió, azaz a hivatás meghatározott akadémiai szakmákat jelent, mint amilyen az orvosi, jogász, és teológiai szakma, melyek a történelem során a kora-újkori egyetem karait alkották.²⁴

Minden hivatás alapja, hogy alapvető emberi egzisztenciát érintő kérdésekkel és problémákkal foglalkozik, mint amilyen például az egészség, a bűn és a lélek. A mai modern definíció szerint professzió az, amely egy funkciórendszerek problémáira kínál tipikus megoldást. Így tekintünk az orvosi hivatásra, mint a betegségre, azaz az egészség funkciórendszer tipikus problémájára kínált (mondhatni kizárólagos) megoldásra. Ilyen funkciórendszerek: az egészség, a jog, a nevelés, illetve a vallás is.²⁵ A funkcionálisan differenciált társadalom esetében, e funkciórendszerekben bárki részesülhet, de nem mindegy, hogy professzionálisan vagy a másik oldalon. Azaz mint orvos látom el a feladatkörömet vagy mint páciens jelenek meg az orvosi rendelőben. Azaz nem mindegy, hogy lelkigondozóként vagy lelkigondozottként veszem ki részem az adott funkciórendszerből. Az akadémiai, avagy az egyetemi képzés az, amely lehetővé teszi a szerepaszimmetriát. Ettől válik valaki hivatásossá. Más szabályok vonatkoznak a két oldalon állókra.

Ezen a ponton érdemes a harmadik magyarázatra szoruló fogalmat tisztázni. A hivatásetika ugyanis a hivatalban lévő, azaz hivatásos személyre vonatkozik. Mivel maga a hivatás, a professzió erősen bizalomra épít, ezért rengeteg elvárással néz szembe a hivatalban lévő személy. Mivel minden esetben egy erős ráutaltságot jelent a kapcsolódás, azaz amennyiben nekem, mint a társadalom tagjának egy alapvető társadalmi funkcióban, akár egészségügyileg, vagy jogi kérdésben problémám van, akkor a problémára megoldást kínáló hivatalhoz fordulok, ezzel teljes egészében rábízom magamat a másokra, remélve, hogy a hivatalban lévő személy²⁶ ezzel nem él vissza. Ez a fajta ráutaltság legitimálja hivatásetika létét, mely ezt a bizalmat óvja. Maga a hivatásetika kizárólag a hivatáshoz kapcsolódó területekre hat, azaz a magánélet bizonyos kérdéseire nem szándékozik kitérni. Így tehát a hivatásetika nem egyenlő a hétköznapi interakciókat meghatározó erkölcsi előírásokkal, hanem inkább a hivatás munkaterületéhez tartozó stílus, mely biztosítja a szakma etikai minőségét.²⁷

Az elmélet

A lelkipásztori hivatás keresi identitását, melynek megrendülése óriási krízisbe sodorta az egyházat és magát a hivatást is. A szerző itt a következő megoldási javaslattal él: A lelkeszi identitás alapja, hogy maga a lelkeszség ugyanolyan professzió, hivatás, mint a többi funkciórendszer problémáira monopol megoldást kínáló terület [Problemlösungsmuster für ganz bestimmte Funktionsystem]. Ez azt jelenti, hogy a lelkeszi munkakörhöz vezető utat az egyetemi képzés kövezi ki, melynek célja, hogy a lelkesz, azaz a hivatásos elsajátítsa a szükséges elméleti ismereteket. Ezen elméleti ismeretek emelik ki és helyezik monopol helyzetbe és teszik professzióvá a lelkeszi hivatást. Az elméleti ismeret, azaz a hivatás tárgytematikája [Sachtematik] nem más, mint az evangélium. A hivatás középpontjában az evangélium hirdetésének feladata áll, melyet ezen elmélet keretében úgy kell értelmeznünk, hogy e feladat a társadalomban fejti ki hatását, azaz a célja a hit felébresztése és megtartása, melyet csakis az adott kultúra ismeretével és az adott kultúra számára releváns eszközökkel lehet kiváltani. Isolde Karle hangsúlyozza, hogy a lelkeszi hivatásnak, mint minden más professzióknak a szakmai tudást kellene előtérbe helyeznie, ezáltal a lelkeszi kompetencia középpontjában inkább Isten Igéjének externitása, mintsem a lelkesz individuális beállítódása (értelmezése) állna.²⁸ A lelkeszi identitás krízisére válaszolva – melyet az individualizációban ragadott meg –, a megoldást a szakmai tudásra alapozza, leválasztva ezáltal a magánszférát a szakmairól. Azaz az egyetlen feladat, hogy a lelkesz a hivatáshoz kapcsolódó tárgytematikát, a tartalmi ismeretet, az evangéliumot/Isten Igéjét több csatornán keresztül (lelkigondozás, bibliakör, prédikáció) közvetítse.

A hivatás azonban hivatásetika nélkül nem képzelhető el, mely figyelmen kívül hagyja a magánélethez tartozó erkölcsi választási helyzeteket. Amennyiben az etikai döntés a szakmaiság számára releváns, annyiban tartozik a hivatáshoz. Isolde Karle tehát leválasztja a magánszférát a szakmairól. Nagy kérdés persze, hogy a kettő leválasztható-e egymásról? Nagy kérdés, hogy vajon hiteles-e az egész életet átható evangéliumot úgy hirdetni, mint egy az élettől teljesen független tudásanyagot. Ezen a ponton látható, hogy az elmélet az egyenes profán végén helyezkedik el.

Az elmélet vonatkoztatási pontjai a teológia tudományán kívül helyezkednek el és

abszolút dominánsan uralják. Olyan tudományok, mint a szociológia vagy a kommunikációtudomány képezik az elmélet alapját, melyre mintegy köntösként húzza rá Isolde Karle a teológiát, behelyettesítve a megfelelő teológiai fogalmakat a megfelelő helyekre. Nagy kérdés azonban, hogy az evangélium, mely egész emberi egzisztenciát érintő igénnyel lép fel, a lelkész esetében csakis kizárólag a szakmaiság területét érintheti? Avagy kivétel-e a lelkipásztor, akinél a teológiai tartalom csakis kizárólag egyfajta tudományos tartalom, mely mások kérdéseire hivatott választ adni, és amely a lelkipásztor magánéletére nincs hatással. Ezen kérdések felvetésénél érdemes az egyenes másik, azaz szakrális végpontjára tekinteni, ahol Manfred Josuttis elmélete áll. Hol keresendő a lelkipásztori identitás, ha nem a szociológia területén megfogalmazott professzió-elmélet adja a megoldást?

Fenomenológiai-elmélet

Manfred Josuttis emeritus professzor Göttingenben tanított egészen 2001-ig a gyakorlati teológiai tanszéken. Gyakorlati teológiai munkássága alatt sokszor igyekezett választ adni olyan kérdésekre is mint amilyen a lelkipásztori identitás kérdése. Már a nyolcvanas években foglalkoztatta a kérdés, hogyan viszonyul a lelkipásztor saját hivatásához. Erre adott válaszként jelent meg a *Der Pfarrer ist anders*²⁹ című könyve. Pásztorálteológiai munkásságát kiegészítendő jelent meg a *Die Einführung in das Leben: Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*³⁰ című könyve, mely szinte összegzése mindannak, amelyet a lelkipásztori identitás krízisének kérdésére válaszként adhat.

A probléma

A magánélet és a lelkipásztori hivatás kapcsolatának feszültsége húzódik problémaként a háttérben. Az a feszültség, hogy a gyülekezet és a társadalom bizonyos elvárással tekint a lelkipásztorokra, és nem csak a tevékenységüket figyelik, hanem az egész egzisztenciájukat beleértve a magánéletet, a magánszférát is. Azonban míg Isolde Karle egyértelműen a kettő egymástól való elszakadását szorgalmazza, addig Manfred Josuttis ezt nem akarja szétválasztani. Abból indul ki, hogy a lelkipásztori krízist az okozza, hogy a lelkészek nem tudják kezelni annak feszültségét, hogy a társadalom, a gyülekezet, azaz a szociális környezetük másként kezeli őket. A probléma, hogy a lelkészség elfelejtette annak tekinteni hivatását, ami. Az identitáskrízist az okozza, hogy nem világos a lelkészi hivatás számára az, hogy nem tekinthető egy szakmának a többi közül, sokkal inkább valami egészen rendkívülről van szó.

Az elmélet

Manfred Josuttis fenomenológiai koncepciójának alapja, hogy a lelkész a szent, a szentség erőterében dolgozik.³¹ A lelkipásztori hivatás különlegessége, mely miatt semmilyen szakmacsoportba be nem sorolható, pontosan az, hogy a lelkipásztor két világ, azaz a profán és a szent közötti határon működik. E fenomenológiai megközelítés alapvetése, hogy a másik világ, a szent világa igaz, létező valóság és maga a lelkész egyfajta átjárót képez. Ebből fakad mindaz a feszültség, amellyel élete során szembenéz a hivatalt viselő személy.³²

Ha visszatekintünk a XX. század egyháztörténelmére, akkor láthatjuk, hogyan alakult át

azonban maga a hivatal. Miként lett a dialektikus teológia bizonyágtevőjéből, tanújából [Zeuge], aki az Isten Igéjének közvetítője, a hetvenes évekre segítő [Helfer], aki odaáll a szegény, az elnyomott mellé és lelkigondozóként segíti előre. Érdeemes megnézni, hogy Josuttis szerint milyen kép illik a ma működő lelkipásztorra. A vezető [Führer], aki az embereket egy speciális valóságba, a „Szent” terébe vezeti. Aki ott áll a két világ között, mint afféle átjáró és feladata, hivatása, hogy átkísérje a rábízottakat.³³ Azonban ez a szerepkör egyben óriási teher is, hiszen pontosan amiatt, mert két világ között áll, s egyszerre két világhoz tartozik, adódik az ambivalencia, amelyet a lelkészek megéreznek hivatásukban. Egyfajta másság [Andersartigkeit] jellemzi őket, melyről Josuttis már a nyolcvanas években írt. Ez a másság a lelkész magánéletére ugyanúgy hatással van, mint szolgálatára. Abból az alapvető tapasztalatból indul ki, hogy az emberek számára nem közömbös, amikor valaki megosztja velük, hogy lelkészként dolgozik. A reakciók lehetnek védekezőek, érdeklődők, taszítóak, de semmiképp sem hagyja a másikat érintetlenül. Ez a fajta légkör, amely a lelkészeket körülveszi és egyfajta közteslényként kezeli, érezteti a közemberrel, hogy a lelkész egyszerűen más. A gyülekezetében egyszerre egy a többi tag közül, hiszen az egyetemes papság elve örökérvényű, de egyszerre abszolút más is, mint a gyülekezet többi tagja, hiszen életének minden része látható, mert ott él a gyülekezet közepén, üvegfalú parókiájában. Ott lebeg az elvárás, hogy példa legyen családjával, életvitelével együtt a gyülekezet tagjai számára. A lelkész folyamatos feszültségben él, hiszen életterének minden része két világhoz kapcsolódik.³⁴ Ez azt is jelenti, hogy folyamatos feszültség van a két világ között. Ez a feszültség jelenik meg abban is, hogy egyszerre találkozik a szekuláris világ elvárásaival és a „Szenttől” kapott megbízatásával. Manfred Josuttis ezt a lelkész prófétai szerepkörével magyarázza. A prófétának választania kellett, vagy megfelel az udvar elvárásainak, és azt hirdeti, amit hallani szeretnének, vagy azt mondja, amit az Úr bízott rá, vállalva az esetleges büntetést. Ezt a feszültséget éli meg a lelkész is, aki a gyülekezetben, mégis szemben a gyülekezettel szolgál.³⁵ A lelkész egy a gyülekezet tagjai közül, azaz képesnek kell lennie kilépni az egyébként felfedezhető szociális izoláltságából, és a szociális kontrollhelyzetből, de ugyanakkor különbözik is a gyülekezet tagjaitól, hiszen vezető. Ez pedig annyit tesz, hogy a középpontban áll, figyelmet kap.³⁶ Josuttis ezzel az elméletével nem azt állítja, hogy a lelkész nem lehet önmaga, azaz személyiségét nem kell levetkőznie, hanem sokkal inkább a termékeny együttműködés, a lelkészi hivatás működőképességét biztosítja az, ha a lelkész tud arról, hogy „más” mint a többiek.³⁷ A lelkészi identitás alapját tehát a „Szenhez” való tartozás és annak következménye, hogy a lelkész „más” képezi.

A fenomenológiai megközelítés tehát a vallástudomány (talán mondhatjuk, hogy a teológia) keretein belül marad. A két elmélet egymással össze nem hangolható, hiszen míg Isolde Karle leválasztja a lelkészi hivatást a lelkész magánéletétől, addig Manfred Josuttis holisztikus fenomenológiai elmélete a lelkész egészét emeli ki a meglévő szekuláris valóságból és helyezi két világ határára. Ezt pedig csak azáltal teheti meg, ha a lelkészt a hivatás-magánszféra megbonthatatlan egységeként láttatja. A kérdés, hogy vajon van-e a kettőt szintetizáló elmélet? A mai lelkészséggel foglalkozó szakirodalom a családtörténeteket és a narratívákat igyekszik górcső alá venni.³⁸

Szintetizáló-elmélet Christian Grethleintől

A képzeletben meghúzott egyenes két végén elhelyezett, fentiekben kifejtett két elméletet próbálja szintetizálni Christian Grethlein a lelkészi képzés kérdéskörét feszegetve.

A probléma

Christian Grethlein a lelkészi hivatás krízisét a lelkészi képzés során elsajátított készségek, tudásanyag és a lelkészi munka során felmerülő elvárások közti szakadékban látta. A lelkész élete során rengeteg elvárásnak próbál megfelelni. A gyülekezetekbe kikerült teológusoknak hamar szembe kell nézniük azzal, hogy mindaz, amit a teológián elsajátítottak kevésnek bizonyul, hiszen a gyülekezet felől érkezik az elvárás, hogy például szociálisan érzékeny legyen, aki egyben arra is képes, hogy az önkéntes szolgatársakat motiválja.³⁹

A reformáció maga nem csak abban volt új, hogy a prédikáció, Isten Igéje, Isten kegyelme került a középpontba, hanem abban is, hogy az oktatásra helyezte a hangsúlyt, ezzel lehetővé téve, hogy az emberek számára elérhetővé váljon. Melancton Fülöp és Luther Márton váltak az oktatási reform jeles szereplőivé. A skolasztika erőteljesen az ókori görög gondolkodók, főként Arisztotelész módszereit megismerve és felhasználva alkotott rendszereket. Ehhez képest hoz újat Luther, amikor a képzést az evangélium szolgálatába állítja, azaz maga a képzés nem egyfajta pedagógiai kategória, az ismeret minél pontosabb, részletekbe menő elsajátítása, sokkal inkább az evangélium megismerését szolgáló folyamat.⁴⁰ Luther szerzetesként monasztikus képzésben⁴¹ részesült, s ez később is meghatározta a teológiai képzésről alkotott gondolatait is, így alkotja a lelkész képzésének és önképzésének is alapköveit: a *tentatio*, az *oratio* és a *meditatio*.⁴²

Azonban a lelki és az ismeretelméleti képzés a későbbi korokban kettévált. Ezt bizonyítja, hogy a pietizmus nagy képviselői az egyetemi képzés mellett szükségesnek tartották, hogy a *Praxis Pietatis* is teret nyerjen az egyetemen belül. De nem a pietizmus az utolsó korszak, ahol próbálkoznak becsempészni az egyetemi képzésbe a lelki képzést. Mindenesetre ezek a próbálkozások is mutatják számunkra, hogy nem újkeletű probléma az, amivel ma Németországban szembesülnek a diákok. A feszültséget és a krízist az a törés okozza, amely az egyetemi képzés és a későbbi hivatalban eltöltött szolgálat között létrejött. Mind a lelkiség hiánya, mind az, hogy nem készítik fel a lelkészeket arra, hogy később emberek lelkipásztorokká váljanak, problémát okoz.

Az elmélet⁴³

Christian Grethlein szerint a megoldást a kettő közötti egyensúly megteremtése jelentené. Közelíteni egymáshoz az egyetemi oktatást és a későbbi szolgálatot. A megoldást a teológiai oktatás megreformálásában látja, mely időközben a monasztikus-spirituális oldalát elvesztette. Meg kell erősíteni az oktatás kegyességi-lelki oldalát, mert a keresztyén családi szocializáció erejét veszítette az elmúlt évszázadban.⁴⁴ A legnagyobb problémát talán az okozza, hogy gyakorlatilag szakadék keletkezett a lelképásztorok keresztyén életről való tapasztalata és a szolgálatban szembe jövő elvárások, kihívások között, mivel a tapasztalatát a teológiai tudományok elzárt laboratóriumi környezetéből szerezte teljesen elzárkózva bármilyen keresztyén lelkipásztorlattól, kegyességi-spirituális tapasztalattól. Grethlein szerint a teológiai képzés monasztikus oldalának erősítésével a szolgálat és a teológiai képzés közti szakadék áthidalható.

Hogy értelmezhető ez az oktatást érintő elmélet az előzőeket szintetizálóként? Míg Isolde Karle abszolút a tárgyi tudást helyezi a szolgálat középpontjában, erősítve ezzel a képzés „skolasztikus” oldalát, addig Manfred Josuttis számára a lelkész identitása pontosan abban áll, hogy két világ közötti átjáró, s ez az egész életet meghatározó beállítódás. Gyakorlatilag a spirituális oldalt hangsúlyozza. E két oldalt próbálja Christian Grethlein összekötni úgy, hogy közben egyik se veszítene jelentőségéből.

A lelkipásztori hivatás krízisének és a ráadott válaszoknak magyarországi vonzatai

Fontos kitérni arra, hogy az előző elméletek németországi tapasztalatokon alapulnak, melyek természetesen nem fedik le a magyarországi állapotokat, ugyanakkor érdemes tanulni belőlük. Még nem annyira égető probléma az utánpótlás kérdése a Magyar Református Egyházban, azonban intő jel lehet számunkra, hogy vannak olyan évjáratok, ahol bizonyos egyházkerületekben csak két lelkipásztort szentelnek fel, holott a teológiai évfolyam sokkal nagyobb volt. A teológiára jelentkezők száma is csökken évről-évre. Érdemes látni, hogy a szekularizáció, individualizáció, pluralizáció Magyarországot sem hagyja érintetlenül, hogy egyre kevesebben vallják magukat vallásosnak népszámlálásról népszámlálásra. Ugyanakkor a német minta a magyar helyzetre nem alkalmazható, ahol ezt a leginkább látjuk: az oktatási rendszer. Amit Christian Grethlein javasol, Magyarországon már működik. Az oktatás monasztikus oldalának erősítésére tett erőfeszítésként értelmezhetjük a 2012-ben a Dunamelléki Egyházkerületben bevezetett kötelező kollégiumi bentlakást, mely egyértelműen a lelki közösség kialakítását, a kegyesség közösségi megélésének lehetőségét szolgálja. A nagyszámú homiletika gyakorlat, a rendszeres legációk, a különböző szolgálati lehetőségek mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a teológusok az egyetemi-akadémiai képzés végén gazdag tapasztalattal érkezzenek meg a szolgálati helyeikre. Ameddig a monasztikus-skolasztikus képzés egymással harmóniában megjelenik a magyar teológiai képzésben, addig egyensúlyban marad a lelkészi identitás két alapvető oldala: a szakmai-tudományos és a lelki-spirituális.

Összefoglalás

A társadalmi változásoknak köszönhetően minden generációnak újra és újra fel kell tennie a kérdést: mit jelent lelkésznek lenni. E kérdés feltétele szükséges, mert a társadalom a gyors technikai-informatikai fejlődésnek köszönhetően sok, eddig axiómaként kezelt jelenséget kérdőjelez meg és értékeli át. A generációk sűrűn váltják egymást, elvárásaik mások, mint az előzőké. Egy ilyen gyorsan formálódó térben egy-egy gyülekezet nagyon plurális képet alkothatna, amennyiben minden korosztály és minden millió képviselné magát a közösségben. A társadalom és a gyülekezetek felől érkező elvárások olyannyira széles skálát mutatnak, hogy a lelkész számára lehetetlen küldetésnek tűnik mindent figyelembe venni. Ugyanakkor nemcsak a közösség tagjai, illetve megcélózandó potenciális tagjai azok, akik saját képükre igyekeznek formálni a lelkészt, hanem maga a tudomány is igényt formál erre a szerepkörre. Emellett persze a lelkészi hivatásból, elhívásból eredően Isten Igéjét is figyelembe kell venni arra nézve, hogy mit is jelent az Ő szolgálatában állni. Ennek konkrét, a gyakorlatra levezethető aspektusait azonban a

gyakorlati teológia hivatott átgondolni és javaslataival megvalósíthatóvá tenni. Az elvárásokat tovább színesíti a lelkész határainak kérdésköre. Milyen szükségletei vannak, mire van vagy marad még ereje, ideje, energiája? Mely elvárásokkal foglalkozzon komolyabban és melyeket szükséges figyelmen kívül hagynia? Hol tudja megtalálni az egyensúlyt az emberi és az Isten által elhívott szolgáló oldala között? Ezek mindazon kérdések, melyeket érdemes továbbgondolni. A lelkészi identitás kríziséről írnak a német gyakorlati teológusok. Erre mutat rá, hogy pár éven belül nagymértékű lelkészhiánnyal kell szembenéznük, hogy a végzett teológushallgatók nagy része nem lelkészként helyezkedik el. De már Magyarországon is egyre többen lépnek ki a lelkészi kötelékből arra hivatkozva, hogy egyedül maradtak egy olyan feladattal, amellyel nem tudnak megbirkózni. Nehéz megfogalmazni, hogy egészen pontosan miben áll a lelkész feladata: tudós vagy menedzser, pályázatíró vagy iskolaépítő, segítő vagy tanító... A lelkészi identitás megragadása, annak tisztán látása és láttatása már a teológiai oktatásban elengedhetetlen lenne. A tiszta cél, a tiszta irány ugyanakkor nem teljesen emberi aspektus a lelkészség esetében. A képletből Istent kihagyni nem lehet, ezért elengedhetetlen a teológiai képzésbe utat nyitó alkalmassági vizsga és a képzést kísérő tanári-mentori minősítés. A pár évvel ezelőtt bevezetett kötelező kollégiumi bentlakás jó kezdeményezés, hiszen a teológus diákok a képzés monasztikus oldalát is megismerhetik. A kegyesség közösségi megélése, a közös imaalkalmak, iget tanulmányozások, az asztalközösség megélésével könnyebben kialakulhat egy erős, lelkészek közötti hálózat, mely meg tudja tartani a krízisben lévőket. Míg a németországi elméletek nagyrészt individuálisan közelítik meg a kérdést, addig fontos lenne az identitásról úgy beszélni, mint ami közösségi térben, közösségben, az egyház testében létezik. Ez a közösségi aspektus az, amely képes erőssé tenni a lelkészidentitást, ehhez összefogásra, kapcsolatra és együttműködésre van szükség.

1 Joseph Lortz: *Geschichte der Kirche in ideengeschichtlicher Betrachtung*, Münster, 1953, 150–155.

2 Christian Grethlein: *Pfarrer – ein theologischer Beruf!* Frankfurt am Main, 2009, 11. (saját fordítás).

3 Hans-Martin Barth: *Die Theologie Martin Luthers. Eine kritische Würdigung*, Gütersloh, 2009, 395–400.

4 Eme újítás alapja, hogy a reformátori mozgalmak fontosnak tartották, hogy az oktatás színvonalát emeljék azáltal, hogy iskolákat alapítanak, tanárokat képeznek, és a képzés elérhetőbbé vált a szegényebb rétegek számára.

5 Vö.: Fazakas Sándor: A lelkésztovábbképzés múltja, jelene és perspektívái, *Igazság és Élet* VII. évf., 2013, 175–187.

6 Christian Grethlein: *Pfarrer – ein theologischer Beruf!*, 63.

7 Reinhold Becker: Beruf Pfarrperson. Eine Untersuchung zu Berufsbild und Ausbildung, in Adam, Gottfried, Lachmann, Rainer, Rothgangel, Martin (ed.): *Arbeiten zur Religionspädagogik* 62., 2016 Göttingen V&R, 102–135.

8Reinhold Becker: *Beruf Pfarrperson. Eine Untersuchung zu Berufsbild und Ausbildung*, 205–206.

9Anja Granitza – Benjamin Stahl: Ländliche Strukturen und ihr Einfluss auf die Arbeitszufriedenheit von Pfarrerinnen und Pfarrern. Eine Befragung zur physischen und psychischen Belastung im Landpfarramt, *Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie*, LXIII. évf., 2015/1.

10 MRE, 2014-es egyházzociológiai kutatás.

11 Andreas Rohnke: Vortrag: Pfarramt und Gesundheit. Auf dem Weg zu einem Gesundheitsmanagement für den Pfarrberuf, http://www.pfarrerverband.de/download/aktuell_20130119_vortrag_rohnke_fuldaer-runde.pdf (Letöltés: 2017. május 18.).

12Andreas Rohnke: Vortrag: Pfarramt und Gesundheit. Auf dem Weg zu einem Gesundheitsmanagement für den Pfarrberuf, http://www.pfarrerverband.de/download/aktuell_20130119_vortrag_rohnke_fuldaer-runde.pdf (Letöltés: 2017. május 18.).

13Reinhold Becker: *Beruf Pfarrperson. Eine Untersuchung zu Berufsbild und Ausbildung*, 221.

14Karle, Josuttis, Grethlein, Becker.

15Eberhard Winkler: *Gemeinde zwischen Volkskirche und Diaspora. Eine Einführung in die praktisch-theologische Kybernetik*, Neukirchener, 1998, 120.

16 Isolde Karle: *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, Gütersloh, 2001.

17Isolde Karle: *Seelsorge in der Moderne. Eine Kritik der psychoanalytisch orientierten Seelsorgelehre*, Neukirchener Verlag, 1996.

18Isolde Karle: *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*.

19Isolde Karle: *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, 11kk.

20 Isolde Karle: *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, 21.

21Christoph Morgenthaler: *Systemische Seelsorge. Impulse der Familien- und Systemtherapie für die kirchliche Praxis*, Kohlhammer Verlag Stuttgart, 2013.

22Rudolf Stichweh: Professionen in der funktionaldifferenzierten Gesellschaft in: Combe, A./Helsper, W. (Hg.): *Pädagogische Professionalität. Untersuchungen zum Typuspädagogischen Handelns*. Frankfurt/M. 1996.

23Isolde Karle: *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, 33kk.

24Isolde Karle: *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, 31.

25Isolde Karle: *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, 42kk.

26 hivatásos, nem pusztán szakmabeli, hanem ennél több

27Isolde Karle: *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, 77–80.

28Isolde Karle: *Der Pfarrberuf als Profession. Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft*, 200.

29ford.: A lelkész más

30ford.: Bevezetés az életbe: Pásztorálteológiai fenomenológia és spiritualitás között

31Manfred Josuttis: *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, Gütersloh, 1996, 9.

32Manfred Josuttis: *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, 34.

33Manfred Josuttis: *Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität*, 18.

34Manfred Josuttis: *Der Pfarrer ist anders. Aspekte eine zeitgenössischen Pastoraltheologie*, München, 1982, 192kk.

35Manfred Josuttis: *Der Pfarrer ist anders. Aspekte eine zeitgenössischen Pastoraltheologie*, 33–39.

36Manfred Josuttis: *Der Pfarrer ist anders. Aspekte eine zeitgenössischen Pastoraltheologie*, 65kk.

37Manfred Josuttis: *Der Pfarrer ist anders. Aspekte eine zeitgenössischen Pastoraltheologie*, 68–69.

38 Michael Heymel (ed): *„Da verdient man ja nichts!“ Berufsbiographien von Pfarrerinnen und Pfarrern*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2017.

39Christian Grethlein: *Pfarrer – ein theologischer Beruf!*, 65.

40Konrad Hammann: Luthers und Melanchtons Bildungsprogramm. Bildung im Dienst des Evangeliums, in Spehr, Christopher *Reformation Heute Band I: Protestantische Bildungsakzente*, Leipzig, 2014, 16–18.

41 vö. Ernst Dassmann: *Kirchengeschichte II/2. Theologie und innerkirchliches Leben bis zum Ausgang der Spätantike*, Kohlhammer Verlag Stuttgart, 1999, 192kk.

42Hans-Martin Barth: *Die Theologie Martin Luthers. Eine kritische Würdigung*, 119kk.

43 Németországra nézve értelmezhető tézis.

44 Christian Grethlein: *Pfarrer – ein theologischer Beruf!*, 114.

Zsizsmann Endre: A Szentírás egyszerű és világos voltáról szóló tanítás az 1Kor 1,14–31 kálvini magyarázatában

kre-dit.hu/tanulmányok/zsizsmann-endre-a-szentiras-egyszeru-es-vilagos-voltarol-szolo-tanitas-az-1kor-114-31-kalvini-magyarazataban/

2018. május 16.

Kálvin és Luther teológiájának középpontját a Szentírás képezte. A Szentírás nem más, mint Isten igéje. Az 1566-ban megjelent II. Helvét Hitvallás szerint a Szentírás Isten igaz igéje, s ez a megállapítás igaz a teljes kánonra, vagyis az Ó- és Újszövetség valamennyi kanonikus könyvére. A Szentírás azért Isten igéje, mert nem emberi szó az, hanem Isten beszéde (1Thessz 2,13; Mt 10,20; Lk 10,16; Jn 13,20). (II. Helvét Hitvallás I. fejezet 3. cikkely) S ebből adódik a II. Helvét Hitvallás I. fejezet 4. cikkelyében szereplő híres megállapítás: *praedicatio verbi Dei est Verbum Dei*. azaz: „Isten igéjének hirdetése Isten igéje.”, ami igen nagy felelősséget ruház az Ige hirdetőire. A Szentírás magyarázása és értelmezése tekintetében is fontos támpontokat ad elénk a II. Helvét Hitvallás: „A Szentírásnak csak azt a magyarázatát ismerjük el igazhitűnek és helyesnek, amelyet magából a Szentírásból vesznek (tudniillik az eredeti nyelvek szellemében, a körülmények megfontolásával, valamint a hasonló vagy eltérő, több és világosabb szentírási helyek figyelembevételével), amely a hit és a szeretet szabályával megegyezik s főképpen Isten dicsőségére és az emberek üdvösségére szolgál.”¹

A Szentírás és Isten igéje szinonimaként szerepel Kálvin Institutiójában. „A világteremtő Isten a Szentíráson keresztül jelentette ki magát nekünk”, amiből kiviláglik: „mit kell róla gondolnunk, nehogy tévútra jutva, bizonytalan istenségek után kutakodjunk.”² Gánóczy Sándor Kálvin nyomán ezt írja: „Ez az isteni Ige először Ábrahámnak, Izsáknak, Jákóbnak és a többi választottnak szólt, titokzatos kinyilatkoztatások formájában. Az atyáról fiúra, a nemzedékről-nemzedékre áthagyományozott isteni ígét, amit Kálvin Tóranak, törvénynek

nevez, mindenekelőtt Mózes és a próféták foglalták írásba a Szentlélek ösztönzésére, és ők magyarázták a jövendő fele vivő úton.”³ Kálvin a Szentírás tanúságtételét Isten igéjének nevezi. De Írásként is említi. Kálvin szerint az Írás magába foglalja a próféták és az apostolok tanítását, s tartalmazza mind az Ószövetség, mind az Újszövetség átfogó és teljes, tökéletes kinyilatkoztatását.⁴ Kálvin az első Korinthusi levélhez írott kommentárjában a Szentírás tanúságtételét evangéliumnak nevezi az 1Korinthus 1,14–31 magyarázata esetén.

Kálvin tanítása szerint az Írás és az írásmagyarázat nem azonos. Ha e kettő azonos lenne, akkor feleslegesek lennének a bibliai kommentárok. A Szentírás a magyarázandó szöveg, a kommentár pedig a magyarázat. A magyarázat célja az, hogy az olvasót hozzásegítse a Bibliának, Isten igéjének a megértéséhez. Gánóczy Sándor szerint a Szentírás és annak magyarázata segédeszköz. A Szentírás az isteni kijelentés megértésének segédeszköze. A bibliamagyarázat pedig a segédeszköz segédeszköze.⁵

S bár szükség van az írásmagyarázat segédeszközére, ez mégsem jelenti azt, hogy az Írás bonyolult lenne. Dolgozatunk célkitűzése, hogy az 1Korinthus 1,14–31 kálvini magyarázata alapján igazoljuk, hogy a reformátor tanítása szerint a Szentírás értelme egyszerű és világos. Kálvinnak az Írásról mint egészről szóló tanításában hangsúlyozza a Szentlélek belső bizonyágtételének (*Testimonium Spiritus Sancti internum*) fontosságát. Ebből két dolog következik: egyrészt az, hogy nem létezik teljes azonosság az Írás és az Ige, illetve az Írás és a Lélek között. Ennek oka az, hogy „a hermenutika nem tárgyi adottság.” azaz egyúttal hangsúlyozza azt is, hogy a Szentlélek pecsételi meg a szívünkben a Szentírás igazságait. Másrészt pedig az Írás–Lélek kapcsolata „elvezethet az Írás kettős természetének analógiájához is”⁶, azaz a Szentírás emberi oldalához az isteni oldal járul hozzá. Ezen a helyen kell megemlítenünk azt, hogy Kálvin 1Kor 1,14–31 magyarázatában az Írást, vagy másképpen a Szentírást evangéliumnak nevezi.

Írásértelmezés

Hermész a görög mitológia szerint Zeusz fia és Apollón testvére volt, aki az istenek szószólója is. A hermeneutika a görög ἑρμηνεύω igéből származik, melynek jelentése: megfejtani, megmagyarázni, értelmezni, lefordítani, tolmácsolni.⁷ A hermeneutika az írásértelmezés tudománya. Minden korban kihívást jelent Isten igéjét „lefordítani” és érthetővé tenni a mindenkori igehallgató számára. Kálvin szerint a Szentírást vizsgáló ember olyan sajátosságokat fedezhet fel Isten igéjében, melyek átfogó módon az egész kánonra érvényesek. Ezek az értelmezéshez kulcsot adó alapelvek (pl. *regula fidei*, mely szerint az egyház hitének szabálya az egész Írás olvasásakor mérce lehet az olvasó számára, de ilyen az *accommodatio* tanítása is, melyről később még szólunk). Kálvin rendszerében fontos szerepet játszik az Írás tulajdonsága: egyszerűsége és érthetősége. Latinul: *simplicitas et perspicuitas*. Ehhez előbb meghatározzuk a *simplicitas et perspicuitas* fogalmát, majd röviden szólunk Pál apostolnak a korinthusiakhoz írott első levelének keletkezési körülményeiről.

Gánóczy Sándor írja a *simplicitas et perspicuitas* kapcsán, hogy „az Írás belátható, világos és tiszta, ezért nem lehet semmi kétség az igaz volta felől.”⁸ Továbbá megállapítja, egyrészt azt hogy „Isten kijelentése az Ó- és az Újszövetségben lényegileg ugyanaz”,

másrészt azt, hogy az isteni epifánia egyszerű, világos és tiszta ezért nincs okunk kételkedni benne.⁹

Az első Korinthusi levél fontosabb bevezetéstani kérdései

Mielőtt dolgozatunk eredeti célkitűzését próbálnánk elérni, nevezetesen azt, hogy az 1Korinthus 1,14–31 perikópa kálvini magyarázata alapján bizonyítsuk a Szentírás egyszerű és világos értelmét, röviden, csaknem említésszerűen hadd szóljunk a Korinthusi levél keletkezési körülményeiről. Kérdések mentén tesszük ezt: kiknek, mikor és milyen összefüggésben írta Pál apostol az első Korinthusi levelet.

a) Kiknek ír Pál apostol? A Korinthusban élő keresztyéneknek, vagy másképpen a Korinthusban lévő eklézsia tagjainak (az eklézsia az elhívottak serege, a helyi gyülekezet, ebben az időben még nem az egyház *terminus technicus*), akiket a levél címiratában a „Krisztus Jézusban megszentelteknek” és „elhívott szenteknek” nevez. A korinthusi eklézsia tagjai nem tökéletes, vagy hibátlan voltaknál fogva szentek, hanem azért, mert Jézus Krisztus halála és feltámadása által megszabadítottak a bűn hatalmából és Krisztus uralmi szférájába kerültek. Vagyis: Krisztuséi, és ezért az Ő szolgálatában állnak. A szentek a keresztyének megjelölés szinonimája (1Kor 1,2). A korinthusi gyülekezet zsidó- és pogánykeresztyén közösség volt. A zsidókeresztyén vonatkozást igazolja Kriszpusz személye, aki eredetileg a zsinagóga elöljárója, s házanépével együtt Krisztushitre jut („hitt az Úrban”) és megkeresztelkedik (ApCsel 18,8).¹⁰ A gyülekezet pogánykeresztyén voltát a korinthusi közösség környezetében élők vallási szinkretizmusa bizonyítja. Korinthusban ugyanis volt Aphrodité-templom, gyakorlatban volt az Astarót-kultusz.¹¹

Korinthus (más átírással Korinthosz) Akhája görögországi tartományának fővárosa, s egyúttal szellemi és kulturális központ. Csaknem valamennyi ókori filozófia és vallás megtalálható volt benne. Korinthus politikai jelentőségét húzza alá az a tény is, hogy e kikötőváros a római prokonzul tartózkodási helye volt (ApCsel 18,12).¹²

b) Mikor írta Pál apostol a Korinthusiakhoz címzett első levelét? Pál apostol második missziói útja során, miután Athénben prédikál, Kr. u. 51-ben érkezik Korinthusba, ahol ő maga alapította a keresztyén gyülekezetet. Ezen – mindössze másfél évi – ottani tartózkodása alatt (ApCsel 18,11.18), ti. Kr. u. 52–53-ban is, akárcsak Kr.u. 51-ben Gallió a helytartó. Itt Pál apostol előbb a zsinagógában hirdeti az ígét (ApCsel 18,4), akárcsak Thesszalonikában. Igehirdetésének tartalma – *in nuce* – az, hogy Jézus a Krisztus és hogy a keresztről szóló beszéd üdvözíti a Jézus Krisztusban hívőket (1Kor 1,18).¹³

c) Milyen gyülekezeti kontextusban írja Pál apostol az első Korinthusi levelet? A korinthusi keresztyén gyülekezetben komoly gondok jelentkeztek. Ezekről Pál apostol korinthusi tartózkodása után szerzett tudomást Efézusban. Egyrészt a pártoskodás ütötte fel a fejét a korinthusi hívek körében (1Kor 1–4). Itt a vita akörül alakult ki, hogy ki kinek az igehirdetése nyomán lett hívővé és keresztelkedett meg. Négy személy köré csoportosultak a korinthusiak: Apollós, Kéfás, Krisztus és Pál apostol.¹⁴ Erről Kloé embereitől értesült (1Kor 1,11).¹⁵ Az Apollós-párti irányzatot a retorika, az allegorikus írásmagyarázat és a filozófia előtérbe helyezése jellemezte. A Kéfás-pártiakat az Újszövetség kutatói a judaistákkal hozzák kapcsolatba. Pál pártja egyértelműen az őt

pártolók, a hozzá hűségesekek csoportja. A Krisztus-párt irányvonala vitatott Budai Gergely és Herczeg Pál szerint. A pártoskodás kérdésére azért térünk ki részletesebben, mert dolgozatunkban az 1Korinthus 1,14–31-gyel foglalkozunk.¹⁶ Továbbá Korinthusban gondot jelentett a paráznaság bűne is (1Kor 5), de az is, hogy a hívek egymással pereltek (1Kor 6,1–11). Fontos gyülekezeti kérdés volt a bálványáldozati hús kérdése is (1Kor 8,1–11,1). Emellett az úrvacsora és az agapé kapcsolata (11,17–34), a Lélek ajándékai – főként a nyelveken szólás és a prófétálás (1Kor 12,1–14,40) – és ezzel szemben az apostol által javallott „kiváltképpen való út”, a szeretet (1Kor 12,31–13,13). Végül az apostol a feltámadás kérdését taglalja (1Kor 15).¹⁷ A korinthusi gyülekezet pártoskodásai közepette ki kellett emelni a keresztről szóló beszéd egyedülálló voltát, mely minden emberi bölcsességen túlmutat.

***Simplicitas et perspicuitas* az 1Kor 1,14–31 kálvini értelmezésében**

Simplicitas et perspicuitas

A *simplicitas et perspicuitas* a Szentírás tulajdonságát jelenti, mely elválaszthatatlan a *Scriptura Sacra sui ipsius interpres* hermeneutikai elvtől. A *simplicitas* egyszerűséget jelent, a *perspicuitas* pedig Kálvin számára azt fejezi ki, hogy a Szentírás nem bonyolult, hanem egyszerű, ugyanis az nem egyéb, mint a Szentlélek ékesszólása, melynek címzettjei egyszerű emberek. Ebből az alaptételből ered a *simplicitas et perspicuitas* tanítás. Kálvin szerint Mózes, Ézsaiás, Jeremiás és Ezékiel egyszerűen és világosan beszélt, hogy az egyszerű ember is megértse Isten igéjét.

Kálvin elutasítja a nagyravágyó, világi ékesszólást – “frivolous rhetoric”¹⁸, s ehelyett a bibliai ékesszólást – “biblical eloquence” – részesíti előnyben, mivel a Szentírásban a Szentlélek egyszerű nyelven szólal meg.¹⁹ Ha a Szentírás egyszerű és érthető, akkor ez a sajátosság Kálvin számára megmutatja a magyarázat módját is, mely szerint a Szentírás magyarázatának is egyszerűnek és érthetőnek kell lennie. Mivel a Szentírás világos, a magyarázatban nincs helye az ellentmondásoknak.²⁰ Logikusan következik ebből az is, hogy a Szentírás magyarázatát a Szentírásból kell meríteni.

A simplicitas et perspicuitas és a Scriptura Sacra sui ipsius interpres kapcsolata

Kálvin írásaiban sehol sem tünteti fel Luther megállapítását, miszerint a Szentírás önmagát magyarázza – *Scriptura sacra sui ipsius interpres*. Ennek Gánóczy szerint több oka van. Ezek közül kettőt említünk. Egyrészt az írásmagyarázat munkáját nem a Szentírás végzi el, hanem a Szentírást kutató tudós a történeti kontextus, a szöveggörnyezet figyelembe vételével. Másrészt az egyház és az egyházi szolgák végzik az igemagyarázatot, vagyis prédikálnak. Ezzel Kálvin az egyház szolgálatának, illetve egyházas jellegének tekintélyét hangsúlyozza (szemben a katolikusok intézményteknitelyével vagy a rajongók exegézist nélkülöző intuitív, „közvetlenül ihletett” igemagyarázatával szemben). Harmadszor pedig Kálvin azt tanítja, hogy a Szentlélek „az Írások szerzője”. Gánóczy szerint Luthernél a *Scriptura sacra sui ipsius interpres* tétel a Szentírás hitelességére vonatkozik, Kálvinnál pedig arról van szó, hogy a Szentírás a

Szentlélek munkája által magyarázza önmagát.²¹ Szűcs Ferenc szerint a szóban forgó lutheri tanítás a *Sola Scriptura* tétellel függ össze a genfi reformátornál. „Az *Institutio* a legszebb illusztrációja annak az állításnak, hogy a reformáció a *Sola Scriptura* elvet valójában hermeneutikai elvként értelmezte, a »Scriptura sui interpres« értelmében.”²²

Az 1Korinthus 1,14–31 kálvini értelmezése

Kálvin az 1Kor 1,14–31 egységet három részre tagolva tárgyalja: az első perikópa az 1Korinthus 1,14–20, második pedig az 1Korinthus 1,21–25, a harmadik pedig az 1Korinthus 1,26–31. Ezért jelen dolgozatunkban az 1Korinthus 1,14–31-et vizsgáljuk. Kálvinnak az 1Korinthus 1,14–31-hez írott magyarázatát röviden így foglalhatjuk össze:

1Korinthus 1,14–20 –Ennek a perikópának a központi gondolata (Kálvin nyomán): az igehirdetés bolondsága az evangélium, melynek lényege a keresztről való beszéd (Krisztus jótéteménye, a megváltás). Ez az egyszerű evangélium, s az erről szóló tanúbizonyságtétel a Krisztusról szóló egyszerű prédikáció. Pál az evangélium egyszerűségét (és az igehirdetését) a hiábavaló és nagyravágyó ékesszólással, valamint a Krisztus nélküli világ bölcsességével állítja szembe.

1Korinthus 1,21–25 –Isten nem lehet a természetből vagy a teremtményekből megismerni, csakis az evangélium és az igehirdetés által.²³

1Korinthus 1,26–31 –Azért hívtunk el, hogy Isten előtt elismerve „semmi” voltunkat, mindent neki tulajdonítva dicsőségére éljünk. Ez Krisztus által lehetséges, aki a mi igazságunkra, bölcsességül, szentségül és váltságul adatott nekünk.²⁴

Kálvin szerint, ha az ember csak a maga tudására és értelmére támaszkodik Isten dolgainak megértésében (ez a világi bölcsesség), akkor „minden éleslátásával együtt is, éppoly ostoba Isten titkainak megértésére, mint amennyire alkalmatlan a számár a cimbalmozásra.”²⁵ A tudomány és a bölcsesség bármily megbecsült legyen az emberek között, ha az Krisztus nélkül való, akkor az hiábavaló.²⁶

Az evangélium egyszerű és világos – tehát érthető

a) A *simplicitas et perpicuitas* elvét Kálvin alkalmazza. Előbb beszél róla: „A megfeszített Krisztusról szóló prédikáció ugyanis egyszerű és dísztelen”.²⁷ Majd alkalmazza: „ami pedig az ékesszólást illeti, arról is épp csak annyit mondok, amennyit a lókus megkövetel”.²⁸ Kálvin továbbá ezt írja: „S minthogy a Szentírásban alig találni más ígét, amely részletesebben írná le Krisztus minden tisztét, ebből igen alaposan megértheted a hit erejét és természetét is. Mert miután a hit tulajdon tárgya Krisztus, ha valaki megismeri, hogy melyek Krisztus jótéteményei irántunk, az azt is megtanulja, hogy mi a hit”.²⁹ Kálvin vallja, hogy ennek a szakasznak a világossága segít a hit titkának megértésében. Ha a Szentírás világos és érthető, akkor világosan és biztonsággal levonható belőle egy-egy általánosabb érvényű igazság (mint itt például a hitről szóló tanítás) – s Kálvin ezt meg is teszi.

b) Pál apostol igehirdetésének tárgya – Kálvin szerint – a Krisztus keresztre (a megváltás jótéteménye) és annak ereje.³⁰ E gondolatsorból az tűnik ki, hogy Kálvin elismerően szól az *eloquentiáról*: „Isten Lelkének is megvan a maga ékesszólása, de ez inkább magától

értetődő és saját [...], belső, mintsem valami eltanult ragyogással tündököl.”³¹ Az ékesszólás az igehirdetésben azért kifogásolható, mert elfedi az evangéliumot, gőgössé teszi az ige hirdetőjét. Ezt Kálvin példázza is Augustinus egyházatyja János 17,7-re vonatkozó homíliájára hivatkozva: „ugyanaz tette Pétert halásszá, aki Cyprianust rétorrá”. Mindketten, Péter is, Cyprianus is Istentől volt – Kálvin szerint, jóllehet Cyprianus rendelkezett az ékesszólás ajándékával, Péter beszéde mégis Isten hatalmas Szentlelke által szóló igehirdetés volt.

c) Pál apostol nem veti el az ékesszólást – a retorikát (εν σοφία λόγου), a művészeteket, mert Isten ajándékai azok,³² de akkor óv tőle, ha abból dicsősége származik az ige hirdetőjének, s ekképpen a túlzásba vitt emberi bölcselkedés Krisztus keresztyét üresíti meg. Aki ugyanis valamit akar mondani Istenről, a kereszty alázatához kell alászállnia. Ehhez önmegtagadásra van szükség. A megfeszített Krisztusról szóló prédikáció „egyszerű és dísztelen, tehát nem szabad sötétbe burkolni csillogó szavakkal.” Ebből az egyszerű beszédből sokkal jobban kitűnik az evangélium igazságának felsége.³³

d) Kálvin továbbá kifejti: Pál apostol éppen azért szóló hallgatóságához „egyszerű és mindennapi beszéddel”, hogy megszégyenítse a világ bölcsességét. Ha Pál apostol ezt tette volna, magának szerzett volna dicsőséget, eltorzulna az „evangélium egyszerűsége”, s ugyanakkor elsikkadna Krisztus tiszta és eredeti ismerete. Az apostol igehirdetését – Kálvin szerint – a legkisebb csiszolás nélkül, egyszerű és darabos beszéddé szerkeszti, s ezzel dicsekszik.³⁴

e) Kálvin szerint Korinthusban az jelentett komoly kihívást az igehirdető számára, hogy visszatérítse a korinthusiakat a kereszty alázatához és az evangélium egyszerűségéhez.³⁵ Fontos kiemelnünk azt is, hogy Kálvin azt hirdeti, hogy „a hívők összes bölcsessége Krisztus keresztyébe van belefoglalva”.³⁶ Ez alapján az igehirdetés célja nem más, mint az, hogy „visszavezessen az evangélium eredeti egyszerűségéhez”, és „egyedül a kereszty hirdetését emelje magasba”.³⁷

f) A keresztről való beszéd üdvözítő erejére vonatkozóan a Róma 1,16-ra s annak általa írt magyarázatára hivatkozik.³⁸ A „bölcs beszéd” nem más, mint a retorika szabályainak megfelelő beszéd.³⁹ Kálvin itt is hivatkozik az evangélium egyszerűségére: „Miután ugyanis nyomban fel lehet hozni ez ellen, hogy az evangéliumot mindenfelé meg fogják vetni, ha a maga pőreségében és egyszerűségében mutatják be”.⁴⁰

g) Mindemellett Kálvin az Institutióban is hangsúlyozza az Írás egyszerű és világos voltát. Az alábbiakban látni fogjuk, hogy Kálvin rendszerező munkájának kijelentései teljes összhangot mutatnak az exegetikai írásokban található megállapításaival.

i. Akiket a Szentlélek megtanított, azok teljesen megnyugodtak a Szentírás isteni eredete felől. A Szentírás akkor fog igazán hatást gyakorolni ránk, ha megpecsételi bennünk igéjét. Az Ézsaiás 43,10 alapján Kálvin tovább bizonyítja a Szentírás egyszerű és világos értelmét: Isten nem fortélyosan és kétértelműen szól (Inst. 1.7.4.).⁴¹

ii. A Szentírás különböző részei egységben állnak egymással. A Szentírás dísztelen, érdes egyszerűsége nagyobb tiszteletet vált ki, mint a múgonddal megszerkesztett beszéd. (Inst. 1.8.1).⁴²

A fentiek alapján kijelenthetjük: Pál apostol a megfeszített Jézus Krisztusról szóló evangéliumát hirdeti a korinthusiaknak. Pál apostol nem veti el az *eloquentiát*, hisz az Isten ajándéka, akárcsak a művészetek. Ám ha az ékesszólás csak az emberi gőgöt növeli, akkor elutasítja. Az evangélium egyszerű, világos, darabos, dísztelen beszéd. Ez a beszéd igaz, tehát nem szorul bizonyításra vagy retorikai segédeszközökre.

Az Írás nem homályos?

Végül egy másik (ám szintén az első korinthusi kommentárból származó) kálvini gondolatmenettel is érdemes alátámasztanunk a fent tárgyalt hermeneutikai alapelveket. Kálvin később, a 13. fejezet magyarázatában is megismétli a fent bizonyított meglátását, mely szerint a Szentírás értelme érthető, egyszerű és világos. Látni fogjuk, hogy itt egymás mellé állítja a „Szentírás” és az „evangélium” kifejezéseket, mintha a második pontosabb körülírása lenne az előbbinek. Amint a Szentírásról állítja, hogy „biztos és igaz”, úgy az evangélium is érthető, világos.

Kálvin szerint az Isten bölcsessége a teremtett világban szemlélhető, de teremtményeiből is kitűnik (*theologia naturalis*). A bűneset óta Istent nem lehet megismerni a természet puszta szemléléséből és teremtményekből. A kinyilatkoztatásról (=kijelentés) állítja Kálvin, hogy nem homályos: „Való igaz ugyanis, hogy ez a világ olyan, mint egy színpad, amelyen az Úr látható formában mutatja meg dicsőségét, és mégis, miközben ez a látványosság a szemünk előtt tárul fel, mi csak vakoskodunk, de nem azért, mert homályos a kinyilatkoztatás, hanem azért, mert elménk elidegenedett tőle”, és a Kolossé 1,21-re tesz utalást. Továbbá arra is felhívja Kálvin a figyelmünket, hogy Istent saját értelmünkkel – okoskodásunkkal – nem ismerhetjük meg, s itt a Róma 1,21-et juttatja eszünkbe. A János 1,5 idézése sem véletlenszerű, hisz az emberi tudatlanság, közönyösség, Isten dicsőségének megvetése sötétségnek számít, Isten dicsősége és igéje (az evangélium) pedig a világossággal hozható összefüggésbe.⁴³

a) Kálvin szerint az 1Korinthus 13,9–12-ben a „Most tükör által látunk” mondat jelentése: „jelenlegi tudásunk mértéke a tökéletlenséggel (mintegy a gyermekkorral) egyezik meg, hiszen még nem látjuk világosan a mennyei ország titkait, mert még tiszta látásnak sem örülhetünk.”⁴⁴ Továbbá a tükrőről értekeznek. A tükör görögül αἴνυμμα. Az αἴνυμμα – Kálvin szerint az ige szolgálata (Szentírás, prédikáció) és az igehirdetéshez szükséges eszköz (sákramentum). De tükör a világegyetem is, melyben visszatükröződik Isten dicsősége (Róm 1,20; Zsid 11,3). A teremtmények is tükörnek számítanak, melyekben „Isten láthatatlan fensége jelenik meg”.⁴⁵ Mivel mi nem láthatjuk úgy Isten arcát, mint az angyalok, az ige szolgálatára és a sákramentumokra vagyunk utalva. Ez a látás homályos.

Így jutunk el a 13. fejezetben is a Szentírás világosságáról szóló tanításhoz: ha a természetben adott kijelentést már nem érti meg a bűn miatt elhomályosult értelmű ember, ezért szükség van egy világosabb kijelentésre.

b) Kálvin szerint „Isten ismerete, amelyet most az igéből kapunk meg, biztos és igaz, nincs abban semmi zavaros, kusza vagy sötét; az összehasonlításban mégis homályosnak nevezi, mert távol van attól az tiszta megjelenéstől, amelyet várunk, mert akkor színről színre fogunk majd látni.” Kálvin szerint az 1Korinthus 13,12 nincs ellentmondásban azokkal az igékkel, melyek az evangélium tisztaságáról szólnak. Ebben az

összefüggésben Kálvin leszögezi: „Istennek világos és tiszta kijelentése van az igében (amennyiben nekünk hasznos) semmilyen nehezen érthető dolog nincs benne, ami bizonytalanságban tartana minket (ahogyan azt a hitetlenek költik)”. Az akkor – τότε – határozószó az utolsó napra, Krisztus napjára vonatkozik.⁴⁶ A „rész szerinti ismeret” kapcsán megállapíthatjuk, hogy igaz, hogy most „rész szerinti” az ismeretünk, de ez sem a Szentírás homályosságát, hanem az ember tökéletlenségét jelenti.⁴⁷

Kálvin szerint amíg e világon élünk, hitbeli látásunk homályos, ismeretünk pedig rész szerint való. Ez azért van így, mert értelmünk meghomályosodott. Isten ígéje azonban igaz, nincs abban semmi kusza, vagy zavaros. Ezért az igehirdetés és az arra való figyelés, valamint a sákramentumokkal való élés elengedhetetlen tartozéka a kegyes életnek. Hitbeli látásunk a parúzia pillanatában teljeseedik ki.

Miként érthetjük meg a Szentírást? – *Accommodatio*

A *perspicuitas et simplicitas* gondolata egy másik hermeneutikai szemponthoz vezet tovább bennünket, mely szorosán kapcsolódik témánkhoz, s ezért mindenképp érdemes még figyelembe vennünk. A Szentírás azért érthető, mert Isten hozzáigazodik az emberi megismerés korlátaihoz. Ezt mondja ki az *accommodatio tanítása*. Kálvin ezt háromféleképpen szemlélteti: egyrészt úgy, hogy Isten úgy szól hozzánk mint a szülő vagy a dajka a gyermekhez, másrészt pedig úgy mint a tanító, aki növendékei szintjén érteti meg az elsajátítandó tudásanyagot, s csak fokozatosan adja át az ismereteket, és harmadszor mint a bíró, aki az elítéltek magas hányadához képest műveltebb, s az ő szintjükön kell fogalmazza meg az ítéletet.⁴⁸

Összegzés

1. A *simplicitas et perspicuitas* a Szentírás tulajdonságát jelenti. Kálvin tanítása szerint a Szentírás egyszerű és világos. Ezért érthető is. A Szentírásról, vagy – ahogyan Kálvin az 1 Korinthus magyarázatában beszél róla – az evangéliumról elmondható, hogy igaz, tiszta, biztos, világos, nincs benne semmi kusza vagy sötét. Az evangélium érthető, egyszerű, világos, darabos, dísztelen beszéd. Az evangélium tartalma Krisztus keresztye, más szóval a megváltás. Jóllehet kimondtuk, hogy a Szentírás egyszerű és érthető Kálvin szerint, mégis hozzá kell tennünk azt is, hogy a megértés csakis a Szentlélek megvilágosító munkája által lehetséges.

2. Homályos-e az Írás? A Szentírás azért tűnhet homályosnak, mert elménk elhomályosodott, hitbeli ismeretünk pedig nem teljes, hanem rész szerint való, ami Krisztus visszajövelekor jut teljességre.

3. Hogyan érthető tehát a Szentírás? Úgy, hogy Isten lealacsonyodik az emberi megismerés korlátaihoz, és a szülő, tanító tapintatosságával, vagy pedig a bíró szigorával szólítja meg az Szentírás olvasóit.

¹ Bullinger Henrik: *Második Helvét Hitvallás*, ford. Buzogány Dezső, Juhász Tamás, Sipos Gábor, Kolozsvár, k.n., 2010, 8.

² Kálvin János: *Institutio Christianae Religionis, A keresztyén vallás rendszere*, 1. köt., ford. Buzogány Dezső, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014, 58–59.

- 3 Gánóczy Sándor – Stefan Scheld: *Kálvin hermeneutikája: Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1997, 54.
- 4 Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 54.
- 5 Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 61.
- 6 Szűcs Ferenc, Kálvin hermeneutikája, in: Tóth Károly – Szűcs Ferenc (szerk.): *Szószék és katedra: Tanulmányok Dr. Tóth Kálmán professzor tiszteletére*, Budapest, Református Teológiai Akadémia, 1987, 97–103, 100.
- 7 Varga Zsigmond (szerk.): *Újszövetségi görög–magyar szótár*, Budapest, Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1992, 371.
- 8 Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 57.
- 9 Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 57.
- 10 Tőkés István: *A korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata*, Nagyvárad, Királyhágómelléki Református Egyházkerület, 1995, 17.
- 11 Georg Werner Kümmel: *Einleitung in das Neue Testament*, Heidelberg, Quelle & Meyer, 1964, 199–200.
- 12 Tőkés: *A korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata*, 9.
- 13 Tőkés: *A korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata*, 9.
- 14 Tőkés: *A korinthusbeliekhez írt első levél magyarázata*, 11.
- 15 D. A. Carson – Douglas J. Moo: *An Introduction to the New Testament*, Grand Rapids, Michigan, Zondervan, 2005, 415–417.
- 16 Budai Gergely – Herczeg Pál: *Az Újszövetség története*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1994, 50.
- 17 Carson – Moo: *An Introduction to the New Testament*, 415–417.
- 18 Gamble, Richard C.: *Brevitas et Facilitas: toward an understanding of Calvin's hermeneutic*, *Westminster Theological Journal* 47, 1985/1, 1–17, 13–15.
- 19 Uo., 15.
- 20 Uo., 15.
- 21 Gánóczy – Scheld: *Kálvin hermeneutikája*, 56–58.
- 22 Szűcs Ferenc: *Kálvin hermeneutikája*, 98.
- 23 Kálvin János: *Az első Korinthusi levél magyarázata*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2015, 49–52.
- 24 Uo., 53–58.

25 Uo., 46–47.

26 Uo., 47.

27 Uo., 43.

28 Uo., 52.

29 Uo., 57.

30 Uo., 42.

31 Uo., 44.

32 Uo., 42–43.

33 Uo., 42–43.

34 Uo., 41.

35 Uo., 43.

36 Uo., 42.

37 Uo., 44.

38 Uo., 45.

39 Uo., 42.

40 Uo., 44.

41 Kálvin: *Institutio I.*, 60–62.

42 Uo., 63–64.

43 Kálvin: *Az első Korinthusi levél magyarázata*, 50.

44 Uo., 298.

45 Uo., 299.

46 Uo., 299.

47 Uo., 298.

48 Kustár Zoltán: Kálvin János hermeneutikája és annak hatása a modern természettudományok fejlődésére, *Református Szemle* 102, 2009/5, 547–555.

Cservák Csaba: Választási és kormányzati rendszer az Alaptörvény elfogadását követően

kre-dit.hu/tanulmanyok/cservak-csaba-valasztasi-es-kormanyzati-rendszer-az-alaptorveny-elfogadasat-kovetoen/

2018. május 16.

E sorok írója korábbi hasonló témájú tanulmányaiban a választási és kormányzati rendszerek együttes elemzésének fontosságát kísérelte meg bemutatni.

A hazánkban a közelmúltban lezajlott alkotmányozás erőteljesen a támadások pergőtüzébe került az alkotmányos berendezkedés gyökeres átalakításának ürügyén. Az Alaptörvény egésze, értékvilága, az alapjogok és védelmük rendszere teljesen más lapra tartozik, külön tanulmányokat érdemel. Mint a következőkben látni fogjuk, a választási és kormányzati rendszer összefüggésrendszere érdemben nem változott; kritikám lényege legfőljebb éppen a változatlanúság hangsúlyozásában csendül ki. A továbbra is vegyes kategóriájú választási rendszer és parlamentáris berendezkedés (kancellárdemokráciás sajátosságokkal) találkozása nemzetközi léptékkal megfelelő, esetlegesen – mint alább látni fogjuk – némi kontrolláló (gyengítő) tényező igénye merülhetne fel elméleti síkon.

Az alábbiakban a szóban forgó igen tág témának a reformok megítélhetősége szempontjából legfontosabb alapjait taglaljuk.

A kormányzati rendszerek elemzése, így a legmegfelelőbb modell megtalálása szorosan összekapcsolódik a választási rendszer vizsgálatával. Miért ez a feltétlen összefüggés? A hatalomgyakorlás folyamata ugyanis azon, alkotmányjogi és az ehhez kötődő politikai tényezők együtthatása, melyek a választópolgár, az egyes ember véleményének kifejezésétől az állam végső aktusa, jelesül a törvény megalkotásáig elvezetnek. Ez történhetik részint közvetve, a választások, majd az így mandátumot nyert népképviselők tevékenysége révén; részint közvetlenül, tehát népszavazás útján. További logikai láncolat,

a nép választotta parlament által legitimált kormány hoz létre jogforrásokat. Az említett elemek együttes górcső alá vételének fontosságát egy egyszerű elméleti levezetéssel igazolhatjuk. Ha egy társadalom hozzávetőleg 30 %-a nagyjából azonosan vélekedik egy kérdéstről, egyéni¹ – különösen abszolút többségi – választási rendszerrel az őket megtestesítő erők megszerezhetik a képviselői helyek 50%-át, tehát a maguk szája íze szerint dönthetnek e tekintetben. Listás modellben lehet, hogy a 30%-os törvényhozói részesedés kevés lesz az akarat keresztülviteléhez a parlamentben. Az is elképzelhető, hogy az adott kérdés elfogadása valamilyen sajátos minősített többséghez kötött egy elképzelt államban, így még az egyéni kerületek révén kialakuló abszolút többség sem dönthet megegyezően.

A fenti levezetés, úgy gondolom, bizonyítja, hogy a szavazattól az állami döntésig vezető út együttes rendszerben vizsgálendő.

Eleve más a kormányzat hatékonysága, ha a választópolgárnak 4 évre garantáltan bizalmat kell adnia a parlament számára, illetőleg ha a valamely fék és egyensúly (második kamara, erős hatáskörű államfő) a ciklus közben előrehozott választást kényszeríthet ki.

A közvélemény ajkán élő fordulat szerint a nép választja meg a miniszterelnököt; ez azonban így nem igaz; ugyanis a választópolgárok csak a parlament kialakulása tekintetében bírnak közvetlen befolyással; a kormányfőnek csak másodlagos, közvetett legitimációja van. Tehát a miniszterelnök *par excellence* megválasztása egy kétlépcsős folyamat, mert a szűk értelemben vett választási és a kormányzati rendszer (államfői jelölés, parlamenti bizalmi szavazás stb.) elemeit köti össze.

A kormányzati rendszerek alaptípusai

A prezidenciális és parlamentáris rendszer részletes összevetése kapcsán próbálunk objektív képet festeni mindkét alapvető kormányformáról, leszámolva néhány sztereotípiával. (Pl. az elnöki rendszer diktatórikusabb)

A hatalommegosztás kérdéskörének alapos elemzése, ugyanis ennek során vonjuk vizsgálódásunk fókuszába, hogy mely szervek vehetőek tekintetbe a kormányzati rendszer elemzése vonatkozásában.

A kormányzati rendszer fő intézményeit (parlament, kormány, államfő, alkotmánybíróság) egymás kölcsönviszonyában mutatjuk be; a magyar példák kapcsán, az egyes intézményekre vonatkozó tipikus és különös nemzetközi példákkal színesítve.

A választási rendszerek kategorizálása során rámutatok, hogy a sok helyütt pongyolán használt egyéni-listás és többségi-arányos alaptípusok nem mindig esnek egybe. A három meghatározó (egyéni, listás, vegyes) modell árnyalására a rendszer szintjeit, a megszerezhető mandátumok számát és az elosztási metódusokat szemléltetem. Emellett az axiómaként leegyszerűsített (és a szakirodalomban már szinte elkoptatott) alaptípusok mellett különös figyelmet szentelek a sajátlagos, más fajták ötvözetének tekinthető választási rendszereknek, így az ír szavazatátruházó, a japán korlátozott és a német perszonalizált pr-rendszereknek.

A hazai szakirodalomban eddig kevesek által felismert arányossági méréssel is fontosnak tartom foglalkozni. Kutatásaim során ugyanis alapvetően az írott jog intézményeit (és nem élő politikai gyakorlatukat) elemzem, de a rendszerek tényleges hatásának ismerete nélkül meggyőződésem, hogy nem lehetne a hatalomgyakorlás egészéről objektív képet kapni.

A kétkamarás országgyűlés esetleges megléte teljesen más megvilágításba helyezi a hatalommegosztás rendszerét. A második kamara indokoltsága, hatásköre ugyanis főképp az összetétele mentén alapozható meg – így teremtve elválaszthatatlan eresztéket a választási rendszerek vizsgálatával.

A kormányformák legáltalánosabb felosztása prezidenciális, parlamentáris és kollegiális típusokat különböztet meg. Az elsónél a végrehajtó hatalmat az erős és önálló elnök képviseli, tiszta megnyilvánulása az Egyesült Államok kormányzati rendszere. A másik tiszta forma a parlamentarizmus, ahol a hatalommegosztás rendszerében a kormányé a „túlsúly”, a kormány a népképviselői szervnek tartozik felelősséggel. E kettő közöttes, sajátlagos megoldás a „félprezidenciális” modell, mely a viszonylag széles jogkörű elnök primátusára épül, a törvényhozó és a végrehajtó hatalom közötti elválasztás nem jön létre a prezidenciális rendszerhez hasonló módon. Ez a kormányzati rendszer jellemzi például Franciaországot. A kollegiális kormányforma szervezetében a parlament által megválasztott testületi kormány leválthatatlan; a rotációs alapon betöltött kormányelnök egyben államfő is. Ilyen struktúrával Svájcban találkozhatunk.

Természetesen az említett modellek csak a gyakorlati példák tipizálásának eredményei; hasonlóságok mellett megannyi eltéréssel.

Szeretném felhívni a figyelmet arra, „hogya a pártok száma, egymáshoz való viszonya, belső struktúrája jelentősen módosítja azt a hatalomgyakorlási képletet, amit az intézményi elrendezés mutat...”² „A hagyományos felosztási kategóriákat (államformák, kormányformák) a szélesebb párttipológiák beszámításával lehet csak eredményesen felhasználni.”³

A megfelelő kormányzati rendszer biztosítja a hatékony kormányzást, a célok megvalósíthatóságát, ugyanakkor megteremti az ellenőrzést, s kiépíti a (személyi vagy csoport) diktatúra kialakulásának gátat szabó intézményrendszert.

A választási rendszerek alaptípusai

Hová sorolható be az új választási modell nemzetközi kitekintésben? A kategorizálást megelőzőleg tisztáznunk kell: a tipizálás – mint mindig – túlzottan általánosító, torzító lehet, nincs két egyforma megoldás, voltaképp ahány ország, annyi választási rendszer létezik. Mindazonáltal két, történetileg kifejlődött alaptípus egyértelműen elhatárolható: a többségi és az arányos konstrukció. (Persze a létező modellek messze nem mindegyike sorolható be tisztán e kettő közül valamelyikbe.) Dezső Márta lényegi ismérvek az előbbiek esetében az egyének rivalizálására épülést, utóbbiaknál a pártok versengését tartja.^{4[2]}

E leginkább elfogadott tipizálás léteképp teljességgel megfeleltethető az egyéni-listás rendszerezésnek (– értelemszerűen többségi=egyéni és arányos=listás). E 2-2 kategória a gyakorlatban mintegy valóban egylényegű, csupán néhány kivétel akad. Kivételt képez az egyéni jelöltek közötti voksoláson sarkalló *szavazatátruházó arányos* megoldás, mely tehát *arányos, de nem listás*. Egy korábban Franciaországban kipróbált modell pedig arra épült, hogy amennyiben a kerületi *listák* közötti választáson egy párt megkapja a szavazatok több mint felét, az összes megszerezhető mandátumot elnyeri (ez tehát többségi elv), ha nincs abszolút győztes, a mandátumok az arányosság elve szerint kerülnek kiosztásra. („Megerősített PR-rendszer”)

Más nézetek szerint az első csoportosítás (többségi, arányos, s elkülöníthetünk még félarányos rendszereket⁵⁾) a szavazatok mandátumokká alakítása alapján történik, emellett létezik a szavazás módjára épülő fölosztás, s így beszélhetünk egyéni kerületi, pártlistás, valamint e kettőt valamilyen formában kombináló megoldásokról.^{6[3]}

Ezt a problémát egyszerűsíti le az az elmélet, mely szerint a többségi-arányos felosztás a célként követendő vezérelv, míg az egyéni-listás csoportosítás az ezt megvalósítandó eszköz alapján történik. E sorok írója is ezen levezetés mellett teszi le voksát.

Nehezebben ítélné meg a vegyes rendszerek kérdésköre. Ha abból indulunk ki, hogy minden állam választási rendszere besorolható valamelyik csoportba, akkor az a modell, amely nem kizárólag egyéni kerületi vagy pártlistás szavazáson alapszik, vegyes rendszernek tekinthető, így akár a preferenciás listás és a többmandátumos egyéni körzet is. Ezzel szemben Dezső Márta következetesen azon álláspont mellett tesz hitet, mely szerint **vegyes rendszer akkor jön létre, ha a többségi, illetve arányos alaptípust tiszta formájában, egymás mellett alkalmazzák, tehát egyidejűleg mindkét módon mandátumot lehet nyerni**^{7[4]}.

Mik az ideális kormányzati rendszer ismérvei általánosságban? **Ideális kormányzati rendszer az, mely a többség hatékony uralmát biztosítja a kisebbség biztonságos érdekvédelmével egyetemleg.** Más szavakkal ideális rendszer az, mely hatékonyan teszi lehetővé a nép érdekeinek *valójában* (és nem látszatra!) megfelelő kormányzást úgy, hogy olyan biztosítékokat tartalmaz, hogy amennyiben kiderül, a kérdéses kormányzat mégsem a nép érdekeinek megfelelően működik, *akkor és csakis akkor* megakadályozza annak káros működését.

A klasszikus választási és kormányzati rendszerek együtthatása

A1) A többségi választási rendszer és a hagyományos parlamentáris miniszterelnöki modell találkozása igen „erős” rendszert építhet ki. A kisebbség védelmének elve kevésbé érvényesülhet; a kormány akaratának eltolódása a társadalométól reális veszély. (Akár egy 30%-os társadalmi akarat irányíthatja évekig kontroll nélkül a társadalmat.) Különösen akkor igaz ez, ha a hagyományos parlamentáris rendszer helyett sajátlagos kancellárdemokrácia vagy kabinetkormányzás érvényesül. E modell, álláspontom szerint túlzott hatalomkoncentrációt eredményez, ha sem második kamara, sem a protokollárisnál erősebb köztársasági elnök, sem széles körű népszavazási lehetőség

nem árnyalja a rendszert. (Ilyen viszont a demokratikus, szabad választásokra épülő államok között nem található.) Túlzottan jelentős az egyszemélyi hatalom kiépülésének veszélye is.

Amennyiben a parlamentárison belül viszonylag gyenge kormányzatot létesít az alkotmány, akkor a gyengítő és erősítő tényezők helyes aránya áll fenn. A kifejezetten gyenge végrehajtás azonban sosem lehet célszerű, mert a kormányzás hatékonyságának rovására megy. (Erős „kézivezérlesség” és egységes pártrendszer esetén viszont ez a probléma nem jelentkezik, és a bekezdés elején írtak irányadók.)

A2) Többségi választás és prezidenciális rendszer akár még ennél is erősebb túlhatalmat eredményezhet, amennyiben egyszerre történik az elnök- és parlamentválasztás. Amennyiben viszont eltérő beállítottságú a két szerv, úgy kifejezetten diszfunkcionális lehet a kormányforma, hisz a két konkuráló hatalmi ág versengése megbéníthatja a kormányzatot. Az elnök önálló, eredeti jogalkotási hatáskörének megléte elengedhetetlen, máskülönben tényleges zavar történhet ellenséges végrehajtó (tehát az elnök) és végrehajtó hatalom léte esetén.

A3) Többségi választási rendszer és félelnöki modell együttes jelenléte (pl.: Franciaország) akár nagyon szerencsés ötvözet is lehet. A rendszer hatékonyságát az erősítő tényezők megléte biztosítja, ugyanakkor a viszonylag erős köztársasági elnök garancia lehet a túlzott kormányzati hatalomkoncentrációval szemben. Az előző kategóriához hasonló zavar állhat viszont be, ha az államfőn túlzottan sok aktív, végrehajtó hatáskörrel rendelkezik.⁸ (Tehát a kontrolláló, passzív jogkörökkel felruházott államfő szerencsésebb a rendszer fogaskerekeként.)

Amennyiben az elnök a hatalmon lévő csoport első embere, úgy az erős miniszterelnöki rendszerénél is számottevőbb hatalomkoncentrációról beszélhetünk. Amennyiben a kisebbségben lévő erők képviselője, úgy könnyen felléphet az előbb említett diszfunkcionalitás: a végrehajtáson belüli konkuráció a kormányzat hatékonyságának kárára érvényesül. Ha az elnök a hatalmon lévő csoportnak nem első számú vezetője, úgy megfelelő lehet a hatékonyság és az ellensúlyok aránya; a koncepcionálisan egységes végrehajtásban nem alakul ki egyszemélyi túlhatalom.

B1) Az arányos választási rendszer és parlamentáris miniszterelnök konstrukciójának ötvözete, amennyiben nincs a miniszterelnök kezében valamilyen pozícióját erősítő különös hatáskör (például konstruktív bizalmatlanság, egyéni felelősség hiánya, eredeti jogalkotási hatáskör, parlamentfeloszlatósi jog), gyenge, nem túl hatékony modellt eredményezhet.

Amennyiben erős miniszterelnöki pozíció áll fenn, úgy viszonylag üdvös rendszer létesül, ahol az erősítő és gyengítő tényezők egyensúlyban vannak, ráadásul a megfelelőbb módon: a képviselet arányos, a végrehajtás erős. (vö.: Conidérant elméletével). A ciklus közbeni átrendeződés egy fragmentált parlamentben, konstruktív bizalmatlansággal védett miniszterelnök esetében viszont inkább a (kisebb) pártok közötti politikai játszma kérdése, mintsem a népakarattól eltolódott kormányzat kiegyensúlyozása. (Tehát egy erős köztársasági elnök, széles körű népszavazás, második kamara szükséges kiegyensúlyozó tényező.)

B2) Az arányos választás és a prezidenciális kormányforma találkozása akár rendkívül üdvös is lehet.⁹ (Ld. erről a parlamentarizmus és prezidencializmus összehasonlításáról szóló részt.) Azonos beállítottságú törvényhozás és elnök megléte esetén sincs túlzott hatalomkoncentráció (különösen nem minősített többséghez kötött törvények, és többpárti koalíciós többség lévén), viszont ha ciklus közben megváltozik egyik szerv összetétele, akkor sem bénul meg feltétlenül a kormányzás, ha az elnök kezében eredeti, elhatárolt jogalkotási hatáskör van, illetőleg ha az ellenséges parlamenti többség nem tud mindig egységesen fellépni az államfővel szemben.¹⁰ Több irányból túlbiztosított rendszer esetén (nem népképviselői második kamara, népszavazás, jelentős hatáskörű alkotmánybíróság) viszont a kormányzat hatékonysága akadozhat az egyébként igencsak demokratikus modellben.

B3) Arányos metódus és félelnöki modell találkozása igen sokféleképpen érvényesülhet a részletszabályok és a tényleges politikai viszonyok függvényében. Egy fragmentált parlamenti összetétel, egy gyenge miniszterelnök és egy napi kormányzati funkciókat ellátó „félelnök” együttállása teljesen megbéníthatja a kormányzatot. Egy védett pozíciójú miniszterelnök, valamint egy nem túlzottan erős (legalábbis inkább passzív jogkörű) elnök konstellációja működőképes (hatékony de demokratikus is egyúttal). Olyan vonatkozásokat is tekintetbe kell venni emellett, hogy a fönnírintett modell egy azonos politikai oldalon álló államfő-kormányfő-parlament hármast elképzelve is tartalmaz garanciákat, emellett egy eltérő összetételnél sem bénítja meg a rendszert.

A győztes párt vezetői szerepét is hordozó félelnök az erős miniszterelnökkel esik hasonló tekintet alá. (És ekkor nincs kontrolláló tényezőként még egy államfő a rendszerben.) A kifejezetten ellenzéki elnök a fragmentált parlamenttel szemben gyengébb miniszterelnöki modellhez képest további gyengítő elemet épít a gépezetbe, akár igencsak diszfunkcionális rendszert létrehozva. A törvényhozáshoz viszonyítottan függő végrehajtás dualizmusa ugyanis kifejezetten a célszerűen működő, hatékony kormányzat béklyója lehet. A kormánytöbbséghez tartozó, de nem annak nem egyértelmű vezetőjeként elismert félelnök igen vegyes következményekkel járhat. Egyfelől a kézivezérlésű szavazógépet garanciákkal béklyózza, másfelől viszont, ha egyszerű személyi ellentétek állítják a kormányfővel szembe, az egyéni karrierizmusból fakadó ellentétekkel áthatott, diszfunkcionális modell jön létre.

C) A vegyes választási rendszerek vonatkozásában megállapítható, hogy attól függően, ténylegesen milyen eredmény születik a választáson, csak fokozati különbség fedezhető fel az előbbi kategóriákhoz képest, és jelentős gyakorlati eltérések képzelhetőek el.

C1) Vegyes rendszer és parlamentáris állammodell esetén nincs sem kellő biztosíték a túlhatalommal szemben, egy túl erős miniszterelnöki (ha konstruktív bizalmatlanság védi) módozatnál hatalomkoncentráció áll be. Egy parlament által tetszőlegesen leszavazható kormány esetében viszont a végrehajtás túl törekeny, és ahhoz egy sokszínű parlamenti többség nem elegendő védőbástya, hogy hatékony legyen rendszer, és ne kelljen kormányválságoktól tartani. Személyes álláspontom, hogy e kategóriapárban a megoldást egy viszonylag erős miniszterelnök által biztosított hatékony kormányzat, illetőleg egy protokollárisnál erősebb köztársasági elnök vagy egy második kamara akadályozta túlhatalom jelentheti.

C2) Vegyes választási metódus prezidenciális rendszerrel egyesítve valószínűleg nem túl szerencsés, de nem is annyira kockázatos metódus. Azonos összetételű törvényhozás és végrehajtás esetén hatalomkoncentráció állhat be (de nem oly mértékben, mint többségi választással), míg ellentétes konstellációnál (ha nincs kellőképpen önálló jogalkotási hatáskör az elnök kezében) a parlamenti többség jelentősen akadályozhatja a kormányzatot.

C3) Vegyes rendszer félelnöki modellel társítva, hangsúlyozottan megfelelő biztosítékokkal, akár igen célszerűen működő struktúrát is eredményezhet.) Ha a miniszterelnök nem váltható le egyszerűen, illetőleg az államfő inkább passzív mint aktív jogosítványokkal rendelkezik, úgy egy hatékony de a túlhatalmi garanciákkal szemben is kellőképpen felvértezett rendszer keletkezik.

A kormánytöbbséget vezető félelnök túl erős kormányzatot hoz létre, bár valószínűleg nincs akkora koncentráció, mint többségi választással.

Kifejezetten ellenzéki félelnök – hatásköreitől függően – meglehetősen képes blokkolni a kormányzatot. A vegyes metódus miatt a törvényhozás valószínűleg egységes; azon múlik sok minden, hogy a miniszterelnök milyen kompromisszumos személy lesz.

Amennyiben az államfő a kormányoldalhoz tartozik, de annak nem vezére, akkor – ha az előzőekben említett személyi rivalizálás nem teng túl – működőképes lehet a modell. A kormánytöbbség nem feltétlenül elsöprő, a végrehajtás a „nagy kérdésekben” egységesnek vélelmezendő, de nem mindenki jár egy dobszóra szavazni. (Érdekes megemlíteni, hogy a klasszikus Franciaország mellett a többi félelnökinek tartott állam rendszerint arányos rendszerű, lásd Finnország, Portugália, Izland.)

Hozzátehetjük, hogy összetettebb és a fenti egzakt módszerrel kevésbé besorolhatóak bizonyos modellek, ahol „atipikus” választási rendszerrel rekrutálódnak a parlamenti képviselők. Így gondolhatunk elsősorban az ír szavazatátruházó rendszerre, vagy a félarányosnak¹¹ besorolt modellre.¹²

Hangsúlyozandó a fentiek tekintetében, hogy megkülönböztethetünk személyi és csoportdiktatúrát, és az előbbi összegezésben a csoportdiktatúrából indultunk ki. Ez abból a feltevésből táplálkozik, hogy a modern pártrendszerben (fokozatnyi eltérésekkel) egyrészt erős központi irányítás érvényesül a pártokban, másrészt vannak olyan egységesen kifejeződött pártelvek, mely vonatkozásában nincs, nem lehet lényegi eltérés a párttagok között. Ha természetesen léteznek is erőcentrumok a politikai táboron belül, azok inkább a különböző pozícióharcok vonatkozásában érvényesülnek, nem pedig a kormányzati rendszer egészét átfogóan érintő relációban.

Amennyiben eszerint árnyaljuk a képet, úgy további alkategóriákat kellene létesítenünk, mégpedig olyan tekintetben, hogy adott kormányzati rendszertípuson belül a kormány/államfő pártjának abszolút „erős embere”, vagy pedig saját táborán belül is számottevő konkurenciával kell számolnia. Az egyszerűsített elemzéssel egy lényegűnek tekinthető, hogy egy erős parlamenti többség mellett egy bármilyen státuszú miniszterelnök vagy egy államelnök irányítja a végrehajtást. (Ugyanis politikai vezető pozíciója kihat közjogi súlyára is.) Ha viszont a személyi vagy csoportdiktatúra kérdésével színesítjük a palettát, úgy a kormányfő mineműsége igen jelentékeny kérdés. A személyi

túlhatalmat a prezidenciális rendszer indukálja, hisz itt egyrészt a kormányfő (legalábbis pozícióját tekintve) nincs kötve a parlament (gyakorlatilag quasi a pártja) többségéhez kötve, emellett a végrehajtásban egyszemélyi, nem pedig testületi (kormány) döntés dominál. Eszerint persze különbség teendő a hagyományos miniszterelnök, illetőleg a kabinetkormány vagy a kancellárdemokrácia kormányfője között. (Utóbbiak a személyi túlhatalom irányába hatnak, illetőleg eltérő párton belüli erőcentrumok léte esetén a kormányfőnek kedveznek pártriválisai rovására.)

Megjegyzendő, hogy a fentiek sajátosan érvényesülnek a parlamentáris köztársasági elnök tekintetében is. (Persze ez szóra sem érdemes, ha az államfőnek semminemű érdemleges jogosítványa sincs.) Az elnök e modellben kicsit „pártok fölötti”, adnia kell a látszatra is, tehát nem feltétlenül mindig az őt jelölő párt érdekei szerint jár el, de semmiképp nem pártkatoná. Ekképp egy azonos oldalon álló parlament és államfő viszonyrendszerében is a miniszterelnök (illetve a pártközpont) erőcentrumával szemben egy újabb jöhet létre.

Ehelyütt is lefolytatható azon elméleti disputa, hogy vajon mi volt előbb, a tyúk vagy a tojás. Hiszen kölcsönviszonyról van szó: egyrészt a politikai oldalakon belül megfigyelhető személyi túlhatalmat akadályozhat egy adott kormányforma, míg fordítva is igaz, egy erős kormány- vagy államfői pozíció önmagában is indukálhat egy párton, illetve politikai oldalon belüli teljhatalmat.

Az is szót érdemel, hogy az erős végrehajtást (persze ha nem elnöki vagy félelnöki rendszer) általában az erős miniszterelnök kategóriával rokonítjuk. Nos, elméleti síkon ez nem feltétlenül szükségszerű. Voltaképp létezhetne egy gyenge hatáskörű miniszterelnök egy testületileg erős kormánnyal egyetemben, ahol elhatárolt rendeletalkotási hatásköre, kiterjedt patronázshatalma, parlamentfeloszlatai joga stb. van kizárólag a minisztertanácsnak, de nem a kormányfőnek. Hozzáteve, hogy erős kétségeim vannak a tekintetben, hogy egy önmagában is megosztott kormány képes-e hathatósan vezetni az országot, léteképp nem is mutathatunk rá egy kifejezetten működő ilyen állammodellre.

Megemlíteném egy egészen sajátlagos, pusztán elméleti síkon létező modellt. Sartori ugyanis kidolgozott egy speciális rendszert¹³: az erős részidős (vagy váltakozó) elnökséget.¹⁴ Ennek lényege, hogy a főszabály szerint hagyományos parlamentáris modell átalakul, amennyiben a négyéves ciklus közben a kormány a hagyományos bizalmatlansági intézmény útján megbukik, akkor működésbe lép az erős elnöki mechanizmus. Az államfő innentől kormányfő is lesz, autonóm módon nevezi ki és menti fel a minisztereket, akiknek nem kell bírniuk a parlament bizalmát; a népképviselői szerv által nem is leválthatóak. (Alternatívaként említi Sartori az 5 éves ciklust, ez esetben két kormányváltást követően életbe léptetve a részidős elnököt.) A részidős elnökség beállta után, többek között azért, hogy ne ígérhessen az államfő előzetesen bársonyszéket az ő érdekében kormányt buktató képviselőknek, a kormánytagság és a képviselőség összeférhetetlenné válik. Tehát „külsősöket” kell miniszterré kinevezni; így összességében az egész modell egy válság idején létrejövő sajátos szakértői kormány érzetét keltheti. A jó teljesítmény előmozdításáért az elnök újraválasztását nem tiltaná az alkotmány¹⁵. A kormányzati és választási rendszerek együttes elemzésének tanújele, hogy Sartori kiemeli, a képviselőket kétfordulós egyéni rendszerben választanak meg. Az államfői ciklus a parlamentével egy időben kezdődne.¹⁶ Ez valószínűsítője annak, hogy

nem jutna hatalomra egy „csak azért is” a kormánytöbbséggel gáncsoskodó államfő. (Kritikája viszont az lehet, hogy a győztes párt embereként az elnök a kormány bukása után is annak politikáját folytatná.) Diszfunkcionális lehet viszont a rendszer, ha épp a többségi elv (és egy furcsa körzetbeosztás, illetőleg a szavazatok érdekes geográfiai megoszlása) ellentétes oldalon álló kormány- és államfő kerülne pozícióba. Sartori megemlíti az ötletére kapott válaszreakciókat. Egyesek szerint a parlamenti többség úgysem engedné az elnöki gépezetet működésbe lépni, mások kritikája alapján viszont túlzottan is hamar megindulna az elnök-párti szövetkezés. Sartori szerint ezen érvek kioltják egymást. Természetesen e modell próbaköve a tényleges alkalmazás volna; a konkrét politológiai konstelláció függvényében egészen eltérő is lehetne az eredménye. (Némileg a félelnöki modellre hasonlítóan.) Utalnunk kell arra a többször emlegetett tényre, miszerint a ciklus közbeni kormányváltások nem a miniszter(elnök) rossz teljesítményének és a népakarat eltolódásának hárulata, hanem rendszerint politikai paktumok, átállások folyamánya. Amennyiben az elnök ellentétes pártállású a kormánytöbbséggel, akkor csak ilyen átállások útján juthatna hatalomra. (Ezt akadályozná az ez előbb említett összeférhetetlenség beállta.) Azonos politikai színezetű hatalmi tényezők esetén viszont (mint Sartori is utal rá), egy tehetséges elnököt alighanem hamar hatalomra kívánna juttatni pártja egy esetleges tehetetlen kormányával szemben. Egy népszerűtlen intézkedéssorozattal járó társadalmi időszakban éppen érdekelt volna a kormánytöbbség a hatalomgyakorlást egy quasi „külső” kormányra hárítani, a későbbi választási győzelem reményében.¹⁷

E kurióznak tekinthető tervezet persze a tényleges politikai helyzetektől, és az egyes részletszabályoktól (az elnök rendeletalkotási jogköre, a jelöltség feltételei és a kampány szabályai) függően teljesen különböző következményekkel is járhatna.

A magyar választási rendszer

A sarkalatos törvényalkotási hullámban 2011 decemberében a rendszerváltás egyik alapkövét faragták át: módosult a választási rendszer. Az 1989. évi XXXIV. törvény helyét a 2011. évi CCIII. törvény vette át.

Ez utóbbi szabályai a következők. Az országgyűlési képviselők száma százkilencvenkilenc. Százhat országgyűlési képviselőt egyéni választókerületben, kilencvenhárom országgyűlési képviselőt országos listán választanak.

Minden egyéni választókerületben egy országgyűlési képviselő választható.¹⁸

Az egyéni választókerületeket úgy kell kialakítani, hogy

a) azok ne lépjék át a megyehatárokat, valamint a főváros határát,

b) azok összefüggő területet alkossanak,

c) a választásra jogosultak száma megközelítően azonos legyen. A törvény ez utóbbi fordulatot garanciális szabályokkal támasztja alá, előírva, hogy a választókerület választásra jogosultjainak száma speciális esetben sem térhet el 20%-nál nagyobb mértékben az országos átlagtól.¹⁹

Az egyéni választókerületek beosztását a korábbiaktól eltérően – nagyon helyesen – nem rendelet, hanem a törvény 2. számú melléklete tartalmazza. Országos listapártlistaként vagy nemzetiségi listaként állítható. Pártlistát az a párt állíthat, amely – legalább kilenc megyében és a fővárosban – legalább huszonhét egyéni választókerületben önállóan jelöltet állított.

A közös jelölés szabályai lényegében megegyeznek a korábbiakkal, a szövegezés lett kristálytisztább. Két vagy több párt közös jelöltet is állíthat. Egy személy csak egy egyéni választókerületben fogadhat el jelölést. Két vagy több párt közös egyéni választókerületi jelöltek alapján – ugyanazon pártok részvételével – közös pártlistát állíthat. Egy párt csak egy – önálló vagy közös – pártlista állításában vehet részt.

Nagyon sok vitát váltott a nemzetiségek kedvezményes mandátumhoz juttatása. A nehézséget az okozta, hogy mind a 13 nemzetiség kedvezményes mandátumhoz juttatása – főleg a 200 fős parlamenthez képest – aránytalan súlyt képzett volna a kormány/ellenzék bináris kódra pártalapú rendszerben.²⁰

Végül egy igen sajátos – a felmerült problémák közepette bölcs kompromisszumot jelentő – megoldás mellett döntöttek a törvényhozók, ahol a közvetlen választással összefüggésben különös módon az országos nemzetiségi önkormányzat állíthat nemzetiségi listát.

A nemzetiségi lista állításához a névjegyzékben nemzetiségi választópolgárként szereplő választópolgárok legalább egy százalékának ajánlása, de legfeljebb ezeröttszáz ajánlás szükséges.

A nemzetiségi listán a névjegyzékben az adott nemzetiség választópolgáraként szereplő választópolgár lehet jelölt.

Az országgyűlési képviselők választása egyfordulós.

A magyarországi lakóhellyel rendelkező választópolgár

a) egy egyéni választókerületi jelöltre és

b) egy pártlistára szavazhat.

A magyarországi lakóhellyel rendelkező, névjegyzékben nemzetiségi választópolgárként szereplő választópolgár

a) egy egyéni választókerületi jelöltre és

b) nemzetiségének listájára, ennek hiányában egy pártlistára szavazhat.

A magyarországi lakóhellyel nem rendelkező választópolgár egy pártlistára szavazhat.

A törvényelőkészítés során ez utóbbi rendelkezés váltotta ki a legtöbb vitát. Felmerült, hogy ún. határon túli magyar kerületeket alakítanának ki.²¹ Az is szóba került, hogy – mintegy virtuális körzetként – az összes határainkon túli magyar szavazhasson quasi egyéni jelöltként egy határon túli magyarra.

Az egyéni választókerületben a klasszikus relatív többségi rendszerekhez híven az a jelölt

lesz országgyűlési képviselő, aki a legtöbb érvényes szavazatot kapta.

Nem szerezhét mandátumot az a pártlista, amely a pártlistákra és a nemzetiségi listákra leadott összes érvényes szavazat legalább öt százalékát nem érte el. A bejutási küszöb mértéke tehát változatlan maradt. (A közös pártlista a korábbiakhoz hasonlóan, most sem részesül ehhez képest kedvezményben: nem szerezhét mandátumot, ha a pártlistákra és a nemzetiségi listákra leadott összes érvényes szavazat legalább tíz százalékát, kettőnél több párt által állított közös pártlista esetében legalább tizenöt százalékát nem érte el.) Fel kell hívnunk a figyelmet, hogy a nemzetiségi listák is tekintetbe veendők a küszöb számításakor!

Töredékszavazatnak minősül az egyéni választókerületben

a) a mandátumot nem szerző jelöltre leadott szavazat, valamint

b) a mandátumot szerző jelölt szavazataiból a második legtöbb szavazatot elérő jelölt eggyel növelt szavazatainak kivonása után fennmaradó szavazatszám.

Ez utóbbi rendelkezés kuriózuma az új választási rendszernek. Ebben a konkrét formában ugyanis gyakorlatilag példátlan, hogy az egyéni választókerületben a győztes is kapjon kompenzációt.²²

Az önálló pártlista töredékszavazatainak a párt önálló egyéni választókerületi jelöltjeinek töredékszavazatai számítanak.

A közös pártlista töredékszavazatainak a pártlista állításában részt vevő pártok közös – ugyanazon pártok részvételével állított – egyéni választókerületi jelöltjeinek töredékszavazatai számítanak.

Az országos listáról megszerezhető mandátumokat a következő eljárás szerint kell kiosztani:

a) a párt listás szavazatainak számához hozzá kell adni az adott párt töredékszavazatait (a továbbiakban: pártlistára jutó szavazatok száma),

b) a pártlistákra jutó szavazatok számát össze kell adni,

c) az összes pártlistás szavazatot és a nemzetiségi listákra leadott szavazatokat össze kell adni (a továbbiakban: összes országos listás szavazat),

d) az összes országos listás szavazatot el kell osztani kilencvenhárommal, és az eredményt tovább kell osztani négygel; az így kapott hányados egész része a kedvezményes kvóta,

e) ha egy adott nemzetiségi listára jutó szavazatok száma nagyobb vagy egyenlő, mint a kedvezményes kvóta, az adott nemzetiségi lista kap egy kedvezményes mandátumot; egy nemzetiségi lista egy kedvezményes mandátumot kaphat; az országos listán megszerezhető mandátumok számát csökkenteni kell a kiosztott kedvezményes mandátumok számával,

az eddigiek után megmaradt mandátumokat a következő eljárás szerint osztják ki:

1.össze kell állítani egy táblázatot, amelynek első sorát a pártlistákra jutó szavazatok száma, illetve a nemzetiségi listákra leadott – a kedvezményes kvótával csökkentett – szavazatok száma (a továbbiakban: szavazatok) képezik; minden pártlista, illetve nemzetiségi lista szavazatai alatt képezünk egy számoszlopot, amelynek első száma az adott lista szavazatainak a fele, a következő szám a harmada, a negyede stb.,

2 .a táblázat segítségével történik a mandátumok kiosztása: meg kell keresni a táblázatban előforduló legnagyobb számot; amelyik lista számoszlopában találjuk meg azt, az a lista kap egy mandátumot; ezt követően meg kell keresni a következő legnagyobb számot; amelyik lista oszlopában találjuk meg azt, az a lista kap egy mandátumot; ezt az eljárást folytatjuk, míg az összes mandátum kiosztásra nem kerül,

3. Ha a táblázatban több lista alatt egyenlő számok vannak, és ezzel a szavazatszámmal mandátumhoz jutnának, de a megszerezhető mandátumok száma kevesebb, mint az azonos szavazatot elért listák száma, akkor a lista sorszáma szerinti sorrendben kell kiosztani a mandátumokat.

Ez lényegében a D'Hondt-módszer szerinti elosztást teremti meg, hasonlóan a korábbi választási rendszer országos kompenzációs mandátumelosztásához.²³

Az országos lista által megszerzett mandátumokat a jelöltek az országos listán elfoglalt helyük sorrendjében szerzik meg. Tehát maradt a kötött listás rendszer, semminemű preferencia kifejezésére nincs mód.

Az egyéni választókerületben mandátumot szerző jelöltet az országos listáról törölni kell. (A nemzetiségi listát állító, de azon mandátumot nem szerző nemzetiséget nemzetiségi szószóló képviseli az Országgyűlésben.)

Az 1989. évi XXXIV. törvény által hazánkban létre hívott felépítés minden megközelítés szerint a vegyes rendszerek iskolapéldája. Ennek alapvonalai a következők: egyéni és listás úton egyidejűleg lehet mandátumot nyerni. Az országgyűlés létszáma 3 8 6 fő. A listás mandátumszerzésen belül is két szint különíthető el: területi (52 hely) és országos (58 hely). A képviselőségért való harc tehát három fronton folytatódhatik, a választópolgárok azonban csak egyéni képviselőre és területi (azaz megyei vagy fővárosi) listára szavazhatnak. Az országos helyek betöltése – nemzetközi összehasonlításban igen sajátos megoldást képezve – a területi és az egyéni töredékszavazatok alapján történik. Az országos lista tehát kapcsolatot teremt a két „ág” között, ezzel kompenzációs vegyes rendszert alkotva, ellentétben az ún. „árok-rendszerrel”²⁴, melynél a többségi elv alapján szerzett mandátumokat nem veszik figyelembe a listás elosztásnál.

Ez utóbbira jó példa Litvánia: 71 képviselőt kétfordulós többségi modellben választanak ²⁵, 70-et országos pártlistán Hare-kvóciens alapján.

Az új választási modell szintén minden kétséget kizáróan a vegyes rendszerek közé sorolható be. Mivel az egyéni kerületek eredményei után kompenzáció jár, így voltaképp kompenzációs vegyes rendszernek minősíthetjük.²⁶ A szavazati struktúra ama tekintetben nem változott, hogy a választópolgároknak két szavazati lehetőségük van.

Mandátumot azonban – szemben a korábbi hárommal – szintén két úton lehet szerezni: egyéni körzetben és országos listán. Ez utóbbi alapja a kompenzáció mellett a konkrét listás szavazatokat is magában foglalja; a megyei lista így megszűnik.

Az arányosság érvényesülése majd a későbbi tényleges eredmények alapján ítélt meg. A fenti típusok elemzése után joggal remélhetjük, hogy – főképp a pusztán egyéni modellekhez viszonyítottan – a rendszer nem fog a kifejezetten aránytalan modellekéhez hasonló hatásokat eredményezni.

A magyar kormányzati rendszer nemzetközi összevetésben

A magyar kormányzati rendszer a klasszikus kategóriák közül egyértelműen a parlamentáris kategóriába sorolható. Ezen belül azonban sajátos vonások figyelhetők meg. A korábbi modell lényegét tekintve az Alaptörvény hatálya alatt sem változott. A kormány és parlament kiegyensúlyozott viszonyát teremtette meg a magyar szabályozás: az általában korlátozottnak tartott felelősséggel szemben korlátozott feloszlatási jog áll. *A magyar miniszterelnöknek teljesen hiányzik a parlament feloszlatását kezdeményező jogosítványa.*

Az újbóli választások kiírásának joga általában az államfőt illeti meg. Az angol kormányfő bármikor kezdeményezheti a törvényhozás feloszlatását, az uralkodónak pedig nincs mérlegelési lehetősége. A görög szabályozás szintén korlátlan miniszterelnöki szabadsága mellett az államfő ellenben szabadon dönt. A spanyol alkotmány is szélesen vonja meg az ezirányú kormányfői hatáskört. Ezzel szemben a finn, portugál, francia modellek esetében – ellenjegyzés nélkül – a köztársasági elnöké a döntési szabadság. (Tehát a félelnöki vagy ahhoz közelítő államfői hatásköröket tartalmazó modell esetében kerül át a döntési jog a kormányfőtől.)

A magyar parlament feloszlatásának joga az államfőé. A régi Alkotmány szerint az elnök akkor tehetett így, ha miniszterelnök-jelöltjét az országgyűlés 40 napon belül nem választja meg, illetve a népképviselői szerv egy éven belül négyszer vonja meg a kormánytól a bizalmat. Ez utóbbinál léphet a képbe a kormány, hisz a bizalmi kérdést önmaga is felvetheti. Ez azonban logikai hiátus a volt magyar Alkotmányban, hisz a mintaként tekintett német alaptörvény a bizalom megvonása esetére a kormánynak megadja a jogot, hogy kérvényezze a köztársasági elnöknél a parlament feloszlatását. A mi rendszerünkben ez a kérdés hiányzott, tehát a bizalomfelvetés átvétele csupán alkotmánytechnikai tévedésnek volt tekinthető.²⁷ Az új Alaptörvényből kis is került ez a kitétel.

(A kormány parlamentfeloszlatási lehetősége tehát hiányzik, a régi Alkotmány rendszere szerint is legföljebb az az elméleti eshetőség jöhetett szóba, hogy konspirálva a frakciókkal, négyszer „eljátsszák” a kormány megbuktatását.²⁸)

Az első lehetőség (40 napot követő feloszlatás) mellett az Alaptörvény 3. cikk (3) bekezdés b) pontja egy újabb eshetőséggel bővítette az államfő parlamentfeloszlatási lehetőségeit. A köztársasági elnök ugyanis feloszlathatja az Országgyűlést, ha az az adott évi költségvetési törvényt március 31-ig nem fogadta el. Mivel az Alaptörvény 44. cikke

értelmében a költségvetési törvény elfogadásához a Költségvetési Tanács előzetes hozzájárulása szükséges, így felvetődhet, hogy e szerv az államfővel karöltve kikényszerítheti a parlament feloszlását.²⁹

Nagyon érdekes rendelkezés Svédországban, hogy esetleges előrehozott választás bekövetkeztekor is az eredeti ciklus végéig szól csupán az új parlament mandátuma, tehát ha mondjuk egy évvel a soron következő választás előtt oszlatják fel a törvényhozó szervet, akkor pusztán egy éves csonka ciklus kezdődik. Ez az egyedi szabály azért figyelemre méltó, mert módot ad a körülmények változása folytán a hatalomváltásra, ugyanakkor a stabilitásnak is szavatosa, mert kétszer is meggondolja egy politikai erő, hogy ellője a puskaporát egy csonka ciklusra, vagy inkább várja már ki azt az egy-két évet. (Tehát csak akkor éri meg előrehozott választást tartani, ha nagyon nagy eltolódás van a társadalom akaratában a legutóbbi választáshoz képest, és a kormányzat teljesítménye alapján nagy valószínűséggel a rövid parlamenti mandátumot követően ismét a kérdéses erő győzne.)

Nagyon ritkának számít parlamentáris rendszerben a norvég megoldás, miszerint a parlamentet nem lehet feloszlítani 4 éves mandátumának lejárta előtt.³⁰ Ez olyan értelemben erősíti a rendszert, hogy stabil a parlament összetétele, olyan aspektusból viszont gyengítő, hogy a kormányok cserélődhetnek a bebetonozott képviselők politikai széljárásának megfelelően. (Magam nem vagyok híve a parlamentfeloszlítás rugalmas megengedésének, de ezt a kötöttséget sem tartom szerencsésnek, hisz teljességgel kívülrekeszti a népakaratban bekövetkezett változásokat.)

Ez a kormányzati modell az új Alaptörvény rendszerében is érvényesül. Jóllehet magam kissé elmozdultam volna valamilyen formájú fél-konstruktív bizalmatlanság, részleges egyéni miniszteri felelősség felé, a parlament feloszlításának pedig az ún. lett módját tartom a legszerencsésőbbnek, mindemellett kijelenthetjük, hogy a témakör (ú) szabályozása is teljesen megállja a helyét nemzetközi összevetésben.³¹

A hatalomgyakorlás komplex rendszere

A korábbi Alkotmány által meghatározott berendezkedésről az alábbiakat állapíthattuk meg. A magyar hatalomgyakorlás egészét tekintve a rendszert erősítő tényezők túlnyomósága tűnik ki. A választási modell ugyan vegyes, de a kis magnitúdójú körzetekből, az elosztás módjából, a küszöbötől már következik a viszonylag erős rendszer, amit a mért eredmények meg is erősítenek. Ha emellé állítva szemléljük a kormányformát, meglehetősen erős modellre mutathatunk rá. A konstruktív bizalmatlansággal védett kormány, az egyéni miniszteri felelősség hiánya ugyan dicsérendő elemek, de éppen ezek miatt bőven „elférnének” még a túlhatalom elleni biztosítékok, amelyek nem diszfunkcionálisak, hisz a mindenkori kormányzat szinte bebetonozódik négy évre.³²

(A nemzetközi összevetésben olyan államfői jogosítványok hívhatóak föl zsinórmértékül, mely „passzív” és nem „aktív hatáskörök”. A félprezidenciális elnök ugyanis könnyen diszfunkcionálissá válhat, főképp ha sok napi kormányzati ügyben járhat el. A tipikus

francia példa is ezt igazolja, de mint többször utaltunk rá, az írott jogszabályok egészen eltérő életet élhetnek más-más politikai környezetben, így a finoman fogalmazva „forró” hazai közéleti légkörben nem szerencsés a félprezidenciális modell.)

A rendszert kontrolláló, gyengítő tényezők közül egy esetleges parlamenti második kamara létjoga vetődhet még föl. A jogösszehasonlítás tükrében leginkább az ír és szlovén rendszerű korporatív jellegű szerv lehetne zsinórmérték, de felvetődhetne egy eltérő ciklusra megválasztott népképviselői alapú grémium is.³³

A reformok korábbi áttekintését követően összegezésképpen megállapíthatjuk, hogy a rendszert erősítő és gyengítő tényezők viszonyrendszere az új Alaptörvény és a módosított választási törvény megalkotását követően nagyjából egy tekintet alá esik a korábbival. A választási rendszerben az erősítő tényezők túlnyomósága még inkább növekedett a győztest is kompenzáló módozattal.³⁴ Mindazonáltal a kis magnitúdójú megyei listák helyett az arányosságot jobban elősegítő országos lista létrehívása örömteli. A kormányzati rendszer tekintetében pedig megjelent egy újabb gyengítő tényező, mégpedig az államfő további parlamentfelosztatási lehetősége a költségvetési törvény megalkotásának elmulasztása esetén. Mivel ebben az esetben a Költségvetési Tanács nem csupán a jog világán belüli, hanem gazdasági célszerűségi okból is mintegy megvétőzhatja a költségvetési törvény március utolsó napjáig történő megalkotását, így lényegében a mindenkori kormányzat gazdaságpolitikai mozgásterét érintően jött létre egy kontrolláló elem. Ez pedig álláspontom szerint gyengítő tényezőnek tekinthető. A választási reform tükrében mindezt örömdetesnek minősíthetjük. A fentebb vázolt példák alapján a hazai hatalomgyakorlás jogi keretei megfelelőek tekinthetőek, az Alaptörvény előtti modellhez képest nincs visszaesés. A fentebb elemzett folyamat alapján azonban elképzelhető, hogy a választópolgár kevesebb, mint fele megszerzi a parlamenti helyek többségét, ekképp a kormány mellett az államfőt is megválaszthatja, és 4 évre totális irányítást gyakorolhat a társadalom felett. (Lényegében ez mondható el számos egyéni, többségi választási rendszert alkalmazó demokratikus jogállamról, ahol nincs mondjuk kétkamarás modell vagy számottevő jogkörrel rendelkező államfő.) A „tértől és időtől független ideális modellek” fényében tehát továbbra is valamilyen gyengítő tényező képzelhető el a komplex rendszer tökéletesítéséhez.

1 Mint majd alább utalok rá, a klasszikus „többségi” elnevezés az elérni kívánt cél alapján történik, de a tényleges eredmény sokszor eltér ettől. Magam ezért szándékosan használom – szövegkörnyezettől eltérően – az „egyéni rendszer” kifejezést.

2 SÁRI János: Kormányzás, kormányzati rendszerek, kormányformák. In KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan.*, Osiris, Budapest 1996. p. 232.

3 POKOL Béla (In BIHARI Mihály-POKOL Béla: *Politológia.* Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest 1992.), p. 284.

4^[2] Dezső Márta: Képviselő és választás a parlamenti jogban; 35.o.

5 E nagyon sommás csoportosítás szerint félarányosnak a később bemutatott SNTV-t, LV-t és a kumulatív szavazást tarthatjuk.

6^[3] Id Kovács L. I.: Id. mű, 18. o.

7^[4] Ezen elmélet szerint tehát a magyaréhoz leginkább hasonlóknak tartott német választási rendszer nem vegyes, hanem arányos (, hisz a mandátumokat a pártlistás szavazatok alapján osztják szét) ! D. M. is oda sorolja. Arányossági mutatója 99% körül mozog, ami persze szintén megerősíti eme kategorizálást.

8 Ld. a hatáskörökről: CHRONOWSKI Nóra-DRINÓCZI Tímea, i.m., p.101.

9 Kiemelendő, hogy a szakirodalom nem támogatja eme ötvözetet, de az érvekrendszerint nem tudományos általánosításúak, hanem a tényleges negatív dél-amerikai tapasztalatokat emlegetik. Hozzátehetjük, a tényleges politikai rendszerek működése nem írható teljesen a hatalomgyakorlás jogi keretei rovására; az említett államok esetében semmi nem igazolja, hogy más kormányzati és választási rendszer alkalmazásával demokratikusabb jogállammal rendelkeznének.

10 Erre jó megoldás lehet például az ún. részleges vétó, mely lehetővé teszi az elnöknek, hogy bizonyos törlésekkel, egyes jogszabályhelyek megsemmisítésével olyan mértékben beleszóljon a tervezetbe, ami szinte egyenértékű a jogszabály teljes megváltoztatásával. A hatékonykormányzást biztosít eszköz lehet, ha az elnök maga döntheti el egy kétkamarás rendszerben, melyik házhoz nyújtja be javaslatát. Megfelelő modell az is, melyben az elnök törvényjavaslatáról egy parlamenti bizottsággal „alkudozhat” módosításokról, a parlament végső elutasító szavazása esetén pedig törvényerejű rendeletet léptethet hatályba bizonyos feltételek fennállta esetén. A rendszer az elnök törvénykezdeményezési privilégiumára épül. Ld SARTORI, Giovanni: *Összehasonlító alkotmánymérnökség* (fordította: Soltész Erzsébet). Akadémiai Kiadó, Budapest 2003., p.191., p.198.

11 FÁBIÁN György – KOVÁCS László Imre: *Voksok és mandátumok*. Villányi úti könyvek, Budapest 1998., p. 43.

12 Éppen ezért viszont nem is hordozza kódoltan magában a rendszer „erősségének” vagy „gyengeségének” problémáját, nem feltétlenül jelenti valamelyik politikai erő túlhatalmát, vagy éppen ellenkezőleg, a hatalom gyengeségét.

13 SARTORI, Giovanni: i.m., pp.183-188.

14 Kissé a már említett Hoffmann-féle besorolás 2. csoportjához hasonlítható rendszer az egzisztenciálisan feltételelesen erős államfő miatt, bár a részletszabályok teljesen eltérőek.

15 Ehelyütt utal a szerző a prezidenciális államok (túl) szigorú illetén szabályozására; Bolívia, Brazília, Kolumbia, Panama, Uruguay és Venezuela bizonyos idő (egy másik elnökség) után enged újabb ciklust, Panama és Venezuela 10 éves moratóriumot (is) szab. SARTORI, Giovanni: i.m., pp. 203-204.

16 Álláspontom szerint az államfő „fék és egyensúly” szerepét teoretikusan jobban előmozdítaná, ha megválasztásra nem a parlamenttel egyidejűleg, hanem a ciklus felénél kerülne sor.

17 Sartori még megemlíti, hogy a módszer a stabilitást mozdítaná elő az előrehozott választások helyett beálló „kormányzatváltással” és elejét venné a kampányt megelőző osztogatásoknak. SARTORI Giovanni: i.m., p.187.

18 Ez még klasszikus relatív többségi rendszerben sem evidencia. Pl.: Anglia, India, Kanada, USA és Mauritius választási rendszereiben is előfordultak 2, illetve 3 mandátumos körzetek. Sőt, a hazánkban önkormányzati választásokon alkalmazott kislistás (új nevén egyéni listás) rendszer is relatív többségi rendszer, csak magas a körzeti magnitúdó (Vagyis sok mandátumot osztanak ki.)

19 Ld. Vjt. 4. §

20 Felvetődött még, hogy mind a 13 nemzetiség kapjon egy képviselőt, de csak korlátozott hatáskörökkel.

21 Ezzel szemben egyesek azt hozták fel, nemzetközi botrányt váltana ki, ha Magyarország a saját határain kívül quasi közigazgatási relevanciával bíró kerületeket alakítana ki.

22 Hatását tekintve ez lényegében olyan, mintha – a párhuzamosan futó listás ág mellett – az egyéni körzetek után nem is járna kompenzáció, hisz szinte mindenki minden szavazat után kap „kárpótlást”. Ez az arányosság szempontjából nem túl előnyös, de ne feledjük, hogy relatív többségi egyéni rendszer jónéhány államban létezik listás kompenzáció nélkül is.

23 Matematikai okokból viszont a nagy pártoknak kedvez, hogy a táblázat első osztója nem az 1.

24 KASAPOVIC, Mirjana – NOHLEN, Dieter: Választási rendszerek és rendszerváltás Kelet-Európában. In FÁBIÁN György-KOVÁCS László Imre (szerk): *Választási rendszerek*, Osiris-Láthatatlan Kollégium, Budapest 1997. Az árokrendszerbe tartozik eszerint például az albán, a litván, a horvát és az orosz megoldás.

25 Nemrég változtatták meg a korábbi egyfordulót.

26 Mivel azonban az egyéni győztesek után is jár kompenzáció (ld. korábban), így hatását tekintve nem esik messze az árok-rendszerektől.

27 POKOL Béla nyomán, POKOL-BIHARI i.m (1992)., p.299.

28 A parlament azonban kimondhatja saját feloszlását, erre azonban nincs igazán reális esély, hisz a képviselők jelentős része aligha kockáztatná biztos mandátumát egy bizonytalanért, főképp a „hátsó ülő”, pártjukban hátrébb sorolt honatyák. A kormányon belüli egyeztetésnél sokkal problémásabb a fragmentált parlamenten belüli megegyezés.

29 Ami persze adott esetben lehet, hogy az ország működőképességét is helyreállíthatja. Hogy e jogintézményt ne lehessen visszaélészerűen gyakorolni, sok fog múlni a vonatkozó részletes pénzügyi jogszabályok alakulásán és az ezirányú jogértelmezési gyakorlat kikristályosodásán.

30 Ld. SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet 1945-2005*, Osiris Kiadó, Budapest 2006., p.287.

31 E kettős szűrőjű rendszerben a köztársasági elnök nem oszlathatja fel autonóm módon a parlamentet, hanem népszavazást tűzhet ki a tárgykörben, hogy legyen-e előrehozott választás. (Ld. Lett Alkotmány 48. Cikk. Azonban a népszavazás sikertelensége esetén az államfő mandátuma megszűni, tehát tényleg csak akkor éri meg élnie ezen eszközzel, ha a parlament összetétele jelentősen eltolódott a népakarathoz képest.)

32 Mint e tanulmány egyéb részeiből is kitűnik, e sorok írója nem kedveli a szélsőségeket sem: a bebetonozott kormányzat ellenében helyteleníthetjük a bármikor leváltható kormány, illetőleg az államfő által indok és korlátozás nélkül bármikor feloszlatható parlament modelljét is, mert az a hatékony kormányzás ellehetetlenítője.

33 Az ír Szenátusról fontos kiemelni, hogy 43 tagot a mezőgazdaságot, ipart, közigazgatást, oktatást, kereskedelmet stb. képviselők, társadalmi szervezetek, hivatásrendek jelöltjei közül egy mintegy 1000 fős elektori testület *választja meg*, hatan a két ír egyetem diplomásai közül nyernek tagságot, 11 személyt pedig a miniszterelnök nevez ki. (Ld. Ír Alkotmány 18. cikk.)

34 A kötet tárgyát képező konferencián Kovács László Imre különösen e kérdésnek szentelt figyelmet. (2013. jún. 7., NKE) A 106 egyéni körzethez képest a 93 helyet kevésnek tartja ahhoz, hogy a listára leadott szavazatok mellett az egyéni töredékszavazatok tekintetében érvényesítse az arányosságot.

Arató Balázs: Egy sajátos jogterület, a közbeszerzés jogorvoslati rendszerének fejlődéstörténetéről

kre-dit.hu/tanulmanyok/arato-balazs-egy-sajatos-jogterulet-a-kozbeszerzes-jogorvoslati-rendszerenek-fejlodestorteneterol/

2018. május 16.

A dogmatikai alapokról

Ezen tanulmány a közbeszerzési jogorvoslati rendszer történetét veszi górcső alá; a rendszerváltozástól a hatályost megelőző jogszabályokig.

„A nemzetközi gyakorlat szerint a jogorvoslathoz való jog, mint alkotmányos alapjog, nem kerül rögzítésre az egyes nemzetek alkotmányaiban.¹ Az Európai Unió tagállamaiban is csak kivételesen található hasonló szabályozás. Ezen okból kifolyólag a jogorvoslathoz való jog nem rendelkezik olyan elméleti alapokkal, amelyek egyetemesnek tekinthetők, mint például az ember élethez való joga.”² Magyarország Alaptörvénye XXVIII. cikkének (7) bekezdése deklarálja a jogorvoslathoz való jogot. Eszerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti.³

Magyary Zoltán megközelítésében „jogorvoslatnak nevezzük azokat a tételes jog által meghatározott jog-, illetve érdekvédő eszközöket, amelyek használatára az érdekelt személyeket a tételes jog azzal a hatállyal jogosítja fel, hogy igénybevételek esetén a közigazgatási hatóságok kötelesek az érdekeltek által felhozott érveket vizsgálat tárgyává tenni és a kérelem felett a vizsgálat eredményének megfelelően dönteni.”^{4 5}

„Megállapítható, hogy a közigazgatási fórumrendszerrel szemben az Alaptörvény által elvárt követelmény a jogorvoslat megfelelő biztosítása.⁶ E jogorvoslatot a jogalkotó szabadon alakíthatja ki akár a közigazgatási szervezetrendszeren belüli jogorvoslat révén,

akár egyfokú közigazgatási eljárást követően úgy, hogy bíróság előtti eljárásban biztosít jogorvoslatot a közigazgatási szerv döntésével szemben.”⁷

Ez az alaptétel valójában a második síkon elhelyezkedő jogviszonyokat érinti, vagyis azt az esetet, amikor valamely arra jogosult szerv határozatot hozott, és ezt a határozatot érzi valamely jogalany sérelmesnek.

„A jogorvoslathoz való jogot az alapjogokon belül a személyhez fűződő jogok körében helyezhetjük el. Tovább részletezve, a személyhez fűződő jogok kategóriáján belül a tisztességes eljáráshoz való jog részeként, vagy elemeként fogható fel.”⁸

Korábbi alkotmányunk is egyértelműen deklarálta a jogorvoslathoz való jogot, jóllehet az a maga csorbíthatatlanságában és egyszersmind csorbíthatatlanságában két rendelkezés egymásra tekintettel történő értelmezéséből⁹ volt levezethető. „A közigazgatási bíráskodás vonatkozásában tehát nem önmagában a korábbi Alkotmány 57.§ (5) bekezdésében foglalt jogorvoslathoz való jog, hanem az 50.§ (2) bekezdésében foglalt bíróságok hatásköréről rendelkező szabály jelöli ki az alkotmányos értelemben megkövetelt jogorvoslatot azzal, hogy ez nyilván egyúttal funkcionálisan az 57.§ (5) bekezdésében foglalt jogorvoslati jogot is kielégíti.”^{10 11}

Az Alaptörvény szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyeit a hatóságok részrehajlás nélkül, tisztességes módon és ésszerű határidőn belül intézzék. A hatóságok törvényben meghatározottak szerint kötelesek döntéseiket indokolni.¹² Mindenkinek joga van törvényben meghatározottak szerint a hatóságok által feladatuk teljesítése során neki jogellenesen okozott kár megtérítésére.¹³

„A jogorvoslathoz való jog alapjogi szinten való biztosítása sem zárja ki teljes mértékben egy hibás döntés megszületésének lehetőségét, esetlegesen csökkenti annak valószínűségét. Nem vitatható azonban, hogy ezen alapjog végső soron a jogállam minél teljesebb megvalósulását szolgálja, és a szabadsághoz való jog megfelelő érvényre jutásának egyik garanciáját is jelenti.”¹⁴

Ebben a körben feltétlenül utalni kell az Alkotmánybíróság 59/1993. (XI. 29.) számú határozatára, mely a jogrendszer egészét átható jogorvoslathoz való jogot deklarálja.

A jogorvoslathoz való jog érvényesülése nem csupán az egyén szempontjából kiemelkedő jelentőségű, hanem egyszersmind a jogrendszer tökéletesedését is szolgálja.¹⁵ Fokozottan érzékelhető ez a tendencia a közbeszerzési jog területén, ugyanis a beszerzések kiemelkedő gazdasági szerepe miatt az e területen születő döntések és jogszabályi rendelkezések gyakorta kerülnek valamilyen magasabb fórum ítélőszéke elé. Ez természetesen eredményezi a részletszabályok differenciálódását, a rendelkezések precizitásának növekedését.¹⁶

„A jogorvoslati jogosultság az igazságszolgáltatással összefüggő legfontosabb alkotmányos, illetve emberi jogok közé tartozik.”¹⁷

Természetesen a közbeszerzési jogot is áthatja ez az elv, ám eredendően és kiindulásképpen a hatósághoz fordulás jogát mint alapvető jogot kell górcső alá vennünk, mely annak biztosítására hivatott, hogy a jogalanyok az őket más jogalanyok irányából érő

jog- és érdeksérelmek esetén a jogvita elbírálására feljogosított szervtől, hatóságtól kérhessenek jogvédelmet, jogorvoslatot.

„A közbeszerzési eljárások jogszerű lefolytatását nagymértékben elősegíti, amennyiben megfelelő jogorvoslati rendszer áll a jogsérelmet szenvedett eljárási résztvevők rendelkezésére. A közbeszerzésekkel kapcsolatos hazai jogorvoslati fórumrendszerrel kapcsolatban is időről-időre felmerül – a hatékonyabb és gyorsabb jogorvoslat biztosítása érdekében – az átalakítás, a továbbfejlesztés igénye.”¹⁸

A hatályos Kbt. szerint kérelmet nyújthat be az ajánlatkérő, az ajánlattevő, közös ajánlattétel esetén bármelyik ajánlattevő, a részvételre jelentkező, közös részvételi jelentkezés esetén bármelyik részvételre jelentkező vagy az egyéb érdekelt, akinek jogát vagy jogos érdekét a Kbt.-be ütköző tevékenység vagy mulasztás sérti vagy veszélyezteti. Érdekes, a gyakorlatban ritkán kiaknázott lehetőség, hogy az ajánlati, ajánlattételi vagy részvételi felhívás, a dokumentáció, illetve ezek módosításának jogsértő volta miatt kérelmet nyújthat be a közbeszerzés tárgyával összefüggő tevékenységű kamara vagy érdekképviselői szervezet is.¹⁹

A határozatok elleni jogorvoslathoz való jog alakulása szempontjából célszerű több hatályos jogszabály rendelkezéseit megvizsgálni.

A polgári eljárásjogban például a jogorvoslati kérelem előterjesztésére jogosult az is, aki az eljárásban közvetlenül nem vesz részt, de akire nézve a határozat valamilyen rendelkezést tartalmaz.²⁰

A Ket., mint közbeszerzési szempontból keretjellegű jogszabály, a jogorvoslatra jogosultak körében elsőként az ügyfelet említi, és úgy rendelkezik, hogy fellebbezni bármely okból lehet, amelyre tekintettel az érintett a döntést sérelmesnek tartja.²¹ Természetesen az eljárás egyéb résztvevője is élhet fellebbezéssel az elsőfokú határozat rá vonatkozó rendelkezése, illetve a rá vonatkozó elsőfokú végzés ellen.²²

A közbeszerzési törvény szerint, akinek jogát vagy jogos érdekét a Közbeszerzési Döntőbizottság érdemi határozata sérti, keresettel kérheti a bíróságtól annak felülvizsgálatát.²³ A felülvizsgálat kérésének indoka nemcsak a Közbeszerzési Döntőbizottság jogszabálysértése lehet, hanem az a körülmény is, ha a felperes szerint a Közbeszerzési Döntőbizottság nem megfelelően értékelt, minősítette a kérelmezett korábbi eljárását, döntését a Kbt. szabályaira tekintettel.

Látható tehát, hogy az érintettség a polgári eljárásjogban, a közigazgatási eljárásban és a közbeszerzések jogában egyaránt megalapozza a jogorvoslati jogosultságot.

A Közbeszerzési Döntőbizottság határozata tekintetében is irányadó az az általános szabály, hogy a jogorvoslattal nem csupán a határozat rendelkező része támadható meg, hanem az indokolása is. A gyakorlatban például előfordulhat, hogy a Közbeszerzési Döntőbizottság határozata alapján polgári jogi igényt érvényesíteni kívánó fél kifejezetten a határozat indokolásában szereplő valamely megállapítás miatt él jogorvoslattal, avagy éppen a polgári jogi igénytől tartó ajánlatkérő folyamodik ehhez az eszközhöz saját biztonsága érdekében.

A közbeszerzési jogorvoslatot azonban nem csupán eljárásjogi, hanem kvázi alkotmányossági szempontból is célszerű vizsgálat tárgyává tenni, különös tekintettel arra, hogy a közelmúltban hatályba lépett a Közbeszerzési Döntőbizottság által kiszabható szankciókról és alkalmazásuk részletes szabályairól, valamint a Közbeszerzési Döntőbizottság eljárásáért fizetendő igazgatási szolgáltatási díjról szóló 288/2011. (XII. 22.) Korm.rendelet, melynek hatása már a Közbeszerzési Döntőbizottság gyakorlatában is érzékelhető. Összességében elmondható, hogy a jogalkotó a díjak számítási módjának jelentős díjtétel-növekedést eredményező megváltoztatásával igyekezett elejét venni a közbeszerzési eljárások rosszhiszemű megakasztására irányuló, alaptalan kérelmek előterjesztésének, e törekvésnek azonban – megítélésem szerint – számos melléköngéjére derült fény jogszabály hatályba lépése óta eltelt időszakban. Részben közbeszerzési területen történő ügyvédi működésem során számos alkalommal voltam tanúja olyan esetnek, amikor a törvényes jogaiban sérelmet szenvedett fél kizárólag azért nem terjesztett elő jogorvoslat iránti kérelmet, mert nem tudta leróni a budapesti belvárosi ingatlan vételárával azonos nagyságrendű igazgatási szolgáltatási díjat.²⁴

A sérelmet szenvedett fél helyzetét az sem könnyítette meg, hogy előzetes vitarendezést kezdeményezett, hiszen az ajánlatkérőnél ennek nem volt fogantatja, a lerovandó igazgatási szolgáltatási díjnak pedig csupán olyan jelentéktelen csökkenését eredményezte volna ezen „konfliktuskezelő” jogintézmény igénybe vétele, hogy még így is elviselhetetlen teher maradt volna a jogorvoslati kérelem benyújtásának feltételül szabott fizetési kötelezettség.²⁵

A közbeszerzési jogorvoslat igénybevételének ilyen okból történő elmulasztása sok esetben aránytalan károsodáshoz vezet, hiszen nem ritkán a polgári jogi alapon történő fellépésnek is feltétele, hogy a közbeszerzési jogsértést a Közbeszerzési Döntőbizottság megállapítsa, ennek hiányában a polgári bírósághoz fordulás joga is elvész.²⁶ Alapvető tétel, hogy a jogorvoslathoz való jog mindenkit megillet, e jogától senkit nem lehet megfosztani. Az Alkotmánybíróság szerint a jogorvoslathoz való többféleképpen értelmezhető.²⁷ Ha mint alkotmányos alapjogot vesszük górcső alá, akkor immanens tartalma az érdemi határozatok tekintetében a más szervhez vagy ugyanazon szervben belüli magasabb fórumhoz fordulás lehetősége, vagyis önmagában a jogorvoslathoz való jogból még nem feltétlenül következik a bírósághoz fordulás joga. A jogorvoslathoz való jogot nem elegendő formálisan deklarálni, hanem annak tényelegesen érvényesülnie is kell, vagyis valódi lehetőséget kell biztosítani az elszenvedett sérelem orvoslására.²⁸

Az alkotmánybírósági gyakorlat szerint a jogorvoslathoz való jog főszabály szerint csak az úgynevezett rendes jogorvoslatokra vonatkozik, és a különböző eljárási törvényekben rögzített rendkívüli jogorvoslati lehetőségek nem vonhatók ezen alapjog alá, jóllehet a jogállamiság és a jogbiztonság számottevő garanciáiként értékelhetők.

Hatályos Alaptörvényünk fentebb idézett rendelkezése az eljárási garanciákon túl a bírósághoz fordulás jogát foglalja magában. Az Alkotmánybíróság szerint „az alapvető jogból következően az államra az a kötelezettség hárul, hogy – egyebek között – a polgári jogok és kötelezettségek (a polgári joginak tekintett jogviták) elbírálására bírói utat biztosítson.”²⁹

Ez a rendelkezés azonban az Alkotmánybíróság álláspontja szerint nem jelent korlátozhatatlan alanyi jogot a perindításra. A kérdés ezek után az, hogy miként korlátozható a jogorvoslathoz fűződő jog, lehetséges-e például aránytalanul nagy összegű eljárási díj lerovásához kötni e jog gyakorlását. A polgári eljárásjogban például az eleve sikerre nem vezető eljárások kibontakozását a jogalkotó az úgynevezett perakadályokkal korlátozza. Az Alkotmánybíróság következetes álláspontja szerint ugyanakkor a jogszabályi korlátozás nem érintheti az alapvető jog lényeges tartalmát; „az alkotmányosság követelménye kielégítéséhez a korlátozásnak elkerülhetetlenül szükségesnek és az elérni kívánt célhoz képest arányosnak kell lennie. A bírósághoz való fordulás alapvető joga nemcsak a beadványok előterjesztésének jogára szorítkozik, hanem a bírósági eljárásban a fél pozícióját biztosítja a személyeknek. A személyek alanyai, alakítói és nem tárgyai, „elszenvedői” a bírósági eljárásnak.”³⁰

Az Alkotmánybíróság szerint a személyeknek Alaptörvényben biztosított joguk van arra, hogy a bíróság az eljárásba vitt jogaikat és kötelezettségeiket elbírálja. A testület külön hangsúlyozza, hogy ez nem merülhet ki az ezeket tartalmazó beadványokról való véleménynyilvánításra, hanem azon jog elismerését jelenti, hogy a személyek lehetősége kapjanak a bírósági döntés alapjául szolgáló tényállással és jogi kérdésekkel kapcsolatos nyilatkozataik megtételére. Az AB szerint a bírósághoz fordulás joga „általános eszköze az állampolgárok és más személyek jogai, törvényes érdekei védelmének”,³¹ ezért gyakorlati igényekre való hivatkozás nem lehet elfogadható indoka bizonyos korlátozások esetében.

Álláspontom szerint tehát a jelenleg hatályos díjtétel nem egyeztethető össze a fentebb idézett alkotmánybírósági határozattal, valamint a jogorvoslathoz való jog alapelvével, és az sem jelent megoldást, hogy egyes biztosító társaságok már kínálnak a közbeszerzési jog területét is magában foglaló jogvédelmi biztosításokat.³²

Végül ide kívánczik egy rövid kitérő a gyakorlati tapasztalatok alapján. A közelmúltban többször is felvetődött, hogy lehetséges-e kártérítést követelni a közbeszerzési eljárás azon résztvevőjétől, aki alaptalanul terjesztett elő jogorvoslat iránti kérelmet, és ezzel kárt okozott, illetőleg ebből másnak kára származott.

A német jogban például önállóan szabályozott kártérítési tényállást valósít meg a jogorvoslati joggal való visszaélés, mely különösen akkor állapítható meg, ha a jogorvoslati kérelem eleve alaptalan, ha valótlan adatokon alapszik, ha a közbeszerzési eljárás megakasztását célozza, illetőleg, ha azt a kérelmező azért terjeszti elő, hogy később pénz vagy egyéb előny ellenében visszavonja.³³

A magyar jog a kérdést eseti jelleggel (esetfüggően), a Ptk. kártérítésre vonatkozó szabályai tükrében vizsgálja, ám következetes bírói gyakorlatról még nem beszélhetünk.

A közbeszerzésekről szóló 1995. évi XL. törvény jogorvoslati rendszere

„Az 1995. évi XL. törvény előkészítése során a jogalkotók az Európai Unió közbeszerzési tárgyú irányelvei mellett figyelembe vették az UNCITRAL Model Jogot és a WTO közbeszerzési szabályait is. A nemzetközi jogegységesítés koordinálására és a nemzetközi kereskedelem jogának továbbfejlesztésére hozták létre 1966-ban – magyar kezdeményezésre – az ENSZ Nemzetközi Kereskedelmi Jogi Bizottságát (UNCITRAL). Az

UNCITRAL úgynevezett mintatörvények (Model Law) kidolgozásával igyekeznek a nemzetközi kereskedelmi jog egységesítését előmozdítani. A közbeszerzések nemzetközi „kereskedelmének” liberalizálására tett kísérletként az UNCITRAL a közbeszerzések területét érintő mintatörvényt adott közre. A mintatörvény számos ajánlása nemcsak a magyar jogszabályalkotás során került áttemelésre a hazai közbeszerzési joganyagba, hanem a közösségi irányelvekben is gyakorta visszaköszön.³⁴

A vizsgált jogszabály – első közbeszerzési törvényünk – egyértelműen rögzítette, hogy a közbeszerzésekkel kapcsolatos jogorvoslat körében a Közbeszerzési Döntőbizottság hatáskörébe tartozik a közbeszerzési eljárás jogtalan mellőzése miatt eljárás lefolytatása, valamint a közbeszerzési eljárás alapelvei, illetőleg szabályai megsértésével kapcsolatos eljárás lefolytatása, továbbá az ajánlatkérő döntésével szemben bármely érdekelt által benyújtott kérelem elbírálása. A jogalkotó kifejezetten utalt a Kbt. 5.§-ára,³⁵ amelynek megsértése esetén ugyancsak a Közbeszerzési Döntőbizottságnak volt hatásköre³⁶. A hivatkozott paragrafus értelmében már akkor tilos volt a Kbt. megkerülése céljából a közbeszerzést a becsült értékre vonatkozó szabályokba ütköző módon részekre bontani.

A becsült érték kiszámítása során főszabály szerint mindazon árubeszerzések vagy építési beruházások vagy szolgáltatások értékét kellett egybeszámítani, amelyek beszerzésére egy költségvetési évben kerül sor, és amelyek beszerzésére egy ajánlattevővel lehetett volna szerződést kötni, továbbá amelyek rendeltetése azonos vagy hasonló volt, illetőleg felhasználásuk egymással összefüggött.

A jogalkotó egyetlen mondattal határozta meg azon közbeszerzéssel kapcsolatos ügyeket, melyek első közbeszerzési törvényünk alapján a bíróság hatáskörébe tartoztak. Eszerint a közbeszerzésekkel kapcsolatos, fentebb nem említett egyéb jogvitával lehetett bírósághoz fordulni.³⁷

A Közbeszerzési Döntőbizottság eljárására – a Kbt. ellenkező rendelkezése hiányában – az akkor még hatályos, az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény (Áe.) rendelkezéseit kellett alkalmazni. A jogorvoslati eljárás hivatalból vagy kérelemre indult. Kérelmet terjeszthetett elő az ajánlatkérő, az ajánlattevő, vagy az olyan egyéb érdekelt, akinek jogát vagy jogos érdekét a közbeszerzési törvénybe tevékenység vagy mulasztás sértette, vagy veszélyeztette.³⁸

A későbbi szabályozáshoz képest eltérően alakultak a hivatalbóli eljárás szabályai. A hivatalból történő eljárás megindítását a Tanács tagja kezdeményezhette abban az esetben, ha a közbeszerzési törvény szabályait sértő eseményről szerzett tudomást.^{39 40}

A jogalkotó lakonikusan, a későbbi közbeszerzési törvényekhez képest differenciálatlanul szabályozta a jogorvoslati kérelem előterjesztésére nyitva álló határidőt. Az eljárás megindítása a Kbt. szabályait sértő esemény tudomásra jutásától számított tizenöt napon belül, de legkésőbb az esemény bekövetkezésétől számított hatvan napon belül volt kérhető, illetve kezdeményezhető. E határidők a törvény értelmében jogvesztőek voltak.⁴¹

A Közbeszerzési Döntőbizottság kérelemre indult eljárásáért az eljárás megindításakor eleinte harmincezer,⁴² a későbbi szabályozás szerint már százötvenezer forint igazgatási szolgáltatási díjat kellett fizetni.

A törvény tételesen rögzítette a jogorvoslat iránti kérelem kötelező tartalmi elemeit. Eszerint a kérelemben meg kellett jelölni a kérelmező nevét, székhelyét (lakhelyét),⁴³ azt, hogy mely ajánlatkérő milyen tárgyban folytatott közbeszerzési eljárásával, illetőleg mely beszerzőnek a közbeszerzési eljárás mellőzésével történő beszerzésével kapcsolatban kezdeményezték a jogorvoslatot.⁴⁴ Kötelező tartalmi elem volt annak feltüntetése, hogy mikor történt a jogsértő esemény, illetőleg, hogy az mikor jutott a kérelmező tudomására.⁴⁵ Meg kellett jelölni a kérelmező által a Közbeszerzési Döntőbizottságtól kért intézkedéseket, valamint azok indokait,⁴⁶ továbbá, hogy a kérelmező kéri-e a Közbeszerzési Döntőbizottság ideiglenes intézkedését.⁴⁷ Amennyiben a kérelmező ilyenre igényt tartott, úgy erre vonatkozó indítványát is indokolnia kellett. Végül be kellett jelenteni a közbeszerzési ügy lehetséges érdekeltjeinek a kérelmező által ismert nevét és székhelyét (lakhelyét).^{48 49}

A kérelem idézés kibocsátása nélküli elutasítására került sor, ha a Közbeszerzési Döntőbizottság megállapította, hogy a kérelmező nem tartozott a jogorvoslati eljárás megindítására jogosult személyi körbe, avagy nem fizette meg az igazgatási szolgáltatási díjat.⁵⁰ Később valamelyes enyhült a jogalkotó szigora, és a törvényben megjelent a hiánypótlás intézménye. Eszerint, ha a kérelem a kérelem a kötelezően megjelölendő adatokat nem tartalmazta, vagy pedig az igazgatási szolgáltatási díjat nem fizették meg, a Bizottság felhívta a kérelmezőt a hiányok öt napon belüli pótlására, és csak ennek eredménytelensége esetén került sor a kérelem elutasítására.

Legelső közbeszerzési törvényünk szerint a Közbeszerzési Döntőbizottság a jogorvoslati eljárást a törvényi követelményeknek maradéktalanul megfelelő kérelem alapján, annak beérkezése napján indította meg.⁵¹ A Közbeszerzési Döntőbizottság az eljárás megindulásáról a feleket és a közbeszerzési ügyben érdekeltet a kérelem, illetőleg a kezdeményező irat megküldése mellett azonnal értesítette és felhívta, hogy öt napon belül küldjék meg észrevételeiket és jelentsék be, hogy igényt tartanak-e tárgyalás tartására, továbbá felhívta a közbeszerzési eljárás ajánlatkérőjét, illetőleg a közbeszerzési eljárást jogtalanul mellőző beszerzőt a beszerzéssel kapcsolatban rendelkezésre álló összes irat azonnali megküldésére.⁵² Ha a jogorvoslat iránti kérelmet az ajánlatkérő nyújtotta be, akkor a rendelkezésére álló iratokat a kérelemmel együtt köteles volt megküldeni a Közbeszerzési Döntőbizottság részére.⁵³

Ahogy fentebb már érintettük, első közbeszerzési törvényünk lehetővé tette ideiglenes intézkedés alkalmazását. A Közbeszerzési Döntőbizottság erre a törvényi előírásoknak megfelelő kérelem érkezésétől, illetőleg az eljárás kezdeményezésétől számított három napon belül hivatalból vagy kérelemre volt jogosult, feltéve, hogy az iratokból megállapítható volt, hogy a Kbt. szabályainak megszegése miatt a közbeszerzések tisztasága sérült, vagy ennek veszélye fennállt.^{54 55} Ideiglenes intézkedésként a Közbeszerzési Döntőbizottság elrendelhetette a közbeszerzési eljárás felfüggesztését,⁵⁶ megtilthatta a még meg nem kötött szerződés megkötését,⁵⁷ továbbá, ha a közbeszerzés tisztasága így is biztosítható volt, felszólította a közbeszerzési eljárás ajánlatkérőjét, hogy az eljárásba a kérelmezőt vonja be.⁵⁸

A Közbeszerzési Döntőbizottságnak tárgyalást kellett tartania, ha ezt bármely érdekelt kérte. A tárgyaláson a felek és egyéb érdekelt személyesen vagy képviselőik útján lehettek jelen, észrevételt tehetnek, a tárgyalás befejezéséig bizonyítékaikat

előterjeszthették.^{59 60} A közbeszerzési ügy kérelmezőjén és az ellenérdekű félen, továbbá ezek képviselőjén és a Tanács tagjain kívüli személyek csak a Bizottság engedélye alapján tekinthettek be az eljárás irataiba, illetve készíthettek azokról másolatot, feljegyzést. Ilyen engedélyt a Közbeszerzési Döntőbizottság akkor adhatott, ha az iratok ismeretéhez az erre irányuló kérelem benyújtójának jogos érdeke fűződik, és az iratbetekintés nem sértette az üzleti, illetve szolgálati titok védelmét.⁶¹

Meghatározott magatartásokat a Közbeszerzési Döntőbizottság ötvenezer forinttól ötszázezer forintig terjedő pénzbírsággal szankcionálhatott. Ilyen volt a téves vagy hamis adat közlése, valamint az ügy elbírálása szempontjából lényeges adat elhallgatása. Hasonló jogkövetkezménnyel járhatott, ha a közbeszerzési ügy résztvevője a felvilágosítást nem, vagy nem határidőn belül adta meg, avagy megakadályozta a gazdasági, illetve közbeszerzési tevékenységével kapcsolatos iratokba való betekintést.⁶²

Ha a közbeszerzési ügyben tárgyalás tartására nem került sor, akkor a Közbeszerzési Döntőbizottság a jogorvoslati eljárásban a tartalmi követelményeknek megfelelő kérelem beérkezésétől, illetőleg az eljárás kezdeményezésétől számított 15 napon belül volt köteles határozatot hozni; tárgyalás tartása esetén ez az időtartam harminc napra növekedett.⁶³ Indokolt esetben egy alkalommal lehetőség volt a határidő legfeljebb tíz nappal való meghosszabbítására, erről azonban a feleket az eredeti határidő lejárta előtt értesíteni kellett.⁶⁴ Határozatát a Közbeszerzési Döntőbizottság többségi szavazással, a beszerzett iratok alapján, tárgyalás tartása esetén pedig a tárgyalás során elhangzottakra is figyelemmel hozta meg a Tanács nevében.⁶⁵ A határozatot a feleknek és egyéb érdekeltnek kellett kézbesíteni, és a Közbeszerzési Értesítőben kellett közzétenni.⁶⁶

Ha a kérelem alaptalannak bizonyult, azt a Közbeszerzési Döntőbizottság elutasította.⁶⁷

A közbeszerzési eljárás befejezése előtt a Közbeszerzési Döntőbizottság felhívhatta a jogsértés okozóját a Kbt. szabályainak megfelelő eljárásra, illetőleg az ajánlatkérő döntésének meghozatalát feltételhez köthette.⁶⁸ Megsemmisíthette továbbá az ajánlatkérőnek a közbeszerzési eljárás folyamán hozott vagy azt lezáró döntését, kivéve, ha e döntés alapján a szerződés már létrejött.⁶⁹ A Kbt. megsértett rendelkezésének megjelölése mellett megállapíthatta a jogsértés megtörténtét,⁷⁰ továbbá az ajánlattevőt legfeljebb öt évre eltilthatta a közbeszerzési eljárásban való részvételtől.⁷¹ A Közbeszerzési Döntőbizottság bírságot szabhatott ki – a jogszabály módosítását követően pedig bírságot volt köteles kiszabni – a Kbt. szabályait megszegő szervezettel, vagy az e szervezettel jogviszonyban álló, a jogsértésért felelős személlyel szemben.⁷² Bírság kiszabására csak abban az esetben kerülhetett sor, ha a Közbeszerzési Döntőbizottság az eljárást lezáró döntést vagy a közbeszerzési szerződés megkötését követően az eljárás jogellenességét állapította meg, továbbá, ha az ajánlattevőt eltiltotta a közbeszerzési eljárásban való részvételtől.⁷³ A Közbeszerzési Döntőbizottság az itt ismertetett intézkedéseket – a feltételek fennállása esetén – akár együttesen is alkalmazhatta.⁷⁴

Az eljárási díj és költségek viselésére eleinte a jogsértőt kellett kötelezni, később ez a törvényi megfogalmazás kiegészült azzal, hogy az alaptalan kérelem előterjesztője is költségviselésre köteles. Lényeges előírás volt az első Kbt.-ben, hogy a Közbeszerzési Döntőbizottságnak az illetékes hatósághoz kellett fordulnia, ha az eljárás során más

jogszabály megsértésére utaló körülményt észlelt. A Kbt. példálózó jelleggel a nyomozó hatóságot, az Állami Számvevőszéket és a Kormányzati Ellenőrzési Hivatalt nevesítette ebben a körben.⁷⁵

A Közbeszerzési Döntőbizottság határozata ellen már az első Kbt. alapján is volt helye jogorvoslatnak. A határozat ellen fellebbezni nem lehetett, ám akinek jogát vagy jogos érdekét a Döntőbizottságnak az ügy érdemében hozott határozata sértette, keresettel kérhette annak felülvizsgálatát a bíróságtól.^{76 77}

A keresetlevelet, melynek a határozat végrehajtására halasztó hatálya nem volt, a határozat kézbesítésétől számított tizenöt napon belül lehetett benyújtani a Közbeszerzési Döntőbizottsághoz. A keresetlevélben nyilatkozni kellett arról, hogy a felperes kéri-e tárgyalás tartását.⁷⁸ A Döntőbizottság a keresetlevelet az ügy irataival együtt a keresetlevél beérkezésétől számított öt napon belül továbbította a bíróságnak. Ezzel egyidejűleg nyilatkozni kellett a keresetre vonatkozóan, továbbá arra nézve, hogy kéri-e tárgyalás tartását.⁷⁹ A bíróság a keresetlevelet nyolc napon kézbesítette, egyidejűleg írásban közölve a Döntőbizottság nyilatkozatát a felperessel. A bíróság emellett határidő tűzésével nyilatkozattételre hívta fel a közbeszerzési ügyben szerepelt azon érdekeltet, akikre nézve a Döntőbizottság határozata rendelkezést tartalmazott, továbbá tájékoztatta őket a beavatkozás lehetőségéről.⁸⁰ A bíróság a pert akkor bírálta el tárgyaláson kívül, ha a felek tárgyalás tartását nem kérték. A bíróság a soron kívül lefolytatandó eljárás eredményeképpen a Döntőbizottság határozatát megváltoztathatta, és megtehetette mindazon intézkedéseket, amelyeket fentebb, a Közbeszerzési Döntőbizottság kapcsán már ismertettem. A döntőbizottsági határozat bírósági felülvizsgálata iránti perben hozott bírósági határozattal szemben a határozat közlésétől számított nyolc napon belül lehetett fellebbezni,⁸¹ a másodfokú határozat ellen azonban már nem volt helye felülvizsgálatnak.⁸²

A közbeszerzés kikristályosodott jogorvoslati rendszere a jelenleg hatályos Kbt. előtt

„A közbeszerzésekről szóló új, 2003. december 22-én elfogadott 2003. évi CXXIX. törvény fenntartotta az 1995. évi XL. törvény által kialakított intézményrendszert azzal, hogy a jogharmonizációval összefüggésben a Közbeszerzések Tanácsa feladatait számos területen bővítette.”

A közbeszerzéssel kapcsolatos jogorvoslatot a közbeszerzésekről szóló 2003. évi CXXIX. törvény hetedik része tartalmazta. A Kbt. és annak jogorvoslatra vonatkozó része a megelőző hónapokban többször módosult, így kísérletet teszünk az átfogó módosítás előtt hatályos jogorvoslati rendszer áttekintő ismertetésére.

A jogalkotó az általános rendelkezések körében rögzítette, hogy jogorvoslatnak olyan magatartás vagy mulasztás miatt van helye, mely a közbeszerzésre, illetőleg a közbeszerzési eljárásra vonatkozó jogszabályokba ütközik.⁸³ Továbbra is alapelv volt, hogy néhány kivételtől eltekintve a közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződéssel összefüggő jogvita, valamint a közbeszerzési eljárással kapcsolatos polgári jogi igények elbírálása a bíróság hatáskörébe tartozik.⁸⁴

Összegzés

Összefoglalóan megállapítható, hogy a vizsgált időszak változásai valamivel gyorsabbá, egyszerűbbé tették a közbeszerzés jogorvoslati rendszerét. A hiányosságokra és joghézagokra mindig a gyakorlat hívta fel a figyelmet, így a komplexitásra törekvő szabályozás ellenére továbbra is várhatóak voltak olyan változások, melyek háttérében az Európai Unió jogharmonizációs igényei mellett gyakorlati megfontolások álltak.

1 Megjegyzendő, hogy ugyanakkor számos nemzetközi jogforrásban megjelenik a jogorvoslathoz való jog, úgy mint az ENSZ keretében lérejtött *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* (8. cikk), az 1966-os *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya* (2. cikk 3. pont, 14. cikk 5. pont) vagy az Európa Tanács égisze alatt született *Emberi jogok Európai Egyezménye* (13. cikk). Lásd: Dikajosz Logosz Tanulmányok Kovács István emlékére Szerk.: Trócsányi László Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2012. Horváth E. Írisz: A jogorvoslathoz való jog az Alkotmánybíróság gyakorlata tükrében, 211-212. o.

2 Turkovits István: A jogorvoslathoz való jog jogelméleti aspektusairól; Miskolci Jogi Szemle; 6. évfolyam 2011. 2. szám 1. o.

3 *Magyarország Alaptörvénye XXVIII. cikk (7)*: Mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti.

4 Magyary Zoltán: Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. század államaiban. A magyar közigazgatás szervezete működése és jogi rendje, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1942. 613. o.)

5 Más tudományos álláspont szerint, mivel a jogorvoslatok köre igen széles és változatos, egységes meghatározást, amely az összes jogorvoslati fajtára vonatkozik nem lehet adni. Lásd: Németh János – Kiss Daisy A polgári perrendtartás magyarázata Complex Kiadó 2010, 876. o.

6 Itt megjegyzendő, hogy a jogirodalom megkülönbözteti a jogorvoslat és a perorvoslat fogalmát. A perorvoslat a jogorvoslatokon belül szűkebb kategória. Olyan jogorvoslat, amely polgári perben valamint büntetőeljárásban alkalmazható. Lásd: Horváth E. i. m. 212. o.

7 Kovács András György – F. Rozsnyai Krisztina – Varga István: A közigazgatási perorvoslatok szabályozásának lehetőségei európai perspektívában; in: Magyar Jog; főszerkesztő: Németh János; ötvenkilencedik évfolyam; 2012. december; 707. o.

8 Turkovits i. m. 1. o.

9 Lehetséges, hogy egyéb értelmezési módszerrel más jelentést lehetett volna a jogszabálynak tulajdonítani. A jogértelmezés módszereiről ld. TÓTH J. Zoltán: A pozitív jogi normák bírói értelmezésének módszertana, Jogtudományi Közöny, 2012/3. szám, 93-109. o., továbbá Cservák Csaba: Jog és nyelv kapcsolata, különös tekintettel a bírói jogértelmezésre, Glossa iuridica, 2014/2. szám, 31-54. o.

10 Kovács – F. Rozsnyai – Varga i. m. 707. oldal

11 Lásd továbbá: Patyi András: Alkotmány 50.§ – A közigazgatási bíráskodás – a (2) bekezdés magyarázata; in: Jakab András (szerk.): Az Alkotmány kommentárja; Budapest; Századvég Kiadó 2009. 1756-1787 és Varga István: Alkotmány 57.§ (5) – Jogorvoslati jog; in: Jakab András (szerk.) Az Alkotmány kommentárja; Budapest; Századvég Kiadó 2009; 2097-2098. o.

12 Magyarország Alaptörvénye XXIV. cikk (1): Mindenkinek joga van ahhoz, hogy ügyeit a hatóságok részrehajlás nélkül, tisztességes módon és ésszerű határidőn belül intézzék. A hatóságok törvényben meghatározottak szerint kötelesek döntéseiket indokolni.

13 Magyarország Alaptörvénye XXIV. cikk (2): Mindenkinek joga van törvényben meghatározottak szerint a hatóságok által feladatuk teljesítése során neki jogellenesen okozott kár megtérítésére.

14 Turkovits i. m. 9. o.

15 Pontosan ezen alkotmányvédelmi funkció miatt lehet különösen fontos jogorvoslat az alkotmányjogi panasz. Kérdéses, hogy ennek alaptörvényi kiterjesztése hogyan fogja érinteni a közbeszerzési jogot hosszú távon. A kérdéskörrel ld. Cservák Csaba: Az ombudsmantól az Alkotmánybíróságig – Az alapvető jogok védelmének rendszere, Budapest, Licitum-Art, 2013., 123-134. o.

16 Elsner i. m. 1. o.

17 Kengyel Miklós: Magyar polgári eljárásjog; Osiris Kiadó Budapest, 1998. 315. o.

18 Bozzay 2013. 55. o.

19Kbt. 137. § (2): Kérelmet nyújthat be az ajánlatkérő, az ajánlattevő, közös ajánlattétel esetén bármelyik ajánlattevő, a részvételre jelentkező, közös részvételi jelentkezés esetén bármelyik részvételre jelentkező vagy az egyéb érdekelt, akinek jogát vagy jogos érdekét az e törvénybe ütköző tevékenység vagy mulasztás sérti vagy veszélyezteti. Az ajánlati, ajánlattételi vagy részvételi felhívás, a dokumentáció, illetve ezek módosításának jogsértő volta miatt kérelmet nyújthat be a közbeszerzés tárgyával összefüggő tevékenységű kamara vagy érdekképviseleti szervezet is. (E bekezdésben foglaltak a továbbiakban együtt: kérelmező.)

201952. évi III. törvény 233. § (1): Az elsőfokú bíróság határozata ellen – amennyiben a törvény ki nem zárja – fellebbezésnek van helye. Fellebbezéssel élhet a fél, a beavatkozó, végül az, akire a határozat rendelkezést tartalmaz, a rendelkezés reá vonatkozó része ellen.

212004. évi CXL. törvény 98. § (1): Az ügyfél az elsőfokú határozat ellen fellebbezhet. A fellebbezési jog nincs meghatározott jogcímmel kötve, fellebbezni bármely okból lehet, amelyre tekintettel az érintett a döntést sérelmesnek tartja.

222004. évi CXL. törvény 98. § (4): Az eljárás egyéb résztvevője önálló fellebbezéssel élhet az elsőfokú határozat rá vonatkozó rendelkezése, illetve a rá vonatkozó elsőfokú végzés ellen.

23Kbt. 157. §: A Közbeszerzési Döntőbizottság érdemi határozata ellen fellebbezésnek, újrafelvételi eljárásnak helye nincs. Akinek jogát vagy jogos érdekét a Közbeszerzési Döntőbizottság érdemi határozata sérti, illetve a Közbeszerzési Döntőbizottság eljárását a 140. § alapján kezdeményező szervezet vagy személy keresettel kérheti a bíróságtól annak felülvizsgálatát. A felülvizsgálat kérésének indoka nemcsak a Közbeszerzési Döntőbizottság jogszabálysértése lehet, hanem az a körülmény is, ha a felperes szerint a Közbeszerzési Döntőbizottság nem megfelelően értékelt, minősítette a kérelmezett korábbi eljárását, döntését e törvény szabályaira tekintettel.

24 Álláspontom szerint indokolatlan, célszerűtlen, kellő megalapozottságot nélkülöző a kisebb vállalkozások diszfunkcionális, tehát nem magával a közbeszerzés megvalósításával, hanem az azt megelőző adminisztratív eljárással kapcsolatos hátrányos megkülönböztetése.

25 Megjegyzendő, hogy már a 2012 előtt hatályos Kbt. kilencszázezer forintos igazgatási szolgáltatási díjtétele ellen is fordultak az Alkotmánybírósághoz érintett jogalanyok a kisebb tőkeerejű vállalkozások érdeksérelmét látva a szabályozásban.

26 Álláspontom szerint nem helytálló az a jelenlegi szabályozás védelmében felhozott ellenérv, hogy amennyiben valamely piaci szereplő olyan kevésbé tőkeerős, hogy nem tudja előlegezni a jogorvoslati eljárás díját, akkor legalábbis kétséges, hogy egyáltalán képes lenne-e a közbeszerzés alapján kötendő szerződés teljesítésére. A közbeszerzési szerződés kétoldalú jogügylet, míg a jogorvoslati díj esetében az ellentételezés nem magától értetődő (pl. elutasított jogorvoslati kérelem).

27 Az Alkotmánybíróság több jogorvoslati jogot érintő határozata közül kiemelhető a *22/1995. (III. 31.) AB határozat*, amelyben az Alkotmánybíróság többek között kimondja a jogorvoslati jogot illetően, hogy az eljárásjogi jogorvoslat nem feltétlenül azonos jelentésű az alapjogi jogorvoslattal. A jogorvoslati jog egyik korlátjaként rögzítésre került, hogy jogorvoslattal a törvényben meghatározottak szerint lehet élni. Kimondta az Alkotmánybíróság azt is, hogy jogorvoslatra jogosultak nem csak a természetes, hanem a jogi személyek is, valamint azt is, hogy nem szükséges a tényleges jogsérelem, elég annak elvi lehetősége is. Kimondta továbbá azt, hogy nem elegendő a formális, vagy a jogszabályi környezet miatt eleve kilátástalan jogorvoslat biztosítása.

28 Az Alkotmánybíróság következetes gyakorlata szerint nem csupán az írott jogszabályt, hanem a mögötte rejlő és általa indukált társadalmi összefüggésrendszereket is szükségszerű elemezni.

29 idézet az *AB 59/1993. (XI. 29.) számú határozatából*

30 idézet az *AB 59/1993. (XI. 29.) számú határozatából*

31 idézet az *AB 59/1993. (XI. 29.) számú határozatából*

32 A vállalkozás szabadságának elve is csorbulhat a díjtételekre vonatkozó előírások révén. A vállalkozások működésének egyik sarkalatos tartozványát képezhetik az előnyös állami megrendelések. Ezek elbírálásának törvényességét – beleértve a jogorvoslati lehetőségét is – a legmesszebbmenőkig biztosítani kell. Amennyiben viszont a

jogorvoslati lehetőségét túlságosan magas összeg megfizetéséhez kötik a jogszabályok, akkor a fenti elv tartalma kiüresedik. A kisvállalkozásoknak gyakorlatilag nem lesz módjuk a közbeszerzés jogorvoslati szakaszában részt venni.

33Willenbruch – Wiedekind: Vergaberecht: Kompaktkommentar 2. Auflage; Werner Verlag 2011; 1477-1530. o.

34 Idézet: Balogh et al. i. m. 40. o.

35 1995. évi XL. törvény (a továbbiakban 1995. évi Kbt.) 5. §: (1) Tilos e törvény megkerülésének céljából a közbeszerzést részekre bontani. (2) Ha azonos tárgyú közbeszerzésre – az (1) bekezdésben foglaltak megsértésével – egyidejűleg vagy egy költségvetési éven belül külön részekre bontva kerül sor, és a részek együttes értéke eléri az értékhatárt, akkor e törvényt az ilyen, részekre bontott közbeszerzésre is alkalmazni kell.

36 1995. évi Kbt. 76. § (1): A közbeszerzésekkel kapcsolatos jogorvoslat körében a Bizottság hatáskörébe tartozik b) az 5. §-ban foglaltak, valamint a közbeszerzési eljárás alapelvei, illetőleg szabályai megsértésével kapcsolatos eljárás lefolytatása;

37 1995. évi Kbt. 76. § (2): A bíróság hatáskörébe tartozik a közbeszerzésekkel kapcsolatos – az (1) bekezdésben nem említett – egyéb jogvita elbírálása.

38 1995. évi Kbt. 79. § (3): A kérelmet az ajánlatkérő, az ajánlattevő vagy az olyan egyéb érdekelt (a továbbiakban: kérelmező) nyújthatja be, akinek jogát vagy jogos érdekét az e törvénybe ütköző tevékenység vagy mulasztás sérti, vagy veszélyezteti.

39 1995. évi Kbt. 79. § (4): A hivatalból történő eljárás megindítását a Tanács tagja kezdeményezi, ha e törvény szabályait sértő eseményről szerez tudomást.

40 Később bővült a hivatalból történő eljárás kezdeményezésére jogosultak köre, és még az új Kbt., a 2003. évi CXXIX. törvény hatályba lépése előtt megjelentek olyan jogosultak, mint például az Állami Számvevőszék, a Kormányzati Ellenőrzési Hivatal, a fővárosi vagy megyei közigazgatási hivatal, valamint a Magyar Államkincstár a helyi önkormányzatok címzett, illetőleg céltámogatásának felhasználása tekintetében.

41 1995. évi Kbt. 79. § (5): Az eljárás megindítása az e törvény szabályait sértő esemény tudomásra jutásától számított tizenöt napon belül, de legkésőbb az esemény bekövetkezésétől számított hatvan napon belül kérhető, illetve kezdeményezhető. E határidők elmulasztása jogvesztéssel jár.

42 1995. évi Kbt. 79. § (6): A Bizottság kérelemre indult eljárásáért – az eljárás megindításakor – harmincezer forint igazgatási szolgáltatási díjat kell fizetni.

43 1995. évi Kbt. 80. § (1): A kérelemben meg kell jelölni a) a kérelmező nevét, székhelyét (lakhelyét);

44 1995. évi Kbt. 80. § (1): A kérelemben meg kell jelölni b) azt, hogy mely ajánlatkérő milyen tárgyban folytatott közbeszerzési eljárásával, illetőleg mely beszerzőnek a közbeszerzési eljárás mellőzésével történő beszerzésével kapcsolatban kezdeményezik a jogorvoslatot;

451995. évi Kbt. 80. § (1): A kérelemben meg kell jelölni c) azt, hogy mikor történt a jogsértő esemény, illetőleg az mikor jutott a kérelmező tudomására;

461995. évi Kbt. 80. § (1): A kérelemben meg kell jelölni d) hogy a kérelmező a Bizottság milyen intézkedését kéri, ennek indokait;

471995. évi Kbt. 80. § (1): A kérelemben meg kell jelölni e) hogy a kérelmező kéri-e a Bizottság ideiglenes intézkedését, ennek indokait;

481995. évi Kbt. 80. § (1): A kérelemben meg kell jelölni f) a közbeszerzési ügy lehetséges érdekeltjeinek a kérelmező által ismert nevét és székhelyét (lakhelyét).

49 A kötelező tartalmi elemek köre később, a módosítások során, de még a 2003. évi Kbt. hatályba lépése előtt bővült azzal, hogy a kérelmezőnek nyilatkoznia kellett, hogy kéri-e tárgyalás tartását az ügyben.

501995. évi Kbt. 80. § (3): Ha a Bizottság megállapítja, hogy a kérelmező nem tartozik a 79. § (3) bekezdésének hatálya alá, vagy a 79. § (6) bekezdése szerinti igazgatási szolgáltatási díjat nem fizette meg, a kérelmet érdemi vizsgálat nélkül, hivatalból elutasítja.

51 1995. évi Kbt. 81. § (1): A Bizottság a jogorvoslati eljárást a 80. § (1) bekezdésében foglaltakat hiánytalanul teljesítő kérelem alapján, annak érkezése napján indítja meg.

52 1995. évi Kbt. 81. § (2): A Bizottság az eljárás indulásáról a feleket és a közbeszerzési ügyben érdekeltet a kérelem, illetőleg a kezdeményező irat megküldése mellett azonnal értesíti és felhívja, hogy öt napon belül küldjék meg észrevételeiket és jelentsék be, hogy igényt tartanak-e tárgyalás tartására, továbbá felhívja a közbeszerzési eljárás ajánlatkérőjét, illetőleg a közbeszerzési eljárást jogtalanul mellőző beszerzőt a beszerzéssel kapcsolatban rendelkezésre álló összes irat azonnali megküldésére.

53 1995. évi Kbt. 81. § (3): Ha a kérelmet az ajánlatkérő nyújtja be, a rendelkezésére álló iratokat a kérelemmel együtt köteles megküldeni.

54 1995. évi Kbt. 82. § (1): A Bizottság a 80. § (1) bekezdésének megfelelő kérelem érkezésétől, illetőleg az eljárás kezdeményezésétől számított három napon belül kérelemre vagy hivatalból ideiglenes intézkedéseket tehet, ha az iratokból megállapítható, hogy e törvény szabályainak megszegése miatt a közbeszerzések tisztasága sérült, vagy ennek veszélye fennáll.

55 Az 1995. évi Kbt. későbbi stádiumában már arról is rendelkezett, hogy ideiglenes intézkedés alkalmazásának a jogorvoslati eljárással érintett beszerzést vagy közbeszerzési eljárást lezáró szerződés megkötéséig, többségi szavazás alapján van helye.

56 1995. évi Kbt. 82. § (2): A Bizottság ideiglenes intézkedésként a) a közbeszerzési eljárás felfüggesztését rendeli el;

571995. évi Kbt. 82. § (2): A Bizottság ideiglenes intézkedésként b) a még meg nem kötött szerződés megkötését megtiltja;

581995. évi Kbt. 82. § (2): A Bizottság ideiglenes intézkedésként c) ha a közbeszerzés tisztasága így is biztosítható, felszólítja a közbeszerzési eljárás ajánlatkérőjét, hogy az eljárásba a kérelmezőt vonja be.

59 1995. évi Kbt. 83. § (1): Ha bármely érdekelt kéri, a Bizottság tárgyalást tart, melyen a felek és egyéb érdekelték személyesen vagy képviselőik útján jelen lehetnek, észrevételt tehetnek, a tárgyalás befejezéséig bizonyítékaikat előterjeszhetnek.

60 A tárgyalás nyilvánosságának elve egyidős modern közbeszerzési jogunkkal; azt már az 1995. évi Kbt. is deklarálta.

61 1995. évi Kbt. 84. §: A közbeszerzési ügy kérelmezőjén és az ellenérdekű félen, továbbá ezek képviselőjén és a Tanács tagjain kívüli személyek csak a Bizottság engedélye alapján tekinthetnek be az eljárás irataiba, illetve készíthetnek azokról másolatot, feljegyzést. Ilyen engedélyt a Bizottság akkor adhat, ha az iratok ismeretéhez – az erre irányuló kérelem benyújtójának – jogos érdeke fűződik, és az iratbetekintés nem sérti az üzleti, illetve szolgálati titok védelmét.

621995. évi Kbt. 84. §: A Bizottság ötvenezer forinttól ötszázezer forintig terjedő pénzbírsággal sújthatja a közbeszerzési ügy részvevőjét, ha a) téves vagy hamis adatot közöl, illetve az ügy elbírálása szempontjából lényeges adatot elhallgat; b) felvilágosítást nem, vagy nem határidőn belül ad meg; c) a gazdasági, illetve közbeszerzési tevékenységével kapcsolatos iratokba való betekintést megakadályozza.

631995. évi Kbt. 86. § (1): A Bizottság a 80. § (1) bekezdésének megfelelő kérelem érkezésétől, illetőleg az eljárás kezdeményezésétől számított tizenöt napon belül köteles határozatot hozni, ha az ügyben tárgyalás tartására nem került sor. (2) Ha a Bizottság az ügyben tárgyalást tartott, a 80. § (1) bekezdésének megfelelő kérelem érkezésétől, illetőleg az eljárás kezdeményezésétől számított harminc napon belül köteles határozatot hozni.

64 1995. évi Kbt. 86. § (3): A határidő indokolt esetben egy alkalommal, legfeljebb tíz nappal meghosszabbítható, erről az eredeti határidő lejárta előtt a feleket értesíteni kell.

65 1995. évi Kbt. 86. § (4): A Bizottság a határozatát többségi szavazással, a beszerzett iratok alapján, illetőleg tárgyalás megtartása esetén arra tekintettel hozza meg a Tanács nevében.

66 1995. évi Kbt. 87. §: A határozatot a feleknek és egyéb érdekeltnek kézbesíteni kell, és a Közbeszerzési Értesítőben közzé kell tenni.

67 1995. évi Kbt. 88. § (1): A Bizottság határozatában a) az alaptalan kérelmet elutasítja;

68 1995. évi Kbt. 88. § (1): A Bizottság határozatában b) a közbeszerzési eljárás befejezése előtt felhívhatja a jogsértés okozóját az e törvény szabályainak megfelelő eljárásra, illetőleg az ajánlatkérő döntésének meghozatalát feltételhez kötheti;

69 1995. évi Kbt. 88. § (1): A Bizottság határozatában c) megsemmisítheti az ajánlatkérőnek a közbeszerzési eljárás folyamán hozott vagy azt lezáró döntését, kivéve, ha e döntés alapján a szerződés már létrejött;

70 1995. évi Kbt. 88. § (1): A Bizottság határozatában d) e törvény megsértett rendelkezésének megjelölése mellett megállapíthatja a jogsértés megtörténtét;

71 1995. évi Kbt. 88. § (1): A Bizottság határozatában e) az ajánlattevőt legfeljebb öt évre eltilthatja a közbeszerzési eljárásban való részvételtől;

72 1995. évi Kbt. 88. § (1): A Bizottság határozatában f) bírságot szabhat ki az e törvény szabályait megszegő szervezet vagy a szervezettel jogviszonyban álló, a jogsértésért felelős személlyel szemben;

73 A kiszabható bírság mértéke a közbeszerzés értékének legfeljebb harminc százaléka, de legalább ötszázezer forint lehetett.

74 1995. évi Kbt. 88. § (5): A Bizottság az (1) bekezdésben szereplő intézkedéseket – ha ennek feltételei fennállnak – együttesen is alkalmazhatja.

75 1995. évi Kbt. 88. § (3): Ha a Bizottság az eljárás során más jogszabály megsértésére utaló körülményt észlel, köteles azt jelezni az illetékes hatóságnak, így különösen a nyomozó hatóságnak, az Állami Számvevőszéknek vagy a Kormányzati Ellenőrzési Irodának.

76 1995. évi Kbt. 89. §(1): A Bizottság határozata ellen nincs helye fellebbezésnek. Akinek jogát vagy jogos érdekét a Bizottságnak az ügy érdemében hozott határozata sérti, keresettel kérheti a bíróságtól annak felülvizsgálatát.

77 Már ekkor garanciális jelentősége volt tehát a közigazgatási szervezetrendszeren kívüli jogorvoslatnak, ugyanis a jogalkotó már a közbeszerzési jog hajnalán is bíróság előtti eljárásban biztosított jogorvoslatot a közigazgatási szerv döntésével szemben.

78 1995. évi Kbt. 90. §(1): A keresetlevelet a határozat kézbesítésétől számított tizenöt napon belül kell benyújtani a Bizottsághoz. A keresetlevélben nyilatkozni kell arról is, hogy a felperes kéri-e tárgyalás tartását.

79 1995. évi Kbt. 90. § (3): A Bizottság a keresetlevelet – az ügy irataival és a Pp. 331. §-a szerinti nyilatkozatával együtt – a keresetlevél beérkezésétől számított öt napon belül továbbítja a bíróságnak. A Bizottságnak a nyilatkozatban közölnie kell, kéri-e tárgyalás tartását.

80 1995. évi Kbt. 90. § (2): A bíróság a keresetlevelet nyolc napon belül kézbesíti, és egyidejűleg a) írásban közli a Bizottság nyilatkozatát a felperessel; b) határidő tűzésével felhívja a közbeszerzési ügyben szerepelt azon érdekelteket, akikre nézve a Bizottság határozata rendelkezést tartalmaz a nyilatkozattételre, és tájékoztatja a beavatkozás lehetőségéről.

81 1995. évi Kbt. 92. §: A 89. § (3) bekezdése szerinti ügyben első fokon eljáró bíróság határozata ellen a határozat közlésétől számított nyolc napon belül lehet fellebbezni.

82 1995. évi Kbt. 93. §: A 89. § (3) bekezdése szerinti ügyben eljáró bíróság másodfokú határozata ellen nincs helye a Pp. XIV. fejezete szerinti felülvizsgálatnak.

83 2003. évi Kbt. 316. § (1): A közbeszerzésre, illetőleg a közbeszerzési eljárásra vonatkozó jogszabályokba ütköző magatartás vagy mulasztás miatt e rész rendelkezései szerint jogorvoslatnak van helye.

84 2003. évi Kbt. 316. § (2): A közbeszerzési eljárás alapján megkötött szerződéssel kapcsolatos jogvita – kivéve a szerződésnek a 303. §-ba ütköző módosítása vagy a 304. §-ba, illetőleg a 306. § (2) bekezdésébe ütköző teljesítése miatti, továbbá a 305. § (1) és (2) bekezdése szerinti igazolás határidőben történő kiadásával kapcsolatos jogvitát –, illetőleg a közbeszerzési eljárással kapcsolatos polgári jogi igények elbírálása a bíróság hatáskörébe tartozik.

Farkas György Tamás: Kit képvisel a nemzetiségi képviselő, avagy összeegyeztethető-e az Alaptörvénnyel, az Njtv. nemzetiségi országgyűlési képviselőre vonatkozó rendelkezése?

kre-dit.hu/tanulmanyok/farkas-gyorgy-tamas-kit-kepvisel-a-nemzetisegi-kepviselo-avagy-osszeegyeztetheto-e-az-alaptorvennyel-az-njtv-nemzetisegi-orzaggyulesi-kepviselore-vonatkozo-rendelkezes/

2018. május 16.

Bevezető

Jelen tanulmány megírása kezdetén a címben felvetett kérdés pusztán alkotmányelméletinek számított, azonban a 2018. április 8-án lebonyolított választásokat követően a kérdés gyakorlati jelentőséget is nyert. A kedvezményes nemzetiségi kvótát megteremtő, illetve a nemzetiségek parlamenti munkában történő részvételét lehetővé tevő választójogi szabályok alapján megtartott második országgyűlési választásokon ugyanis a német nemzetiség listája elérte a teljes jogú képviselői mandátum megszerzéséhez szükséges szavazatszámot,¹ így Ritter Imre a 2018. május 8-án megalakuló országgyűlésben teljes jogú országgyűlési képviselőként vehet részt a törvényalkotás munkájában.

Nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy ezen momentum jogtörténeti jelentőségű a magyar választójog, parlamentarizmus, népképviselet vonatkozásában.

A címben felvetett kérdés aktualitását egyfelől tehát az adja, hogy hatályos választójogi szabályaink alapján első ízben oszthattunk ki teljes jogú képviselői mandátumot nemzetiségi listán elindult jelöltnek. Másfelől meg kell említenünk az Országgyűlés által a közelmúltban elfogadott T/18296 számú törvényjavaslatot, amely alapvetően a Nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvényt (a továbbiakban: Njtv.)

módosította. A módosítás témánk szempontjából releváns rendelkezései beemelték az Njtv-be a nemzetiségek országgyűlési munkájára vonatkozó jogintézményeket, így a nemzetiségi képviselő, nemzetiségi szószóló és a nemzetiségeket képviselő bizottság fogalmát.

Az Országgyűlés Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága (a továbbiakban: Előterjesztő) eredetileg T/15535. szám alatt, 2017. május 8-án benyújtott törvényjavaslatát.² Az Előterjesztő a javaslatot a témánktól független okok miatt 2017. november 7-én visszavonta³, majd T/18296 szám alatt újra benyújtotta. A javaslat többek között a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvénybe emelt egy IV/A fejezetet, amely a nemzetiségek részvétele az Országgyűlés munkájában címet viseli.

A T/18296 számú törvényjavaslat általános indokolásának témánk szempontjából releváns része szerint *„a hatályos Njtv. csak egyetlen esetben, a nyelvhasználat vonatkozásában tesz utalást a nemzetiségek országgyűlési jelenlétére. Az előterjesztő fontosnak tartja a nemzetiségi képviselő, a nemzetiségi szószóló és a nemzetiségeket képviselő bizottság fogalmának bevezetését az Njtv-be is, összhangban az Országgyűlésről szóló törvénnyel. Az új IV/A. fejezet rendelkezéseket tartalmaz a magyarországi nemzetiségeknek az Országgyűlés munkájában való részvételéről, továbbá a nemzetiségi képviselő és a nemzetiségi szószóló, valamint az országos nemzetiségi önkormányzat együttműködéséről.”*

A törvényjavaslat 4. § hoz fűzött részletes indokolás szerint, *„az előterjesztő egy új fejezetben kívánja bevezetni az Országgyűlésről szóló törvényben bevezetett új jogintézményeket, amelyeken keresztül megvalósul a magyarországi nemzetiségek részvétele az Országgyűlés munkájában. Az új fejezetcímhez tartozó 21/A. § a nemzetiségek országgyűlési képviseletének jelenlegi megvalósulási formáját rögzíti a nemzetiségi listán mandátumot szerzett képviselő és a nemzetiségi szószóló nevesítésével. Az új fejezet 21/B. §-a a nemzetiségi képviselő és nemzetiségi szószóló, valamint az országos nemzetiségi önkormányzat együttműködésének módozatait tartalmazza.”*

Ez kétségtől hiánypótló és üdvözlendő kezdeményezés, ugyanis a nemzetiségi törvény eddig nem tartalmazott érdemi rendelkezést a nemzetiségek országgyűlési képviseletéről.

A javaslat 4. §-a alapján azonban a nemzetiségi törvény 21/B. § (1) bekezdése az alábbiak szerint került megszövegezésre, *„a nemzetiségi képviselő és a nemzetiségi szószóló tevékenységét nemzetiségi közössége és a magyarországi nemzetiségek érdekében végzi.”*

A törvényjavaslatot az Országgyűlés elfogadta, 2017. évi CCI. törvényként 2017. december 20-án került kihirdetésre és 2018. január 1-i hatállyal módosította az Njtv-t.

A javaslat értelmében tehát a nemzetiségi képviselő nem az egész nemzet, nem a „köz” hanem csupán nemzetiségi közössége és a magyarországi nemzetiségek érdekében végzi munkáját.

Jelen tanulmány ezt kívánja körüljárni, hogy vajon összhangban áll-e az Njtv. nemzetiségi országgyűlési képviselőkről szóló hatályos szövegezése az országgyűlési képviselői mandátumhoz fűződő alkotmányos alapelvekkel, illetve konkrétan magával az Alaptörvény vonatkozó rendelkezéseivel.

A parlamenti képviselői mandátumára vonatkozó alkotmányos alapelvek és jogszabályi rendelkezések

Általánosságban a népszuverenitás elvével összhangban⁴ a nép, hatalmát közvetetten, az országgyűlési képviselőkön keresztül gyakorolja (a hatalomgyakorlás kivételes, nép által közvetlenül gyakorolt módja a népszavazás).

Fontos leszögeznünk, hogy képviseletnek – a mandátum jellege, illetve a képviselő és a választó egymáshoz való viszonya, szempontjából – történetileg két alapfajtája alakult ki, a kötött mandátum és a szabad mandátum. A kötött mandátum lényege az, hogy a képviselő és a választó között jogi függőség fennáll a választást, azaz a mandátum megszerzését követően is. Mindez megnyilvánul a képviselő választók általi visszahívhatóságában, a megválasztók utasítási jogában, illetve a képviselő véleménykérési kötelezettségében. A kötött mandátum elvének érvényesülése a rendi képviselet vonatkozásában jelent meg külföldön illetve Hazánkban is, a modern népképviseleti rendszerekre nem jellemző.⁵

A szabad mandátum lényege – ellentétben a kötött mandátummal – hogy a képviselő és a választók közötti jogi függőség a választás után megszűnik. A képviselő tehát nem hívható vissza a választók által a ciklusának lejártá előtt, nem utasítható valamint a képviselő döntései meghozatalához nem köteles a választók véleményét kikérni. A képviselő munkája során kizárólag a lelkiismeretének és a törvényeknek van alárendelve, megválasztása esetén mandátuma a teljes ciklusra szól.⁶

A ma már általánosan elfogadottnak tekinthető szabad mandátum elve alapján tehát az országgyűlési képviselő megválasztása pillanatában elválik az őket konkrétan megválasztó, azaz az őt megbízó, az őt mandátummal felruházó személyektől és általánosságban a szuverén, azaz a nép hatalomgyakorlását valósítja meg személyén keresztül.⁷ Sieyés abbé megfogalmazásában, „a képviselő az egész nemzetet képviseli, a polgárok összességének megbízottja.”⁸

Magyarország tekintetében a szabad mandátum elvét a korábbi Alkotmány, azaz az 1949. évi XX. törvény 20. § (2) bekezdése mondta ki, amely szerint „Az országgyűlési képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik.”

A rendszerváltozás idején, az 1949. évi XX. törvényt, demokratikus, jogállami alkotmánnyá módosító 1989. évi XXXI. törvénynek az Alkotmány 20. § (2) bekezdéséhez fűzött indokolása szerint „a képviselő feladata nem valamely település, megye vagy foglalkozási csoport érdekeinek védelme, hanem az egész nemzet szolgálata. Ezért írja elő: az országgyűlési képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik.”⁹

A 27/1998. (VI. 16.) AB határozatában a fentieket megerősítve az Alkotmánybíróság¹⁰ akként foglalt állást, hogy „A szabad mandátum a képviselői jogállás alapja. A szabad mandátum azt jelenti, hogy a megválasztás után a képviselő jogilag függetlenné válik választóitól; állásfoglalásait meggyőződése és lelkiismerete alapján alakítja ki, s így is szavaz; képviselői tevékenysége és szavazata miatt nem hívható vissza. [...] A szabad mandátum e jellemzői abban is kifejeződnek, hogy a képviselők jogállása egyenlő, azaz – mint a választási törvény mondja – jogaik és kötelességeik azonosak. A képviselői feladat

ellátásához szükséges jogok és szervezeti feltételek tekintetében nem lehet a képviselők között aszerint különbséget tenni, hogy milyen módon nyerték el mandátumukat – vagyis hogy pártlistáról, vagy egyéni választással kerültek-e a parlamentbe – és ennek megfelelően mandátumuk mögött több vagy kevesebb szavazat áll; nem lehet különböztetni aszerint sem, hogy a képviselőt párt indította, vagy támogatta-e, avagy pártoktól független jelöltként indult; s aszerint sem, hogy megválasztott képviselőként csatlakozott-e valamely párt képviselőcsoportjához, vagy sem.”

Az Alkotmánybíróság a 22/2005. (VI. 17.) AB határozatban, az Alkotmány témánk szempontjából, releváns rendelkezései kapcsán megállapította, hogy „A választójog egyenlőségének elve mindazonáltal túlmutat a választópolgárok egyenlőségén, mivel az országgyűlési képviselők a politikai közösség minden tagját képviselik. Egyebek mellett ezt fejezi ki az Alkotmány 20. § (2) bekezdése: „Az országgyűlési képviselők tevékenységüket a köz érdekében végzik.” Ilyen értelemben az egyenlő képviselet a választójoggal nem rendelkezőkre (Alkotmány 70.§) is vonatkozik.”

Megállapítható tehát, hogy a rendszerváltozáskor átalakult demokratikus berendezkedésünk egyik alappillére a szabad mandátum elve lett,¹¹ mely alapján a megválasztott képviselő közjogi értelemben nem egyes csoportokat, vagy a konkrétan őt megválasztó személyeket képviseli, hanem az egész nemzetet, függetlenül attól, hogy melyik párt listájáról, avagy melyik egyéni választókerületből került az Országgyűlésbe az adott képviselő.

Magyarország Alaptörvénye a korábbi Alkotmány jelen írásban már idézett, szabad mandátum elvét kimondó rendelkezésén érdemben nem változtatott, azzal a fordulattal egészítette ki a korábbi szövegezést, hogy „e tekintetben nem utasíthatók”.

Magyarország Alaptörvénye tehát a korábbi Alkotmányban és azt értelmező alkotmánybírósági gyakorlatban meghatározott jogi alapvetéseknek megfelelően akként fogalmaz, hogy, „az országgyűlési képviselők jogai és kötelezettségei egyenlők, tevékenységüket a köz érdekében végzik, e tekintetben nem utasíthatók.”¹²

A jelenleg hatályos jogszabályok közül megemlíthetjük még az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény (a továbbiakban: Ogytv.) preambulumát is, mint értelmezési segédletet, amely úgy szól: „hangsúlyozva valamennyi országgyűlési képviselő közös felelősségét Magyarország, a magyar nemzet és a közjó szolgálatáért;”. Ezen rendelkezés is azt az értelmezést vetíti ki felénk, hogy az országgyűlési képviselő felelőssége az egész magyar (politikai) nemzetre kiterjed, és irreleváns, hogy az adott képviselő mely egyéni körzetből avagy listáról került a parlamentbe.

Témánk szempontjából kiemelkedő jelentőségű az Alkotmánybíróság azon határozata, amely jelenleg hatályos Alaptörvény szabad mandátummal kapcsolatos rendelkezéseit értelmezte. Az Alkotmánybíróság a 10/2013. (IV. 25.) AB határozata kifejtette, hogy „A szabad mandátum jogintézménye történetileg a kötött, ún. imperatív mandátummal szemben alakult ki. Az imperatív mandátum jellemzője a követ vagy küldött (parlamenter) kötöttsége az őt megválasztó közösség által adott utasításokhoz; a követ szavazatainak ellenőrzése; végül a követ visszahívhatósága, ha a neki adott utasításokat nem tartja be. Ezzel szemben a szabad mandátum – annak érdekében, hogy a követ ne pusztán az őt

megválasztó kisebb közösséget, hanem országa (nemzete) egészét képviselhesse – azt jelentette és azt jelenti ma is, hogy a parlamentter független a választók akaratától, azaz nem utasítható, mandátuma lejárta előtt jogi értelemben képviselői tevékenysége, szavazatai miatt nem számoltatható el, és nem hívható vissza. A szabad mandátum tehát nem az Országgyűléstől, hanem a választóktól való szabadságot jelenti.”¹³

Láthatjuk tehát, hogy az országgyűlési képviselőt tekintetében fennálló szabad mandátum elvének sarokpontja, hogy a megválasztás pillanatában közjogi értelemben elszakad a képviselő az őt megválasztók közösségétől – mindezek alapján megválasztott képviselőként legfeljebb politikai értelemben kötődik az őt megválasztók közösségéhez – és személyében az egész politikai nemzetet képviseli.

Mindezek után szükségesnek tartottuk röviden vizsgálni, a magyar politikai nemzet és a nemzetiség viszonyrendszerét. Magyarország Alaptörvényének Nemzeti Hitvallása, amely technikailag az Alaptörvény preambuluma, akként fogalmaz ezzel kapcsolatban, hogy, „kinyilvánítjuk, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.” Az Alaptörvény egyfajta értelmezési keretként, segédletként is funkcionáló rendelkezések alapján alappal következtethetünk azon megállapításra, hogy a magyarországi nemzetiségek az egységes magyar politikai közösség (politikai nemzet) egyfajta „belső, külön nevesített részei”, azaz a magyar politikai közösség halmazán belül külön nevesített halmazként helyezkednek el.

Végezetül röviden kívánunk utalni arra, hogy a vonatkozó hatályos jogszabályok alapján nemzetiségi listáról megválasztott országgyűlési képviselő jogai és kötelezettségei megegyeznek – a legfontosabb specialitások a nemzetiségi képviselő nemzetiségi nyelvhasználata, illetve az, hogy tisztségénél fogva tagja a magyarországi nemzetiségek bizottságának – a többi, azaz a pártlistáról vagy egyéni választókerületből bejutott képviselőével, tehát közjogi értelemben a nemzetiségi listáról, a kedvezményes mandátum lehetősége által megválasztott képviselő jogállására ugyanazok a jogszabályok és alkotmányos alapelvek – így a szabad mandátum elve is – vonatkoznak, mint a pártlistáról vagy az egyéni választókerületből megválasztott országgyűlési képviselőre. Az országgyűlési képviselői jogállás tehát közjogi értelemben egységes Magyarországon.

Egy rövid kitérő, avagy kiket képvisel(het)nek a nemzetiségi szószólók?

Bár jelen írás kifejezetten a nemzetiségi országgyűlési képviselő jogállásáról szól, szükségesnek tartottuk a teljesség és az egyértelműség kedvéért röviden kitérni a nemzetiségi szószólókra is mivel a problémásnak ítélt törvénymódosítás szövege a képviselőkkel együtt említi a szószólókat is.

A leglényegesebb különbség a nemzetiségi szószóló és a nemzetiségi képviselő között, hogy előbbi nem gyakorolhatja az egyik legfontosabb jogosultságot, a szavazati jogot az Országgyűlési ülésein. Ezen kívül a szószólók nem lehetnek tagjai az Országgyűlés állandó bizottságaiban, csupán a Magyarországi Nemzetiségek Bizottságának. Más bizottságban mindössze tanácskozási joggal vehetnek részt, Az Országgyűlés ülésein csak akkor szólalhatnak fel a szószólók, ha az adott napirendi pont a nemzetiségek

érdekeit, jogait érinti, továbbá határozati javaslatot, módosító javaslatot is csak abban az esetben tehetnek, amennyiben adott ügy nemzetiségi témájúnak számít. Az interpelláció és azonnali kérdésfeltevés joga sem illeti meg a szószólókat. Ugyanakkor a szószólók is rendelkeznek a képviselőket megillető mentelmi joggal, mandátumuk megszűnésének esetei, az összeférhetlenségi okok, továbbá javadalmazásuk is azonos a képviselőkével. A szószólói munka legfontosabb színtere a Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága, amelynek keretei között tárgyalhatják a nemzetiségi relevanciájú törvényjavaslatokat, illetve, mint Országgyűlés bizottságát törvénykezdeményezési jog illeti meg őket. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a szószólók nem gyakorló, hanem – az ügyészség alkotmányos szerepére használt alaptörvényi meghatározást részben átvéve – közreműködői a törvényhozó hatalmi funkciónak Magyarországon.

Véleményünk szerint a fentiek okán a problémás rendelkezés a nemzetiségi szószólók vonatkozásában fenntartható dogmatikailag és alkotmányosan, ugyanis a szószóló nem rendelkezik azon szuverenitásból fakadó közhatalmi jogosultsággal, ami a törvények elfogadását, azaz jogalkotást eredményezi (szavazati jog). Ennek hiányában a szószóló nem tekinthető a törvényhozó hatalmi funkció gyakorlójának, legfeljebb közreműködőjének, ami dogmatikailag és alkotmányosan nem teszi aggályossá azt, hogy *tevékenységét csak nemzetiségi közössége és a magyarországi nemzetiségek érdekében végzi*, már csak abból a szempontból sem, mivel a szószólók jogait vizsgálva jellemzően olyan jogosultságokat találunk, amelyek csak a nemzetiségi tárgyköröket érintik, mint például a felszólaláshoz fűződő jogaik is.

Szükséges megjegyeznünk ugyanakkor, hogy az általunk Alaptörvény-ellenesnek tartott rendelkezés szövege a jelenlegi konkrét, hatályos magyarországi jogszabályi környezetet figyelembe véve a szószólók vonatkozásában is problémás, ugyanis jogi kollízió lehetőségét veti fel.

Az Ogytv. 29. § (1) bekezdése szerint, *„a szószólók jogai és kötelezettségei egyenlők, tevékenységüket a köz és az adott nemzetiség érdekében végzik, e tekintetben nem utasíthatók.”*¹⁴ Mindezek alapján az Országgyűlésről szóló – a nemzetiségi törvényhez hasonlóan sarkalatos – törvény szerint a szószólók nem csak az adott nemzetiség, hanem a köz érdekében is végzik tevékenységüket, hasonlóan az országgyűlési képviselőkhöz. A szószólók vonatkozásában megjegyzendő az is, hogy az Országgyűlésről szóló törvény a „köz” mellett csak az *adott nemzetiség* képviselőjére jogosítja a szószólót. Ezzel ellentétben az Njtv. vitatott módosítása a *magyarországi nemzetiségek*, tehát az összes nemzetiségi képviselőjére is jogosítja a szószólót.

Felmerül tehát a kérdés, hogy a szószólók vonatkozásában – ahol nincs olyan egyértelmű Alaptörvényből eredő alkotmányos alapelv, mint a képviselők esetén – a két sarkalatos törvény eltérő meghatározása közül, mely tekinthető irányadónak.

Ehelyütt hívjuk fel újra a figyelmet az Njtv. módosításának jelen írásban már hivatkozott indokolására, amely szerint az előterjesztő az Ogytv.-nyel összhangban kívánja megjeleníteni az Ogytv.-ben bevezetett nemzetiségi képviselő és szószóló jogintézményét.

Mindezek alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a két azonos jogforrási szintű jogszabály közül elsődlegesen Ogytv. alkalmazandó a szószólók vonatkozásában, amely

szükségessé tenné a szószólókra vonatkozó Ogytv-beli meghatározás szó szerinti átemelését az Njtv-be.

Konklúzió

A nemzetiségi képviselő a fenitek okán, attól még, hogy egy adott nemzetiség – a politikai nemzet egyik alkotóelemének – választása útján kerül a törvényhozásba még az egész, egységes politikai nemzetet képviseli.

Amennyiben azt feltételeznénk, hogy az adott nemzetiségi listáról választott, teljes jogú parlamenti képviselő csak a saját nemzetiségét képviseli, az ahhoz lenne hasonlatos, mintha azt feltételeznénk, hogy például Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye 3. számú egyéni választókerületéből megválasztott képviselő csak az ottaniak érdekét képviselheti.

Könnyen beláthatjuk, hogy ezen aggályokat az alkotmányjog tudománya és gyakorlata már rég meghaladta,¹⁵ ahogy az egyéni képviselők is egy területi közösség által megválasztott képviselőként végzik munkájukat az egész nép érdekében¹⁶ – ahogy az Alaptörvény fogalmaz, a köz érdekében – úgy a nemzetiségi képviselők egy személyi közösség – egyfajta speciális „személyi alapú választókerület” – képviselőjeként végzik munkájukat az egész nép, azaz a köz érdekében, amennyiben megválasztásukra sor kerül.

A nemzetiségi képviselő a magyar politikai nemzet külön nevesített alkotó eleme – a nemzetiségnek – által alkotmányos jogalapon nyugvó speciális szabályok alapján megválasztott, de az általános elveknek megfelelően a törvényhozásban az egész magyar politikai nemzet képviseletét megvalósító személy.

Álláspontunk szerint a választás speciális jellege, módja, a „kedvezmény” az, ami a nemzetiséghez, a nemzetiség közjogi státusához kötött és a nem a megválasztást követő országgyűlési képviselet fűződik közjogi értelemben a nemzetiséghez. Meglátásunk szerint tehát – mint ahogy a pártlistáról vagy az egyéni választókerületből megválasztott képviselők esetén is – a nemzetiségi képviselő legfeljebb „politikai alapon” kötött az őt konkrétan megválasztók, az adott nemzetiségi választópolgárok közösségéhez – azaz nem megfelelő munkája esetén legfeljebb azzal kell számolnia, hogy a választók nem szavazzák meg a következő választáson – közjogi alapon a szabad mandátum elvének megfelelően nem.

Megjegyezzük, hogy a fenti logika mentén foglalt állást korábban az Alkotmánybíróság is, amely 2/1993 (I. 22.) AB határozatban kimondta, hogy *„A szabad mandátum lényege, hogy a képviselő és a választók közötti jogi függőség a választás után megszűnik. [...] A képviselő és a választók kapcsolata politikai természetű, azaz a felelősség csak a választások során jelenhet meg abban a formában, hogy a választók bizalmát elvesztő képviselőt nem választják meg újból, illetőleg a mögötte álló pártot nem támogatják szavazataikkal.”*

Mindezek alapján határozott véleményünk szerint a hatályos Njtv. 21/B. § (1) bekezdése, amely szerint *„a nemzetiségi képviselő és a nemzetiségi szószóló tevékenységét nemzetiségi közössége és a magyarországi nemzetiségek érdekében végzi.”* Alaptörvényellenes ugyanis ellentétes a szabad mandátum elvével, amelyet az Alkotmánybíróság az

Alaptörvény 4. cikk (1) bekezdéséből, illetve a korábbi Alkotmány 20. § (2) bekezdéséből – amelynek szövege témánk lényegét tekintve azonos volt az Alaptörvényével – levezetett.

Meglátásunk szerint azért is fontos lenne az Njtv. általunk problémásnak vélt rendelkezésének módosítása, a szabad mandátum elvéhez való igazítása, ugyanis mindez azt is egyértelműen kifejezésre juttatná, hogy a nemzetiségi listáról megválasztott képviselő ugyanúgy a magyar (politikai) nemzetet képviseli mint a többi képviselő és a nemzetiségi képviselőt megválasztó nemzetiségek közösségei is ugyanolyan integráns részei a magyar (politikai) nemzetnek, mint a magyar nemzetiségű választók, tehát a nemzetiségek nem elkülönült székértáborok a magyar nemzetiségűekhez képest, hanem olyan csoportok, melyek a magyar nemzet fontos építőelemei, a magyar államot alkotó tényezők és alkotmányos jogállásuk folytán speciális, kedvezményes szabályok mentén jogosultak képviselőt választani a mindenkori Magyar Országgyűlésbe.

Végül megjegyzendő, hogy a szószólók vonatkozásában megállapítható, nem áll teljes átfedésben a hatályos Njtv. 21/B. § (1) bekezdése az Ogytv. 29. § (1) bekezdésével, ami szintén kiigazítást szükségeltetne, ugyanis az előterjesztő szándék is az Ogytv.-nyel való összhangra, az ott szabályozottak Njtv.-beli megjelenítésére irányult.

1 A 2018-as országgyűlési választásokon a kedvezményes kvóta szabályai alapján 23831 szavazat volt szükséges a kedvezményes kvóta elnyeréséhez. A Magyarországi Németek Országos Szövetsége 26477 szavazatot gyűjtött. Megjegyzendő, hogy a 13 nemzetiségi listára összesen 37532 szavazatot adtak le. Forrás:

<http://www.valasztas.hu/dyn/pv18/szavossz/hu/dont.html> (letöltés ideje 2018. április 22.)

2 Ld.: <http://www.parlament.hu/irom40/15535/15535.pdf> (letöltés ideje: 2017. szeptember 24.)

3 Ld.: NEB/54-3/2017. iktatószámú irat

4 A kormányzati rendszer és az alapjogvédelem komplex intézményrendszerének viszonyáról ld. részletesebben: Cservák Csaba : *Az ombudsmantól az Alkotmánybíróságig*, Debrecen, Licum – Art, 15-18.

5 Ld.: 2/1993 (I.22.) AB határozat

6 Uo.

7 Ld. részletesebben: Cservák Csaba: *Kormányzati és választási rendszer (avagy demokratikus hatalomgyakorlás komplex rendszere nemzetközi kitekintésben)* PhD dolgozat, témavezető: Paczolay Péter; megjelenés/védés éve: 2010; illetve Cservák Csaba: Választási és kormányzati rendszerek összefüggései, *Jogelméleti Szemle*, 2007/2. szám

8Tóth Károly: Választójog, in Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*, Budapest, HVG ORAC, 2012, 163.

9 Ld.: Erdős Csaba: Az országgyűlési képviselők szabad mandátumának alapjai és az intézménnyel kapcsolatos legfontosabb kihívások, *Parlament Szemle*, 2. szám, 2017, 13.

10 Cservák: *Az ombudsmantól.*

11 Cservák Csaba A hatalmi ágak megosztásának XXI. századi kérdései az Alaptörvényt követően, *Pro Futuro – A Jövő Nemzedékek Joga*, 2. szám, 2015, 24-37.

12 Ld.: Magyarország Alaptörvénye 4. cikk (1) bekezdés

13 10/2013. (IV. 25.) AB határozat Indokolás [16]

14 Cservák Csaba: Választási rendszerek – és az új magyar megoldás, *in* Rixer Ádám (szerk.): *Állam és közösség*, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2012, 293.

15 Cservák Csaba: Választási rendszerünk a jogösszehasonlítás és a reformlehetőségek tükrében, *Jogelméleti Szemle*, 3. szám, 2001.

16 Cservák Csaba: Milyen a magyar kormányzati rendszer? A kormányforma fejlődése és problémái, *Jogelméleti Szemle*, 4. szám, 2001.

Balázs Péter: Szemelvények a halálbüntetés történetéből

kre-dit.hu/tanulmanyok/balazsy-peter-szemelvények-a-halalbuntetes-tortenetebol/

2018. május 16.

A halálbüntetés történetének maradéktalan feldolgozása jóval meghaladná e tanulmány kereteit, ezért vizsgálódásom mindössze két területre korlátozódott: egyrészt Cesare Beccaria korszakalkotó művére, másrészt pedig a halálbüntetés magyarországi történetére, mégpedig a Csemegi-kódex és a rendszerváltás közötti időszakot górcső alá véve. Utóbbihoz kapcsolódóan külön kitérek Szemere Bertalan munkássága is.

1. A korszakhatár: Beccaria

1.1. Az előzmények

Az írott jogi emlékeink közül az egyik legkorábbi a babiloni jog, ezen belül is külön említést érdemel Hammurápi törvénykönyve. E törvények is alkalmazták a halálbüntetést, elsősorban tulajdon elleni, illetve nemi bűncselekmények esetén.¹ A halálbüntetés tehát az egyik legrégebbi büntetési nem. Gyökereit nem csak a babiloni jogban találjuk meg, hanem más ókori államok jogában is ugyanúgy ott leledzett.

Hammurápi törvényei nem csupán szigorúak voltak, hanem a korban is kirívóak lehettek.² Számos kevésbé súlyos cselekményt is halállal fenyegetett, így például azt, aki más házába betör, „megának a betörés helyének színe előtt öljék meg és kaparják be.”³ (21. §). Vagy éppenséggel a nőt, aki „magát meg nem tartóztatta, kijárogatott, házát tönkretette, férjét elhanyagolta: [...] dobják a vízbe.”⁴ (143. §).

Összefoglalóan azt lehetne mondani, hogy a halálbüntetés az ókori államok többségében „rendes büntetésként” volt jelen, ami azt jelenti, hogy a jogellenes magatartások széles körében alkalmazott szankció volt, legyen szó akár kisebb súlyú vétségekről.⁵

Nem sokat változott a helyzet a középkorban sem: továbbra is rendes büntetésként alkalmazták a halálbüntetést. Tóth J. Zoltán arra világít rá, hogy ennek oka az emberi élet kvázi értéktelenségében rejlett: a középkorban – elsősorban a járványoknak, betegségeknek „köszönhetően” – az átlagéletkor igen alacsony volt, így a halál gyakorlatilag a mindennapok részévé vált, nem okozott akkora szenzációt egy-egy ember halála, vagy éppenséggel kivégzése.⁶ Ráadásul a katolikus egyház szerepe, helyzete a középkorban igen jelentős volt, az emberek pedig vallásosabbak voltak. A katolikus hit egyik lényegi eleme a túlvilági lét, ami a földi élettel ellentétben örökké tart. Ez a felfogás szintén csökkentette az emberi élet értékét, hiszen ezt csupán egy átmeneti állapotként fogták fel az emberek, a halál pedig nem mindennek a végét jelentette, hanem éppen az öröklét kezdete volt.

1.2. Beccaria érvei

Noha Beccaria művét szokták korszakhatárként említeni, azt hozzá kell tenni, hogy már előtte is voltak, akik szót emeltek a halálbüntetés ellen. Közülük kiemelendő Morus Tamás (Thomas More), aki az Utópia című művében (1516) foglalkozott a kérdéssel. Ahogyan azt említettem, a halálbüntetést ekkoriban a bűncselekmények széles körében alkalmazták, így a tolvajok nagy része is az életével fizetett. Morus a következőket írta erről: „a tolvajoknak ilyen büntetése méltánytalan és a köznek sincs hasznára: A tolvajlás megtorlására túlon túl kegyetlen, elriasztásául mégis elégtelen. Hiszen az egyszerű lopás nem olyan szörnyű, nagy bűn, hogy halállal kellene lakoltatnunk.”⁸ Előremutató gondolatok voltak ezek, ám a kor, melyben Morus élt, talán még nem volt elég érett ahhoz, hogy megértse. Szükség volt arra, hogy a felvilágosodás eszméi elterjedjenek, és ez már megfelelő táptalajt biztosított ahhoz, hogy előrelépés történjen az ügyben. Bő kétszáz év elteltével mindez már adott volt, így Cesare Beccaria 1764-ben megjelent Büntetés című műve nagy változásokat indított el – jóllehet, az igazi áttörésre újabb száz évet kellett várni. Műve nem csupán a halálbüntetés szempontjából jelentős, hanem a modern büntetőjog egészére nézve fogalmazott meg alapvető elveket.

A művében a halálbüntetésről szóló fejezetet mintegy felvezetvén, Beccaria először a büntetések enyhességéről, illetve kegyetlenségéről ír. „A büntetés kegyetlensége azt eredményezi, hogy az ember annál többet merészel elkerülése érdekében, minél nagyobb a rossz, aminek elébe megy: azt eredményezi, hogy több bűnt elkövetnek, csak hogy egynek a büntetését elkerüljék.”¹⁰ A fentebb idézett Morus-féle példát továbbgondolva jól levezethető ezen érv helyessége. Ha egy lopásért is halállal büntetik az elkövetőt, akkor voltaképpen nincs vesztenivalója a tolvajnak: nyugodtan megölheti azt, aki őt tetten érte, hiszen súlyosabb büntetés már nem fenyegeti, ellenben a szemtanú megölésével megnő annak az esélye, hogy ki tud bújni az igazságszolgáltatás karjaiból. Ennek veszélyességét pedig nem kell ecsetelni: mindez jóval nagyobb brutalitáshoz vezethet annál, mint amit egyébként alkalmazna enyhébb büntetések esetén az elkövető. S végső soron kinek árt az ilyen büntetés a legjobban? A sértettnek. Nem csupán valamely vagyontárgyától fosztják meg őt, hanem akár az életétől is.

Beccaria a halálbüntetés ellen számos érvet hoz fel, ezek közül az első szerint a halálbüntetés nem áll összhangban a társadalmi szerződéssel.¹¹ A társadalmi szerződés azért jön létre, hogy az ily módon intézményesülő állam megvédje a polgárait, akik cserébe lemondanak bizonyos jogaikról. Nem mondtak le azonban az életükről, így az államnak nincs is joga megölni a polgárait. Mindezekon túl Beccaria – második érvként – azt is felveti, hogy az ember le sem mondhatna az életéről, hiszen senkinek sincs joga ahhoz, hogy önmagát megölje. Olyan jogot pedig nem adhat át az államnak, amivel maga sem rendelkezik.

„A halálbüntetés tehát nem jog, [...] hanem a nemzet háborúja egy állampolgár ellen, mert szükségesnek vagy hasznosnak ítéli lényének megsemmisítését.”¹² Beccaria szerint a halálbüntetés se nem hasznos, se nem szükséges. Ez alól azonban két kivételt enged. Ez egyik szerint rendkívüli helyzetek – úgy, mint háborúk, forradalmak – idején a helyzet stabilizálása érdekében ki lehet szabni halálbüntetést, elsősorban azokra, akik olyan kiterjedt kapcsolatokkal rendelkeznek, hogy még a bebörtönzésük esetén is veszélyt jelenthetnek az államra. A másik kivétel szintén rendkívüli: ha semmilyen más módon nem lehet azt megelőzni, hogy mások bűnt kövessenek el, akkor szükséges és hasznos lehet a halálbüntetés, vagy legalábbis annak lehet hinni.¹³ Nem más, mint a generális prevenció jelenik meg e szavakban. Ugyanakkor azt Beccaria is kiemeli, hogy a történelmi tapasztalatok nem azt mutatják, hogy jelentős sikereket lehet elérni a bűnmegelőzés terén a halálbüntetés alkalmazásával. Valójában e második kivétel melletti érvelés gyenge lábakon áll: Beccaria sem jelenti ki egyértelműen, hogy ezen esetkörben hasznos és szükséges a halálbüntetés, hanem annyit mond, hogy hasznosnak és szükségesnek lehet hinni. A következő bekezdésekben éppen ezért amellet érvel, hogy a szabadságvesztésnek jóval erősebb preventív hatása van, mint a halálbüntetésnek. A harmadik érv a halálbüntetés ellen tehát az, hogy nincs megfelelő visszatartó hatása.

Beccaria szerint a halálbüntetés azért sem hasznos, mert a kegyetlenséget példaként állítja az emberek elé. Abszurdnak tartja, hogy míg a törvények elítélik az emberölést, addig ők maguk is elkövetnek egyet.¹⁴ Arról nem is beszélve, hogy a nyilvános kivégzések teljességgel céltalanok, amelyeken az emberek csupán szórakozásból vesznek részt: itt próbálják kiélni a borzongás iránti vágyaikat.¹⁵

A fejezet utolsó bekezdésében Beccaria reményét fejezi ki arra nézvést, hogy szavai eljutnak a felvilágosult uralkodókhoz, akik majd eltörlik a halálbüntetés intézményét. Ugyan az igazi áttörés egy évszázaddal később következett be, ám az utókor egyöntetűen Beccariától számítja az abolíciós (a halálbüntetés eltörlésére irányuló) eszmék elterjedésének kezdetét.

1.3. Az abolíció tényerése

A Beccaria által elindított folyamatok hatására már a XVIII. század végétől több állam is eltörölte a halálbüntetést, így például Toscana vagy Ausztria uralkodója, ám ezen intézkedések nem bizonyultak hosszú életűnek, hiszen nem sokkal később mégis visszatértek az alkalmazásához. Előrelépés inkább a XIX. század második felétől figyelhető meg: a halálbüntetésre egyre inkább rendkívüli büntetésként tekintettek, illetve újabb államok mondták ki a legsúlyosabb büntetési nem eltörlését (például Portugália, Hollandia).¹⁶ A XIX. század végére szinte egész Európára jellemzővé vált az a tendencia,

hogy a kivégzéseket már csak a súlyosabb bűncselekményekre alkalmazták. Ellenben a teljes eltörlés tekintetében folyamatos ingadozás figyelhető meg: számos államban az eltörlést követően mégis visszaállították ezt a büntetést.

Különösen nagy törést okozott az abolicionista folyamatokban az első világháborút követő időszak. A politikai instabilitás, a kirobbanó forradalmak és ellenforradalmak arra készítették a mindenkori hatalom birtokosait, hogy ismét a halálbüntetés eszközéhez nyúljanak. A kialakuló diktatúrák pedig csak tovább rontottak a helyzeten. Jó példa erre Németország: míg a Weimari Köztársaság utolsó éveiben (az 1930-as évek elején) évente mindössze egy-négy embert végeztek ki, addig az 1930-as évek végén, a Hitler vezetése alatt álló államban már kétszáznál is több embert sújtottak halálbüntetéssel egyetlen esztendő leforgása alatt.¹⁷

Az igazi változások Európában a második világháborút követően indultak el: Olaszország és az NSZK már az 1940-es években, Anglia 1965-ben, míg Franciaország és a többi nyugati állam az 1970-es, 1980-as években eltörölték a halálbüntetést.¹⁸ A szocialista államok esetében a rendszerváltásig várni kellett az áttörésre. Napjainkban Európában már szinte sehhol sincs halálbüntetés. Más kontinenseken még nem alakult ki ilyen egységes álláspont a halálbüntetés kérdését illetően, de természetesen az abolíciós irányzat hatása ezekben az országokban is megjelent.

2. A halálbüntetés Magyarországon

2.1. A feudalizmus büntetőjogának jellegzetességeiről dióhéjban

A halálbüntetés, ahogyan más államokban, úgy Magyarországon is évszázadokon keresztül az egyik legjelentősebb büntetési nem volt. Az államalapítástól a Csemegi-kódex hatálybalépéséig (1880. szeptember 1-jéig) tartó időszak büntetőjogának egyik legfontosabb vonása a szokásjog kiemelkedő szerepe volt, míg az írott törvényi jognak csupán másodlagos jelentősége volt. Ez a halálbüntetés szempontjából is lényeges, hiszen a jog területenként akár jelentősen is eltérő lehetett, egy-egy jogi norma csupán partikulárisan érvényesült. Tovább rontott a helyzeten, hogy a büntetőjog berkein belül is mind több privilégium jelent meg, így a földesurak akár maguk is alkothattak jogi normákat a nem szabályozott kérdésekben, illetve bíraskodhattak. Ezt nevezték pallosjognak. Ezen kívül személyi-státuszbeli különbségek is kialakultak (például a jobbágyok és a városi polgárok között), ami nyílt jogegyenlőtlenséghez, és ezáltal jogbizonytalansághoz vezetett. A halálbüntetést hazánkban is sok esetben rendes büntetésként alkalmazták, nem véletlen tehát az, hogy Magyarország történelme során a legtöbb halálos ítéletet vagyon elleni bűntettek miatt szabták ki.¹⁹

2.2. Szemere Bertalan javaslata

Magyarországon Szemere Bertalan az elsők között tűzte zászlajára a halálbüntetés eltörlésének gondolatát, és az ezzel kapcsolatos érveit az 1841-ben kiadott, A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről című művében foglalta össze. A mű a Magyar Tudományos Akadémia pályázatára készült, amit Szemere meg is nyert, mégis olybá tűnik, hogy süket fülekre lelt, hiszen a halálbüntetés még másfél évszázadon át a magyar

jogrendszer része maradt. Természetesen ehhez Szemerének vajmi kevés köze volt, az okok sokkal inkább abban keresendők, hogy a magyar történelem ezen szakaszában viharos évtizedek követték egymást. Forradalmak, háborúk, diktatúrák – a nemzetközi kitekintésben láthattuk, hogy a felsorolt események csöppet sem kedveztek az abolícionizmus elterjedésében, és ez igaz volt Magyarország esetében is. Szemere érdemei azonban így is elvitathatatlanok, hiszen még százötven évvel később, a rendszerváltás környékén is gyakorta hivatkoztak megállapításaira azok, akik a halálbüntetés ellen érveltek. Éppen ezért érdemesnek látszik ehelyütt is néhány sarkalatos pontot kiemelni az érvei közül.

Abból kell kiindulni, hogy Szemere az emberi életre elidegeníthetetlen jogként tekintett. Így fogalmaz: „van e bűn mi emberi bírótól halált érdemel? Nincs, mert az élet elidegeníthetetlen jó, mit egyéb jó gyanánt büntetésképen elvenni nem szabad.”²⁰ A címoldalt követően Isten ötödik parancsát idézi, azaz, hogy „ne ölj.” Ez későbbi érvelésének központi magját is adja. Különös jelentősége van annak, hogy a parancs mindössze ebből a két szóból áll: nem tehető különbség tehát ölés és ölés között. Egyformán tilalomba ütközik egy rablógyilkos cselekménye és egy halálos ítélet, mert nem úgy szól a parancs, hogy „ne ölj, kivéve, ha azt törvény megengedi.” Egyetlen kivétel mégis lehetséges: ha valakit életveszélyesen megtámadnak, és védekezés közben oltja ki támadója életét (a szükségesség, arányosság megtartásával). Ilyenkor a támadó megsérti a parancsot, míg a sértettnek joga van az élethez, joga van megvédenie magát: ha ugyanis nem védekezne, úgy elismerné, hogy a támadónak joga van a megtámadott élete felett ítélni. A halálbüntetés viszont semmiképpen sem fogható fel védekezésként, sokkal inkább megtorlást jelent, így az sérti az említett parancsot.²¹

Szemere – Beccariához hasonlóan – vitatja a halálbüntetés visszatartó erejét: ha ugyanis az elkövető lélektanilag nem számol a következményekkel, akkor nincs az a büntetés, ami őt visszatarthatná. Ellenben, ha számol a következményekkel, akkor elegendő visszatartó erőt jelenthet az örök fogság is. A történelmi tények sem támasztják azt alá, hogy a kegyetlenebb büntetések képesek gátat szabni a bűnözésnek.²² A jelenséget Szemere egy igen frappáns mondattal foglalja össze: „soha nem történik akasztás Angliában, hogy a sokaság közt tolvajság ne követtessék el.”²³ Ugyancsak kiemeli a nyilvános kivégzések káros hatásait. Így fogalmaz: „a népet vaddá, vérengzővé teszi; benne meggyöngül a kímélet az életnek szentsége iránt; s a gyilkosság mind inkább elveszti borzasztóságát. S lassanként a lélek szinte kívánja az ily megrázó látványokat.”²⁴ „A kivégzés mint példa fölötté ártalmas, mert a népet szoktatja a vér’ tekintetéhez.”²⁵ A nyilvános kivégzések mellett olyan érveket szokás felsorakoztatni, mint az elrettentő hatás, a nép általi ellenőrizhetőség, vagy éppenséggel az, hogy nép imádkozhatott az elítélt lelki üdvéért. Elvben valóban méltányolandó érvek ezek, ám a gyakorlat azt mutatta, hogy sokkal inkább az élvezet, a szórakozás (ma úgy mondanánk, hogy a show) kedvéért jelentek meg tömegek egy-egy halálos ítélet végrehajtásán. Gyakran előfordult, hogy a kivégzés helyszínén belépőjegyeket árultak, tribünöket húztak fel, valamint az étel-italárusítás, a mulatozás, a verekedés sem volt szokatlan látvány.²⁶ Nem véletlen tehát, hogy mind Beccaria, mind pedig Szemere Bertalan felemelte szavát a nyilvános kivégzések ellen.

Azért sem jó a halálbüntetés, mert – Szemere szavaival élve – az nem „osztékony,” vagyis nincsenek fokozatai: valakinek az életét vagy elveszjük, vagy nem.²⁷ Nincs tehát középút. A szabadságvesztés azért tekinthető arányos büntetésnek, mert hozzáigazítható az eltérő súlyú cselekményekhez. Lehetőség van arra, hogy – a jogszabályok keretei között – a bíró megválassza annak időtartamát, illetve a végrehajtási fokozatok (fegyház, börtön, fogház) szerint is lehet differenciálni az egyes esetek között (sőt a hatályos Büntető Törvénykönyvünk az elzárást is lehetővé teszi). Így nem egyformán bűnhődik az, kinek gondatlansága egy ember halálát okozza, illetve az, ki szánt szándékkal, különös kegyetlenségből gyilkol. Hasonló természetű – s ez által „praktikus” – szankció egyébként a pénzbüntetés is, mert annak összege könnyedén az adott cselekmény súlyához szabható. Évszázadokkal ezelőtt a halálbüntetésen belül úgy teremtettek fokozatokat, hogy egyes kiemelt bűncselekmények esetén valamilyen minősített módját választották a kivégzésnek – például kerékbetörés, élve eltemetés. Ezek a nézetek azonban már Szemere idején is meghaladottá váltak.

Ugyancsak probléma, hogy a halálbüntetés nem javító jellegű, ellentétben a Szemere által javasolt javító fogsággal. A két büntetési nem közti különbséget velősen foglalja össze művében: míg a halálbüntetés „megöli a bűnöst s bünt egyszerre”, addig a javító fogság „a bűnt kiírja; a bűnöst megtartja.”²⁸ Végül pedig az sem elhanyagolható érv, hogy a halálbüntetés visszafordíthatatlan: ha valakit téves ítélet alapján végeztek ki, őt már az életbe visszahozni nem lehet.²⁹

A sors furcsa fintora, hogy 1851-ben magát Szemere Bertalant is halálra ítélték a forradalom idején betöltött tisztségei miatt, ám azt nem hajtották végre, mert már előtte emigrációba vonult.³⁰

2.3. A Csemegi-kódex rendelkezései

Az 1800-as évek közepétől a halálbüntetéssel kapcsolatos nézetek továbbra sem voltak egységesek: néhányan eltörölték volna, mások azonban továbbra is ragaszkodtak hozzá. Másfelől viszont mind egységesebb álláspont bontakozott ki abban, hogy a magyar büntetőjog kodifikátlanságából eredő jogbizonytalanságot fel kell számolni. A nyugati országok kodifikációs példáját is figyelembe véve egyre fokozottabb igény merült fel egy egységes büntetőjogi kódex kidolgozására.

Javaslatok már a század első felében is készültek, ám ezek egyike sem lépett hatályba. Témánk szempontjából külön kiemelés érdemel az 1843. évi büntetőjogi javaslat, amely nagyban alapozott Szemere tanaira.³¹ A tervezet igazán haladó szellemiségét képviselt, hiszen a halálbüntetéssel egyáltalán nem számolt. De mint említettem, törvényerőre ez sem emelkedett.³²

Hazánk első büntető törvénykönyve, az 1878. évi V. törvénycikk Csemegi Károly nevéhez fűződik, és 1880-ban lépett hatályba. A kódex – az 1843. évi javaslattal ellentétben – tartalmazta a halálbüntetést, ugyanakkor elmondható, hogy annak alkalmazását meglehetősen szűkre szabta: mindössze két deliktum esetén rendelte el a törvény különös része. Halállal volt büntetendő a felségsértés azon esete, ha az elkövető a királyt meggyilkolta, szándékosan megölte, vagy ezeket megkísérelte.³³ Ugyancsak a legsúlyosabb büntetéssel rendelte büntetni az emberölést, ha azt előre megfontolt

szándékból követték el.³⁴ Fontos azonban kiemelni, hogy az általános részi szabályok lehetőséget biztosítottak a halálos ítélet elkerülésére. A bírák az enyhítő körülmények figyelembe vételével a halálbüntetést életfogytig tartó fegyházra, különös méltánylást érdemlő esetben pedig akár tizenöt évi fegyházra is változtathatták.³⁵ A halálraítelt végső mentsvára pedig a királyi kegyelem lehetett, amely a jogerős büntetés végrehajtását kizárta.³⁶

A Csemegi-kódex úgy rendelkezett, hogy a halálbüntetést kötél által, zárt helyen kell végrehajtani.³⁷ Ezzel végérvényesen lezártnak tekintette azt a korszakot, amikor egy ember kivégzése népünnepély lehetett. A kötél általi kivégzés pedig a halálbüntetés magyarországi történetének végéig bevett mód maradt, bár a katonai büntetőjog és a későbbi végrehajtási szabályok az agyonlövést is megemlíti, ez mégsem volt jellemző.

A bírácoknak nagyfokú mozgásteret biztosító szabályoknak köszönhetően csökkent a halálbüntetést kiszabó ítéletek száma, sőt 1895 és 1900 között egyetlen kivégzésre sem került sor.³⁸

Csemegiről nem lehet kijelenteni, hogy a halálbüntetés pártján állt, ugyanakkor nem is igazán foglalt állást. Indokolásában a nyugati-európai államok példájára hivatkozik: többségükben nem került eltörlésre a halálbüntetés, vagy éppenséggel arra is akadt példa, hogy az eltörlést követően mégis vissza kellett azt állítani. Így – figyelembe véve a közbiztonság akkori állapotát – Magyarország számára sem volt tanácsos a járt utat a járatlanért elhagyni. Csemegi kiemeli ugyanakkor, hogy a javaslatban a lehető legszűkebbre igyekezett szabni azon bűncselekmények körét, amelyekre nézve e „kivételes és borzalmas büntetést” megtartotta.³⁹

2.4. A háborús évek

Noha a Csemegi-kódex témánkat érintő rendelkezései sokáig nem módosultak, mégis alapvető változások következtek be az I. világháború alatt és az azt megelőző időszakban. Egyre több olyan jogszabály jelent meg, amelyek büntetőjogi rendelkezéseket is tartalmaztak, és újabb bűncselekményekre nézve tették lehetővé a halálbüntetés alkalmazását, akár rendes, akár rendkívüli eljárás keretében.⁴⁰ Ezek a jogszabályok szétzilálták a Csemegi-kódex által felépített viszonylag egységes, átlátható rendszert, és értelemszerűen ismét nőtt a kivégzések száma. Az így létrejött tényállások igen sokfélék voltak, és átmeneti jellegük miatt nem is ismertetném ezeket, ugyanakkor közös vonásként elmondható, hogy a háborús helyzettel kapcsolatban olyan cselekményeket büntettek, amelyek az ország háborúban való helyzetére nézve veszélyesek voltak.

A Tanácsköztársaság idején a jogrendszerben bekövetkezett gyökeres változások mellett a halállal büntethető bűncselekmények köre is bővült. A Horthy-rendszer alatt visszatértek a Tanácsköztársaság előtti joghoz, ugyanakkor a kormányoknak lehetősége volt arra, hogy statáriumot hirdessenek ki. A húszas és a harmincas évek elején éltek is ezzel a lehetőséggel: egyes bűncselekmények esetén a rögtönítélő bíróságok halálbüntetést is kiszabhattak. 1939-től újabb jogszabályokkal bővítették a halálbüntetés alkalmazási körét.⁴¹ Ennek ellenére mégis csökkent a kivégzések száma, és csak 1939-től figyelhető meg emelkedés. Jellemzően évi egy-három halálbüntetést szabtak ki ebben az

időszakban, ugyanakkor több olyan esztendő is volt, amikor egyetlen halálos ítéletet sem hirdettek ki. Kivételt csupán az 1931. és 1932. év jelentett, akkor némiképp nőtt a kivégzések száma (évi öt fő).⁴²

2.5. A II. világháborút követő évek és az 1950. évi II. törvény

A Csemegi-kódex továbbra is hatályban maradt, jóllehet, azon számos módosítást hajtottak végre. A halálbüntetést érintő legfontosabb változások azonban ismét külön jogszabályokban jelentek meg, újabb s újabb deliktumokat létrehozva ezzel.

A halálbüntetés immáron nem csupán az élet elleni bűncselekmények szankciója volt, hanem politikai, gazdasági, vagy akár tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények esetén is alkalmazhatóvá vált. Külön kiemelendők a koncepciók percek, valamint az 1956-os forradalmat követő megtorlások.⁴³ Különböző speciális bíróságok jöttek létre (úgy mint népi-, uzsora-, rögtönítélő bíróságok, haditörvényszékek), amelyek jogosultak voltak akár halálbüntetést is kiszabni. Mindenekelőtt a háborús bűnösök – sok esetben halállal való – büntethetőségét lehetővé tevő jogszabályok készültek el, ám ezeket a háborús bűnöket kiterjesztően kell értelmezni. Egyrészt nem csupán a főbűnösökkel szemben léptek fel, hanem meghatározott feltételek fennállta esetén a nem vezető tisztséget betöltő személyekkel szemben is. Másrészt olyan kevésbé súlyos cselekményeket is halállal sújtott, mint például a háborús propaganda folytatását. Emellett a halálbüntetés megjelent a gazdasági bűncselekmények körében is, elsősorban az árdrágításhoz, illetve a „közellátást veszélyeztető” egyes cselekményekhez kapcsolódóan. Ezekon kívül a katonai büntetőjog is tartalmazott halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekményeket.⁴⁴

Ebben az időszakban jelentős változásokon ment keresztül az egész jogrendszer, ami mind inkább szükségessé tette a büntetőjog átalakítását is. Ennek első lépése volt az 1950. évi II. törvény (a továbbiakban: Btá.) elfogadása. Ez azonban nem jelentett egy teljesen új büntető törvénykönyvet, hiszen csak az általános rendelkezéseket tartalmazta, míg a különös részi szabályok továbbra is a Csemegi-kódex módosított változatában foglaltak helyet. A büntetési nemek között megtaláljuk a halálbüntetést is.⁴⁵ A törvényjavaslat miniszteri indokolása utal arra, hogy a halálbüntetés a szocializmus kiépítésével, illetve a „kulturális színvonal emelkedésével” a későbbiekben mellőzhetővé válik, ám egyelőre azt szükséges fenntartani.

A II. világháború után a halálbüntetések száma jelentősen emelkedett, bár pontos adatok nem állnak rendelkezésre. Az 1956-os forradalom után szintén jelentős megtorlás következett. Az ötvenes években többnyire tizenöt feletti volt a halálos ítéletek száma, de 1957-ben már hatvanra emelkedett. Az ezt követő évekre nincs pontos adat, de több százra tehető a kivégzettek száma.⁴⁶

2.6. Az 1961. évi V. törvény rendelkezései

Az 1961. évi büntető törvénykönyvvel ismét egyetlen kódexbe került az általános és a különös rész, valamint hatályukat veszítették azok a további jogszabályok, amelyek bűncselekményeket állapítottak meg. Büntetést kiszabni tehát már csak az 1961. évi V. törvény alapján lehetett. A büntetések között pedig továbbra is megtaláljuk a halálbüntetést,⁴⁷ melynek indokai kísértetiesen emlékeztetnek a Btá. indokolásában

olvasottakkal. A halálbüntetést csak azzal szemben lehetett alkalmazni, aki a büntett elkövetésekor a huszadik életévét betöltötte.⁴⁸ A legsúlyosabb büntetés kiszabására akkor kerülhetett sor, ha a büntetés célja más büntetéssel nem volt elérhető.⁴⁹ Ez a szabály, valamint az, hogy a különös részben, az egyes tényállásoknál, a halálbüntetés vagylagos büntetesként szerepelt a szabadságvesztés mellett, biztosította a mérlegelési lehetőséget a bíró számára. Emellett lehetőség volt kegyelemre is: a kiszabott halálbüntetést húsz évig terjedő szabadságvesztésre lehetett változtatni.⁵⁰

A halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények között voltak:

- egyes állam elleni bűntettek (összeesküvés; lázadás; kártevés; rombolás; merénylet; hazaárulás; az ellenség támogatása; kémkedés; más szocialista állam ellen elkövetett állam elleni bűntettek),
- egyes emberiség elleni bűntettek (népirtás; háborús kegyetlenkedés),
- egyes társadalmi tulajdon elleni bűntettek (társadalmi tulajdont károsító lopás, sikkasztás, csalás és hűtlen kezelés; rablás),
- az emberölés,
- a közveszélyokozás,
- a börtönzendülés, valamint
- egyes katonai bűntettek.

Fontos azonban kiemelni, hogy a fentebb felsorolt bűncselekmények nem minden alakzata volt büntethető halállal: a legsúlyosabb büntetést általában csak valamilyen minősítő körülmény fennállásakor, vagy súlyosabb alakzat megvalósításakor lehetett kiszabni.

A későbbi módosítások közül ki kell emelni az 1971. évi 28. törvényerejű rendelettel végrehajtott változtatásokat, ez ugyanis szűkítette a halálbüntetés kereteit. Kikerültek a halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmények közül a társadalmi tulajdont sértő tényállások, valamint ezzel összefüggésben a közveszélyokozás. A légi jármű jogellenes hatalomba kerítése elnevezésű bűncselekmény minősített esete viszont felkerült a halállal is büntethető tényállások közé.

A szűkítést az tette lehetővé, hogy újból bevezetésre került az életfogytig tartó szabadságvesztés, ami a halálbüntetés alternatíváját jelentette. Az 1971. évi novella miniszteri indokolása szerint az életfogytig tartó szabadságvesztés esetén van remény az elítélt megjavítására, míg a halálbüntetést akkor kell alkalmazni, amikor erre nincs remény.⁵¹

Az időszakról elmondható, hogy csökkent a halálos ítéletek gyakorisága, általában évi tíz fő alatt maradt a kivégzettek száma.⁵²

2.7. Az 1978. évi IV. törvény rendelkezései

A halálbüntetés témakörét érintő rendelkezéseket áttekintve azt mondhatjuk, hogy a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény alapkonceptiója nagyban hasonlít az 1961. évi büntető kódexhez. A legsúlyosabb büntetés továbbra is a halálbüntetés,⁵³ de azt – hasonlóan a korábbi büntető törvénykönyvhöz – csak kivételesen lehetett alkalmazni, azaz ha másképp nem volt biztosítható a társadalom védelme.⁵⁴ A bűncselekmény elkövetésekor huszadik életévüket be nem töltötték esetén úgyszintén megtiltotta a halálos ítélet kiszabását.⁵⁵ Kegyelemre továbbra is lehetőség volt.

Az 1978. évi Btk. szabályai szerint az alábbi deliktumok egyes eseteiben volt alkalmazható a halálbüntetés:

- egyes állam elleni bűncselekmények (a tényállások köre az 1961. évi Btk.-hoz képest változatlan),
- egyes emberiség elleni bűncselekmények (népirtás; polgári lakosság elleni erőszak; bűnös hadviselés, hadikövet elleni erőszak),
- az emberölés,
- a terrorcselekmény,
- a légi jármű hatalomba kerítése, valamint
- egyes katonai bűncselekmények.

Az 1970-es évek végétől a rendszerváltásig terjedő időszakban tovább csökkent a halálos ítéletek száma, átlagosan két-három kivégzést hajtottak végre évente.⁵⁶

Az abolíció első csírái tehát már az 1971. évi Btk. módosítással megjelentek, ám az igazi fordulópont a rendszerváltás hajnalán következett be. 1989-ben ugyanis megalakult a Halálbüntetést Ellenzők Ligája, amelynek elnöke Horváth Tibor lett. A Liga fő célja az volt, hogy az akkoriban többnyire halálbüntetés-párti közvéleménnyel megismertesse a halálbüntetés ellen felhozható érveket, illetve, hogy a politikát rávegye az abolíció melletti állásfoglalásra. A politikusok azonban ódzkodtak ilyen döntéseket meghozni, pont az előbb említett közvélekedés miatt: nem szerettek volna népszerűség-csökkenést elszenvedni. Értelemszerűen ez nem vonatkozott a politikai természetű bűncselekményekre, így az utolsó rendszerváltás előtti Országgyűlés még módosította az 1978. évi Btk-t.⁵⁷ A rövidke 1989. évi XVI. törvény 1. §-a kimondta, hogy az állam elleni bűncselekmények esetén kiszabható büntetés halálbüntetésről tíz évtől tizenöt évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztésre módosul.

A köztörvényes bűncselekmények esetén az Országgyűlés továbbra sem törölte el a halálbüntetést, ezért a Halálbüntetést Ellenzők Ligája az újonnan felállított Alkotmánybírósághoz fordult. Horváth Tibor arra hivatkozott a beadványában, hogy a halálbüntetés sérti az élethez és emberi méltósághoz való jogot, amelyet immáron az alkotmány is garantál, vagyis a halálbüntetés alkotmányellenes. Mindez azonban már átvezet minket a rendszerváltáson, így erre a következő fejezetben térek ki.

3. Az út vége: a halálbüntetés eltörlése hazánkban

Magyarországon 1990 óta nincs halálbüntetés, vagyis joggal mondhatjuk, hogy a jogintézmény eltörlése is immáron csak a jogtörténetünk egy darabkája. Ugyanakkor a halálbüntetés eltörlése is kalandos utat járt be hazánkban, ezért érdemes kitérni a megszüntetés körülményeire is. Az Országgyűlés, mint bármely más esetben, ezúttal is könnyedén módosíthatta volna a hatályos büntető kódexet, amivel kinyirbálhatta volna a halálbüntetést a jogrendszerünkben. De nem tette. Helyette az Alkotmánybíróság mondta ki a legsúlyosabb büntetés alkotmányellenességét, s ezzel lezárva egy fejezetet a büntetések történetében. Persze ehhez kellett még egy rendszerváltás, és vele együtt egy átfogó alkotmány-módosítás is. Éppen ezért a halálbüntetés megszüntetésének története kicsit túl is mutat a büntetőjogon: itt fontos alkotmányjogi kérdések kerültek terítékre.

3.1. Szakértői vélemények

Az Alkotmánybíróság annak érdekében, hogy minél megfontoltabb döntést hozhasson a halálbüntetés alkotmányosságának vizsgálata során, szakértőket kért fel a téma véleményezésére.

Földvári József a kérdést kettébontotta: a halálbüntetés létjogosultsága mellett vagy ellen fel lehet hozni büntetőjogi érveket, ám végső soron nem ezek az érvek lesznek perdöntőek, hanem az, hogy a halálbüntetés egyáltalán összeegyeztethető-e az alkotmánnyal. Büntetőjogi szemszögből úgy gondolta Földvári, hogy a halálbüntetés sem a speciális, sem a generális prevenció szempontjából nem indokolt: szükségtelen az elkövető megsemmisítése, mert az életfogytig tartó szabadságvesztéssel ugyanezek a célok elérhetőek (a generális prevenció pedig nem is igazán mérhető). A halálbüntetés ugyanakkor a társadalmi felháborodás lecsillapítására alkalmas lehet, kérdés azonban, hogy ez mennyire fontos érv. Végső soron pedig Földvári szerint a halálbüntetés fenntartása vagy eltörlése inkább erkölcsi-politikai kérdés, mintsem büntetőjogi.⁵⁸

Korinek László a kriminálstatisztika szempontjából vizsgálta meg a kérdést: van-e a halálbüntetésnek elrettentő hatása? Szakértői véleményének elején kitért arra, hogy nehéz egyértelmű választ adni a kérdésre, mert a legtöbb esetben a halálbüntetés eltörlése alapvető társadalmi változásokkal jár együtt, ami kihatással van a bűnözés alakulására is, így a kriminálstatisztika torz képet adhat vissza.⁵⁹ Megjegyzem, hogy ez igaz a magyar változásokra is: ha össze akarnánk vetni a halálbüntetés eltörlése előtti és utána emberölések számát Magyarországon, akkor máris adódna a probléma: ez pont egybeesik a rendszerváltozással. Ez sok olyan társadalmi változással járt, ami egyben a bűnözés gyakoriságára is kihatással volt. Sokan elvesztették a munkájukat, a nagy szocialista üzemek sorra zártak be, ami a nagy iparvárosok (például Ózd, Salgótarján) lecsúszásához vezetett. Sokan csalódtak a rendszerváltásban, és máig nosztalgiával tekintenek vissza a Kádár-rendszerre. Ilyen szempontból fontos lehet a szabadabb világ is, a határok megnyitása, ezzel pedig a határokon átívelő bűnözés megjelenése, és még sorolhatnánk.

Visszatérve Korinek szakértői véleményéhez, több állam statisztikai adatainak részletes elemzése utána arra a következtetésre jutott, hogy a halálbüntetés eltörlésének hatására egyetlen országban sem következett be ugrásszerű emelkedés a bűnesetek számában, ezért a halálbüntetés a bűnözés visszaszorítására nem alkalmas, így az nem is szükséges.

Napjaink tudományos kutatásai (például Nagy Ferenc, Tóth Mihály) szintén kiemelik, hogy a halálbüntetés eltörlése nem növeli a bűncselekmények számát, míg annak visszaállítása nem eredményezte a bűnözés csökkenését.⁶⁰

Sajó András szintén a halálbüntetés ellen érvel. Szerinte a halálbüntetés önkényes, például a kegyelmi eljárás miatt, továbbá mert nem egyértelmű a törvény akkor, amikor kivételes esetekben rendeli alkalmazni a halálbüntetést, vagy éppenséggel ítéletkiszabásra sor kerülhet politikai okokból is. További probléma a halálbüntetéssel, hogy az kegyetlen. Alkotmányjogi szempontból sérti az emberi méltósághoz való jogot, így az Sajó szerint alkotmányellenes. Végül azt is kiemeli, hogy a halálbüntetés nem egyeztethető össze a jogállami büntetési célokkal sem, mivel ezeket a lehető legkisebb jogsérelemmel kell megvalósítani.⁶¹

Az Alkotmánybíróság a szakértők mellett megkereste az igazságügyi minisztert, aki állásfoglalásában alkotmányellenesnek találta a halálbüntetést. Meghallgatta továbbá Solt Pált, a Legfelsőbb Bíróság elnökét, valamint Györgyi Kálmán legfőbb ügyészt is. Mindketten a halálbüntetés eltörlése mellett foglaltak állást. Györgyi Kálmán hozzátette, hogy szerinte e döntést a Parlamentnek kellett volna meghoznia, de mivel az Alkotmánybíróságnak el kell járnia, így nem lehet a törvényalkotók lépésére várni. Hasonlóan vélekedett Schmidt Péter alkotmánybíró is, aki az ezzel kapcsolatos észrevételeit a 23/1990. (X. 31.) AB határozathoz kapcsolódó különvéleményében fogalmazta meg.

Valószínűleg ünnepélyesebb lett volna, ha maga az Országgyűlés mondja ki a halálbüntetés eltörlését, valahogy hozzátartozott volna a régi rendszerrel való szakításhoz, ugyanakkor nem biztos, hogy teljes konszenzus alakult volna ki a kérdésben. Ez később pedig akár politikai csatározásokhoz, a halálbüntetés mellett és ellen való kampányoláshoz is vezethetett volna. Az Alkotmánybíróság általi megsemmisítéssel viszont a kérdés felülemelkedett a politikán: egyik oldalt sem lehetett a halálbüntetés eltörlésével vádolni és fordítva: egyik oldal sem veregethette a mellét a halálbüntetés eltörléséért vállalt erőfeszítésekért. Így összességében úgy gondolom, hogy a leghelyesebb út az volt, ahogyan a halálbüntetés eltörlése ténylegesen lezajlott.

3.2. A 23/1990. (X. 31.) AB határozat

Az Alkotmánybíróság a 23/1990. (X. 31.) AB határozatával szüntette meg a halálbüntetést. Döntésével nem csupán az 1978. évi Btk. vonatkozó rendelkezéseit semmisítette meg, hanem egyes büntetőeljárás és büntetés-végrehajtási szabályok alkotmányba ütközését is megállapította. A határozat a Magyar Közlönyben történő közzététel napján, azaz 1990. október 31-én lépett hatályba: ettől kezdve nem lehetett halálos ítéletet kiszabni, valamint a jogerős, ám végre nem hajtott halálbüntetést kiszabó határozatok felülvizsgálatát is elrendelte.

Mindenekelőtt, röviden ismertetni kell az akkor hatályos alkotmányunk, az 1949. évi XX. törvény (a továbbiakban: Alkotmány) vonatkozó rendelkezéseit. Az Alkotmány kimondta, hogy a Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani.⁶² Ennek tiszteletben tartása és védelme az állam kötelessége.⁶³ Fontos rendelkezéseket

tartalmazott a következő bekezdés is: a Magyar Köztársaságban az alapvető jogokra és kötelességekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg, alapvető jog lényeges tartalmát azonban nem korlátozhatja.⁶⁴

A halálbüntetést összevetve a fenti rendelkezésekkel, a következő kérdések adódtak. Önkényesen senkit sem lehet megfosztani az élethez és emberi méltósághoz való jogtól. Abból, hogy az „önkényesen” szócska bekerült az Alkotmány szövegébe, következik, hogy bizonyos esetben mégis lehetőség van ezen emberi jogoktól való megfosztásra: akkor, ha az nem önkényesen történik. Feltehetjük a kérdést: önkényes-e az, ha a büntetőjogban szankcióként halálbüntetést alkalmazunk? Ezzel kapcsolatban érdemes visszautalni Sajó András szakértői véleményére, aki számos érvet hozott fel a halálbüntetés önkényességének igazolására. Ugyanakkor az Alkotmány 8. § (2) bekezdése pedig előírta, hogy az alapjogok korlátozása azok lényegi tartalmát nem érintheti. Az élethez és emberi méltósághoz való jognak a lényegi tartalma pedig mi más lehetne, mint az ember élete.

Az Alkotmánybíróság azt állapította meg, hogy a halálbüntetés az élethez és emberi méltósághoz való jog lényeges tartalma korlátozásának tilalmába ütközik, így az alkotmányellenes. Kifejtette, hogy az élethez és emberi méltósághoz való jog, mint abszolút jog, korlátot jelent az állam büntetőhatalmával szemben. Emellett azonban rámutatott arra is, hogy az Alkotmány 54. § (1) bekezdése és a 8. § (2) bekezdése – ahogyan az a fenti kérdésekből is sejthető – nem áll összhangban, hiszen míg az előbbi jogszabályhely engedné bizonyos esetekben az élettől és emberi méltóságtól való megfosztást (ha az nem önkényesen történik), addig az utóbbi jogszabályhely (és az AB döntése szintúgy) arra utal, hogy e jog alapvető tartalma semmilyen körülmények között nem vonható el.

Lábady Tamás és Tersztyánszky Ödön alkotmánybírák párhuzamos véleménye az önkényesség kérdését is boncolgatja. A vélemény kiemeli, hogy az élet és emberi méltóság minden más jogot megelőz (az összes többi jog forrása), ami a jog által is sérthetetlen és elidegeníthetetlen. Ennél fogva a halálbüntetés önkényes, vagyis alkotmányellenes. A megfosztás akkor lehet „nem önkényes”, ha ugyanolyan értékrendek ütköznek össze – azaz más ember léte és méltósága (például jogos védelem esetén). E kérdést Sólyom László alkotmánybíró is körüljárta párhuzamos véleményében. Sólyom szerint, mivel az emberi élet az élethez és emberi méltósághoz való jog lényeges tartalma, így az állam nem rendelkezhetik felette. Ebből következően e jogtól való megfosztás fogalmilag önkényes.

Szabó András párhuzamos véleményében a szakértői vélemények kapcsán megjegyezte, hogy „nem a büntetés hatásossága, célbeteljesítő alkalmassága és egyöntetűsége a büntetésalkalmazás alapja, hanem az az elv, hogy bűn büntetlenül nem maradhat, illetve, hogy a bűn büntetést érdemel. Ha pedig ezek az érvek nem kérdőjelezik meg a büntetőjogi büntetést általában, nem kérdőjelezik meg a halálbüntetés létjogosultságát sem.”⁶⁵ Éppen ezért a halálbüntetés sorsát csak az határozhatja meg, hogy az Alkotmány miképpen szabályozza az élethez való jogot. Lényegtelen, hogy a halálbüntetés elrettentő hatású-e, vagy összeegyeztethető-e a büntetési célokkal. Az állami büntetőhatalom azonban nem korlátlan, a halálbüntetés pedig túlterjeszkedik ezen a korláton. Arra is rámutatott Szabó András, hogy „a büntetőjog társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen.”⁶⁶ A büntetőjogban már nem reparáló, helyreállító szankciókról

beszélhetünk, hanem megtorlásról, ami a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartására irányul. Egy jogállamban a legfontosabb követelmény az arányos büntetés elve, mert csak az ilyen büntetés egyeztethető össze a jogegyenlőség eszméjével.

A magyar büntetőjog tehát 1990 óta nem tartalmazza a halálbüntetést. Az utolsó kivégzés Magyarországon azonban kicsit korábban, 1988 júliusában történt. Ezekben az években a felbomló szocialista blokk legtöbb államában szintén eltörölték a halálbüntetést. A megszüntetés eltérő módokon történt, több ország például alkotmányba is foglalta a halálbüntetés tilalmát (például: Horvátország, Szlovénia, Románia, Szlovákia)⁶⁷ Magyarországon ez nem történt meg.

Bár időről időre lehet hallani olyan hangokat, amelyek a halálbüntetés visszaállításának gondolatával kacérkodnak, valójában ennek reális esélye sosem állt fenn. E tekintetben ki kell emelni, hogy korábbi alkotmányunk már nem hatályos, ám Magyarország Alaptörvénye (a továbbiakban: Alaptörvény) hasonlóan szabályozza az élethez és emberi méltósághoz való jogot. A II. cikk szerint az emberi méltóság sérthetetlen, és minden embert megillet az élethez és az emberi méltósághoz való jog. Az alapvető jogok korlátozásának kereteit szintén meghatározza: alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.⁶⁸ Ezen szabályok mentén tehát ugyanúgy megáll(na) az, hogy a halálbüntetés alkotmányellenes (mai szóhasználattal: alaptörvény-ellenes). A halálbüntetés esetleges visszaállításának másik fontos korlátját a nemzetközi egyezmények képezik.

3.3. Nemzetközi egyezmények

A halálbüntetés alkalmazása nem csak a belső jog részét képező alkotmánnyal lehet összeegyeztethetetlen, hanem nemzetközi egyezmények is korlátozhatják, illetve tilthatják azt. A következőkben a Magyarország által ratifikált nemzetközi egyezményeket veszem sorra.

Először a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányáról kell szót ejteni,⁶⁹ mely kimondja, hogy minden embernek vele született joga van az élethez, amitől nem lehet önkényesen megfosztani (6. cikk 1. pont). Ez ismerősen csenghet az Alkotmány fentebb idézett soraiból. Emellett foglalkozik a halálbüntetés kérdésével is: ahol még nem törölték el a halálbüntetést, ott is csak a legsúlyosabb bűncselekmények esetén lehet alkalmazni. Kimondja, hogy minden halálraítéltnak joga van kegyelemért folyamodni, továbbá nem lehet 18 éven aluliakat, illetve terhes nőket ezzel a büntetéssel sújtani (6. cikk 2-5. pontok). Az Egyezségokmány tehát még nem tiltotta a halálbüntetés alkalmazását, csupán korlátozta azt.

A későbbiekben elfogadásra került az Egyezségokmányhoz fűzött Második Fakultatív Jegyzőkönyv⁷⁰ is, amely már az abolíció útjára lépett. A jegyzőkönyv kimondja, hogy a részes államok joghatósága alá tartozó személyeken nem szabad halálbüntetést végrehajtani, továbbá, hogy minden szükséges lépést megtesznek a halálbüntetés eltörlésére (1. cikk). Ez alól azonban a következő cikk kivételt enged: a részes állam a

megerősítéskor vagy csatlakozáskor tehet olyan fenntartást, amely a halálbüntetés alkalmazását háború idején, a háború alatt elkövetett súlyos katonai bűncselekmények esetén lehetővé teszi (2. cikk). Hazánk nem tett ilyen fenntartást.

Az Európai Emberi Jogi Egyezményhez (Római Egyezményhez) szintén kapcsolódnak a téma szempontjából fontos kiegészítő jegyzőkönyvek.⁷¹ A Hatodik kiegészítő jegyzőkönyv⁷² kifejezetten a halálbüntetés eltörlését kívánja meg a jegyzőkönyvet aláíró államoktól (1. cikk), azonban háború idején vagy háború közvetlen veszélye idején az állam törvényhozása rendelkezhet halálbüntetésről (2. cikk).

A Tizenharmadik jegyzőkönyv⁷³ már a halálbüntetés minden körülmények között történő eltörlését követeli meg az aláíró államoktól. Senkit sem lehet halálra ítélni, és ez alól kivételt sem enged a jegyzőkönyv (1. és 2. cikk).

A fentiekből kitűnik, hogy a halálbüntetés napjainkban nem csupán az Alaptörvénnyel lenne ellentétes, hanem egy sor nemzetközi egyezményvel is, amelyet hazánk a halálbüntetés eltörlését követően ratifikált. S ez még nem minden, hiszen az Európai Unió tagságunkból is adódnak kötelezettségeink. E körben a Lisszaboni Szerződés hozott változásokat, amely jogi kötőerővel ruházta fel az Európai Unió Alapjogi Chartáját.⁷⁴ A Charta 2. cikke kimondja, hogy minden embernek joga van az élethez, és senkit sem lehet halálra ítélni vagy kivégezni.

Összegezvén az elmondottakat kijelenthető, hogy Magyarországon nincs jogi lehetőség a halálbüntetés visszaállítására.

4. Összegzés

Noha hazánkban is időről időre fellángolnak még a halálbüntetés visszaállításának szükségességét hangoztató álláspontok, ennek lehetőségével azonban – a fentebb kifejtettek szerint – még elvi szintem sem érdemes foglalkozni. El kell fogadni, hogy ezen elaggottá vált büntetési nemnek már nincs helye hazánkban, s bár nem lehet tudni, hogy a jövő mit tartogat, nehéz elképzelni olyan helyzetet, hogy a halálbüntetés visszaállítására ténylegesen szükség legyen. Hogy miért érdemes mégis foglalkozni a témával? Azért, mert napjainkban is számtalan ország alkalmazza a halálbüntetést, sőt például Törökország esetében komolyan felmerült a visszaállítás lehetősége. A halálbüntetés vizsgálata tehát nem csupán jogtörténeti jelentőségű, hanem egy letűnt kor lenyomatát tárja elénk, annak minden hibáival és tanulságaival együtt. Elődeink bejárták már ezt az utat, és ha okosan révedünk el a múltunkban, akkor egy sor olyan megállapítást vonhatunk le belőle, amely napjaink életét, jogát is meghatározza, és ezáltal a korábbi hibák elkerülhetővé válnak.

¹ Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi története*, Századvég Kiadó, Budapest, 2010, 15-19.

² Rácz Lajos: Mezopotámia államai és joguk, in: Kisteleki Károly – Lövétei István – Nagyné Szegvári Katalin – Rácz Lajos – Schweitzer Gábor – Tóth Ádám: *Egyetemes állam- és jogtörténet – Ókor – feudális kor*, HVG-Orac, Budapest, 1998, 46.

3 *Hammurabi törvényei*, ford. Kmoskó Mihály, Erdélyi Múzeum Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztály, Kolozsvár, 1911, 31.

4 Uo., 45.

5 Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés az ókori Keleten, *Jogelméleti Szemle*, 2006/3.
<http://jesz.ajk.elte.hu/tothj27.html>

6 Tóth J. Zoltán: A halálbüntetés szabályozása a középkorban, különös tekintettel a Német-Római Birodalomra, *Jogtörténeti Szemle*, 2006/4, 68-71.

7 Nagy Ferenc: *A magyar büntetőjog általános része*, HVG-Orac, Budapest, 2010, 317.

8 Morus Tamás: *Utopia*, ford. Geréb László, Officina Könyvtár, Budapest, 1941, 22.

9 Más fordításokban „A bűnökről és büntetésekről” cím is előfordul.

10 Beccaria, Cesare: *A bűnökről és a büntetésekről*, ford. Madarász Imre, Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998, 42.

11 Így fogalmaz: „Ugyan ki az, aki más emberekre akarta volna átruházni azt a jogot, hogy őt megölhessék? Hogyan lehetséges, hogy mindenki magánszabadsága legkisebb részének feláldozásában benne foglaltatik azé is, amelyik a legnagyobbika minden jónak, vagyis az életé?” Uo., 43.

12 Uo., 43.

13 Uo., 43-44.

14 Uo., 46.

15 Tóth J. Zoltán: *A halálbüntetés filozófiája és kortárs jogelméleti kérdései*, Rejtjel Kiadó, Budapest, 2008, 104.

16 Nagy: *A magyar büntetőjog általános része*, 317.

17 Horváth Tibor (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, Miskolc, 1991, 25-26.

18 Tóth Mihály: A büntetőjogi jogkövetkezmények, in: Belovics Ervin – Gellér Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: *Büntetőjog I. Általános Rész. A 2012. évi C. törvény alapján*, HVG-Orac, Budapest, 2012, 393.

19 Tóth J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó anyagi jogi szabályok a feudalizmus Magyarországon, *Jogtörténeti Szemle*, 2007/4, 31-32., 40.

20 Szemere Bertalan: *A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről*, Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1841, 122.

21 Uo., 116-122.

22 Uo., 145-146.

23 A példa azért is igencsak szemléletes, mert Angliában hozták a legvéresebb törvényeket, még egészen csekély súlyú bűncselekményért is az életével fizetett az elkövető. Uo., 153.

24 Uo., 147.

25 Uo., 155.

26 Dülmen, Richard van: *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*, Századvég Kiadó – Hajnal István Kör, Budapest, 1990, 128.

27 Szemere: *A büntetésről s különösebben a halálbüntetésről*, 151.

28 Uo., 163.

29 Uo., 159.

30 <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC14240/14812.htm> (letöltés: 2018.03.01.)

31 Domokos Andrea – Cservák Csaba: A büntetőjogi és politikai felelősség keveredése, avagy a büntetőjogi felelősség diszfunkcionális alkotmányjogi felülbírázata, *Jogelméleti Szemle*, 2017/1, 44.

32 Nagy: *A magyar büntetőjog általános része*, 317.

33 1878. évi V. törvénycikk 126-128. §§

34 1878. évi V. törvénycikk 278. §

35 1878. évi V. törvénycikk 91-92. §§

36 1878. évi V. törvénycikk 117. §

37 1878. évi V. törvénycikk 21. §

38 Horváth Tibor: Az első magyar büntető törvénykönyv és kodifikátora: Csemegi Károly, in: Mezey Barna (szerk.): *A praxistól a kodifikációig. Csemegi Károly emlékére (1826-1899)*, Osiris, Budapest, 2001, 31.

39 Csemegi Károly: A büntetőjog általános tanai, in: *Csemegi Károly művei, II. kötet*, sajtó alá rendezte: Edvi Illés Károly és Gyomai Zsigmond, Franklin, Budapest, 1904, 58-66.

40 Tóth J.: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi története*, 253.

41 Tóth J.: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi története*, 259-276.

42 Horváth: *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*, 60.

43 Nagy: *A magyar büntetőjog általános része*, 318.

44 Tóth J. Zoltán: A halálbüntetésre vonatkozó magyarországi szabályozás a rendes és a rendkívüli büntetőjogban a II. világháborút követő években, valamint az államszocializmus első évtizedében, *Miskolci Jogi Szemle*, 2008/1, 88-99., 102. Néhány jellemző példa a

halálbüntetéssel sújtható bűncselekmények közül: közszükségleti cikkek engedély nélkül történő külföldre szállítása (meghatározott feltételek esetén); jogszabályon alapuló termelési kötelezettség megsértése; termék vagy termény beszolgáltatására vonatkozó, jogszabályon alapuló kötelezettség nem teljesítése; társadalmi tulajdon ellopása, elsikkasztása, jogtalanul elsajátítása, megrongálása stb. meghatározott feltételek fennállása esetén (például ismételt elkövetés vagy bűnszövetkezet).

45 Btá. 30. § 1. pont

46 Horváth: *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*, 41-43., 65.

47 1961. évi V. törvény 35. § (1) bekezdés 1. pont

48 1961. évi V. törvény 36. § (1) bekezdés

49 1961. évi V. törvény 64. § (2) bekezdés. A büntetés célja az 1961. évi V. törvény 34. §-a szerint: „a társadalom védelme érdekében a büntett miatt a törvényben meghatározott joghátrány alkalmazása, az elkövető megjavítása, továbbá a társadalom tagjainak visszatartása a bűnözéstől.”

50 1961. évi V. törvény 36. § (4) bekezdés

51 Györgyi Kálmán: *Büntetések és intézkedések*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984, 209.

52 Tóth: *A büntetőjogi jogkövetkezmények*, 394.

53 1978. évi IV. törvény 38. § (1) bekezdés 1. pont

54 1978. évi IV. törvény 84. §

55 1978. évi IV. törvény 39. § (1) bekezdés

56 Horváth: *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*, 65.

57 Tóth J.: *A halálbüntetés intézményének egyetemes és magyarországi története*, 313-314.

58 Földvári József szakértői véleménye, in: Horváth: *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*, 71-75.

59 Korinek László szakértői véleménye, Uo., 76-89.

60 Vö. Nagy: *A magyar büntetőjog általános része*, 320., továbbá Tóth: *A büntetőjogi jogkövetkezmények*, 397.

61 Sajó András szakértői véleménye, in: Horváth: *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*, 90-101.

62 Alkotmány 54. § (1) bekezdés

63 Alkotmány 8. § (1) bekezdés

64 Alkotmány 8. § (2) bekezdés

65 23/1990. (X. 31.) AB határozat, Szabó András alkotmánybíró párhuzamos véleménye

66 23/1990. (X. 31.) AB határozat, Szabó András alkotmánybíró párhuzamos véleménye

67 Nagy Ferenc: A büntetőjogi szankciórendszer reformja. Büntetések és intézkedések az új Büntető törvénykönyvben, *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2001/2, 4.

68 Alaptörvény I. cikk (3) bekezdés

69 Hazánk az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel hirdette ki.

70 Hazánk az 1995. évi II. törvénnyel hirdette ki.

71 Maga a Római Egyezmény ugyanis megengedi a halálbüntetés alkalmazását (vö. 2. cikk).

72 Hazánk az 1993. évi XXXI. törvénnyel hirdette ki.

73 Hazánk a 2004. évi III. törvénnyel hirdette ki.

74 Vö. Az Európai Unióról szóló szerződés 6. cikk (1) bekezdésével.

Bergendi-Rác Diána: Kitekintés a megvizsgálási kötelezettség és az árukifogásolás rendszerére a Bécsi Vételi Egyezményben és a Polgári Törvénykönyvben

kre-dit.hu/tanulmanyok/bergendi-racz-diana-kitekintes-a-megvizsgalasi-kotelezettseg-es-az-arukifogasolas-rendszerere-a-becsi-veteli-egyezményben-es-a-polgari-torvenykonyvben/

2018. május 16.

Mai felgyorsult világunkban a kereslet-kínálat határozza meg az emberek mindennapi életét. Ez nemcsak a fogyasztói minőségükre van hatással, hanem a tőlük „függő” nemzetközi kereskedelemben résztvevő felek szerződéses kapcsolatára is. A kereskedelem alapja egyrészt a szerződésszerű áru szolgáltatása, másrészt annak szerződésben meghatározott ellenértékének átadása.¹ A szolgáltatás, mint az áru átadása a vevő részére és a vevő általi ellenérték megfizetés, számos elemből tevődik össze. Az egyik legfontosabb mozzanata, amely egyben a vevő részéről kötelezettség is, a szolgáltatott áru megvizsgálása és szükség esetén annak kifogásolása. Jelen tanulmány célja, eltekintve a téma történeti részének kimerítő tárgyalásától a terjedelmi korlátokra tekintettel, hogy a Bécsi Vételi Egyezmény (továbbiakban: Egyezmény) és a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (továbbiakban: Ptk.) szabályrendszerén keresztül bemutassa, a teljesség igénye nélkül, a vevő fent ismertetett, alapvető kötelezettségét.

Kötelező vizsgálat

A Ptk. az áru megvizsgálásának kötelezettsége tekintetében következetes: a jogosult késedelem nélkül köteles meggyőződni arról, hogy a szolgáltatás minősége és mennyisége megfelelő-e. A dolog átvétele során nem kell vizsgálni azokat a tulajdonságokat, amelyeknek a minőségét tanúsítják, vagy amelyekre jótállás vonatkozik.

A szolgáltatás minőségének és mennyiségének megvizsgálásával járó költségek pedig a jogosultat terhelik.² Ebből egyértelműen megállapítható, hogy a szolgáltatás szerződés szerű teljesítése akkor válik ténylegesen szerződés szerűvé, ha annak ellenőrzését a másik fél, a jogosult (vevő) megtette és a megvizsgálás során a szolgáltatást, vagy az árut szerződés szerűnek találta.³ Tekintettel arra, hogy a szolgáltatás nyújtásának időpontjáig a kötelezettségek és költségek az eladó oldalán voltak, a szolgáltatás átvételétől kezdve a vevő oldalán lépnek fel. Ennek magyarázatát a Ptk. 6:1.§ (1) bekezdésében⁴ találjuk, amely egyértelműen rendezi, hogy kötelemként kell érteni „nemcsak a szolgáltatás teljesítésére vonatkozó kötelezettséget, hanem ugyanannak a szolgáltatásnak a követelésére irányuló jogosultságot is.”⁵ A Legfelsőbb Bíróság szintén erre a következtetésre jutott, amikor ítéletében kimondta, hogy szavatossági igény érvényesítésén alapuló jogviták elbírálásánál döntő jelentősége van a használhatóság, a rendeltetés szerű használatra való alkalmasság vizsgálatának.⁶

A megvizsgálási kötelezettség szabályozásáról az Egyezmény a 38. cikkében akként rendelkezik, hogy „a vevő a körülmények által lehetővé tett legrövidebb időn belül köteles az árut megvizsgálni vagy megvizsgáltatni. Ha a szerződés kiterjed az áru elfuvarozására is, a vizsgálat az árunak a rendeltetési helyre való megérkezését követő időpontra halasztható. Ha az úton levő árut a vevő átirányítja, vagy anélkül küldi tovább, hogy ténylegesen lehetősége volna annak megvizsgálására és a szerződéskötés időpontjában az eladó tudott vagy tudnia kellett az átirányítás, illetve továbbküldés lehetőségéről, a vizsgálat mindaddig elhalasztható, míg az áru új rendeltetési helyére megérkezik”. A megvizsgálási kötelezettség az Egyezményben is elsősorban a 35. cikke szerinti „nem megfelelőségekre” vonatkozik, ideértve a mennyiségi és minőségi hiányosságokat valamint az olyan szerződéses rendelkezéseket, amelyek eltérnek a hivatkozott cikkben foglaltaktól. A vevő vizsgálatának továbbá nemcsak az áruk minőségének, mennyiségének és jellemzőinek megfelelőségére kell kitérnie, hanem arra is, hogy az árukat a szerződésben előírt dokumentáció⁷ kísérelje.⁸

A hiba észlelésére vonatkozó idő és a jogosulti kötelezettség elmulasztása

Az Egyezmény hivatkozott 38. cikke szorosan kapcsolódik ahhoz az időponthoz, amikor a vevő az Egyezmény 39. cikke szerinti hibát felfedezte és ésszerű időn belül nem jelezte ezt eladó részére.⁹ Az Egyezmény szerinti megvizsgálási kötelezettség elmulasztásának emiatt rendkívül súlyos következményei vannak: a vevő elveszti azt a jogát, hogy az áru szerződésszerűségének hiányára hivatkozzék, ha erről az eladót a szerződésszerűség hiányának megjelölésével, ésszerű időn belül nem értesíti, azt követően, hogy a szerződésszerűség hiányát felfedezte, vagy azt fel kellett volna fedeznie.¹⁰ Az ésszerű határidő¹¹ meghatározása tekintetében az Egyezmény csak objektív határidőt állapít meg a vevő részére, amely az áru átadásától számított két év.¹² Szubjektív elemként értékelhető a Bíróság megállapítása egy 2004-es kábel és vezeték adásvétel és szállítási ügyében hozott megállapításával, miszerint: „[...] a vizsgálathoz szükséges időtartamot az áruk illetve az áru javasolt felhasználása, valamint magának a vevőnek és az általános

körülményeknek a vizsgálati helyszíne határozza meg. Ez tarthat néhány órát, vagy akár több hónapot is igénybe vehet, így a pusztán vizuális ellenőrzés és a szakértői személyzet alapos vizsgálata között változhat.”¹³

A magyar jogi terminológia szerint a jogosult a hiba felfedezése után késedelem nélkül köteles a hibát a kötelezettel közölni.¹⁴ A polgári jogi szabályozás elsősorban a kötelezettnek írja elő a szolgáltatás szerződésszerű teljesítését, és őt sújtja annak elmaradása miatti szankciókkal. A Ptk. szövege azonban nem határoz meg határidőt, hanem előírja a megvizsgálási kötelezettséget, amelyet késedelem nélkül kell megtenni. „Az ellenőrzést az adott helyzetben általában elvárható módon, a lehető leghamarabb kell elvégezni.”¹⁵ A dolog átvétele során tehát nem kell megvizsgálni azokat a tulajdonságokat, amelyeknek a minőségét tanúsítják, vagy amelyekre vonatkozik a jóállás.¹⁶ A megvizsgálási kötelezettségen enyhít a Ptk., amikor a jogosult a másik fél nyilatkozata alapján bízhat a szerződésszerű teljesítésben. Erre például szolgálhat, ha a minőséget tanúsítják, vagy kötelezett jóállást vállalt a szolgáltatásra.¹⁷

„A Ptk. a kötelelem teljesítésének helyét főszabályként a kötelezettnek a jogviszony keletkezéskori telephelye – székhelye (lakóhelye) – tartózkodási helye sorrend szerint állapítja meg. A Ptk. ugyanakkor kifejezetten utal az eltérés lehetőségére, hiszen maga a Ptk. is tartalmaz ettől eltérő szabályt, például a pénztartozás teljesítésének helye tekintetében [6:44. §]. Ezen felül bármely jogszabály, így különösen a kötelemet létrehozó vagy szabályozó külön jogszabály is tartalmazhat ettől eltérő rendelkezést (a külön jogszabállyal történő eltérés lehetőségére a Ptk. sehol nem utal, abból a megfontolásból, hogy a Ptk. a jogszabályi hierarchiában nem foglal el olyan kiemelt helyet, hogy meghatározhatná más jogszabály tartalmát). A kötelelem teljesítésének helyére vonatkozó szabály ezenfelül diszpozitív [Ptk. 6:1. § (1) bekezdés], vagyis akkor érvényesül, ha a teljesítés helye tekintetében a felek eltérően nem állapodnak meg. Bár a kötelelem nem feltétlenül a felek megállapodása folytán jön létre, de a nem szerződéses kötelemekek esetén sincs akadálya annak, hogy a jogviszony alanyai a teljesítés helye tekintetében – jogszabályon vagy hatósági határozaton alapuló kötelelem esetén nyilván a kötelelem keletkezését követően – a 6:37. § szabályaitól eltérően állapodjanak meg. A Ptk. – eltérően a régi Ptk.¹⁸ 278. §-ának (1) bekezdésétől – elsődlegesen nem a kötelezett székhelyét (lakóhelyét) tekinti a teljesítés helyének, hanem a kötelezett telephelyét. Ennek a változásnak a háttérében a kereskedelmi szemlélet húzódik meg: a hétköznapi kereskedelmi forgalomban, külön telephelyet fenntartó egyéni vállalkozó, illetve több telephellyel, esetleg országos hálózattal rendelkező gazdasági társaságok esetén a teljesítés jellemzően a telephelyen, és nem a kötelezett lakóhelyén, illetve székhelyén történik.”¹⁹

Az Egyezmény a megvizsgálási kötelezettség tekintetében úgy vélekedik, hogy a vevő a körülmények által a lehető legrövidebb időn belül köteles az árut megvizsgálni vagy megvizsgáltatni.²⁰ A megvizsgálásra általában a vevő a teljesítés helyén köteles a lehetővé tett legrövidebb időn belül. Ez gyakorlatilag annyi jelent, hogy a vizsgálatot azonnal el kell végezni, ezzel is kiküszöbölve a felek közötti kialakult viszony rossz irányba, bizonytalanságba történő elmozdítását. Az Egyezmény 38. és 39. cikkei kimondják, hogy ha a szerződés kiterjed az áru elfuvarozására is, a vizsgálat az árunak a rendeltetési helyre való megérkezését követő időpontra halasztható. A vevő elveszti azt a

jogát, hogy az áru szerződésszerűségének hiányára hivatkozzék, ha erről az eladót a szerződésszerűség hiányának megjelölésével, ésszerű időn belül nem értesíti, azt követően, hogy a szerződésszerűség hiányát felfedezte, vagy azt fel kellett volna fedeznie. A vevő minden esetben elveszti az áru szerződésszerűségének hiányára való hivatkozás jogát, ha legkésőbb az áru átadásától számított két éven belül a szerződésszerűség hiányát az eladóval nem közölte, hacsak ez a határidő nem ellentétes a szerződéses jótállás határidejével. A vevőnek tehát az ésszerű határidőn belüli igényérvényesítést kell szem előtt tartania. A fogyatékoság észlelését követően két év áll a vevő rendelkezésére, hogy eladó tudomására hozza azt. Itt lehetséges tehát pontosan elhatárolni, hogy meddig tart a dolog esetleges hibáiért az eladó felelőssége és honnan kezdődik a vevő kötelezettségvállalása.²¹ Az eladó nem hivatkozhat a 38. és 39. Cikk rendelkezéseire, ha a szerződésszerűség hiánya olyan tényekkel kapcsolatos, amelyeket ismert, vagy amelyek nem lehettek számára ismeretlenek, és amelyeket nem tárt fel a vevőnek.²²

Szemelvény a Kúria álláspontjából

A Ptk. álláspontja, hogy a szolgáltatásnak a teljesítés idején alkalmasnak kell lennie a rendeltetés szerinti célra.²³ A Kúria 1/2012. (IV.21.) PK véleményének²⁴ 1. pontjában kimondta, hogy „a kötelezett hibásan teljesít, ha a szolgáltatás nem felel meg a Ptk. 277. § (1) bekezdésében (hatályos Ptk. 6:34.§) meghatározott követelményeknek. Hibás a teljesítés akkor is, ha a szolgáltatás nem elégíti ki a rá vonatkozó konkrét minőségi előírásokban foglalt követelményeket, valamint, ha a kötelezett nem tesz eleget a szolgáltatáshoz kapcsolódó ún. járulékos kötelezettségeknek.” Az ehhez a ponthoz fűzött magyarázatában kifejti, hogy „a kötelezett a Ptk. 305. §-ának (1) bekezdése (hatályos Ptk. 6:157.§) szerint hibásan teljesít, ha a szolgáltatott dolog a teljesítés időpontjában nem felel meg a törvényes vagy a szerződésben meghatározott tulajdonságoknak. A felek ugyanis szerződésükben szabadon meghatározhatják a kötelezett által nyújtandó szolgáltatás minőségét, konkrét tulajdonságait. A szolgáltatásnak pedig elsősorban ezeknek a szerződéses minőségi követelményeknek kell megfelelnie²⁵.” A Kúria fenti véleményének 2. pontjában ezzel kapcsolatban kifejti, hogy „a jogosultat a szerződéskötéskor nem terheli megvizsgálási kötelezettség. Ha azonban a szolgáltatás – köznapi értelemben vett – fogyatékoságát, hibáját a szerződés megkötésekor a jogosult ténylegesen ismerte, vagy azt a szolgáltatás jellege, természete (pl. használt dolgok) vagy a szerződéskötés körülményei alapján számításba kellett vennie, fel kellett ismernie, a kötelezett hibás teljesítése nem állapítható meg. A kötelezett ezért bizonyíthatja, hogy a jogosultnak a megkötött szerződés tartalma alapján a teljesítéskor milyen minőségű, milyen tulajdonságokkal rendelkező szolgáltatásra kellett ésszerűen számítania.” Példaként szolgálhat az az eset, amelyben a Legfelsőbb Bíróság ítéletével kimondta, hogy „a kötelezett mentesül a hibás teljesítés valamennyi következménye alól, ha bizonyítja, hogy a jogosult a hibát a szerződéskötés időpontjában ismerte, vagy azt ismernie kellett, ez utóbbi alatt értve azt, hogy a jogosultnak kellő gondossággal eljárva számítania kellett a szolgáltatott dolog teljesítéskori hibájára.”²⁶ A kellő gondosság körében a kommentár akként fogalmaz, hogy a „Ptk. 6:124. §-a általános követelményként írja elő, hogy a kötelezett köteles a jogosultnak átadni a szolgáltatásról szóló tájékoztató leírásokat és egyéb dokumentumokat. Emellett külön jogszabályok is konkrét előírásokat fogalmazhatnak meg az egyes szolgáltatásokhoz kapcsolódó járulékos

kötelezettségekről. E járulékos kötelezettségek teljesítésének (használati, kezelési utasítások, árjelzők, minőségi tanúsítványok, megfelelőségi nyilatkozatok, kísérőokmányok stb. átadásának) elmulasztása szintén hibás teljesítést eredményezhet, még akkor is, ha maga a szerződéses szolgáltatás egyébként nem minőséghibás.” ²⁷

Összességében megállapítható, hogy a vevő bona pater familias módjára előírt kötelezettsége az áru megvizsgálására nem egy véletlen jogalkotás eredménye. Tudatos, és a gazdasági és logikai lépcsőket alaposan elemző folyamat eredménye, amely figyelembe vette azt a körülményt, hogy a megvizsgálással nemcsak a vevő saját magát, de az eladó jogi és gazdasági helyzetét is könnyebbé teszi a hiba azonnali észlelésével és annak orvoslására való felhívásával. A gazdasági, valamint kereskedelmi gyakorlatot szemlélve, laikusként könnyen megállapítható, hogy habár a megvizsgálás költséges és időigényes folyamat a vevő és az eladó részére, ez a befektetett „energia” a fel nem tárt és később előforduló hibák miatti gazdasági károsodás mértékének csupán töredéke.

1 Egyezmény 30. cikke és 53. cikke; Ptk. 6:34.§, 6:63.§, 6:123.§, 6:215.§,

2 Ptk. 6:127.§

3 Kovács László: *Változások a szerződésszegés szabályozásában I.*, Céghírnök,2015/10., 3.

4 Ptk. 6:1.§ A kötelem kötelezettség a szolgáltatás teljesítésére és jogosultság a szolgáltatás teljesítésének követelésére.

5 Ptk. Kommentár HVG-Orac Jogkódex (utolsó frissítés: 2016. augusztus 15.)

6 Pfv.IX.21.195/2009.

7 Egyezmény 30. cikk: az eladó köteles, a szerződés és az Egyezmény előírásainak megfelelően, az árut szolgáltatni, az áru tulajdonjogát átruházni és az árura vonatkozó minden okmányt átadni.

8 UNCITRAL Az áruk nemzetközi értékesítéséről szóló ENSZ-egyezményhez kapcsolódó esetjogról szóló összefoglaló; 38. cikk magyarázat 3. pontja;
<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/digest-2012-38.html> (2018.03.17.)

9 UNCITRAL Az áruk nemzetközi értékesítéséről szóló ENSZ-egyezményhez kapcsolódó esetjogról szóló összefoglaló; 38. cikk magyarázat 2. pontja;
<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/text/digest-2012-38.html> (2018.03.17.)

10 Egyezmény 39. cikk (1) bekezdése

11 A CISG Tanácsadó Testületének 2. számú véleménye az áruk megvizsgálási kötelezettsége és kifogásolási rendszere témájában az ésszerű határidő tekintetében abban állt, hogy az eset összes körülményét megvizsgálva kell meghatározni. Hozzátette, hogy az osztrák legfelsőbb bíróság 14 napban, a svájci legfelsőbb bíróság 1 hónapban határozta volna meg az ésszerű idő tartamát. Azonban ennek a kérdésnek az eldöntésére ezen vélemény mindenképpen hagyatkozik az eset összes körülményének kivizsgálása mellett az adott ország jogára. <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op2.html> (2018.03.23.)

12 Egyezmény 39. cikk (2) bekezdése: a vevő minden esetben elveszti az áru szerződésszerűségének hiányára való hivatkozás jogát, ha legkésőbb az áru átadásától számított két éven belül a szerződésszerűség hiányát az eladóval nem közölte, hacsak ez a határidő nem ellentétes a szerződéses jótállás határidejével.

13 Switzerland 11 February 2004 Appellate Court Bern (Wire and cable case)
<http://cisgw3.law.pace.edu/cases/040211s1.html> (2017.01.29.)

14 Ptk. 6:162.§(1) bekezdése

15 Bíró György, Farkas Attila László, Fuglinszky Ádám: *Polgári Jog, Kötelmi Jog – Első és Második rész*, Budapest, HVG-Orac Lap-és Könyvkiadó Kft., 2013, 212.

16 Ptk. 6:127.§

17 Bíró et al. 213.

18 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről

19 Ptk. Kommentár HVG-Orac Jogkódex (utolsó frissítés: 2016. augusztus 15.)

20 Egyezmény 38. cikkének (1) bekezdése

21 Szabó Sarolta: *A megvizsgálási kötelezettség és az áru kifogásolása a Bécsi Vételi Egyezményben*, *Külgazdaság*, 2007/5-6., 66-69.

22 Egyezmény 40. cikke

23 Ptk. 6:123.§

24 A hatályos Ptk. alkalmazása körében is megfelelően irányadónak tekintendő, valamint a meghaladottá vált határozatokról szóló 1/2014. Polgári jogegységi határozat 1. pontja szerint a hatályos Ptk. alkalmazása körében is megfelelően irányadónak tekinti.

25 Ptk. 6:34.§

26 Legf. Bír. Pfv. VII. 22.175/2010.; BH 2012.2.36.

27 Ptk. Kommentár HVG-Orac Jogkódex (utolsó frissítés: 2016. augusztus 15.)

Garai Renáta: A jogágak összefonódása és egymásra utaltsága a családi erőszak tükrében – a jog és az erkölcs „házassága”

kre-dit.hu/tanulmanyok/garai-renata-a-jogagak-osszefonodasa-es-egymasra-utaltsaga-a-csaladi-eroszak-tukreben-a-jog-es-az-erkolcs-hazassaga/

2018. május 16.

Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy röviden bemutassam a *jog és az erkölcs* kapcsolatát, illetve a *jóhiszeműség*, mint alapvető rendező elv megjelenését, vagy éppen annak hiányát a családon belüli viszonyokban, a kapcsolati erőszak komplex jelenségével összefüggésben. Fő célom annak igazolása, hogy az egyes jogágak bár elkülönültek jelennek meg jogrendszerünkben – és ez nem is lehet másként –, az egymásra utaltság vitathatatlan, az együttműködés hangsúlyozása kiemelkedő jelentőségű, végső soron pedig az egy töről fakadást nem feledhetjük az eljárások során, hiszen minden jogszabályt ugyanazon jogalkotói akarat hívott életre.

A 2013. évi V. törvény (Ptk.) a legelején, az Első könyv Bevezető rendelkezései között helyezi el az értelmezési alapelveket, így már az 1:3. §-ban megjelenik *ajóhiszeműség és tisztesség* elve. E körben kimondja kódexünk, hogy *a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során a felek a jóhiszeműség és tisztesség követelményének megfelelően kötelesek eljárni. A jóhiszeműség és tisztesség követelményét sérti az is, akinek joggyakorlása szemben áll olyan korábbi magatartásával, amelyben a másik fél okkal bízhatott.*

Magyarországon 2013. július 1. napjáig – az új Btk. hatályba lépéséig – a családon belüli erőszak ellensúlyozására nem volt önálló büntetőjogi tényállás. A hozzátartozók sérelmére elkövetett egyes bűncselekményeket korábban is szankcionálta a jogalkotó,

azonban azok a törvényben elszórtan jelentek meg, a jelenleginél alacsonyabb büntetési tételkeretek között.

A jog, erkölcs, vallás szerepe a családi viszonyokban

Az egyes jogszabályok értelmezése alapvetően jelentőséggel bír, hiszen amíg nem ismerjük meg, vagyis nem tárjuk fel a jogalkotó valódi akaratát, nem alkalmazhatjuk helyesen az írott jogi normát sem. Minden esetben felmerül a kérdés, miért jött létre az adott jogszabály(hely), milyen problémák vagy éppen joghézagok okozták megalkotásának szükségességét, s nem utolsósorban milyen erkölcsi üzenete és tartalma van a társadalom tagjai számára. Tudvalevő lesarkítva, hogy a törvényeket jogászok írják jogászoknak¹, ám az mindannyiunk számára értékrendet közvetít, kijelöli a nemzet állampolgári részére azt az irányt, amely a helyes és követendő.

Álláspontom szerint a jog, az erkölcs és a vallás közös kontextusban is vizsgálható, de ezeket szétbontva, külön-külön értelmezve is helytel-közzel azonos végkövetkeztetésekre juthatunk. A hozzátartozók sérelmére elkövetett bűncselekmények tipikus jellemzője, hogy azt a sértettek – érthető módon – igyekeznek titokban kezelni, hiszen a csalódottság és szégyenérzet életük és létük alapja lett. A jog és az erkölcs abban hasonló, hogy mindkettő egyfajta normarendszer, amely a társadalomban együtt élő személyek számára iránymutatást ad a tekintetben, mit tehetnek meg és mit nem. Lényeges különbség azonban, hogy az erkölcsi vétségekért nincsenek írásban rögzített büntetési tételek² (míg a jogban igencsak léteznek), *tisztességtelen és rosszhiszemű* viselkedésünkért maximum lelkiismeret-furdalásunk támadhat. Vagy mégsem? Lesz valamiféle következménye efféle magatartásformánknak az egyes hatósági vagy bírósági eljárásokban?

Az erkölcs azon normák, szabályok, parancsok, értékítéletek összegzése, melyek magatartásunkat, cselekedeteinket a társadalmi jó, végső soron a közjó érdekében szabályozzák.³ Könnyen kijelenthetjük, hogy minden erkölcstelen, ami erőszakot alkalmaz másokon.⁴ Jómagam az erkölcsösséget és a jóhiszeműséget a belső tartással és értékrenddel hozom összefüggésbe, s bármennyire fájdalmas is, nem vagyunk egyformák: ami erkölcsös az egyik ember számára, az teljességgel elfogadhatatlan lehet egy másik személy részére.

A bizalom természetrajza bonyolult képet mutat, főként a családi erőszakkal érintett esetekben. Az állampolgári közösség kultúrájának és erkölcsi habitusának egyik meghatározó eleme a bizalom, mely az etikai lexikonok és kézikönyvek szerint olyan viszony egy másik személy cselekvéseihez és magához a személyhez, amelynek alapja meggyőződés az illető hűségében, lelkiismeretességében, becsületességében.⁵ Az erkölcs elvontan tekintve normákból, magatartási mintákból, erkölcsi kategóriákból és erkölcsi ideálokból áll, melyek természetüket tekintve előíró, elrendelő jellegűek (preskriptívek, Sollen-struktúrák), vagyis nem azt írják le ami ténylegesen van, hanem azt aminek lennie kell: a szabálykonform magatartást jutalmazza (elismerés, dicséret), a szabálysértőt pedig bünteték (elítélés, megvetés, kiközösítés). Bizonyos, alapvető erkölcsi kategóriák olyan értékduókat, pozitív és negatív értékpárokat alkotnak, mint a jó és a rossz, a helyes és helytelen, az igazságos és igazságtalan, az erény és a bűn, a kötelesség

és mulasztás, a felelősség és felelőtlenység, az érdem és érdemtelenység, a morális és immoralis, a lelkiismeretes és lelkiismeretlen, a becsületes és becstelen, a boldog és boldogtalan, az elismerés és a megalázás, a szeretet és gyűlölet. ⁶

A jog olyan magatartási szabályok és azokhoz kapcsolódó egyéb magatartás-előírások (elvek, célmeghatározások) összessége, amelyek keletkezése állami szervekhez kötődik, azokat az állam bocsátja ki vagy szankcionálja, a már kialakult magatartásszabályok megsértéséhez államilag kényszerintézkedések, hátrányok fűződnek, az adott társadalomban általános érvényesség mellett általánosan kötelezőek, és amelyek érvényesülését az állami szervek legitim módon végső soron kényszerrel ténylegesen biztosítják, így azok az emberek magatartásában, valamint a jogalkalmazó szervek gyakorlatában többnyire, statisztikai átlagként meg is valósulnak.⁷ Szűken vett értelemben: a jog állami kényszereszközökkel kikényszeríthető általános magatartásszabály – bevéstük már jogi tanulmányaink legelején. Az erkölcs és a jog között az a döntő különbség, hogy az erkölcsi normák ajánlottak, megszegésük legfeljebb a társadalom megvetését vonja maga után, de a jogszabályok megszegése azt is jelenti, hogy a tipikus helyzetekre előre megírt és gondosan megalkotott szabályrendszert szegtünk meg. A jogszabályokat követni kötelező, az egyénnek nincs mérlegelési lehetősége. Ha nem követi, tette büntetést von maga után.⁸ A zárt ajtók mögött megjelenő családi erőszak vonatkozásában ez utóbbinak kiemelt jelentősége van, mert az összes szereplőnek (ideértve a hatóságokat is) tisztában kell(ene) lennie azzal, hogy a rendszeresen megvalósuló, emberi méltóságot sértő ún. lelki terror, vagy éppen már a „kisebbségi” bántalmazások is bűncselekményt valósíthatnak meg, s ezek megalapozhatják más egyéb hatósági, illetve peres és nemperes eljárások megindítását.

A jog-erkölcs-vallás világos és határozott elhatárolása talán azért sem lehetséges, mert ezt nem lehet megtenni. Először nem volt jog csak szokásjog, az ősi társadalmak tökéletesen megvoltak egyedileg strukturált világukban, szóbeszéd alapján terjedtek a hóhérok cselekedetei vagy az ítélőbíró döntése, ennek írásba foglalására nem volt szükség. Tényleg nem, hiszen egyszerű, cseppet sem bonyolult életükben, összetett gazdasági mechanizmusok hiányában, csere-bere alapon szerveződött társadalmakban és kultúrájukban mindezekre sem igény, sem szükség nem mutatkozott.

Magam úgy vélem, hogy a vallás és az erkölcs erősebb a jognál, mivel maga a jog az erkölcsből származtatható. Az erkölcs és a vallás talán egymással párhuzamos síkon fogható fel, a jog időnként csak kullogott mindezek után, egyidejűleg próbálta az írástudók gondolatait papírra vetni, az egyház útmutatásait továbbadni. Álláspontom szerint a gyökerek azonosak, a vallásból és az erkölcsből származik a jog, de ezt a közös utat később elágazások tarkítják, ösvények és útvonal választási lehetőségek jönnek létre, így a jog-erkölcs-vallás korai házassága ellenére nem feltétlenül együtt folytatják útjukat; nem biztos, hogy egymás mellett haladnak, és az sem, hogy ugyanoda érkeznek. A jog-erkölcs-vallás éles elhatárolása, megkülönböztetése bizonyára azért is várat magára, mert olybá tűnik ez a kérdéskör – szemléletes hasonlattal – olyan, mint egy pohár és a beletöltött víz: ha a tiszta, teljesen száraz pohárba beletöltjük a vizet nedves lesz, vízcseppek keletkeznek rajta, ugyanakkor továbbra is teljesen elkülönül a pohár és a víz. Meg tudjuk

fogni külön a poharat és külön a vizet, a kettő mégis egy, a pohár tartja a vizet, ahogyan a vallás és az erkölcs tartja meg a jogot, nélkülük szétfolyna, összetörne, szétcsúszna, alkalmazhatatlanná válna.

Magyarország Alaptörvényének első monda nem más, mint „Isten, áldd meg a magyart!”⁹ Nemzeti hitvallásunk, így egész jogrendszerünk alapja ez. Alaptörvényben nyilvánítottuk ki a magyar nemzet tagjaként, hogy „Büszkék vagyunk arra, hogy Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot, és hazánkat a keresztény Európa részévé tette. (...) Elismerjük a kereszténység nemzetmegtartó szerepét. Becsüljük országunk különböző vallási hagyományait. (...) Valljuk, hogy az emberi lét alapja az emberi méltóság. Valljuk, hogy az egyéni szabadság csak másokkal együttműködve bontakozhat ki. Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet. (...) Alaptörvényünk jogrendünk alapja, szövetség a múlt, a jelen és a jövő magyarjai között. Élő keret, amely kifejezi a nemzet akaratát, azt a formát, amelyben élni szeretnénk.”

A jogágak szükségszerű találkozása – Közös gyökerek, szerteágazó irányok

Optimális esetben elképzelhetetlen, sőt értelmezhetetlen miért bántanánk éppen szeretteinket, családtagjainkat, legfőképpen kincsünket, akiket épphogy védelmeznünk kell. A család Magyarország legfontosabb nemzeti erőforrása, a társadalom alapegységeként a nemzet fennmaradásának biztosítója. A család az a nemzeti és európai közös nevező, amelyet a lehető legnagyobb gondossággal kell védenünk. „Ha lenne azonban valamiféle varázsszék, mindenki szívébe be kellene vésni: az ember nem tulajdon, a gyermek sem tulajdon.”¹⁰ A kapcsolati erőszak e ponton fonódik össze a polgári és közigazgatási joggal – ekként a jóhiszeműséggel vagy rosszhiszeműséggel, a tisztességgel vagy tisztességtelenséggel -, mert ebben a témában minden mindennel összefügg, és olyan ok-okozati összefüggések figyelhetők meg, amelyek más bűncselekményi tényállás elemzése során nem feltétlenül mutatkoznak. A féltékenység már-már beteges mértéke, a kisajátítási és birtoklási vágy nemcsak büntetőjogi tényállás megvalósításához vezethet, az a valóságban szervesen kapcsolódik a sokszor párhuzamosan folyamatban lévő közigazgatási, polgári peres, illetve nemperes eljárásokkal.¹¹

A 2013.07.01. napján hatályba lépő új Btk. a XX. fejezetben, a *gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények* között szabályozza a Kapcsolati erőszak (új) tényállását (212/A. §). A bűncselekmény elsődleges individuális *jogi tárgya* az egymással családi jellegű kapcsolatban lévő (vagy korábban ilyen kapcsolatban volt) személyek emberi méltósága, egzisztenciális biztonsága, önrendelkezése, személyi szabadsága és testi épsége, másodsorban pedig a családi típusú kapcsolatok tág értelemben vett erőszaktól való mentessége, ami nemcsak egyéni, de társadalmi érdek is.¹² A bűncselekmény védett jogi tárgya az általánosanál szorosabb bizalmi viszonyt élvező és kiszolgáltatott helyzetben lévő hozzátartozók személyi biztonsága, testi integritásuk védelme.¹³

A bűncselekményi tényállásban sokan vannak a „potenciális” sértettek, és látható az is, hogy van jog, még hozzá nem csekélyebb, mint a büntetőjog ultima ratio jellege. De hol van az erkölcs, hol és miként érhető tetten a jóhiszeműség és a tisztesség? A jog és az erkölcs viszonya véleményem szerint a hozzátartozók sérelmére elkövetett bűncselekményeknél hangsúlyozottan megjelenik, főként abból az aspektusból, ha az erkölcsösséget a jóhiszeműséggel kontextusban vizsgáljuk. Jogi tanulmányainknak már az elején találkozunk a jóhiszeműség fogalmával, melynek ellentétét, a rosszhiszeműséget is azonnal látnunk kell. Amíg az egyes fogalmak meghatározásával „csak” elméleti szinten foglalkozunk, kétségtelenül találhatunk használható iránymutatásokat, de a gyakorlatban, egy konkrét ügy kapcsán már nincs egyszerű dolgunk a fogalmak valós tartalmát illetően. A jóhiszeműség és tisztesség elve elfogadott alapelv Európa bármely területén. Eredete a római jog koráig nyúlik vissza, ahol ezt a fogalmat a *bona fides* jelölte: jóhiszeműen akkor cselekszik az ember, ha alaposan hiheti azt, hogy amit tesz jogszerű. A mai korra és társadalmi viszonyokra vetítve ezt úgy mondanánk, hogy jóhiszemű az, aki nem tud, és nem is tudhatott ellentétes valóságról, míg rosszhiszemű aki erről tud, vagy tudnia kellett volna. A tisztesség alapelve ezen felül a jogok és kötelezettségek gyakorlása során egyfajta erkölcsi megalapozottságot takar. A rosszhiszemű személy nyilvánvalóan minden esetben felelősségre vonható, ugyanakkor a jóhiszemű elkövető esetén felelősségének hiányának megállapítása már nem következik ilyen automatikusan. Ennek oka, hogy a gyakorlatban a felelősség megállapítása tekintetében ugyan a jóhiszeműség-rosszhiszeműség elve az irányadó, de legalább ennyire meghatározó az elvárható magatartás elvének megléte vagy hiánya. A való világ sokkal színesebb és bonyolultabb, mint amit a jogi környezet tételesen szabályozni tud, így gyakran előfordul, hogy nehéz megítélni a felróhatóság létét, hiányát, így végeredményben nehezzé válhat a jogszabályok, bizonyítékok, körülmények és egyéb tényezők alapján, hogy a gyanúsított, illetve a polgári eljárásban résztvevő fél jó- vagy rosszhiszemű volt, felelősségre vonható-e avagy sem.¹⁴ A jóhiszeműség szinonimái lehetnek a bizalom és a bizakodás, a remény és a reménykedés, illetve a hit. Mindezek számunkra a szeretet mindenekfelett álló voltát jelentik, ekként amíg az egyik fél jóhiszemű és tisztességes, ráadásul nem ad okot arra, hogy vele szemben ettől eltérően viselkedjenek, ezt másoktól is elvárhatja. De figyelem: ez nemcsak elvárás az egyik oldalról, hanem a törvényben deklarált, alapvető kötelezettség a másik oldalon.

A *fides* eredetileg nem erkölcsi fogalom volt, hanem eskü alapján létrejövő, vallási alapú elkötelezettséget jelentett. Későbbiekben elveszítette szakrális színezetét, és egyik oldalról egy személy megbízhatóságát, szavahihetőségét jelentette, míg másfelől a vele szemben ezek alapján megnyilvánuló bizalmat. Helyes megközelítésben a *fides* azt a zsinórmértéket jelenti, amely alapján megállapítható, hogy az egyes konkrét szituációkban milyen konkrét norma alkalmazása indokolt. Fontos látnunk, hogy a *fides* eredetileg nem egy követelés teljesítésének mikéntjét meghatározó kritérium volt, hanem annak kizárólagos jogi alapját képezte. A szerződéses jogviszonyokban a korrektség és tisztesség elveinek megkövetelése a *fides* alapján már fokozatos fejlődés eredménye; erre a magasabb követelményt jelentő körülményre figyelemmel került a *fides* mellé a *bona* jelző. A jogalkalmazásban, minden óvatosság ellenére, számos jel mutat arra, hogy a jóhiszeműség és tisztesség régi-új elve – dualisztikus értelmezésének, a magyar magánjog legkiemelkedőbb tradícióinak, a nyugat-európai és az általános jogfejlődésnek

megfelelően – újra szerepet kap. Így, mint arra Földi András monográfiájának végén találóan rámutat, a jog-biztonsági követelmények elismerése mellett a „bírák bátorsága és bölcsessége” segítségével realizálódhat a jog legalapvetőbb parancsa: *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*, tisztességesen élni, másokat nem sérteni, mindenkinek megadni, ami neki jár.¹⁵

Adott a jog és számos jogszabály (büntetőjogi tényállás, gyermekvédelmi törvény stb.). Sokak nem tetszésére a büntetőjog ily módon beleavatkozott a családi viszonyokba, konfliktusokba, holott álláspontom szerint ebben a mélységben kifejezetten szükséges és érdemes volt. A bántalmazottak nem várhatnak segítséget mástól, hiszen éppen a négy fal között, az otthon melegében lehúzott redőnyök mögött érik őket a megaláztatások, a keserves pillanatok, a testi és lelki gyötrelmek. Az áldozatok félnek, sőt rettegnek. Féltik az életüket, gyermekeik életét, sokszor a szó szoros értelmében. Állandó és folyamatos fenyegetéseknek vannak kitéve, a manipulációban idővel teljesen kiégnek, elfáradnak. Jól ismert előttük az elkövetők által hangoztatott, „*ha elhagysz kicsinállak, megöllek*” és ehhez hasonló zsarolási technikák, de ők eszköztelenek. Félelmük nem megalapozatlan, hiszen ezek az emberek saját otthonukba nem megnyugodni, megpihenni érkeznek, hanem ellenkezőleg: a viták és veszekedések színterére, ráadásul mindezek élettani, egészségügyi, pszichés problémákat generálhatnak.

A családi viszályok többnyire nem büntetőeljárással kezdődnek, az tipikusan már a végkifejlet. Az Országgyűlés az élethez, testi épséghez és méltósághoz minden embert megillető alapvető emberi jogok védelmében, összhangban a nemzetközi egyezményekkel és az Alaptörvénnyel, a hozzátartozók közötti erőszak visszaszorítása érdekében alkotta meg a hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható távoltartásról szóló 2009. évi LXXII. törvényt (Hktv.). A törvény az 1. §-ban értelmező rendelkezésként leszögezi, hogy *hozzátartozók közötti erőszaknak minősül a bántalmazó által a bántalmazott sérelmére megvalósított, a méltóságot, az életet, a szexuális önrendelkezéshez való jogot, továbbá a testi és lelki egészséget súlyosan és közvetlenül veszélyeztető tevékenység, illetve mulasztás.*¹⁶ Azonnal feltűnik, hogy ezen polgári jogi vetületű törvényünk büntetőjogi fogalmakat használ, az erőszak és a bántalmazás kifejezések viszont életidegenek a polgári jog világától. Ezekben az ügyekben – polgári nemperes eljárás keretében – nem büntető, hanem polgári ügyszakos ügyészek járnak el (fellépés), ami számukra is egy újfajta látásmódot keletkeztetett. A legfontosabb rendelkezést számomra a törvény II. fejezete tartalmazza azzal, hogy egyértelműen megjelöli a hozzátartozók közötti erőszak megelőzését szolgáló intézményrendszert, számukra jelzési kötelezettséget ír elő, illetve rendezi az ennek elmulasztásáért járó fegyelmi felelősséget is. A hozzátartozók közötti erőszak megelőzéséhez kapcsolódó feladatot látják el a törvényben meghatározott alaptevékenységük keretében az egészségügyi szolgáltatást nyújtók¹⁷, a személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatók¹⁸, a közoktatási intézmények¹⁹, a gyámhatóság, a rendőrség, az ügyészség, a bíróság, a pártfogó felügyelői szolgálat, az áldozatsegítés és a kárenyhítés feladatait ellátó szervezetek, a menekülteket befogadó állomás, a menekültek átmeneti szállása, illetve az egyesületek és az alapítványok. A családvédelmi koordinációért felelős szerv kezdeményezi azon személyek, illetve szerv alkalmazottjának fegyelmi felelősségre vonását, akik jelzési és együttműködési kötelezettségüknek nem tesznek eleget.

Ezen intézmények és személyek kötelesek jelezni, ha hozzátartozók közötti erőszak veszélyét érzélik, de természetesen ilyen jelzést más is (bárki) tehet.²⁰ Külön említést érdemel a törvény 17. §-a, mely szerint ha a bíróság polgári perben ideiglenes megelőző távoltartásra okot adó körülményt észlel, az e tényre vonatkozó adatokat – soron kívül – közli a rendőrséggel. Az okot adó körülmény e tekintetében nem más, mint a bántalmazás ténye, vagyis egy büntetőjogi kategória, egy büntetőjogi fogalom, maga a bűncselekmény. *A Hktv. által meghatározottak polgári nemperes eljárás keretei között zajlanak, ennek ellenére a jogalkotó mindvégig a bántalmazó, illetve a bántalmazott kifejezéseket használja, ami nem jelent mást, mint hogy egyik személy a másik sérelmére bűncselekményt követett el.* Az ideiglenes megelőző, valamint a megelőző távoltartás átmenetileg ugyan, de korlátozza a bántalmazó tartózkodási helyének szabad megválasztását, illetve szülői felügyeleti, valamint gyermekével való kapcsolattartási jogát. A valóságban ez nagyon komoly polgári jogi „kényszerintézkedés”, sőt „büntetés”, hiszen köteles az ingatlant elhagyni és oda meghatározott ideig nem térhet vissza (ami az esetek többségében a közös lakás), addig valahová el kell költöznie és onnan munkába járni, ez idő alatt közvetve vagy közvetlenül sem léphet kapcsolatba a bántalmazottal.²¹

Az egyébként is bonyolult helyzetet tovább nehezíti, hogy a törvény a *rendőr szubjektív megítélésére* alapozza a döntés meghozatalát, a helyszínen kizárólag az ő kezében van a döntés joga, hogy az adott élethelyzetben kell-e, lehet-e ideiglenes távoltartást elrendelni vagy sem.²²

A kapcsolati erőszakot az „ezerarcú szörny csapdájának” nevezi a Magyarországon újtárra induló kampány²³, melyek között vannak egyértelműen értelmezhetőek (pl. agresszív, erőszakos magatartás olyan személyek között, akik ismerik egymást, és valamilyen kapcsolati viszony köti össze őket), míg mások szinte láthatatlanok.

A kapcsolati erőszakban mindig jelen van valamiféle hatalmi-befolyási viszony, melyben megjelenik a szidalmazás, zaklatás, megfélemlítés, érzelmi és anyagi zsarolás, pénzügyi függőség kihasználása, fizikai, szexuális vagy lelki erőszak. Másik dimenziója a féltésből, féltékenységből eredő szabadságjogok korlátozása, látszólag a gyermekek érdekeit szolgáló cselekedetek elvárása; de megjelenik a teljes kontroll kialakítása, hamis köntösbe bújtatott szülői, nemi szerepek számonkérése, kikényszerítése formájában is. Amikor az erőszak fajtáiról – vagyis a kapcsolati erőszak bűncselekményi tényállásáról – beszélünk, megkülönböztetünk lelki, szóbeli (verbális), testi (fizikai), és gazdasági erőszakot. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy senkinek és semmilyen körülmények között nincs joga ahhoz, hogy erejével visszaéljen, vagy hogy bármilyen konfliktust erőszakkal oldjon meg annak érdekében, hogy másokat olyan dologra kényszerítsen, amit ők nem akarnak megtenni. A hozzátartozók sérelmére elkövetett bűncselekmények további jellemzője, hogy ezek hallatán először mindenkinek az jut eszébe, hogy valaki fizikailag bánt egy másik embert, agresszív cselekmények sorozata történik, hangos kiabálásokat lehet hallani. Egy családon vagy kapcsolaton belül még nehezebb ezt értelmezni, hiszen elvileg olyan emberek között történik, akik valaha szerették egymást. Olyan emberek között, akik nap mint nap együtt élnek, egy szobában alszanak, gyermekeik vannak, együtt mennek el nyaralni. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy már büntetőjogi értelemben vett bántalmazásról beszélünk akkor is, amikor valakit folyamatosan sértegetnek, fizikai erőszakkal vagy elhagyással fenyegetnek, gazdaságilag

ellehetetlenítik, súlyos nélkülözésnek teszik ki. Bántalmazás továbbá az is, amikor valakit eltiltanak kedvenc tevékenységétől, munkájától vagy attól, hogy barátaival, családtagjaival kapcsolatot tartson, vagy amikor valakit a gyermekének elvesztésével zsarolnak. A sértettek előtt nem ismeretlen a folyamatos hibáztatás, a teljes kontroll alatt tartás, mobiltelefonjuk nézegetése, a levéltitok megsértése (meg kell adniuk elektronikus levelezésük, illetve közösségi oldaluk profiljának jelszavát) azért, hogy az elkövető minden mozzanatukat követhesse.²⁴

Mindezek hallatán sokan felkapjuk a fejünket, mert nem értjük, igazából fel sem fogjuk. Aki nincs ebben a helyzetben, tényleg nem értheti, ezért fontos annak hangsúlyozása, hogy kezeletlen családi erőszak és a zaklatás sokszor elbagatellizált bűncselekménye ezeknél súlyosabb, élet elleni bűncselekmények megvalósításához vezethet.

Összegzés

A szemléletformáló kampányokra kétségtelenül szükség van, ám úgy tűnik még mindig nem elegendők. Ezen kezdeményezések fő célja, hogy minél szélesebb kör elérésével tudatosítsák azt, hogy a kapcsolati erőszak semmilyen formája nem elfogadható. Ahhoz, hogy mind a szemléletmódban, mind pedig a jogszabályi környezetben változások történjenek, jelentős intézkedéseknek kellett születniük. A Kormány nemcsak felhívta a figyelmet a kapcsolati erőszak problémájának súlyára, hanem tett is azért, hogy ez önálló bűncselekményi tényállássá váljon. Az Országgyűlés 2012. szeptember 17-én elfogadott határozatában egyetértett a családon belüli erőszak önálló büntetőjogi törvényi tényállásban történő szabályozásáról szóló népi kezdeményezéssel, majd az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) felállította a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztériummal és a Belügyminisztériummal közös tárcaközi munkacsoportot, melynek célja az új büntetőjogi szabályozás kialakítása volt.²⁵ Látható, hogy már az előkészületek is az együttműködés irányába mozdultak el, a közös munkacsoport létrehozása éppen amiatt volt indokolt, mert mindezeknek nemcsak büntetőjogi, hanem számos más vetülete is van.

Feltétlen említést érdemel az Európa Tanácsnak a *nők és a családon belüli erőszak megelőzéséről és leküzdéséről szóló Egyezménye* (CAHVIO), közismert nevén az *Istambuli Egyezmény*. Az Egyezmény által meghatározott 4 fő irány: a megelőzés (Prevention), a védelem (Protection and support of victims), a megfelelő szabályozás (Prosecution of offenders) és a monitorozás (Integrated Policies).²⁶ A magyar Btk.-ban a gyermekek és család elleni bűncselekmények szinte teljes fejezete ezen Egyezmény rendelkezései, továbbá a nemzetközi vonatkozások alapján került megalkotásra.

Az Európai Unió egy nagyon erős jelzést küldött a tagállamoknak a ratifikáció szükségességéről azzal, hogy mint nemzetközi szervezet 2017. június 13-án aláírta az Egyezményt. Hivatalos honlapja²⁷ részletes tájékoztatást ad a már megtett és tervezett intézkedésekről, emellett egy független szakértő csoport/testület (GREVIO) ellenőrzi a jogalkalmazást előre meghatározott vizsgálati mechanizmus szerint.²⁸ 16 ország már aláírta az Egyezményt, de még nem ratifikálta (köztük Magyarország sem)²⁹, 28 ország³⁰ viszont már mindent megtett azért, hogy saját jogába átültesse és hatályba is léptesse. A 25. ratifikálóként szereplő Németországot mérföldkőnek jelölte meg az Európa Tanács

sajtótájékoztatója, amely nemcsak Németország, hanem egész Európa számára kiemelt jelentőséggel bír – nem mellesleg a menekülthullám és a migrációs problémák tekintetében is.

Hosszan sorolhatnánk még az önálló, de egymástól nem függetleníthető jogágak összefüggéseit, de talán már a fentiek alapján is látható ennek megkérdőjelezhetetlen volta. Igazolható, hogy a jogágak, szakágak olyan mértékben egymásra utaltak a családi erőszakkal érintett viszonyokban, hogy elkülönülni több okból sem tudnak. A kapcsolati erőszak új, önálló tényállása nemcsak a tetteges, testi sértéssel járó viselkedést, hanem „az emberi méltóságot sértő, megalázó és erőszakos” magatartásokat is büntetni rendeli, ami kifejezetten alkotmányjogi töltetű. Az Alaptörvény II. Cikke fundamentumot rögzít: „Az emberi méltóság sérthetetlen. Minden embernek joga van az élethez és az emberi méltósághoz, a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg. Az I. Cikk (1) bekezdése egyértelművé teszi, az EMBER sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani. Védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége.”

A Btk. külön fejezetben (XXI.) tartalmazza az *emberi méltóság és egyes alapvető jogok* elleni bűncselekményeket³¹, melyek alkalmazását a gyakorlat már többnyire kimunkálta. A jogforrási hierarchia csúcsán lévő Alaptörvény jelenti az összes jogszabály tartópillérét, azonban a kapcsolati erőszaknak az alkotmányosság nemcsak mellékszövegje, hanem az emberi méltóság megsértésének büntetőjogi tényállásban történő kifejezett megjelenítése³² erre kifejezetten ráirányítja a figyelmet, mert aki ezt megsérti, annak számolnia kell a büntetőjog végső eszközével.

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (Új Be.) egyetlen helyen említi a jóhiszeműséget, méghozzá az LXXIX. Fejezetben szereplő polgári jogi igény érvényesítése és elintézésének általános rendelkezései között. Az új Be. 555. §(1) bekezdése szerint ezekre a polgári perrendtartásról szóló törvény alapelveit kell alkalmazni azzal, hogy a vallomástétel tilalmára és a vallomástétel megtagadására vonatkozó rendelkezéseket a magánfélre és a terheltre a polgári jogi igény érvényesítésével és elintézésével összefüggésben is alkalmazni kell, illetve az *igazmondási kötelezettség megsértése és a jóhiszeműség követelményével ellentétes magatartás tanúsítása esetén rendbírság kiszabásának nincs helye*.

Végezetül érdekességként szemléltetném, hogy a magyar joganyagokban a *jóhiszeműség és tisztesség* szó hányszor, és milyen kontextusban jelenik meg.

A *jóhiszeműség* 547 találatot eredményez, ennyi helyen találkozhatunk Magyarországon ezzel a kifejezéssel jogi normákban. Csak néhány példát említve: az EU joganyagában 23 helyen szerepel, az Európai Unió Bíróságai körében 8 helyütt található ezen szövegrészlet a joganyagban. A jóhiszeműség szó legnagyobb előfordulási aránya a Döntvénytárban van 2217 találati eredménnyel, majd ezt követi a közbeszerzés, amivel összefüggésben 296 helyen találkozhatunk ezzel a kifejezéssel. A HR és Önkormányzati Jogtár 52, illetve 45 találatot mutat, a törvényhozás, vita 57 találati eredményt kínál számunkra, míg törvényeink indokolása 30 helyen szerepelteti.

Fentieket összevetve a *tisztesség* kifejezéssel azt tapasztalható, hogy a Complex Jogtár a jóhiszeműségnél nagyságrendekkel több, 861 db találatot jelöl a magyar joganyagok között. Az EU joganyagok 24, az Európai Unió bíróságai 2 helyen említi. Szintén legmagasabb számban, 2050-szer a Döntvénytárban fordul elő, míg a közbeszerzés 285 helyen, a HR Jogtár 57, az Önkormányzati Jogtár pedig 34 helyen tartotta szükségesnek megemlíteni. A törvényhozás, vita 187, a törvények indokolása pedig 30 helyen rögzíti a tisztességet, mint szófordulatot.

Annak ellenére, hogy hangsúlyosan a Ptk. foglalkozik a jóhiszeműség és tisztesség alapelvi követelményével, ez kimondva vagy kimondatlanul a jogrendszer egészére irányadó. Meggyőződésem, hogy a büntető, a polgári és a közigazgatási ügyekben is úgy kell eljárni, ahogyan az az adott helyzetben általában elvárható, a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése során pedig minden ember köteles szem előtt tartani a jóhiszeműség és tisztesség követelményét, mint fundamentumot. Én a magam részéről hiszek abban, hogy a jogászoknak, valamint ezzel a témával bármilyen szektorban kapcsolatba kerülő szakembereknek hivatásként kell felfogniuk a rászorulókat, a kiszolgáltatottakat, a sérülékeny csoportok jogainak védelmét. Csak így, csak ezzel a belső tartással és értékrenddel lehetünk magunk is jóhiszeműek és tisztességesek, így tudunk tovább fejlődni és segítő kezet nyújtani az áldozatoknak, de ami a legfontosabb: bátran kijelenteni, hogy nemcsak jog van, hanem jogalkalmazás is, létezik hathatós, érdemi és értelmes segítség akár büntetőjogi, akár közigazgatási vagy polgári jogi „vitába” is keverednének.

Az alábbiakban egy konkrét jogesetrészlet kapcsán³³ ismertetem röviden a büntetőeljárással párhuzamosan folyamatban volt eljárásokat: *polgári peres, polgári nemperes, rendőrségi, illetve közigazgatási hatósági eljárást*, ami csak egy kiragadott példa közelmúltból, de tendencia jellegűnek is tekinthetnénk. Jelen ügyben – ahogyan számos másikban – éppen a házasság felbontásához vezető okok és körülmények (elkövetési magatartások) vezettek a polgári peres és nemperes eljárások megindításához, lényegében a sértettek sérelmére „folytatólagosan” elkövetett (bűn)cselekmények vezettek el odáig, hogy a büntetőeljárással párhuzamosan más eljárásokra is szükség legyen.

Zárójelben: A gyermek elhelyezésénél kulcsfontosságú és egyben főkérdés a kiskorú gyermek mindenképp felett álló joga. Elméleti alapvetés, hogy a gyermek elhelyezéséről a szülők döntenek, ez jelen ügyben meg is történt, sőt gyámhatóság előtt kötöttek írásbeli egyezséget a kapcsolattartásra vonatkozóan is, mindhiába. Alperesi apa rosszhiszeműsége az ügyben nem kérdőjelezhető meg, az ideiglenes hatályú elhelyezések pedig éppen azt a célt szolgálják (vagyis szolgálják), hogy a bíróság jogerős döntéséig a gyermek a számára megszokott, saját környezetében, az őt védő szülője mellett lehessen. Gyermekvédelmi törvényünk rögzíti³⁴, hogy a gyermek szülője jogosult és köteles arra, hogy gyermekét családban gondozza, nevelje és a gyermeke testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges feltételeket – különösen a lakhatást, étkeztetést, ruházattal való ellátást -, valamint az oktatásához és az egészségügyi ellátásához való hozzájutást biztosítsa. A gyermek szülője köteles egyebek mellett gyermeke ellátásában közreműködő személyekkel és szervekkel, továbbá a hatóságokkal együttműködni.

De mi történik akkor, ha ez a valóságban nem így van? Mit tehet a gyermekétől elszakított

szülő, akinek hónapokon keresztül (!) senki nem segít? Olykor nem sokat, néha pedig semmit.

Jogágak összekapcsolódása egy konkrét, de korántsem egyedi ügyben (5 db különböző eljárás, 5 elkülönült hatóság, számtalan bevonódott intézmény, és mindössze 1 család: anya, apa, kisgyermek):

Polgári peres eljárás: házasság felbontása + ideiglenes intézkedés iránti kérelem (szülői felügyeleti jog gyakorlásának szabályozása és járulékai)

Nyomozó hatóság (rendőrség) eljárása: ideiglenes megelőző távoltartás

Polgári nemperes eljárás: megelőzőtávoltartás

Gyámhatósági eljárás: kapcsolattartás gyámhivatali szabályozása

Büntetőeljárás: kapcsolati erőszak és kiskorú veszélyeztetése

Óvoda, nevelési tanácsadó, jegyző, gyermekorvos, Magyar Orvosi Kamara, gyermekjóléti szolgálat, védőnő: folyamatos kapcsolattartás az édesanya részéről személyesen, írásban és telefonon egyaránt

Alperes édesapa és felperes édesanya egy internetes társkereső oldalon ismerkedtek meg, majd néhány hónapos együttélést követően házasságot kötöttek, mely mindkettejük első házassága volt. Közös lakóhelyük az édesanya tulajdonát, egyben különvagyonat képező ingatlan, amelyet a megismerkedésük előtt – szülői segítséggel – szerzett. Házasságunkból 2013-ban megszületett közös gyermekük, akit a fenti ingatlanban (alperesi apa elköltözéséig) közösen neveltek.

A házasság megromlásához vezető folyamat hosszú évekre nyúlik vissza, alperes emberi méltóságot sértő, súlyosan megalázó és bántalmazó magatartása lényegében a házasságkötést követően megkezdődött. Először csak szóval, majd később tettelesen is bántalmazta feleségét, aki mindezek ellenére újra és újra megbocsátott neki. Felperes a kisfiúval volt várandós amikor alperes első ízben megütötte, a gyermek megszületése után pedig gyakorlatilag a négy fal közé láncolta őket. Nem engedte babakocsival sétálni, vásárolni, később pedig már a szomszéd utcában lakó szüleikhez sem mehetett át. A háztartási munkákon kívül minden egyéb elfoglaltságot megtiltott számára, a fiatal nőt testileg és lelkileg egyaránt nyomás alatt tartotta, ha ellenkezni próbált, azt drasztikusan megtorolta, több bántalmazásnak a kiskorú gyermek is szem- illetve fültanúja volt. A gyermek óvodai közösségbe kerülését követően alperes nem engedte vissza feleségét dolgozni, ezzel szemben viszont folyamatosan azt vetette a szemére, hogy ő tartja el őket, ezért alázatossággal tartoznak, ráadásul mindketten. A kisfiúval kapcsolatos viselkedési problémák ekkortájt erősödtek fel, ami eljutott egy olyan pontra, hogy az édesanya és az óvónők már szinte könyörögtek az édesapának, mert a kisgyermeknek sürgős orvosi, pszichológusi, és gyógypedagógusi segítségre volt szüksége (megj. a védőnő és a házi gyermekorvos is jelezte az aktivitás és figyelemzavart, a kevert specifikus fejlődési zavart, illetve az Asperger-szindróma vagy az autizmus kezdeti jeleit).

Alperes a gyermekkel kapcsolatban mindvégig azt hangsúlyozta, hogy az ő gyermekének semmi baja nincs, viselkedési problémái csak és kizárólag felesége „nemtörődömségére”

vezethető vissza. Alperes az összes hatóság, illetve hivatalos személy előtt (óvoda, nevelési tanácsadó, gyermekjóléti szolgálat, védőnő, gyermekorvos) feleségét hibáztatta, a szakemberek által a gyermek részére felajánlott segítségét visszautasította, a gyermek betegségére és viselkedésére vonatkozó tényeket minden fórumon tagadta.

Az életközösség megszűnése előtti időszakban alperes egyre több alkalommal, és egyre súlyosabban bántalmazta feleségét. Az utolsó bántalmazás estéjén végül felperes távbeszélőn segítséget kért a szüleitől akik a lányukhoz siettek, egyidejűleg értesítették a rendőrséget. Alperes – látva hogy felesége hathatós segítséget kapott, illetve tudva, hogy az ingatlan nem közös szerzemény, abban nincs tulajdonrésze -, a gyermek további tartására vonatkozó megállapodás nélkül elköltözött a lakásból. Néhány évvel ezelőtt távöltetés elrendelésére is sor került, de amint annak időtartama letelt, alperes visszament a családjához, elválni vagy elköltözni nem volt hajlandó, gúnyosan azt hangoztatva: *„na majd megnézem, hogy tudtok engem innen kirakni.”*

Alperes a szakítást követően folyamatosan hívogatta feleségét mobiltelefonon: olykor esedezve kérte felesége bocsánatát és szerelmet vallott, futárszolgálattal rózsacsokrot küldött részére és bonbont akasztott a kilincsre, de volt hogy ordibálva és fenyegetőzve megígérte, hogy minden erejét és pénzét erre szánva tönkreteszi az életét, amelyet a felperes számára egyetlen, és legfontosabb kulcstényezőn, a gyermekén keresztül fog véghezvinni, mert így tudja leginkább (még az eddigieknél is jobban) bántani. Normális, lehiggadt állapotában alperes később már nem ellenezte a házasság közös megegyezéssel történő felbontását, a kezdeti időszakban úgy tűnt különösebb bonyodalom nélkül lezajlik majd a polgári peres eljárás; ettől függetlenül elindult a büntetőeljárás, melyben a gyanúsítottak felelnie kellett az elkövetett bűncselekményekért (kapcsolati erőszak és kiskorú veszélyeztetése). Figyelemmel arra, hogy a felek közötti életközösség megszakadt és annak helyreállítására – a megszűnéshez vezető folyamat, illetve a különélés okainak alapján – nem volt kilátás, a házasság felbontása felperes végleges elhatározásán alapult, így benyújtotta az erre vonatkozó keresetet a lakóhelye szerint illetékes járásbírósághoz.

Az édesanya, bízva alperes jóhiszemű hozzáállásában, kereseti kérelmében nem kívánta teljes egészében magához vonni a kisgyermek szülői felügyeleti jogát, házastársi tartásra nem tartott igényt, alperessel a kapcsolattartásban és a gyermektartásdíj vonatkozásában is meg kívánt egyezni, mindvégig az egyezsége törekedett.

Felperes a saját tulajdonát (egyben különvagyont) képező lakásban maradt a közös kiskorú gyermekkel, a házasság felbontása iránti per folyamatban volt, a gyámhatóság előtt egyezséget kötöttek a kapcsolattartás ideiglenes szabályozása érdekében (miszerint az édesapa minden második hétvégén elviheti a gyermeket a szomszédos megyében lévő tartózkodási helyére, a szüleihez), az édesanya pedig az összes kapcsolódó intézménnyel együttműködött. Mindez hónapokon keresztül zökkenőmentesen zajlott, leszámítva azt, hogy a telefonos zaklatások, a folyamatos (éjszakai és nappali) SMS és Facebook üzenetek továbbra sem maradtak el alperes részéről.

A fordulat ezután következett be, amikor is a férfi egy alkalommal megjelent az óvodában, és ebéd után elvitte a kisfiút, akit azóta sem hozott vissza lakóhelyére. Az óvoda erről nem értesítette az édesanyát azon magyarázattal, hogy a jogerős ítéletig a szülők közösen

gyakorolják szülői felügyeleti jogukat (eltérő döntés hiányában a kötelem megszűnése után is), ekként az édesapa részére a gyermek kiadását nem tagadták meg.

Ezen tényre figyelemmel az édesanya még aznap délután segítséget kért a családsegítő szolgálattól, a gyámhatóságtól, a védőnőtől, illetve a helyi rendőrkapitányságtól, mert hiába hívta telefonon férjét, az nem vette fel neki a telefont, SMS-ben csak annyit írt: „*Nem kell felfordulást csinálnod, elhoztam a gyereket, mert nálam jobb helye van, én tudok vigyázni rá, nem úgy mint te.*”

Mindezeket tetézte, hogy az édesapa később még a gyermekorvost is felkereste, aki kiadta részére a gyermek egészségügyi kartonját és visszamenőlegesen a 17 napra szóló orvosi igazolást annak ellenére, hogy az édesanyától tudott a történetekről, és azt írásbeli nyilatkozatában kifejezetten ellenezte.³⁵

Az édesanya gyermeke visszaszerzése, illetve saját lakóhelyére történő visszajuttatása érdekében mindenhol falakba ütközött, az összes hatóság arról tájékoztatta őt, hogy a bíróság jogerős döntéséig közös a szülői felügyeleti jog, a másik szülő is éppúgy elviheti, nevelheti, gondozhatja a gyermeket, mint ő. Bárhová ment, mindenhol figyelmen kívül hagyták a közöttük fennálló gyámhatóság előtt kötött írásbeli megállapodást, de még maga a gyámhivatal is. Eltekintettek a gyermek óvodakötelezettségétől, ráadásul mindezt az óvoda még a 21. napon sem jelezte a gyámhatóság felé, azt megelőzően pedig a gyermekjóléti szolgálatnak sem, így intézkedési terv sem készülhetett.³⁶ Az édesanya mindvégig jóhiszemű eljárásával szemben alperes terhére kétséget kizáróan felróható, hogy a másik szülő *tudta és beleegyezése nélkül* vitte el közös kiskorú gyermeküket, ezen magatartása nyilvánvalóan rosszhiszeműnek tekinthető.

Az édesanya nem tehetett mást, mint ideiglenes intézkedésként kérte a házasság felbontása tárgyában folyamatban lévő eljárás szerinti bíróságot, hogy már a peres eljárás jelenlegi szakaszában állapítsa meg kizárólagos szülői felügyeleti jogát, mert nem kétséges, hogy alperes a legfőbb alapelvet, a *jóhiszeműség és tisztesség elvét* sértette meg azzal, hogy a gyámhatóság előtti megállapodásuk ellenére tájékoztatása, tudta és beleegyezése nélkül vitte el közös gyermeküket, így tőle a rosszhiszeműség a jövőben is vélelmezendő.

A jóhiszeműség és tisztesség követelményét sérti az is, akinek joggyakorlása szemben áll olyan korábbi magatartásával, amelyben a másik fél okkal bízhatott – fogalmaz a Ptk. A fent ismertetett ügyben alperes beváltotta erre irányuló fenyegetőzéseit. Ezek az esetek sajnos nem meglepőek, és nem is egyediek. A szülői felügyeleti jog vonatkozásában a „köztes állapotra” vonatkozóan – az érintettek számára – kétségtelenül joghézag tapasztalható, ezért *de lege ferenda* javasolható lehet, hogy erre vonatkozó indokolt kérelem esetén (ad absurdum ennek hiányában is), vagy már a kereseti kérelem beérkezésekor a bíróság ideiglenes hatállyal annál a szülőnél, abban az ingatlanban helyezze el a gyermeket, ahol a kiskorúnak addigi lakóhelye, otthona, megszokott környezete volt (lsd. gyermekek jogaira vonatkozó alapvető rendelkezések).

Az agresszivitás és brutalitás nem megengedett eszköz arra, hogy problémáinkat, nehézségeinket azzal oldjuk meg. Tényként rögzíthető a vizsgált esetek alapján, hogyha elcsattan egy-egy pofon, abból sajnos elég hamar több is lesz. Hol ezért, hol azért. Senki

sem rongybaba vagy szexuális segédeszköz, amit a másik fél kedvére használhat. A partnerség, vagyis a jóhiszeműség, valamint a kölcsönös tisztelet, másként fogalmazva a tisztesség minden családi viszonyra és a szexualitásra is érvényes. Jogszerűen senkit nem lehet olyasmire vagy annak eltűrésére kötelezni amit ellenez, mert az már a kényszerítés büntetőjogi tényállását súrolhatja. Mindenkinek felelősséget kell vállalnia tetteiért, ami alól nem lehet mentség és kibúvó a drog vagy az alkohol sem, sőt a következetes bírósági gyakorlatban mindezek súlyosító tényezők. Ilyen állapotban is teljes felelősség terheli az elkövetőt cselekedeteiért, a kapcsolati-hozzá tartozói bántalmazások esetén ráadásul ezek többnyire sűrűsödni szoktak, nem pedig megszűnni, hiszen „kéznel van” a már módszeresen meggyötört és önbizalmától megfosztott áldozat.³⁷

Felkészülni és cselekedni – ez a magyar kezdeményezés egyik jelmondata. Nagyon sokan akkor lépnek ki – vagy próbálnak meg kilépni – a kapcsolatból, amikor már nincsen más lehetőség, mert valamilyen életveszélyes szituáció alakul ki. Ezen esetekben a bántalmazott mindent hátrahagyva menekül el otthonról, gyakran hivatalos okmányok, pénz és főként tervek nélkül. Lelkileg összetörve, fizikailag bántalmazva, fáradtan, sokszor éhezve, a teljes reménytelenségben találja magát, amit még elviselhetlenebbé tesz az, ha a gyermek a bántalmazónál maradt. Nehéz ilyet mondani vagy leírni, de fel kell készülni azokra a helyzetekre, amikor lehet, hogy menekülni kell...³⁸ – foglalja össze üzenetét az áldozatvédelmi kampány.

Gondolatébresztőként – kommentár nélkül – ajánlom az alábbi kisfilmet (időtartam: 4 perc 23 másodperc) mind a gyermek- és családvédelmi hatóságok, mind pedig az elkövetők és a sértettek figyelmébe: <http://www.segelyszervezet.hu/hu/veddeszre>

1 A jogalkotás hosszú és bonyolult folyamat, az adott jogterület kiemelkedő tudósai, szakértői vesznek részt a normaszövegek kidolgozásában, olyan elméleti és gyakorlati szakemberek, akik legjobb ismerői az adott témakörnek. A jogalkotó által így megalkotott jogot kétségtelenül többnyire a jogalkalmazó szervek értelmezik, de nemcsak ők. Tartalmának megismerése mindenki számára lehetséges, a hatályos jogszabálysövegek bárki számára hozzáférhetők, így annak nem ismerése senkit sem mentesíthet polgári-közigazgatási jogi, vagy büntetőjogi felelőssége alól.

2 Természetesen ez alól kivételt képeznek az egyre több szektorban megjelenő Etikai Kódexek, amelyek megsértése fegyelmi és egyéb eljárások kezdeményezésére adhatnak alapot.

3 *A pedagógia etikája, az etika pedagógiája*. http://szjptk.iif.hu/toronyor/II_evf_1/etika.htm (megtekintés és letöltés: 2018.03.30.)

4 Sipőcz Norbert: *Az erkölcs és a jog fogalmának összehasonlítása*. <https://erettsegisegedlet.blogspot.hu/2009/06/az-erkolcs-es-jog-fogalmanak.html> (megtekintés és letöltés: 2018.03.30.)

5 Tomori Lajos (szerk.) *Etikai kislexikon*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967., 28.

6 Gulyás Gyula: *Közszolgálat és etika* BCE Közszolgálati Tanszék Budapest, 2011., 1.

7 Szilágyi Péter: *Jogi alaptan*. 2014.

http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_527_jogi_alaptan/ch05s03.html (megtekintés és letöltés: 2018.02.01.)

8 Sipőcz Norbert: *Az erkölcs és a jog fogalmának*

összehasonlítása. <https://erettsegisegedlet.blogspot.hu/2009/06/az-erkolcs-es-jog-fogalmanak.html> (megtekintés és letöltés: 2018.02.04.)

9 „Azután megáldotta őket Isten, és ezt mondta nekik: Szaporodjatok, sokasodjatok...” (1Móz. 1,22a, 1Móz. 1,28a). Az áldás a Magyar Katolikus Lexikon szerint jókívánság, jót előidéző szó, gesztus. Egy helyzet, egy személy számára Isteni kegyelmet kérni. Lehet-e ennél szebb és nemesebb egy jogforrási hierarchia csúcsán álló alkotmány értékrendje? Márpedig ha a jogalkotó az összes jogszabályt megalapozó Alaptörvényben áldást kér Istentől a magyarokra, akkor Magyarországon ezen felhatalmazás alapján megalkotott összes jogszabály a jog, az erkölcs és a vallás szoros összetételéből származik, melyre – ahogyan az Alaptörvény is fogalmaz – méltán lehetünk büszkék.

10 Hangoztatta több előadásában Popper Péter.

11 Így például házasság felbontása iránti perek, hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható távoltartási eljárások, szülői felügyeleti jogok problematikája, eljáró bíróság ideiglenes intézkedése iránti kérelmek stb. A tanulmány végén egy családi történeten keresztül mutatom be azt, hogy a kapcsolati erőszak miként ágyazódik be a polgári és közigazgatási jogi viszonyokba, miért nem lehet akár egy házassági bontóper kapcsán figyelmen kívül hagyni az azt megelőző eseményeket, és miért fontos a jogágak önálló, ámbar egymástól nem független rendszere, hiszen az összekötő kapocs maga az egymásra utaltság.

12 Jogtár/KJK-Kommentárok, modulok/Büntetőjog/Kommentár a Büntető törvénykönyvhöz (2012), Btk. 212/A §-ához

13 Polt Péter (Főszerk.): Új Btk. Kommentár, 4. kötet, Különös rész, XX. fejezet, A gyermekek érdekét sértő és a család elleni bűncselekmények, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó, Budapest, 2013., 78.

14 Gábor Ament: *A jóhiszeműség néha kevés*. Siegler Ügyvédi Iroda / Weil, Gotshal & Manges, az Új Jogtár és az Ars Boni által meghirdetett 2016. évi cikkíró pályázat. <http://arsboni.hu/johiszemuseg-neha-keves/>

15 Deli Gergely recenziója Földi András: *A jóhiszeműség és tisztesség elve*. Intézménytörténeti vázlat a római jogtól napjainkig. Publicationes Instituti Iuris Romani Budapestinensis, fasc. IX.) Budapest, 2001., 118.; BUKSZ 2002., 274. <http://epa.oszk.hu/00000/00015/00027/pdf/07szemle05.pdf> Deli Gergely

16 1. § (5) bekezdés: E törvény alkalmazásában hozzátartozónak kell tekinteni a Ptk.-ban meghatározott közeli hozzátartozókat és hozzátartozókat, valamint a volt házastársat, a volt élettársat, a bejegyzett élettársat, a volt bejegyzett élettársat, a gondnokot, a gondnokoltat, a gyámot, a gyámoltat.

17 így különösen a védőnői szolgálat, a házi orvos, a házi gyermekorvos

18 így különösen a családsegítő szolgálat, a családsegítő központ, gyermekjóléti szolgálat, gyermekjóléti központ, gyermekek vagy családok átmeneti otthona

19 így különösen a nevelési-oktatási intézmény, a nevelési tanácsadó

20 Számos kritika éri – nem alaptalanul – az ideiglenes megelőző (rendőrség rendeli el, 72 órára, határozatát a helyszínen hozza meg) és a megelőző távoltartás (a bántalmazott életvitelszerű tartózkodási helye szerint illetékes járásbíróság dönt nemperes eljárásban, 60 napra) hatékonyságát; a megvalósításhoz szükséges intézményi háttér hiánya, a távoltartás idejének letelte utáni ismételt bántalmazások, bosszú, megtorlás stb.

21 Hktv. 5. §, Ptk. 4:178. § (3) bekezdés cén

22 Tamási Erzsébet-Bolyky Orsolya: *A távoltartás gyakorlati alkalmazásának körülményei*, Iustum Aequum Salutare, 2014/4., 59.

23 Az 1991-ben alapított Ökumenikus Segélyszervezet Magyarország egyik legnagyobb, nemzetközileg is elismert karitatív szervezete. Az alapító egyházak összefogása ma már szakemberek, önkéntesek, adományozók és felelős vállalati partnerek egyre bővülő közösségeként segíti a bajbajutottakat és nélkülözőket. A Segélyszervezet a nemzetiségi, vallási és világnézeti hovatartozásra való tekintet nélkül, a legszigorúbb szakmai és átláthatósági követelményeknek megfelelően nyújt segítséget a rászorulóknak Magyarországon, a Kárpát-medencében és a nemzetközi közösség részeként.
<https://www.segelyszervezet.hu/hu/veddeszrekampany>

24 Ökumenikus Segélyszervezet: *Vedd észre, ha valami nincs rendben!*
<https://www.segelyszervezet.hu/hu/veddeszrekampany> (megtekintés és letöltés: 2018.03.30.)

25 Ökumenikus Segélyszervezet és Emberi Erőforrások Minisztériuma: *Ha időben észrevesszük a jeleket, tragédiákat előzhetünk meg!* Balog Zoltán, az emberi erőforrások minisztere egy parlamenti nyílt nap megrendezését is kezdeményezte is a kapcsolati erőszak témájában.
http://napiaszonline.hu/aktualis/ha_idoben_eszrevesszuk_a_jeleket_tragediakat_elozhetu_nk_meg_49253/ (megtekintés és letöltés: 2018.03.30.)

26 Domokos Andrea (Szerk.): *A családon belüli erőszak büntetőjogi és társadalmi megítélése*. Domokos-Nemes-Havasi, Károli Gáspár Református Egyetem Budapest, 2017., 43-44.

27 <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home> (saját fordítás)

28 <https://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/calendar> (saját fordítás)

29 Bulgária, Horvátország, Cseh Köztársaság, Görögország, Magyarország, Izland, Írország, Lettország, Liechtenstein, Litvánia, Luxembourg, Moldovai Köztársaság, Szlovák Köztársaság, Macedónia volt Jugoszláv Köztársaság, Ukrajna, Egyesület Királyság (megtekintés és letöltés: 2018.02.12.)

30 Albánia, Andorra, Ausztria, Belgium, Bosznia és Hercegovina, Ciprus, Dánia, Észtország, Finnország, Franciaország, Grúzia, Németország, Olaszország, Málta, Monaco, Montenegró, Hollandia, Norvégia, Lengyelország, Portugália Románia, San Marino, Svájc, Szerbia, Szlovénia, Spanyolország, Svédország, Törökország (megtekintés és letöltés: 2018.02.12.) <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/210/signatures> (saját fordítás)

31 lelkiismereti és vallásszabadság megsértése, közösség tagjai elleni erőszak, egyesülési, gyülekezési szabadság, egészségügyi önrendelkezési jog, személyes/közérdekű adattal visszaélés, magánlaksértés, zaklatás, rágalmozás, becsületsértés stb.

32 Btk. 212/A § (1) bekezdés a) pont: „Aki... az emberi méltóságot súlyosan sértő, megalázó és erőszakos magatartást tanúsít...”

33 Az ismertetett esettanulmány rögzítése saját feljegyzésem alapján készült egy személyes interjú és az iratok áttekintése alapján.

34 12. § (1) és (4) bekezdés

35 „(...) A leírtakra tekintettel nyomatékosan kijelentem, hogy **nem járulok hozzá** kisfiam gyermekorvosi iratainak kiadásához, vagy a családorvosi karton más gyermekorvosnak történő eljuttatásához, egyidejűleg kérem a már kiállított orvosi igazolás **visszavonását, megsemmisítését.**

A Ptk. szerinti **együttdöntési jog** a gyakorlatban azt jelenti, hogy óvodába, iskolába csak a két szülő együttes döntésével (aláírásával) lehet be- vagy kiírni a gyermeket, természetesen ugyanez vonatkozik a gyermekorvos megváltoztatására is. Abban az esetben, ha a gyermekvédelmi gondoskodás körébe tartozó intézmények, hatóságok és egyéb személyek a jogszabályokkal ellentétes módon járnak el, csorbítják ezzel a törvényes képviselői és a szülői felügyeleti jogokat, amelyért adott esetben fegyelmi felelősséggel is tartoznak.

A doktornő a gyermeket nem látta, nem vizsgálta meg, és erre vonatkozó előzetes kérésem ellenére cselekedett, ezért tájékoztatom, hogy mindezeket jelentettem a Magyar Orvosi Kamara felé.”

36 Komolyak a következmények, mert a többször módosított nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény (Nktv.), valamint a vonatkozó jogszabályok az igazolatlan hiányzások szankcióit konkrétan meghatározzák. A törvény 45. § (8)-(10) bekezdései szerint a **jegyző** gondoskodik az óvodai nevelésben részvételre kötelezettek nyilvántartásáról, a nyilvántartásból rendszeresen adatot közöl a köznevelési feladatokat ellátó hatóság számára.

A 20/2012. (VIII.31.) EMMI rendelet 51. § (4)-(4c) bekezdései a szerint, ha a gyermek távolmaradását nem igazolják, a mulasztás igazolatlan.

– Ha a gyermek az Nkt. 8. § (2) bekezdése alapján vesz részt óvodai nevelésben, és egy nevelési évben igazolatlanul 5 nevelési napnál többet mulaszt, az óvoda vezetője értesíti a gyermek tényleges tartózkodási helye szerint illetékes **gyámhatóságot és a gyermekléti szolgálatot.** Az értesítést követően a gyermekjóléti szolgálat az óvoda bevonásával **haladéktalanul intézkedési tervet készít,** amelyben a mulasztás okának feltárására

figyelemmel meghatározza a gyermeket veszélyeztető és az igazolatlan hiányzást kiváltó helyzet megszüntetésével, a gyermek óvodába járásával kapcsolatos, továbbá a gyermek érdekeit szolgáló feladatokat.

– Ha a gyermek igazolatlan mulasztása eléri a **11 nevelési napot**, az óvoda vezetője a mulasztásról tájékoztatja az általános szabálysértési hatóságot.

– Ha a gyermek igazolatlan mulasztása eléri a **20 nevelési napot**, az óvoda vezetője haladéktalanul értesíti a gyermek tényleges tartózkodási helye szerint illetékes gyámhatóságot.

37 Ökumenikus Segélyszervezet: Vedd észre, ha valami nincs rendben!

<https://www.segelyszervezet.hu/hu/veddeszrekampany> (megtekintés és letöltés: 2018.03.30.)

38 Az Ökumenikus Segélyszervezet az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával 2014-ben társadalmi célú kampányt indított a kapcsolati erőszak ellen.

<https://www.segelyszervezet.hu/hu/veddeszrekampany> (megtekintés és letöltés: 2018.03.30.)

Kardos Dóra: Tisztesség és etika a büntetőeljárásban – a tisztességes eljárás és részjogosítványai

kre-dit.hu/tanulmanyok/kardos-dora-tisztesség-es-etika-a-buntetoeljarasban-a-tisztessesges-eljaras-es-reszjogositvanyai/

2018. május 16.

1. Bevezetés

A tisztesség és etika az egész büntetőeljárást áthatja. A magyar értelmező szótárban a fogalmak meghatározása az alábbi: A tisztesség az a tulajdonság vagy tény, hogy egy személy saját döntéséből kitartóan becsületes vagy őszinte, a jó és rossz megkülönböztetése az egyén saját lelkiismerete alapján, ellentétben a közösségi erkölcsök és a szabályok követelményeivel. Az etika általános jelentése ésszerű, a józan ész alapján meghozott optimális, az adott lehetőségek közül a legjobbnak ítélt megoldás, helyes döntés. Ezen meghatározások érvényesek a büntetőeljárásban is. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjoga, valamint e körben az Alkotmánybíróság határozatai alapján rögzített alkotmányos szempontok figyelembe vételével ehelyütt a tisztességes eljáráshoz való jog részjogosítványával, az ésszerű időn belüli elbíráláshoz való jog érvényesülésének vizsgálatával foglalkozom. Két olyan eset kívánok elemezni, mely ezen részjogosítvánnyal, ezen belül pedig a tisztességes eljárással és az etikával is szorosan összefügg.

Napjainkra a jelentősen átalakult társadalmi viszonyok,¹ – elsősorban az Európai Unió tagállamai közötti szabad mozgás, és az egyre növekvő tendenciát mutató, más tagállamban történő munkavállalás – a büntetőeljárások lefolytatását nagymértékben befolyásolják, hiszen a nyomozati szakasztól kezdve jelentősen megnehezítik a jogbiztonság egyik alapvető pillérének az ésszerű határidőn belüli elbírálásnak való megfelelést. A határon átnyúló bűnözés és a több tagállamban egyidejűleg folyó

büntetőeljárások kérdésköre kapcsán az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) és az Alkotmánybíróság gyakorlata tükrében egyre gyakrabban merül fel problémaként, hogy a terhelt eljárásban történő személyes részvétele, azaz a közvetlenség elve miként biztosítható.

A terhelt ellen párhuzamosan, több tagállamban folyó büntetőeljárás kapcsán felmerül az időszerűség és közvetlenség elvének egyidejű biztosítása, így a hazai és uniós normák áttekintése, ismerete. Ennek kapcsán kiemelt cél az eljárások indokolatlan elhúzódsának megakadályozása, valamint, hogy ezen ügyek is a jogbiztonságnak megfelelően, ésszerű határidőn belül, lehetőség szerint költséghatékonyan fejeződjenek be. Mindehhez elengedhetetlenül szükséges a hazai eljárási szabályok mellett az uniós szabályozás, különösen a két- és többoldalú bűnügyi jogsegély egyezmények, szerződések ismerete. A fokozatosság elvének és az alapjogok tiszteletben tartása követelményének szem előtt tartásával a tisztességes eljárás fontosságát és szerepét igyekszem hangsúlyozni.

2. A tisztességes eljáráshoz való jog és részjogosítványai

Magyarország Alaptörvénye² XXVIII. cikk(1) bekezdése kimondja, hogy mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat vagy valamely perben a jogait és kötelezettségeit törvény által felállított, független és pártatlan bíróság tisztességes és nyilvános tárgyaláson, ésszerű határidőn belül bírálja el. Az Alaptörvény összhangban áll Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről³ szóló 1993. évi XXXI. törvény 6. cikkével, mely a tisztességes tárgyaláshoz való jog kapcsán elvi éllel rögzíti, hogy mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen, nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, illetőleg az ellene felhozott büntetőjogi vádak megalapozottságát illetően. Szükséges felhívni a figyelmet az egyezményben foglalt további garanciálisan rögzített elvre, mely minden bűncselekménnyel gyanúsított személynek azon jogát emeli ki, hogy személyesen, vagy az általa választott védő segítségével védekezhessék, és ha nem állnak rendelkezésére eszközök védő díjazására, amennyiben az igazságszolgáltatás érdekei ezt követelik meg, hivatalból és ingyenesen rendeljenek ki számára ügyvédet.

Mind az Alaptörvény, mind az egyezmény egymással összhangban álló meghatározása szolgál kiindulási alapul az Alkotmánybíróság 2/2017. (II. 10.) AB határozatához. Az AB határozat szerint a bíróságoknak a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény 258. § (3) bekezdés e) pontjának alkalmazása során az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdéséből fakadó alkotmányos követelmény, hogy amennyiben a bíróság a terhelttel szemben alkalmazott büntetőjogi jogkövetkezményt az eljárás elhúzódsa miatt enyhíti, akkor határozatának indokolása rögzítse az eljárás elhúzódsának a tényét, valamint azzal összefüggésben a büntetés enyhítését és az enyhítés mértékét. Az Alkotmánybíróság saját korábbi gyakorlata és az EJEB-nek esetjoga alapján annak megítéléséhez, hogy a támadott bírósági eljárás az ésszerű határidőn belüli elbíráláshoz való joggal összhangban áll-e, a következő alkotmányos szempontokat rögzíti. Kimondja, hogy az ésszerű határidőn belüli elbíráláshoz való jog a tisztességes eljáráshoz való jog egyik részjogosítványa. Ennek következtében ezen részjogosítvány vizsgálatakor

egyszerre kell áttekinteni a bírósági eljárás egészét és egyes részelemeit annak érdekében, hogy az eljáró bíróságnak a vád ésszerű határidőn belüli elbírálására irányuló törekvése megállapítható legyen. Így tehát leszögezi, ha a bírósági eljárás cselekményeiből, magából a per történetéből arra lehet következtetni, hogy a bíróság nem tartotta szem előtt az ésszerű határidőn belüli elbírálás alaptörvényi követelményét, akkor az adott büntetőeljárás elhúzódása az eljárás időtartamától függetlenül megállapítható. Ezért tehát nem a büntetőeljárás időtartama, hanem az eljáró bíróságok azon erőfeszítése a mérvadó, amely a vádról a tisztességes eljárás követelményrendszerének szem előtt tartása mellett történő mielőbbi döntéshozatalt célozza. Így a büntetőeljárás időtartama – a büntetőeljárásra vonatkozó törvény betartása esetén is – akkor sérti az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) bekezdését, ha abban az eljáró bíróságoknak felróható indokolatlan téltlenségi időszakok tapasztalhatók és a büntetőper kirívó hosszát az ügy bonyolultsága sem indokolja. Végezetül kiemeli, hogy a bírói gyakorlat enyhítő körülményként veszi figyelembe az időmúlást és a büntetés kiszabása során értékeli. A büntetőeljárás elhúzódása azonban nem pusztán időmúlást vagy hosszú eljárást jelent, hanem felelősségi kérdés is. A határozatban foglaltak nyilvánvalóan az EJEB előtt folyó eljárások és hazánkkal szemben a bírósági eljárások elhúzódása miatti elmarasztalások okán nyilvánvaló követelmények fogalmazódnak meg, azonban álláspontom szerint a bíróságoknak ez idáig is indokolási kötelezettségük körébe tartozott az egyes súlyosító és enyhítő körülmények számba vétele és értékelése. Másrészt ahhoz, hogy az esetleges igazgatási hatáskörbe tartozó határidő mulasztások, írásba foglalási késedelmek körén túl milyen zsinórmértékkel lesz ellátva az „elbírálásra törekvés hiánya” és azt ki állapítja meg, további alkotmányos aggályokat vet fel, mely szintén a tisztességes eljárás jogához tartozik.

Dr. Salamon László⁴ alkotmánybíró a határozathoz fűzött különvéleményében megfogalmazza, amennyiben a bíróságnak rögzítenie kell az enyhítés mértékét, amellyel a kiszabott büntetést vagy az intézkedést enyhítette, kérdésként merül fel, hogy ilyen levezetés előírása mennyiben egyeztethető össze a bírói indokolás szabadságával. Mivel a nemrég megjelent határozatot jelen tanulmány tárgyához kapcsolódónak ítélem, arra kívántam rávilágítani, hogy az időszerűség tartalommal történő kitöltése és annak garanciái a bíróságokra nézve még a hazai gyakorlatban sem egységes. A közvetlenség elve a terhelt személyes megjelenésének garanciája, a büntetőeljárás közvetlenségének főszabályként történő „sérthetlensége”, mely szintén a tisztességes eljáráshoz való jog része, ahogy az az alábbiakban részletesen kerül kifejtésre.

3. A külföldön, fogvatartásban lévő terhelt büntetőügye

A bevezetőben megfogalmazott jogelvek mentén a büntetőeljárás tárgyalási szakában, annak előkészítése során szembesült a bíróság azzal a problémával, hogy a vádiratból kitűnően az osztrák tagállamban az ott folyó büntetőeljárásban a hazai nyomozás megindulását követően azonos módszerrel elkövetett vagyon elleni bűncselekmények miatt a terhelt előzetes letartóztatás kényszerintézkedés hatálya alatt áll, így fogvatartási helye nyilvánvalóan egy másik tagállam területén van. Az iratok tartalma szerint a vádirat benyújtása előtt a terhelttel szemben európai elfogatóparancs került kibocsátásra, mely alapján az ügyész Be. 532. §. (1) bekezdése szerinti távollétes eljárásra tett indítványt.

4. Kapcsolódó jogszabályi háttér

Az elkövetéskor és elbíráláskor hatályban lévő, Büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (a továbbiakban: Be.) 532⁵ § (1)⁶ bekezdése kimondja, ha a terhelt külföldön tartózkodik, és kiadatásának vagy az európai elfogatóparancs alapján történő átadásának nincs helye, illetve kiadatását vagy az európai elfogatóparancs alapján történő átadását megtagadták, és a büntetőeljárás átadására sem került sor, az ügyész a vádiratban indítványozhatja, hogy a tárgyalást a vádlott távollétében tartsák meg. A Be. alapján, a külföldön ismert helyen tartózkodó terhelttel szembeni eljárásra a távollévő terhelt elleni eljárás szabályait kell alkalmazni. Ennek kapcsán azonban az Alkotmánybíróság 166/2011. (XII. 20.) AB határozata azt rögzíti, hogy a tisztességes eljárás követelményének megfelelően a külföldön ismert helyen tartózkodó terhelt esetében is előírás a hatóságok számára, hogy minden intézkedést tegyenek meg a terhelt felkutatására. Ennek megfelelően meg kell kísérelni a nemzetközi jogsegély intézményeinek, a kiadatásnak, a büntetőeljárás átadásának, illetve az elfogatóparancs kibocsátásának az alkalmazását, és csak abban az esetben lehetett a terhelt távollétében lefolytatni az eljárást, ha ezek az intézkedések nem vezettek eredményre. A Be. fenti szakaszának 2017. január 1-től hatályba lépett módosítása (Be. 532. § (1) bekezdés) értelmében ha a terhelt külföldön ismert helyen tartózkodik, és külföldön fogvatartásban van, az ügyész a vádiratban indítványozhatja, hogy a tárgyalást a terhelt távollétében tartsák meg.

A fenti törvényhelyek értelmezése kapcsán az látható, – a most hatályos szabályozás által a terhelt külföldi fogvatartását konkrétan már megjelölve, – hogy a törvény lehetőséget biztosít az ügyésznek arra, hogy indítványozza a tárgyalás terhelt távollétében történő megtartását. Mind a konkrét ügyben korábban alkalmazandó, mind pedig az azóta módosított törvényhely alapján megállapítható, a törvény megengedi, hogy az ügyész ilyen indítványt tegyen, azaz adott esetben ettől függhet a terhelt azon joga, hogy a tárgyaláson megjelenjen. Természetesen ki kell emelni, hogy ezen ügyészi indítvány a perbíróságot nem köti, azonban azzal, hogy a törvény lehetővé teszi a közvetlenség elvének korlátozását, mely önmagában abszolút eljárási szabálysértést nem jelent, az időszerűség megtartása érdekében a könnyebb és nyilvánvalóan egyszerűbb irányba, a közvetlenség elvének korlátozása felé viheti az egész eljárást. Mint látható, a terhelt távollétében lefolytatott eljárás mind a hatályos büntetőeljárási törvénynek, mind az időszerűségi elveknek megfelel, azonban a nemzetközi jogszabályoknak történő megfelelése kétséges. Főként azon további szabályozás ismeretében, hogy a fogvatartásban lévő terhelt részére történő kézbesítés kapcsán az általánostól eltérő, külön szabályok alkalmazandók. Ennek értelmében a fogvatartásban lévő terheltnek minden hivatalos iratot meg kell küldeni, azonban nem közvetlenül.⁸ A kézbesítendő iratot kézbesítési íven és átirattal az IM Nemzetközi Jogi Főosztálynak kell magyar nyelven⁹ megküldeni, amely intézkedik a kézbesítésről. Ily módon a fogva lévő terhelt tudomást szerez a büntetőeljárás tárgyáról, és értesítés kapcsán az összes tárgyalási határnapról – mely értesítés esetleges szabályszerűtlensége a tárgyalás megtartásának akadálya lesz – amennyiben jelen kíván lenni a tárgyaláson, ezen joga miként áll szemben a fenti ügyészi jogosultsággal. Továbbmenve, álláspontom szerint a fent hivatkozott távollétes eljárás szabályai csak végső, ultima ratio eszközként alkalmazandók, mivel az alábbi határozatokban megfogalmazott elvekkel ellentétesek és nem felelnek meg a jogbiztonság

követelményének:

A TANÁCS 2009. november 30-i 2009/948/IB számú, a joghatóság gyakorlásával kapcsolatos, büntetőeljárások során felmerülő összeütközések megelőzéséről és rendezéséről szóló KERETHATÁROZAT¹⁰ előírja, hogy e kerethatározatban meghatározott intézkedéseknek az olyan helyzetek megelőzésére kell irányulniuk, amikor ugyanazon személlyel szemben ugyanazon cselekmények miatt különböző tagállamokban vannak folyamatban párhuzamosan büntetőeljárások, ami végül azoknak az eljárásoknak két vagy több tagállamban történő jogerős lezárásához vezethet. Ezért meg kell akadályozni az 1985. június 14-i Schengeni Megállapodás végrehajtásáról szóló egyezmény¹¹ 54. cikkében meghatározott és az Európai Közösségek Bírósága által értelmezett *ne bis in idem* elv megsértését. Az ellen a személy ellen, akinek a cselekményét a Szerződő Felek egyikében jogerősen elbírálták, ugyanazon cselekmény alapján nem lehet egy másik Szerződő Fél területén büntetőeljárást indítani, amennyiben elítélés esetén a büntetést már végrehajtották, végrehajtása folyamatban van, vagy az ítélet meghozatalának helye szerinti Szerződő Fél jogszabályainak értelmében azt többé nem lehet végrehajtani. Tehát a *ne bis in idem* elve a kétszeres értékelés és kétszeres eljárás alá vonás tilalmát rögzíti. A kétszeres eljárás és értékelés tilalma kiterjed az Európai Unió jogi aktusa vagy nemzetközi szerződés alapján jogerősen elítélt vagy akár felmentett személyekre függetlenül attól, hogy Magyarországon vagy más államban hozták meg az ítéletet. A *ne bis in idem* elve beemelésre került az Alaptörvénybe, melynek XXVIII. cikk (6) bekezdése kimondja, hogy a jogorvoslat törvényben meghatározott rendkívüli esetei kivételével senki nem vonható büntetőeljárás alá, és nem ítélt el olyan bűncselekményért, amely miatt Magyarországon vagy – nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben – más államban törvénynek megfelelően már jogerősen felmentették vagy elítélték.

Ezen elv szerint tehát, ha egy tagállam illetékes hatósága ésszerű okok alapján feltételezi, hogy ugyanazon személlyel szemben ugyanazon cselekmények miatt párhuzamosan folyik büntetőeljárás egy másik tagállamban, amely azoknak az eljárásoknak két vagy több tagállamban történő jogerős lezárásához vezethet, fel kell vennie a kapcsolatot a másik tagállam illetékes hatóságával. Felmerülhet akként, hogy maga a terhelt szolgáltat adatokat a másik tagállamban folyó büntetőeljárásról, származhat másik tagállam illetékes hatóságától származó, kölcsönös jogsegély kérelem párhuzamos büntetőeljárások esetleges fennállásának lehetőségére utalás alapján, vagy ha rendőri hatóság erre vonatkozóan tájékoztatást ad. A kerethatározat legfőbb célja éppen a szükségtelen és esetlegesen a *ne bis in idem* elv megsértését eredményező párhuzamos büntetőeljárások megelőzése, alkalmazása azonban nem vezethet a joghatóság gyakorlásával kapcsolatos összeütközéshez ott, ahol az egyébként nem következne be.

A fenti kerethatározat vizsgálata során azonnal felmerül a kérdés, amennyiben a vádirat azt tartalmazza, a magyar hatóság előtti büntetőügy terheltje más tagállam területén, kényszerintézkedés hatálya alatt áll, az ügyésznek, illetve a bíróságnak e körben milyen tartalmú megkereséseket kell kiadnia és milyen okiratokat kell beszereznie annak érdekében, hogy a másik államban párhuzamosan folyó büntetőeljárás tárgyát képező és

a saját büntetőeljárásának vádirati tényállását képező cselekményeket összehasonlíthassa. Álláspontom szerint a távollétes eljárás semmilyen garanciát nem jelent arra, hogy a fenti kerethatározat által megfogalmazott *ne bis idem* elve ne sérüljön.

A következő e témában figyelmet érdemlő kerethatározat a TANÁCS 2009. február 26-i 2009/299/IB számú² a 2002/584/IB, a 2005/214/IB, a 2006/783/IB, a 2008/909/IB és a 2008/947/IB kerethatározat módosításáról, a személyek eljárási jogainak megerősítése, valamint a kölcsönös elismerés elvének az érintett személy megjelenése nélkül lefolytatott eljárásokat követően hozott határozatokra való alkalmazásának előmozdítása tekintetében.

A fenti kerethatározatok is egyértelműen azt célozzák, hogy a vádlott jogosult eldönteni, lemond-e a tárgyaláson történő részvétel jogáról. Határozott álláspontom az, hogy amennyiben a vádlott külföldön, bármilyen okból fogvatartásban van, a bíróságnak a tárgyalási forma eldöntése előtt be kell szerezni a másik tagállam hatóságának megkeresése útján a fogvatartásra vonatkozó adatokat, annak lehetséges tartamára vonatkozó nyilatkozatot, valamint a párhuzamosan folyó büntetőeljárásban releváns adatokat, így az eljárás szakaszától függően a feljelentést, a vádiratot esetlegesen az elsőfokú határozatot. Különösen fontos lehet ez abban az esetben, ha a vádlottal szemben meghozott ügydöntő határozat jogerőre emelkedett, vagy esetleges fellebbezés folytán a másodfokú elbírálása rövidesen megtörténik. Ilyen esetben ugyanis a másik tagállamban folyó büntetőeljárás jogerős befejezését követően a végrehajtás átadása várható, így a vádlott – amennyiben az eljárás a vége felé közeledik – már a hazai büntetés-végrehajtási intézetben tölti büntetését, így a büntetés-végrehajtás útján történő idézésének nincs akadálya. Amennyiben azonban a vádlottal szemben a másik tagállamban folyó büntetőeljárás befejezésének időpontja még nem látható előre, célszerű a bíróság rendelkezésére álló és a jogsegélyegyezményekben foglalt intézkedések és megkeresése útján biztosítani a vádlott tárgyalási jelenlétét.

Abban az esetben tehát, amikor a terhelt végrehajtás céljából történő átadása a másik tagállamban folyó eljárás miatt még nem lehetséges, a büntetőeljárás egyszerűsítése kapcsán az eljárási törvény a Be. 279. § (3) bekezdésé³ alkalmazásával – a vádlott jogainak saját akaratából történő jogszerű korlátozásával egy másik típusú távollétes eljárás lehetőségét teremti meg. Ezen jogszabályhely kimondja, hogy a vádlottat az idézéssel egyidejűleg a bíróság tájékoztathatja arról, hogy a tárgyalás a távollétében megtartható, és vele szemben az eljárás befejezhető, ha előzetesen bejelenti, hogy a tárgyaláson nem kíván részt venni. (4)¹⁴ Ha a bíróság felhívása alapján a vádlott előzetesen bejelenti, hogy a tárgyaláson nem kíván részt venni, és nincs védője, a bíróság a részére védőt rendel ki, és a védőt a kitűzött határnapra idézi. A Kúria Bfv. III. 1.602/2014. számú határozatában rámutat arra, hogy a vádlott részéről annak az egyébként megengedett bejelentése, miszerint a tárgyaláson nem kíván részt venni, kizárólag a megkezdett tárgyalás esetén vonja maga után azt a következményt, hogy az elnapolt tárgyalás(ok)ra újólag megidézni nem szükséges, és az a részvétele nélkül is szabályszerűen megtartható.

Véleményem szerint a bíróság a vádlottat olyan esetben tájékoztatja a távollétes tárgyalás lehetőségéről, ha úgy látja, a tárgyaláson történő részvétele valamely körülmény – például beismerő vallomása, vagy az ügy egyszerű ténybeli és jogi megítélése – miatt nem

szükséges. Megjegyzendő, hogy ezen tájékoztatást a törvény szintén csak lehetőségként szabályozza, az eljáró bíróság döntéseként meghagyva, milyen esetekben látja ezt célszerűnek. Nyilvánvaló, hogy egy bűnösségét tagadó, esetleg több vádlottas, bonyolultabb bizonyítást igénylő büntetőügyben ezen eljárás szintén nem felel meg a tisztességes eljárás követelményének. Jelen büntetőügyben a bíróság úgy foglalt tehát állást, hogy a távollétes eljárás szabályait nem alkalmazza. A bűnösségét mindvégig tagadó terhelnél szükséges a beszerzett bizonyítékok, különösen a titkos információgyűjtés keretében beszerzett híváslisták tárgyaláson történő elé tárása, és az erre vonatkozó nyilatkozatai, észrevételei beszerzése a megalapozott tényállás megállapítása érdekében, mely csak a személyes jelenlétével volt biztosítható.

5. A bíróság rendelkezésére álló és a vádlott jelenlétét biztosító további rendelkezések vizsgálata

Az Európai Unió tagállamaival folytatott bűnügyi együttműködésről szóló 2012. évi CLXXX. törvény 29. §-a értelmében¹⁵ a tagállami igazságügyi hatóság kérelemre hozzájárulhat a terhelt ideiglenes átadásához, melyet megállapodásban rögzít. Eszerint tehát a keresett személyt a tagállami igazságügyi hatóság ideiglenesen átadhatja, azonban csak a magyar igazságügyi hatóság és a tagállami igazságügyi hatóság írásban kötött közös megállapodásában meghatározott feltételek (pl. fogvatartása biztosítása, a keresett személy visszaszállításának időpontja stb.) alapján.

Európai Unió tagállamai közötti kölcsönös bűnügyi jogsegélyről 2000. május 29-én kelt egyezmény és az egyezmény 2001. október 16-án kelt kiegészítő jegyzőkönyve kihirdetéséről szóló 2005. évi CXVI. törvényben¹⁶ a 10. cikkben rögzíti a videokonferencia útján történő kihallgatás szabályait. Az egyezmény elsősorban valamely tagállam területén tartózkodó személy tanúként vagy szakértőként történő kihallgatásáról rendelkezik, azonban a vádlott kihallgatására is alkalmazható. Szigorú feltétele azonban az, hogy a vádlott az ilyen formán megtartott tárgyaláshoz hozzájáruljon. A hivatkozott ügyben ez adott volt, azonban álláspontom szerint, amennyiben ehhez a vádlott nem járul hozzá, úgy a korábbi gondolatmenetből levezethetően a távollétében történő eljárás ilyen esetben alappal már nem kifogásolható, így ezen eljárási formának ekkor már helye van.

Utalok a már hivatkozott TANÁCS 2009. február 26-i 2009/299/IB számú kerethatározatára,¹⁷ mely kimondja, hogy valamely határozat elismerése és végrehajtása, amelyet olyan tárgyalást követően hoztak, amelyen az érintett személy nem volt személyesen jelen, nem tagadható meg, amennyiben a kitűzött tárgyalás az érintett személy előtt ismert, és őt a tárgyalás során olyan jogi képviselő védte, akit ő erre meghatalmazott, biztosítva azt, hogy gyakorlati és tényleges jogi segítségnyújtásról van szó. Ezzel kapcsolatban nincs jelentősége annak, hogy a jogi képviselőt az érintett személy választotta, hatalmazta meg és fizette, vagy pedig az állam rendelte ki és fizette, feltéve, hogy az érintett személy kifejezetten úgy határozott, hogy a tárgyaláson történő személyes megjelenés helyett jogi képviselővel képviselteti magát. A jogi képviselő kijelölése és a kapcsolódó kérdések a nemzeti jog hatálya alá tartoznak. Itt kell figyelembe venni az érintett személyek jelen esetben fellebbezéshez való jogát, valamint

azt is, hogy a büntetőeljárás szabályai szerint a vádlott részére indokolt ítéletet kell kézbesíteni. Ugyanígy kell eljárni a korábban felhívott Be. 279. §. (3) bekezdésben foglalt vádlott által kérelmezett távolmaradás esetén is.

A videokonferencia útján történő kihallgatás lefolytatására irányuló megkeresésnek tartalmaznia kell azt az okot is, amely miatt nem célszerű a vádlott megjelenése, valamint az igazságügyi hatóság megnevezését és a kihallgatást vagy meghallgatást végző személyek nevét. A megkeresett tagállam igazságügyi hatósága egy képviselőjének jelen kell lennie a kihallgatás során, azonban e körben csak a terhelt személyazonosságának megállapításáért felel. Érdemben tehát a kihallgatás, valamint a tárgyalások természetesen a megkereső állam belső joga szerint folynak. A videokapcsolat létesítésének költségeit, a videokapcsolatnak a megkeresett tagállamban történő fenntartásának költségeit, valamint a tolmácsok díjazásának költségeit a megkereső tagállam megtéríti a megkeresett tagállamnak, kivéve, ha a megkeresett tagállam ezek egészének vagy egy részének a megtérítéséről lemond. Ilyen esetben a videokonferencia alkalmazására és a videokonferencia lefolytatásának módjára vonatkozó határozatot az érintett tagállamok közötti megállapodás függvényében, a nemzeti jogukban és a vonatkozó nemzetközi jogi okmányokban, többek között az 1950. évi, az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló európai egyezményben előírt rendelkezéseknek megfelelően kell meghozni.

A jogintézmény belső, hazai jogi tartalmát a Be. 244/A. §-a¹⁸ tölti ki, mely a tárgyalás zártcélú távközlő hálózat útján történő megtartásáról rendelkezik. Ennek iránya a jogsegélyegyezmény által meghatározott céloktól eltérő, elsősorban tanúvédelem szempontjából határozható meg, azonban a két intézmény egységes abban, hogy a tárgyalás helyszíne és a kihallgatott személy tartózkodási helye között az összeköttetés közvetlenségét a mozgóképet és a hangot egyidejűleg továbbító készülék biztosítja. A zártcélú távközlő hálózat útján történő kihallgatást a tanács elnöke indokolt végzéssel rendeli el, mely ellen fellebbezéssel élni nem lehet, az az ügydöntő határozatban sérelmezhető. A hatályos büntetőeljárás törvény szerint e végzést legalább öt nappal a tárgyalás határnapja előtt közölni kell az ügyésszel, a vádlottal, a védővel, és ha a kihallgatandó személy fogva van, a fogva tartást végrehajtó intézettel.

A zárt célú távközlő hálózat fogalmi meghatározását az 1/2006. számú OIT szabályzat¹⁹ adja meg, a 2. § 1. pontja. Ennek értelmében a zárt célú távközlő hálózat olyan, a bírósági tárgyalóteremben lévő kép- és hangfelvevő, valamint a továbbító mobil alrendszerrel összekötött rendszer, amely vezérlőrendszere révén alkalmas a különböző tárgyalási helyszínek közötti távmeghallgatás lebonyolítására, kép- és hangfelvétel készítésére, digitális rögzítésére, továbbítására és elsősorban a bíróságokon elhelyezett back-office alrendszer segítségével a naplózást és a hozzáférhetetlenséget biztosító tárolására. Az Országos Bírósági Hivatal tulajdonában lévő rendszerek használata esetén a tanács elnöke dönt a zártcélú távközlő hálózat alkalmazásáról, úgy a szolgálati út betartásával jelzi az igényt az OIT Hivatalánál, amely tájékoztatja az igény teljesíthetőségéről és a várható költségekről. Ezt követően a bíróságnak nyilatkoznia kell, hogy a közölt feltételek mellett fenntartja-e a kérelmét, és csak ezt követően születhet végleges bírói döntés az alkalmazásról.

22/2003. (VI. 25.) IM rendelet²⁰ a tárgyalás zártcélú távközlő hálózat útján történő

megtartásáról a kihallgatást elrendelő vagy a közvetítéshez szükséges eszközökkel és berendezésekkel rendelkező bíróság, illetőleg a tanú vagy a terhelt fogva tartását végrehajtó szerv külön helyiséget biztosít a zártcélú távközlő hálózat útján történő kihallgatáshoz.

A zártcélú távközlő hálózat útján történő kihallgatás olyan költség- és időkímélő megoldás, amely – a tárgyalási garanciák megtartása mellett megfelel a tisztességes eljárás valamennyi követelményének.

6. Konklúzió

A jogsegélyegyezmény keretében, az osztrák tagállammal kötött megállapodás kapcsán videokonferencia útján megtartott tárgyalás az azóta már jogerősen lezárt büntetőügyben álláspontom szerint mind az időszerűség, mind a közvetlenség elvének, ezen túlmenően a tisztességes eljárás követelményeinek is megfelelt. A külföldön, fogvatartásban lévő vádlott a tárgyalásokon tehát a kamera és a kivetítő segítségével „jelen volt”, valamennyi büntetőeljárásban megengedett jogát gyakorolhatta. Az ilyen típusú eljárásokban elsődlegesen a terhelt személyes jelenlétét kell biztosítani, melytől csak akkor lehet eltekinteni, ha ezen jogáról akár kifejezett nyilatkozatával, akár mulasztása révén lemond. Ezzel azt igyekeztem bemutatni, hogy az eljáró bíróságoknak a hazai és nemzetközi jogi szabályozás és az alapjogok figyelembe vételével a tárgyalás formájának megválasztása révén az eljárási kérdésekben is alapos felkészülés és az ügy egyedi sajátosságainak vizsgálata után kell döntéseket hoznia.

7 .Az ésszerű határidőn belüli elbíráláshoz való jog érvényesülése kóros elmeállapotú vádlott esetén

A másik vizsgálandó kérdéskör, személyben rejlő, a büntetőeljárás során előtérbe kerülő ok, azaz a büntethetőséget kizáró ok egyike.²¹ A kóros elmeállapot a beszámítási képességet akkor zárja ki, ha meghatározott pszichikai hatása van, a cselekmény következményeinek felismerése, illetve az ennek megfelelő cselekvésre képtelenség abban az esetben, ha kóros elmeállapot következménye. Orvosi ismérve az adott típusú fiziológiai rendellenesség, melyet a hatályos Btk. már konkrétan nem nevesít, a szakértő ezen ok fennállását vizsgálja. A jogi pedig, hogy az elkövető nem tud számot adni cselekményéről, hogy a felismeréshez viszonyítva akaratának megfelelő magatartást tanúsítson. A beszámítást kizáró tényezőket be kell bizonyítani. A hatályos Btk. a korábbi, 1978. évi IV. törvény szabályozásától eltérően a kóros elmeállapotra vonatkozó fiziológiai rendellenességek felsorolását megszüntette. A jelenlegi szabályozással végre rendeződött az a korábbi anomália, mely az igazságügyi pszichiátria kritikai céltáblája volt. Határozott álláspontjuk szerint a kóros elmeállapot törvényi felsorolása ugyanis nem volt – nem is lehetett – teljes, és nem felelt meg a pszichológusok és pszichiáterek által használt terminológiának sem.

8. Ténykérdés, avagy a megalapozott tényállás alapja

A büntetőeljárásban a ténykérdések tisztázása az elsőfokú bíróság, mint ténybíró által bizonyítás útján történik. E vonatkozásban el kell különíteni a ténykérdést a jogkérdéstől.

A ténykérdés anyagi jogi relevancia, annak megállapítása, hogy ki, mit, hogyan követett el. Jogkérdés pedig a bűnösség, minősítés, joghátrány, eljárási szabályok megtartása, azaz a büntetőjogi főkérdések. A bűnösség eldöntése tehát jogkérdés,²² melyhez a ténykérdések tisztázásán keresztül vezet az út. Be kell látnunk, a tény- és jogkérdés tisztázásának az ügydöntő határozat elleni fellebbezést követően a másodfokú, harmadfokú, sőt, a felülvizsgálati eljárásban is fontos szerepe van. A tényálláshoz kötöttség kapcsán²³ a felsőbb bíróság reformatórius jogkörével élve a megtámadott határozatot megváltoztatja, vagy új határozatot hoz. Ez esetben ezen jogkör jogkérdéseket érint, azaz a tényállás érintése nélkül a minősítés vagy a joghátrány tekintetében határoz eltérően. Míg, ha a tényállás megalapozatlan, kasszációs jogkörével²⁴ élve a határozatot hatályon kívül helyezi és az elsőfokú bíróságot új eljárás lefolytatására utasítja. Mint a fentiekben látható, a jogkérdés, ténykérdés értelmezése²⁵ – legalábbis a definíció szintjén – álláspontom szerint rendezettnek tűnhet. Ily módon tehát a ténykérdések a jogkérdések viszonylatában léteznek. Ennek nyomán a szakértői vélemény, mint bizonyítási eszköz és az ügyben rendelkezésre álló további bizonyítási eszközök egybevetésével a bíróság jogkérdésben, azaz a bűnösség kérdésében dönt.²⁶

A bizonyítékok értékelésének szabadsága a büntetőeljárásban alapvető jellemző, azonban – jelen esetben a beszámítási képesség vizsgálata pont ilyen – a büntetőeljárás törvény elrendelheti bizonyítási eszközök, szakértői vélemény beszerzését. A kóros elmeállapot fennállása tehát szakkérdés, a büntetőeljárásban igazságügyi elmeorvos-szakértőt kell kirendelni. A hatályos büntetőeljárás törvényünk alapján a szakértő alkalmazása kötelező, ha a bizonyítandó tény, illetőleg az eldöntendő kérdés személy kóros elmeállapota. Ilyen esetben két szakértőt kell kirendelni. A büntetőeljárás során eljáró hatóságok nem rendelkeznek a szakkérdés megválaszolásához szükséges tudományos ismeretekkel. Követve a jogkérdésre vonatkozó definíció logikáját, a szakkérdés nem más, mint valamely viszonynak szakmai megítélése, ellentétben a szakmai ténykérdéssel, mely a megítélés tárgyát képező szakmai ténynek, tényállásnak megállapítására vonatkozik. A jogkérdés, szakkérdés határvonala rugalmas, de egyben áthatolhatatlan is. Az egyes ügyek sajátosságai döntenek el, hogy hol húzódik a határvonal, melyen nincs átjárása sem kirendelőnek, sem szakértőnek.²⁷ A szakmai és jogi tények, ténykérdések, illetve a hozzájuk rendelt sémák kötöttségéből adódóan igazságügyi szakértő – kirendelő formális vétő joga mellett – lényegében kizárólagos hatáskört kap az eljárás egy jelentős szakaszára. A büntetőeljárás bizonyítási rendszerében azonban a szakértői vélemény nem abszolút, a bíróságot feltétlenül kötő bizonyíték, ennek ellenére a bíróság azt figyelmen kívül nem hagyhatja. Tárgyalásra történő idézés, meghallgatás, eredménytelensége esetén új szakértő kirendelése alapvető, a megalapozott tényállás megállapításához tartozó követelmény. Kiemelendő azonban, hogy a szakértői vélemény a bizonyítékok egyenlőségének hangsúlyozása mellett mégiscsak a különös szakértelmet igénylő kérdés eldöntése miatt a terhelti beismerő vallomás mellett a „bizonyítékok királynője”, mivel hiába mérlegeli a bíró a rendelkezésre álló további bizonyítékokkal, annak elmaradása vagy megalapozatlan volta, további megalapozatlan tényálláshoz vezet. Ilyen esetben, különösen a kóros elmeállapot vizsgálata körében kiemelten fontos bizonyítékként kezelendő. Nyilvánvaló, hogy amennyiben a büntetőeljárás során a szakvélemény

megállapításait senki sem vitatja, és az eljárás irataival ellentétes adatot, tényt nem tartalmaz, a bíró a tárgyaláson szerzett saját tapasztalatai alapján a szakértői vélemény megállapításait semmiképpen sem hagyhatja figyelmen kívül.

9. Kóros elmeállapot, mint a bizonyítás fő iránya

Az Alkotmánybíróság 723/B/1991. AB határozata az elmeállapot megfigyelése kapcsán, a beszámítási képesség tárgyában mind az anyagi, mind pedig az eljárásjogra vonatkozó, általános megállapításokat rögzít. Így kimondja, hogy mivel valamennyi modern büntetőjogi rendszernek alaptétele a bűnfelelősség elve, a tárgyi történet mellett vizsgálni kell a tettes viszonyát magatartásához és annak eredményéhez. Ily módon a bűnösség megállapításának előfeltétele az elkövető beszámítási képessége, a bűncselekmény büntetőjogi értelemben vett alanya csak beszámítási képességgel rendelkező személy lehet. A beszámítási képesség hiánya egyúttal a bűnösség hiányát is maga után vonja, ha azonban a beszámítási képesség legalább korlátozott mértékben fennáll, úgy az elkövető alanya lehet a bűncselekménynek és a bűnössége is vizsgálható. A beszámítási képesség korlátozottsága a büntetés kiszabás körében bír jelentőséggel. A beszámítási képességnek és a bűnösségnek tehát alapvető szerepe van a büntetőeljárás szempontjából. A beszámítási képesség, illetve az azt kizáró vagy korlátozó kóros elmeállapot olyan esetben, amikor erre adatok merülnek fel, a büntetőeljárás és ezen belül a bizonyítás központi kérdésévé kell, hogy váljon. Ennek tisztázása a büntetőeljárás jelenlegi rendszerében sem a bűncselekmény súlyától, sem a várható büntetés mértékétől, sem pedig a terhelt, illetve védője szándékától nem tehető függővé. A hivatalból való eljárás és a tényállás felderítésének kötelezettsége szerint a hatóságok feladata, hogy az eljárás minden szakaszában a tényállást alaposan és hiánytalanul tisztázzák, a valóságnak megfelelően állapítsák meg, a terhelt és mentő, valamint a büntetőjogi felelősséget súlyosító és enyhítő körülményeket egyaránt figyelembe vegyék. A klinikai tünetek megítélése ténykérdés, melyet a bíróság ténybeli következtetés útján is megállapíthat.²⁸ Az ok meglétét szakértőnek kell megállapítani, annak hatását illetően a bíróság illetékes. Ebből következően az elsőfokú bíróság által megállapított tényállás alapján a másodfokú bíróság eltérő következtetésre juthat a beszámíthatóság tekintetében. Amennyiben tehát kétség támad a beszámítási képességgel kapcsolatban, azt az elkövető javára kell értékelni.

10. Az eljárás elhúzódásának lehetséges okai

A bíróságnak állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy a magatartás az elkövető büntethetősége esetén milyen bűncselekmény tényállását valósítja meg, magatartása szándékos, avagy gondatlan, és milyen az eredményhez való viszonya. Amennyiben a büntethetőség kizárt, az eljárást a bíróságnak akkor is le kell folytatni, de a bíróság felmentő ítéletet hoz, illetve amennyiben annak törvényi feltételei fennállnak, kényszergyógykezelés intézkedést alkalmaz. A korlátozott beszámítási képességű elkövető büntethető, azonban büntetése korlátlanul enyhíthető.²⁹ Az eljárás elhúzódásához vezető okok közt említhető a szakértői bizonyítás kapcsán, hogy a nagyfokú leterheltségre tekintettel a szakvélemény elkészítésére nyitva álló határidők betartása az esetek többségében nem várható el, rendszeresnek tekinthető a határidők

meghosszabbítása. Ha a szakértői vélemény vagy fent említett része bármely fél számára aggályos, további bizonyításnak is helye van, így másik szakértő kirendelése sem kizárt. Különösen fontos ez a kóros elmeállapot fennállása körében, mivel a beszámítási képesség kizártsága büntethetőségi akadályt eredményez. Kérdésként merül fel azonban, miként számít az időmúlás azon terheltek esetében, akik az eljárás későbbi szakaszában, vagy éppen a bizonyítási eljárás befejezése előtt ügyészi indítvány hiányában, az eljárás további elhúzódása céljából terjesztik elő indítványukat szakértő kirendelésére, beszámítási képességük vizsgálatára. Ezen, természetesen orvosi iratokkal megalapozott indítvány alapján a bíróságnak kötelessége-e a szakértő kirendelése. E körben egyrészt kimondásra került, hogy más jogági jogintézmények, amelyek az elmealkodás valamely defektusához kötődnek, a büntetőjogi felelősséget illetően nem bírnak relevanciával, így a cselekvőképességet kizáró gondnokság alá helyezés nem jelenti a büntetőjogi felelősségre vonhatóságot kizáró kóros elmeállapot fennállását. Másrészt a Be. 75. §. (1) bekezdése kimondja, a bizonyítás során a bíróságnak a tényállás alapos és hiánytalan, a valóságnak megfelelő tisztázására kell törekednie. A bíróság hivatalból nem köteles a vádat alátámasztó bizonyítási eszközök beszerzésére és felkutatására ügyészi indítvány hiányában. A Kúria kifejezetten rögzíti, hogy a hivatkozott szabály nem azt jelenti, hogy a bíróság a vádló indítványa hiányában terhelő bizonyítékot nem szerezhethet be, illetve bizonyítékot nem vizsgálhat meg, hanem csupán azt, hogy erre nem köteles. Ez nem zárja ki, hogy hivatalból a bíróság elrendelje az eljárási cselekmények elvégzését, a bizonyítás kiegészítését terhelő bizonyítékok vonatkozásában is.

A büntetőeljárásban a közvetlenség elve a tisztességes eljáráshoz való jog részeként deklarált. A büntetőeljárás törvény azonban kimondja, hogy a tárgyalás a vádlott távollétében megtartható, ha az eljárás tárgya a vádlott kényszergyógykezelésének elrendelése, és az állapota miatt a tárgyaláson nem jelenhet meg, illetőleg a jogainak gyakorlására képtelen (Be. 281. §. (4) bekezdés). Ezzel összefüggésben, amennyiben a terhelt állapota ugyan lehetővé tenné a tárgyaláson történő megjelenését, de a tárgyaláson nem jelenik meg, a bíróság távollétében felmentheti (Be. 281. §. (4) bekezdés). A törvény a javára szóló, felmentő rendelkezés esetére tehát a védelemhez való jog kötelező biztosítása mellett a vádlott személyes jelenlétét nem követeli meg, mely az alapjogokkal összhangban áll.

11. Záró gondolatok:

Összefoglalásként megállapítható, hogy a bíróság a vádlott javára szolgáló bizonyítékot köteles beszerezni, a büntethetőséget kizáró ok fennállása kapcsán bizonyítást lefolytatni és annak jogkövetkezményeit alkalmazni. Miután az eljárás során erre vonatkozó adat merül fel, a kóros elmeállapot vizsgálata a bizonyítási eljárás központi kérdésévé válik. A büntetőeljárás törvény garanciális szabályként írja elő, hogy az eljárásban védő részvétele kötelező. A szakértői véleményben foglaltakat a bíróság a rendelkezésre álló bizonyítékokkal együtt értékeli. Amennyiben megállapítja, hogy a vádlott kóros elmeállapotú, az ellene emelt vád alól felmenti. A törvényben meghatározott feltételek fennállása esetén elrendeli a vádlott kényszergyógykezelését. Nyilvánvaló, hogy ezen további bizonyítás az eljárás elhúzódását eredményezi, mely időmúlást, határozott álláspontom szerint – amennyiben kétséget kizáróan megállapíthatóan a beszámítási képessége mégis fennáll-, a vádlott javára kell értékelni. Ettől eltérően, amennyiben a

bíróság a vádlott szakértő kirendelésére vonatkozó indítványát az ügy körülményeire is figyelemmel az eljárás szükségtelen elhúzására irányulónak értékeli, az időmúlást a vádlott javára nem köteles értékelni.

Igyekeztem két, egymástól gyökeresen eltérő büntetőeljárás tárgyú problémát felvetni, és szemléltetni, milyen komplex módon kell egy eljárás egészen végighaladva a végső döntésnek összeállnia. A büntetés kiszabás során értékelhető tényezőkről szóló, a Kúria 56. számú BK véleménye a büntetést befolyásoló tárgyi körülmények körében enyhítő körülményként értékelendőnek tekinti, ha a bűncselekmény elkövetésétől hosszabb idő telt el. Ezen körülmény mikénti értékeléséről a kialakult gyakorlatra figyelemmel a bíróság ítéletében köteles számot adni. Ez álláspontom szerint összhangban áll az EJEB és az Alkotmánybíróság gyakorlatával, valamint az Alaptörvényben foglalt tisztességes eljárás szabályaival egyaránt, hiszen ezen esetben a bíróság a tényállás alapos és hiánytalan, a valóságnak megfelelő tisztázása érdekében szükséges bizonyítást lefolytatta. Amennyiben tehát a vád ésszerű időn belüli elbírálására irányuló törekvés az eljárás során mindvégig jelen van, állítható, hogy a bíróság annak ellenére, hogy az eljárás időtartama mindkét, általam bemutatott esetben jelentősen hosszabbodik, a fenti alkotmányos követelményeknek mégis eleget tett.

1 Dr. Kardos Dóra: Az időszerűség és közvetlenség elvének biztosítása a tagállamokban párhuzamosan folyó büntetőeljárások kapcsán, Szegedi Tudományegyetem Doktori Iskola „Jog határok nélkül” konferenciakötet, 2017. megjelenés alatt

2 Hatályba lépés: 2012. január 1.

3 Kihirdetve: 1993. IV. 7.

4 Lásd Dr. Juhász Imre, Dr. Szívós Mária, Dr. Balsai István, Dr. Dienes-Oehm Egon, Dr. Stumpf István alkotmánybíró különvéleménye.

http://www.alkotmanybirosag.hu/letoltesek/abk_2017_04_alairt.pdf (2018. 04. 02.)

5 Megállapította: 2011. évi LXXXIX. törvény 21. §. Hatályos: 2011. VII. 13-tól. Lásd: 2011. évi LXXXIX. törvény 27. § (2).

6 Megállapította: 2011. évi CCI. törvény 167. § (13). Hatályos: 2012. I. 1-től.

7 Megállapította: 2016. évi CIII. törvény 50. §. Hatályos: 2017. I. 1-től.

8 Eube.törvény 48. §. (3) bekezdés c, pontjának helyes értelmezése alapján

9 8002/2008.IRM Tájékoztató 23-24. pontja

10 Megjelent az Európai Unió Hivatalos Lapjának 2009. december 15-i, L 328. számában (42. o.), hatályos 2009. december 15-től.

11 HL L 239., 2000.9.22. 19. o.

12 Megjelent az Európai Unió Hivatalos Lapjának 2009. március 27-i, L 81. számában. 24. o.

13 Megállapította: 2010. évi CLXXXIII. törvény 148. § (1). Hatályos: 2011. III. 1-től. Lásd: 2010. évi CLXXXIII. törvény 179. §.

14 Megállapította: 2011. évi CL. törvény 61. §. Hatályos: 2012. I. 1-től.

15 Kihirdetve 2012. XI. 30.

16 Kihirdetve: 2005. X. 28.

17 Bevezető rendelkezések (10)–(11)

18 Beiktatta: 2002. évi I. törvény 146. §. Hatályos: 2003. VII. 1-től.

19 Hatályos 2006. január 15-től

20 Hatályos 2003. július 1-től

21 Dr. Kardos Dóra: Büntetés kiszabás elvei– avagy az ésszerű határidőn belüli elbíráláshoz való jog érvényesülése kóros elmeállapotú vádlott esetén, *Miskolci Doktorandusz Konferencia Tanulmánykötet*, 70–80.

22 Finszter Géza: Az erős felindulás az ijedtség vagy menthető felindulás jogi kategóriáinak értékelhetősége. A kóros elmeállapot szakértői és jogi kérdései. I. Beszámoló az OKRI és az Ügyészek Országos Egyesülete által 2004. szeptember 16-17 között szervezett konferenciáról, *Ügyészek Lapja* 5, 39–46.

23 Király Tibor: *A fellebbezés, a másodfokú bíróság eljárása*, Osiris Kiadó, 2003.

24 Kardos Sándor: A tényálláshoz kötöttség elvének egyes kérdései a másodfokú büntetőperben, *Büntetőjogi Szemle* 2014/2.

25 Háger Tamás: A megalapozatlanság kiküszöböléséhez vezető folyamat a másodfokú büntetőperben, *Jogelméleti Szemle*, 2013/2.

26 Hacker Ervin: *A magyar büntetőjog tankönyve – Általános rész*, Miskolc, Ludvig István Könyvnyomdája, 1936.

27 Bányai István: Szögesdrót vagy gumipók?, *Magyar Jog* 9, 2012, 557.

28 BH.2011. 215.

29 56/2007. BK vélemény

Kiss László: A kisebbségi jogok rendszere, különös tekintettel a nemzeti kisebbségek parlamenti képviseletére

kre-dit.hu/tanulmanyok/kiss-laszlo-a-kisebbségi-jogok-rendszere-kulonos-tekintettel-a-nemzeti-kisebbségek-parlamenti-kepviseletere/

2018. május 16.

A tanulmány célja, hogy a kisebbségi jogok alapvető rendszerének, valamint a kisebbségek parlamenti képviseletének vizsgálata révén hozzájáruljon a nemzetiségek jogainak jelenleg is zajló újradefiniálásához. A kutatásban fontos szerepet kap a kisebbségi jogok rendszerének átfogó bemutatása- Az alkalmazott módszerekkel mind vertikálisan (történeti mélységében), mind horizontálisan (jogelméleti szempontból) fel lehetett tárni a kisebbségi jogok rendszerét. Új kutatási eredményként a nemzetiségek helyzetének hármass csoportosítása és a kisebbségi jogok rendszerének történeti áttekintése, valamint a nemzetiségek parlamenti képviseletének vizsgálata került a középpontba. Megállapítható, hogy a nemzetiségi képviselet megléte nem feltétlenül jelent pozitív diszkriminációt és nem feltétlenül jár a nemzetiségek jogainak kiszélesítésével.

1. A kisebbségi jogok alapvető rendszere

Kisebbségi jognak a kisebbségekre vonatkozó jogszabályok összességét nevezzük.¹ Vagyis mindazok a jogok tartoznak ide, amelyeket egy kisebbség egészére, vagy egyetlen tagjára kisebbségi léte alapján vonatkozik. A nemzetiségi jogok alapjai nem pusztán a személy alapvető emberi és polgári jogai, hanem a nemzetiségek önrendelkezési joga is, amely az adott csoport számára otthont nyújtó politikai formájával és kiterjedésével kapcsolatos döntési jogok.²

Megállapítható, hogy a többség-kisebbség viszonyt alapvetően határozza meg a kisebbségi csoport keletkezésének viszonyai. Ebből a szempontból a történelmi elemzés módszerét alkalmazva lehet leginkább az adott nemzetiség miként került kisebbségi helyzetbe. Fontos megjegyezni azonban, hogy a nemzetiségek 19. századi ún. „ébredési” folyamata előtt nem lehet nemzetekről beszélni, így a módszer használata során ügyelnünk kell arra, hogy a többség-kisebbség viszonyra következtetésünk során ne tulajdonítsunk a szükségesnél nagyobb jelentőséget e szempontnak.

Kisebbségi helyzet keletkezése

Eredetileg más államhoz tartozott. Többségből kisebbség, kisebbségből kisebbség	Új állam jön létre, amelyben kisebbségi helyzetbe kerül. Kisebbségből – kisebbség	Betelepülés
--	---	-------------

A kisebbségi helyzet keletkezése történhet úgy, hogy egy nemzetiség eredetileg egy másik állam lakosságához tartozott, de a határok megváltozása miatt egy újabb ország fennhatósága alá került. Az Osztrák-Magyar Monarchia I. világháborút követő felbomlása, majd a Párizs környéki békék által teremtett új államok majd mindegyike példa lehet erre a helyzetre. Ebben az esetben előfordult az, hogy az új nemzeti kisebbségek korábban többségi helyzetben voltak, de az is, hogy korábban megélt kisebbségi helyzetet cseréltek új, hasonló állapotra.

Egy másik helyzet, ha új állam jön létre, amelyben olyan nemzeti kisebbségek élnek, akik korábban – az állam megalakulása előtt is – az adott helyen éltek. Ilyenkor általában az történik, hogy az adott ország egy korábbi államalakulat felbomlásából, vagy státuszváltozásából jön létre, amelyet követően egy nemzetiség többségi, a többi pedig kisebbségi helyzetbe kerül. Természetesen jelentős különbség mutatkozik abban, hogy a többségi nemzet abszolút, vagy relatív többségi helyzetbe jut, illetve aszerint is, hogy milyen arányt képeznek az új ország lakosságában a kialakult kisebbségek.³

Speciális a helyzet a bevándorlás révén egy adott országba költöző nemzetiségekről. Az ő esetük azért speciális, mert a leggyakrabban nemzetiségi meghatározás a többségi nemzettel való egyfajta közös történelmi múltat is megjelöl a „hivatalos” kisebbségi státusz megadásához. Ez a néhány évtizede óta bevándorolt lakosság (pl. németországi törökök, vagy kínaiak) esetében nyilvánvalóan nincs, ennek ellenére ezek a személyek nemzetiségi helyzete is triviális valóság – elismerés nélkül is.

A nemzeti kisebbségek alapvető helyzetét a rájuk vonatkozó jogszabályi környezet elemzésével definiálhatjuk legplasztikusabban. A dedukció módszerével néhány alapvető jogszabály és helyzet értékelése alapján következtethetünk arra, hogy a vizsgált szabályozási rendszer hova sorolható. Érdekes vizsgálat alá vonni az adott ország alkotmányát, a nemzetiségekre vonatkozó jogszabályok fontosabb rendszerét. Ezek alapján a nemzeti kisebbségek helyzete egy ország jogrendszerében alapvetően háromféle szabályzási helyzettel írható le, annak függvényében, hogy a többségi társadalom, illetve maga a jogi normarendszer mennyire kívánja biztosítani az esélyegyenlőséget.

Diszkriminációs helyzet: a kisebbségek hátrányos helyzetben vannak a többséghez

képest; a diszkrimináció nem tilalmas velük szemben, a nemzetiségi csoportok semmilyen többletjogot nem birtokolnak.

Kvázi diszkriminációs helyzetről akkor beszélhetünk, ha a kisebbségekkel kapcsolatos hátrányos intézkedések tilalmasak ugyan, de semmiféle előnyös szabályozás sincsen irányukban. Fontos kiemelnünk, hogy már az diszkriminációs helyzetet teremthet, hogy a nemzetiségek identitása szempontjából legfontosabb kérdésekben (nyelvhasználat, kultúra-identitás megőrzés) semmiféle előnyt, segítséget nem kapnak, ugyanis sok esetben többlettámogatásra van szükség ahhoz, hogy egy adott kisebbség a többséghez hasonló helyzetbe kerüljön.

Pozitív diszkriminációs helyzetről akkor beszélhetünk, ha egy állam jogrendszere tartalmaz érdemi szabályokat a diszkrimináció tilalmára is, de pozitív intézkedések is történnek a kisebbség gyakran hátrányos helyzetének kiegyenlítése céljából. Maga a pozitív diszkrimináció fogalma is tovább vizsgálendő. A pozitív diszkriminációs többletjogok ugyanakkor nehezen tekinthetők valódi többletjognak, hiszen azzal, hogy ha a kisebbség tagjainak joga van anyanyelvű oktatáshoz, azzal valójában a többség jogát kapják meg.⁴

2. Kisebbségi jogok csoportosítása

A kisebbségi jogok csoportosítása is többféleképpen képzelhető el.

A jogok alanya alapján megkülönböztethetünk egyéni és kollektív jogokat, illetve beszélhetünk autonómiáról is.⁵ Mind a jogtudományi, mind pedig a többi társadalomtudományi szakirodalom is részletesen foglalkozik az autonómia fogalmával. Tekintve, hogy kutatásomon túlmutatna e fogalom tudományos igényű tisztázása, ezért e fogalomra csak röviden, a teljesség igénye nélkül térnénk ki. A szakirodalomban talán a leginkább elfogadott fogalom alapján (Georg Brunner és Herbert Küpper definíciója) kétféle autonómiát a személyi és a területi autonómiát különböztetünk meg⁶. A kettő közötti megkülönböztetés alapja a jogok alanya. A személyi autonómia esetében meghatározott kisebbségi csoport tagjai a jogok alanyai, míg a területi autonómia esetében meghatározott földrajzi területen érvényesül az autonómia. A személyi autonómiára jó példa a hazánkban élő nemzetiségek jogállása, az orosz lakosság jogállása a Baltikumban, a frízeké a dánoké és a szorboké Németországban. A területi autonómiák kapcsán azonban már kevesebb példát találhatunk. Ennek oka az, hogy gyakran szeparatista törekvésekkel azonosítják Európában az autonómia-törekvéseket. A magyar kisebbségi önkormányzati modell a személyi elven alapuló kulturális autonómiára épül.⁷

Az autonóm berendezkedéseket azonban nemcsak alanyi, hanem tárgyi szempontból is lehet vizsgálni. A kulturális autonómiáról akkor beszélhetünk, ha a kisebbségek számára olyan lehetőségeket biztosítanak, amely lehetőséget teremt a tagjaik számára arra, hogy tagjainak oktatását, nyelvi képzését, identitását, múltjának megismerését megszervezhesse, hagyományait megőrizhesse.⁸ Bonyolultabb a helyzet akkor, ha a kisebbségi csoportok nem élnek egy meghatározott területen, hanem az adott államban szétszórtnak un. Szórványterületen élnek. Ilyen esetben a személyi elvű kulturális jogok kerülnek előtérbe.

A területi autonómia már egy jelentősebb lépés, de elmondható, hogy a területi autonómiát feltételezi a kulturális autonómia. A területi autonómia elérésére eleve az nyithat lehetőséget, ha az adott kisebbség az adott országban tömbben él – miként az Aaland szigeteken lakó svédok, vagy Dél-Tirol esetében. Ez utóbbi modellek hivatalosan is mintául szolgálnak az autonómia törekvésekhez.⁹

Nézzük hogyan definiálja a kisebbségek jogait a Nemzetiségek jogairól szóló 2011.évi CLXXIX. törvény. Az alábbiakban nem kísérem meg a jogszabály teljes körű elemzését, pusztán a nemzetiségi jogok rendszerének jogszabályban meghatározott kereteit vázolom fel.

A törvény rendelkezik a jogok egyéni és közösségi gyakorlásáról is. A nemzetiségi jogok kérdését közügynek tekinti, különösen az anyanyelv ápolását, őrzését és gyarapítását és a nemzetiségek kulturális autonómiáját.¹⁰ Minden nemzetiségnek alapvető és kollektív joga a nemzetiségként való fennmaradás.¹¹ Fontos kiemelni a szülőföldön való boldogulás jogát és az óhazával való kapcsolattartás jogát.¹² A szabad nyelvhasználat jogát a törvény az egyes eljárásokra vonatkozó eljárási törvények hatáskörébe utalja, de kiemeli, hogy a nemzetiségi országgyűlési képviselő, vagy szószóló, illetve önkormányzati képviselő a saját nyelvét is használhatja.¹³ A törvény tilalmazza a diszkriminációt és az asszimilációs törekvéseket is.¹⁴ A törvény a nemzetiségi önkormányzatokat a kulturális autonómia részének tekinti, egyúttal a közösségi jogalkotás tárgykörében tárgyalja.

Az egyéni jogok kapcsán elsődlegesen a nemzetiséghez való tartozás kényszermentes kinyilvánításának a jogát és az önazonosságához való jogot kell kiemelni.¹⁵ Mindezen túl minden nemzetiséghez tartozó személynek joga van anyanyelvének használatához, kultúrájának, identitásának ápolásához, gyarapításához, anyanyelvének megtanulásához, nemzetiségével kapcsolatos személyes adatainak védelméhez, nevének megválasztáshoz.¹⁶

Egy újabb megközelítésében jó összefoglalója a kisebbségi jogoknak a Kalmár-jelentés. E jelentés több szempont szerint csoportosítja e jogokat.

Az identitáshoz való jog kapcsán a jelentés kiindulópontja a nemzeti kisebbségek joga a saját identitásuk megőrzése, védelmezése és előmozdítása.

A társadalmi, gazdasági és kulturális életben és a közügyekben való hatékony részvételhez való jog, valamint az asszimilációs törekvések tilalma.

Az oktatáshoz és a kisebbségi nyelvekhez való jog kapcsán a jelentés szól a nemzeti kisebbségek által beszélt nyelvek hivatalos használatáról, a nemzeti oktatáspolitikák a nemzeti kisebbségekkel egyeztetett megfogalmazásáról, az anyanyelven való oktatás biztosításáról a közoktatás egész vertikumában és a felsőoktatásban.

Jó és tanulságos példája az Aaland szigeteken élő svéd közösséget illető jogok, amelyek tartalmazzák a közösség saját boldogulásához, identitásának megőrzését biztosító jogok rendszerét és azt, hogy ezek csak e közösség beleegyezésével módosíthatóak.¹⁷

Demeter M. Attila a nemzeti kisebbségeket megillető jogok több formáját különbözteti meg.

1. Olyan egyénileg gyakorolható jogok, amelyek a csoporttagságból származnak, de nem igényli a csoport más tagjainak részvételét.
2. Egyénileg gyakorolható jogok, amelyeket a csoport más tagjaival együtt lehet gyakorolni pl. az anyanyelvű oktatáshoz való jog.
3. Tiszta, vagy eredendő kollektív jogok, ahol a jog birtokosa egy közösség. Pl. az önrendelkezés joga.

3. A nemzetiségek parlamenti képviselőinek problematikája

Nem egyszerű kérdés a nemzetiségek parlamenti képviselőinek kérdését beilleszteni sem az adott ország kisebbségi jogai közé, sem az adott nemzetiség diszkriminációs helyzetének értékelésébe. A nemzetiségek parlamenti képviselője kapcsán két kérdés mindenképpen adódik. Vajon feltétlenül pozitív diszkriminációt jelent-e a megvalósulása (Ha megvalósul, akkor az már feltétlenül jelenti-e a pozitív diszkriminációs környezetet?), illetve feltétlenül a nemzetiségi jogok kiterjesztését jelenti-e?

Elsőként vizsgáljuk meg a nemzetiségi képviselőt pozitív diszkriminációs szempontból.

A képviselő megvalósulhat úgy, ha a nemzetiségi képviselőre nincsenek kedvezményes szabályok, ám valamely nemzetiségi képviselő ideológiai párt képviselőjében szerez mandátumot. Ebben az esetben nyilván nem beszélhetünk sem valódi parlamenti nemzetiségi képviselőről („kvázi nemzetiségi képviselő”), sem pozitív diszkriminációról, mert nem a rendszer, hanem egy politikai alku biztosította a képviselőt, amely így esetleges. Abban az esetben ha egy ország törvényei lehetővé teszik az etnikai képviselőt és így jön létre a parlamenti jelenlét, akkor már valódi parlamenti képviselőről beszélhetünk. Ez abban az esetben ha semmiféle eljárási, vagy szervezési kedvezmény nem járul az etnikai képviselő létrehozásához triviálisan nem jelent pozitív diszkriminációt. A kérdés, hogy vajon pozitív diszkriminációként értékelhetjük-e az adott nemzetiségek szempontjából ha akár eljárási kedvezményekkel (alacsonyabb mandátum határ stb.), akár szervezési kedvezményeket (plusz kampánytámogatás) segítik a nemzetiségi képviselő megvalósulását. Megítélésem szerint feltétlenül semmiképpen sem jelenthetjük ezt ki. Ugyanis minden demokratikus politikai rendszernek biztosítani kell a választói akarat komplex megnyilvánulási lehetőségeit, akár etnikai pártok szervezési lehetőségeinek biztosításával, akár nemzetiségi képviselő választásával. Ebben az esetben tehát nem többletlehetőségek nyújtása történik, hanem olyan hátrányok gyengítése, amely a demokratikus joggyakorlás szempontjából alapvető. Pozitív diszkriminációról akkor beszélhetünk, ha olyan kedvezményrendszert érvényesít egy ország jogrendszere, amely a nemzetiségeknek nyújtott kedvezmények rendszerét nem alkalmi kedvezményekkel, hanem végig gondolt előnyrendszerrel működteti, amely a választási rendszer egészére hatással bír (pl. a kedvezményes listás mandátumjutási lehetőségekkel párhuzamosan engedik a nemzetiségi nyelvű kampányt, nem szervezik át a nemzetiségi többségi egyéni körzeteket stb.) Ekkor már beszélhetünk pozitív diszkriminációról.

Itt fontos megjegyezni, hogy a pozitív diszkrimináció sértheti a választójog egyenlőségének elvét. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ezzel összefüggésben azt hangsúlyozta, hogy az egyes tagállamoknak széles körű mérlegelési joguk van abban, hogy a kisebbségvédelmi jogszabályokat és a választási rendszerüket összehangolják.¹⁸ A Velencei Bizottság szintén hangsúlyozza, hogy a nemzeti kisebbségek választójogot érintő pozitív diszkriminációja nem feltétlenül sérti a választójog egyenlőségének elvét, ugyanakkor fontos az alkotmányossági teszt, vagyis a szükségesség és az arányosság elvének használata. Mindebből következik, hogy a kisebbségek parlamenti képviselethez jutása érdekében az államok széles körű jogalkotási jogkörrel rendelkeznek azért, hogy összehangolják a választójog egyenlőségének elvét a kisebbségvédelmi jogszabályokkal.

Hasonló a helyzet a nemzetiségi jogok „kiszélesítése kapcsán”. Többen tekintik a nemzetiségek parlamenti képviseletét a nemzetiségi jogok legmagasabb fokának, de ez nem igazolható. A nemzetiségi pártok léte ugyanis sporatizálja a nemzetiségi képviseletet, versengő pártokat hoz létre, amely a nemzetiségek egységes fellépését a későbbiekben megnehezíthetik – miként ezt a Kárpát-medencei magyar pártok esetében látjuk is. Ráadásul e képviselet annyiban járul hozzá a nemzetiségek érdekérvényesítő képességének növekedéséhez, amennyiben egy parlamenti részvétel ehhez az adott országban erre lehetőséget nyújt.

Káros lehet az is, ha a nemzetiségi kérdéseket közvetlen demokratikus döntéshozatali eljárásokban próbálnak érvényesíteni (pl. népszavazás nemzetiségi jogokról), ugyanis a közvetlen demokrácia keretén belül gyakran leegyszerűsített módon történik a döntéshozatal, amelyben az „igen/nem” leegyszerűsítő dimenziója alkalmas lehet a kisebbségi érdekek sérülésére. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem demokratikus „nemzetiségi ügyekben” népszavazást kezdeményezni, illetve megrendezni, de hogy hosszú távon feszültségeket kelt, az sejthető.¹⁹

Felmerülhet a kérdés, hogy a parlamenti képviselet mennyiben jelenti az autonómia-elsősorban a kulturális autonómia- kiterjesztését. Az autonómia lényege ugyanis valamely közösség önrendelkezési jogát feltételezi, az országgyűlés képviselet azonban ezen messze túlmutat, hiszen az országgyűlés az ország egészéről dönt. A többi országgyűlési képviselővel, egyenlő jogokkal bíró nemzetiségi képviselő jelenléte a nemzeti országgyűlésben még nem terjeszti ki automatikusan a nemzetiségi jogokat. Paradox módon még akkor sem, ha valamilyen pozitív diszkrimináció eredménye. Ha azonban a kisebbségi képviselők speciális, kisebbségi létükből fakadó jogokat kapnak, akkor a nemzetiségi parlamenti képviselet a kulturális autonómia része lehet.²⁰

A nemzetiségek országgyűlési képviselete megvalósulhat a demokratikus intézményrendszer keretén belül. Ilyenkor az általános szabályokat alkalmazzák a választások során, a nemzetiségeket érintő pozitív diszkriminációról nem beszélhetünk.

Megvalósulhat továbbá speciális, pozitív diszkriminációs intézkedésekkel, ám fontos leszögeznünk, hogy az, hogy kötődik-e a kisebbségek jogaihoz a kisebbségi képviselet tartalma határozza meg.²¹ Ilyen szabályok lehetnek a nemzetiségi jelöltek, vagy pártokra vonatkozó speciális könnyítések.

Összességében elmondható, hogy a nemzetiségek parlamenti képvisellete nem jelent *ab ovo* jogkiterjesztést, csak akkor ha a szabályozás tudatos a nemzetiségi jogkiterjesztés következtében jön létre. Fontos, hogy a kisebbségi képvisellete tartalmát is úgy kell meghatározni, hogy az kötődjön a kisebbségi jogokhoz, ennek hiányában szintén nem beszélhetünk jogkiterjesztésről.

1 KUTASSY-NAGY Noémi – SZAJBÉLY Katalin (2010): A kisebbségi közösségek parlamenti képviselétééről. In: GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon.* Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala. 273. o.

2 BETHLENDI András: A nemzeti kisebbségeket megillető egyéni és kollektív jogok problematikája. 1. rész In: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle* 2012. 3–4. szám 216.o.

3 CSERVÁK Csaba: Népek, nemzetiségek, kisebbségek In: *Jogelméleti Szemle* 2014. 3. szám. 54.o.

4 VÁRADY Tibor: Fogalomkeretek és jogvédelem: többletjogok a kisebbségi jogok? In: *Kisebbségek és nemzeti közösségek.* Budapest, Nemzetstratégiai Kutatóintézet. 48. o.

5 CSERVÁK Csaba: Népek, nemzetiségek, kisebbségek. In: *Jogelméleti Szemle* 2014. 3. szám. 53.o.

6 TÓTH Norbert: A kisebbségi területi autonómia elmélete és gyakorlata. Nemzetközi jogi és összehasonlító jogi analízis. L'Harmattan Kiadó Budapest, 2014 24.o

7 KUTASSY-NAGY Noémi – SZAJBÉLY Katalin (2010): A kisebbségi közösségek parlamenti képviselétééről. In: GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon.* Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala. 277. o.

8 KUTASSY-NAGY Noémi – SZAJBÉLY Katalin (2010): A kisebbségi közösségek parlamenti képviselétééről. In: GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon.* Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala. 276. o.

9 Lásd Kalmár-jelentés „10.2.4 „tekintsék át és használják útmutatóként egyes államok által alkalmazott legjobb gyakorlatokat (mint például a kollektív vagy csoportos jogokat biztosító Alto Adige/ Dél-Tirol, Finnország vagy mások tapasztalatai)(...)”

10 2011. évi CLXXIX törvény A nemzetiségek jogairól 2.§ 1.(a)

11 2011. évi CLXXIX törvény 3. §

12 2011. évi CLXXIX törvény 4.§

13 2011. évi CLXXIX törvény 5.§

14 2011. évi CLXXIX törvény 6.§

15 2011. évi CLXXIX törvény 12.§

16 2011. évi CLXXIX törvény 13.§

17 BETHLENDI András: A nemzeti kisebbségeket megillető egyéni és kollektív jogok problematikája. 1. rész In: *Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle* 2012. 3-4. szám

18 Case Matthieu – Mohim amd Clerfayt v. Belgium, 2. March 1987

19 PÁLLINGER Zoltán Tibor: Közvetlen demokrácia és jogállam: a kisebbségek problematikája. In: *Szabadság és felelősség: tanulmányok a közvetlen demokráciáról.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 250. o.

20 KUTASSY-NAGY Noémi – SZAJBÉLY Katalin (2010): A kisebbségi közösségek parlamenti képviseletéről. In: GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon.* Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala, 277. o.

21 KUTASSY-NAGY Noémi – SZAJBÉLY Katalin (2010): A kisebbségi közösségek parlamenti képviseletéről. In: GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon.* Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala. 278.o.

Nagy Péter: A református házassági jog történeti szakirodalma, különös tekintettel Erdélyre

kre-dit.hu/tanulmanyok/nagy-peter-a-reformatus-hazassagi-jog-torteneti-szakirodalma-kulonos-tekintettel-erdelyre/

2018. május 16.

Bevezetés

A magyar házassági jogunk fejlődével számos kutató foglalkozik. Tanulmányok, disszertációk, monográfiák sora jelzi az adott terület iránti tudományos érdeklődést. Régebbi magánjogunk partikuláris jellege, a történelmünk jelen kérdéseire is kiható viharai, a házassági joghoz kapcsolódó hatáskörök sokrétűsége, az állam és egyház közötti megosztására vonatkozó – térben és időben eltérő – megoldások miatt azonban napjainkig számos megválaszolatlan kérdés maradt.

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy retrospektív bibliográfia összeállítására vonatkozó módszertani-historiográfiai eszközökkel összegezze az eddig a református házassági jog történeti módszerű eredményeit – különös tekintettel az erdélyi viszonyokra vonatkozóan –, rámutatva az esetleges fehér foltokra és párhuzamos, azonos eredményekre. Terjedelmi korlátok miatt ehelyütt csupán az 1850-es évek és a jelenkor közötti vonatkozó tudományos diskurzust vizsgáljuk.

Jogtörténészek és történészek mellett számos teológus és lelkész is jelentett meg tanulmányt, vagy tett közzé a témába vágó fontos forrást. A házassági jog felekezeti történetét illetően egyértelműen a katolikus kánonjogi szabályokat, azok történetét tárgyaló művek túlsúlya igazolható, ugyanakkor a 19. századi jogfejlődést górcső alá vevő világi bíraskodást elemző tanulmányok száma is jelentős. E műveket akkor említem, amikor azok a református házassági jog története szempontjából indokoltak.

A református egyház részéről több tudománytörténeti, értékelő munka és bibliográfia is napvilágot látott. Makkai Sándor az erdélyi református egyházi irodalmat az 1850-től 1925-ig terjedő időszakra vonatkozóan dolgozta fel,^[1] míg Révész Imre emberfeletti szorgalommal összeállította a magyar református egyháztörténet általános könyvészetét 1960-ig.^[2] Utóbbi ugyan befejezetlen maradt, a neves egyháztörténész azonban az utókor számára kijelölte a tovább vizsgálendő szakirodalmi, különösen periodikai kört. Az a tény, hogy a munka csupán a témához tartozó fontosabb jogi monográfiákat, különnyomatokat, tanulmánykötet-részleteket tartalmazza, illetve hogy a gyűjtés folytatására vonatkozó esetleges utak meghatározása során egyetlen jogi szakfolyóiratot sem jelölt meg, tovább erősíti a jelen munka szükségességét.

A realiztikus történeti jogi iskola dogmatikai és rendszertani eredményei

A 19. század közepén a református egyházjog átfogó dogmatikai rendszerezése még váratott magára. A nagyszámú, sokszor jogforrásként kezelt tudományos mű többnyire egy-egy résztémát tárgyalt. Jó példa erre Kovács János munkája, aki az atyafiság és a sógorság tilos fokozatait vette sorra a házasságban, miközben a tárgykörhöz tartozó irodalmat 1567-től össze is gyűjtötte.^[3]

Az 1848-1849-es jogi forradalmat és szabadságharcot követő időszak jogtudományának más területein is megfigyelhető tendencia, miszerint a publikációs tevékenység csökkent és a jogforrásgyűjtemények, és a jogszabályok magyarázatára szorító munkák száma vált átmenetileg uralkodóvá, e területen is kimutatható.^[4] Ez az egy-egy forrás közzétételére vonatkozó publikációs szokás megfigyelhető egészen az 1880-as évek elejéig.^[5]

Makkai Sándor munkájában elszigetelt, a megvalósult egyházi unió miatt elhalt iskolának tekintette Dósa Elek és Kolosváry Sándor egyházjogi munkáit.^[6] A realiztikus történeti jogi iskola követői azonban – az egyházban végzett személyes munkájuk és szerepvállalásuk mellett – számos maradandó eredményt értek el. Ők végezték el az erdélyi egyházjog történeti alapokra és forrásokra támaszkodó dogmatikai rendszerező munkáját,^[7] mely nélkülözhetetlen kelléke és előfeltétele a jog történetének tudományos igényű kutatásához.

Dósa Elek a Magyar Tudományos Akadémia által is díjazott Az erdélyhoni evangelico-reformátusok egyházi jogtana című munkájának második, Egyházi magánjogtan című részében tárgyalta a helvét hitűek házassági jogát, melyet a többi releváns erdélyi felekezet jogával együtt az Erdélyhoni jogtudomány második kötetében az Erdélyhoni magyar magánjogtanban is tárgyal. Az egyházi bírászkodásról az előbbi munka harmadik kötetében, az Erdélyhoni magyar pertanban értekeznek.

Kolosváry Sándor a tanulmány témájához tartozó kisebb cikkek mellett^[8] 1875-ben jelentette meg Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyház-joga című összefoglaló munkáját, melyben Dósa módszertani szemléletét követve és mélyítve tárgyalja a református egyházjogot. Munkája 1877-ben újabb kiadást ért meg.^[9] A mű végén kerültek kifejtésre a házasság általános kérdéseit követően, a mátkaság, az eljegyzés, a házasság kellékei és

törvényi akadályai, a házassági jog hatása és megszűnése és a vonatkozó törvénykezési rend is.[10] Bozóky Alajos készített bírálatot Kolosváry művéről,[11] melyben élesen támadta annak tudományos irányát, ugyanakkor elismerte annak eredményeit is: „Áttérve már most a fentebbi műre, általában véve megjegyezzük, hogy azt céljának megfelelőnek tartjuk. Négyszázhetvenkét nagy nyolczadrétü lapon egyes felekezetnek, pláne azon felekezet csak egyik egyházkerületének jogát, közülünk még nem fejtegette senki.”

A korszakban több tanulmányt is jelentetett meg Karol Kuzmány (Kuzmány Károly) szlovák evangélikus lelkész a Sárospataki Füzetek hasábjain. 1859-ben tette közzé az Áttekintése az ausztriai házassági jog történeti kifejlődésének a protestánsoknak egymásközt és a római katolikusokkal kötött házasságait illetőleg című munkáját,[12] ezt követően 1860-ban publikálta Bécsben Handbuch des ellgemeinen in österreichischen-protestantischen Eherechtés című művét.[13]

Az 1880-as évek vitái

Az 1880-as évek egyházjogi szakirodalmának egyik legérdekesebb vitáját négy jogtudós párhozamos munkái jelentették. Kováts Gyula, Roszner Ervin, Timon Ákos[14] és Sztehlo Kornél számos vonatkozó témájú tanulmányaik mellett több monográfiát is megjelentettek, mely igen heves, néhol a szakmai kereteket elhagyó vitát eredményezett. Roszner, Timon és Kováts kánonjogi katedráért folytatott harcát Mikszáth Kálmán is megírta Páris almája című munkájában:

„[...] amíg más katedrákra többnyire úgy nevezik ki a professzort, hogy Trefort végiggondolva az összes ismerősein, fölteszi találomra az egyikről, hogy beválik és azt nevezi ki, legtöbbször a tudatlanok közül választván a tudósokat, – addig az üresedési kilátással mosolygó kánonjogi katedra számára egyszerre három jeles fiatalember cseperedett fel a tudományos körök szeme láttára. Az egyik Timon Ákos, a másik Kováts Gyula, a harmadik Roszner Ervin. Egyforma derék ember valamennyi, egyformán emlegetett örököse a katedrának mind a három.

Ekkor fogja magát Timon Ákos, és ír egy vastag egyházjogi munkát.

Most már Timon Ákos lett a legerősebb pretendens.

Nosza nekiiramodik Kováts Gyula, és ő is ír egy nagy egyházjogi munkát.

No, most már elmaradt a szegény Roszner Ervin.

Csakhogy Roszner Ervin se rest. Íme ő is elkészítette a maga egyházjogi munkáját.

Hollá! Megint egyenlők a sanszok!

Timon Ákos a maga munkáját tartja a legjobbnak, a Rosznerét meglehetősennek, a Kovátsét gyengének. Roszner a magáét a legjobbnak, a Kovátsét meglehetősennek, a Timonét gyengének, Kováts ellenben a maga munkáját tartja a legjobbnak, de a többiről nem tart semmit.”[15]

Kováts Gyula 1882-ben a Jogtudományi Közlöny hasábjain több részben tette közzé *Házasságkötés egyházi és polgári jog szerint. Közönséges egyházi és hazai kutfők nyomán* című munkáját,[16] melyet tovább fejlesztve 1883-ban tette közzé *A házasságkötés*

Magyarországon egyházi és polgári jog szerint tekintettel törvényhozásunk feladatára című monográfiáját,[\[17\]](#) mely részben magántanári vizsgájának is alapja volt. A vegyesházasság intézmények története mellett külön fejezetben foglalkozott a protestáns jogfejlődéssel is, melyben egyaránt kitért az erdélyi és Királyhágón inneni viszonyokra is. 1885. március 9-én olvasták fel a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának ülésén Kováts Gyula újonnan megválasztott levelező tag székfoglaló előadása, melyben – katolikus kánonjogtörténeti bevezetőt követően – Szilágyi Márton eljegyzésről szóló értekezését elemezte.[\[18\]](#)

Ugyancsak 1885-ben jelent meg Sztehlo Kornél *A házassági elválás joga Magyarország és Erdélyben gyakorlati használatra az elválásból eredő személy- és vagyoni jogi kérdésekben és az egyházi és világi bíróságok elé tartozó válóperekben különös tekintettel a Magyar Kir. Curia gyakorlatára című monográfiája.*[\[19\]](#) A szerző munkájában az egyensúlyra törekszik. Egyaránt ismertetni kívánja két külön részben a válásra vonatkozó alaki és anyagi jogot is. Jó arányérzékről tanúskodik, hogy mind a magyarországi, mind az erdélyi vonatkozó jogi környezetet, a katolikus és protestáns megoldásokat sokhelyütt rövid elemzésre áttérve, történeti kontextusban kívánja bemutatni.[\[20\]](#) Recenziót írt erről Kováts Gyula és Daempff Sándor is.[\[21\]](#)

Roszner Ervin 1887-ben jelentette meg Régi magyar házassági jog című munkáját,[\[22\]](#) melyben egészen az őskori előzményekig ment vissza. A régi, főként a kánonjogi rendelkezéseket és hazai törvényeinket elemző munka számos helyen reflektál a „protestáns író” Kováts megállapításaira. Több ismertetés és bírálat jelent meg munkájáról Pulszky Ágost, Vécsey Tamás, Károlyi Árpád tollából.[\[23\]](#) A leghevesebb vita Kováts Gyula recenziója nyomán támadt.[\[24\]](#)

Révész Kálmán 1888-ban tett közzé egy rövid cikket a Protestáns egyházi és iskolai lapokban azzal a céllal, hogy összegezze a Kováts és Roszner könyvei körül kialakult vitát. Kiemelte Pulszky Ágost véleményét, mely szerint a neves jogfilozófus úgy nyilatkozott, hogy mindenben Rosznernek van igaza. Révész elemzésében – különösen a tridenti zsinat eredményeiről kialakult vita érveinek számbavétele nyomán – katolikus és protestáns véleményt különböztet meg.[\[25\]](#)

Sztehlo Kornél és Konek Sándor között is kisebb polémia alakult ki az előbbi evangélikus ügyvéd vonatkozó bírói joggyakorlatra támaszkodó műve kapcsán.[\[26\]](#) Sztehlo ezen kívül számos cikket jelentetett meg az erdélyi házasságról, különösen az ágytól és asztaltól való elválasztásának református egyházjogbeli szabályairól.[\[27\]](#)

Nagy Lajos a magyarországi protestánsok házassági ügyeire vonatkozó világi és egyházi jogforrásokból készített kivonatot,[\[28\]](#) míg Szilágyi Sándor Timon Ákos és Kováts Gyula párbérrel kapcsolatos vitájához hozzászólva tett közzé történeti forrást az erdélyi viszonyokról Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő hasábjain.[\[29\]](#)

Pokoly József református teológus és egyháztörténész 1894-ben több részletben jelentette meg *A magyar protestáns házassági jog rövid története 1789-ig* című tanulmányát a Protestáns Szemlében.[\[30\]](#) Pokoly azt próbálta bebizonyítani, hogy az anyaországi területen is volt önálló protestáns felekezeti házassági jog. *„Még mai napig is vita tárgyát képezi, hogy a Magyarország területén lakó összes protestánsoknak volt-e*

önálló, saját házassági joguk, házassági bírászkodásuk és ha volt: vájjon az állami főhatalom által elismertetett-e az, avagy nem? A mi Magyarországnak a Királyhágón túli részét illeti: ismeretes,, hogy a reformatió kezdete óta, illetőleg Erdélynek a protestantismushoz való csatlakozásától fogva máig, jóformán csak 1786-1791-ig szünetelt a protestáns házassági jog és bírászkodás érvénye.”[31]

A századforduló környékén számos forrásközlés és kisebb elemzés látott napvilágot a vegyesházasság, a gyermek vallására vonatkozó magyarországi és erdélyi viszonyokról Révész Kálmán, Szádeczky Béla, és Rugonfalvi Kiss István tollából.[32]A 17. századi erdélyi református házassági jog történetéhez Illyés Géza tett közzé adalékot Az 1643. évi marosvásárhelyi zsinat válasza az székely urak felterjesztésére címmel a Református Szemlében 1936-ban.[33]

1930-as 1940-es évek közepén a tudományos érdeklődés homlokterébe a vegyesházasság és a gyermek vallása került, melyről jelentős, a jogtörténeti előzményeket is számba vevő, elemző vita alakult ki.[34]Móra Mihály 1941-ben jelentette meg a házassági kereseti jog kánonjogi szabályairól szóló munkáját a Pázmány Péter Tudományegyetem egyházjogi és törvénykezési jogi szemináriumának közös kiadványaként.[35] Erre válaszul Szentpéteri Kun Béla – az elvégzett munka elismerése mellett – arra hívta fel a figyelmet, hogy a református egyházi jog történeti vizsgálata szinte teljesen elhalt.[36] Degré Alajos 1941-ben, a Notter emlékkönyvben publikálta a magyarországi szentszékek protestáns köteléki perek gyakorlatával kapcsolatos kutatásait.[37]

Legújabb jogtörténeti és társadalomtörténeti eredmények

A szocializmus időszakának ideológiai meghatározottsága miatt az egyházjogi kutatások állami támogatottsága radikálisan csökkent. Rácz Lajos egy fiatalkori dolgozatát a polgári házasság intézményének magyarországi megvalósulásáról 1972-ben az ELTE jogtörténeti tanszéke kiadta, melyben a szerző röviden kitért a vonatkozó református és erdélyi előzményekre is.[38]Degré Alajos több mint 10 évvel később jelentette meg hasonló, a 19. századi eredményeket bemutató, szakirodalomra támaszkodó rövid tanulmányát.[39]

A jogtörténet-tudomány művelői tollából származó, a református házassági jog történetére vonatkozó újabb eredmények nem jelenek meg egy kivétellel, Herger Csabáné magyar házassági köteléki jogról és az európai modellekről szóló monográfiájában foglalkozik a protestáns állásponttal röviden.[40]

E magánjogtörténeti tematika a 90-es évek közepén tért vissza tudomány diskurzusba. A református házasság és annak felbontására vonatkozó kutatások gyarapodása a társadalomtörténet területén kezdődött. Módszertani alapvetése a német társadalomtörténeti gondolkodás magyarországi hatása nyomán az, hogy a társadalomtörténetet és jogtörténetet közelíteni kell egymáshoz.[41] Ennek magyarországi interpretációja szerint a jogtörténet jobbára csak a történeti jogforrások keletkezéstörténetével és azok dogmatikai elemzésével foglalkozik, azonban a hétköznapi joggyakorlatra, illetve arra, hogy „ezek a struktúrák” hogyan szabályozták a társadalmi interakciókat, nem fordítottak figyelmet. A „társadalomtörténeti fordulatot” követően, miután a jog és a vonatkozó jogforrások (végrendeletek, periratok) kutatása a

jogtörténészek kizárólagos terrénumából kikerült, a társadalomtörténészek ezirányú kutatásai előtt is megnyílt a lehetőség.[42] A jogtörténeti és történeti eredmények kölcsönös felhasználásának csökkenése azt eredményezte, hogy – dogmatikai és releváns jogintézménytörténeti változások ismerete nélkül – a vonatkozó új eredmények sok esetben a felbontás és érvénytelenség okait és joghatásait sem különböztetik meg.

Az magyarországi református viszonyok újbóli tárgyalása Nagy Varga Vera [43] és Kocsis Gyula nevéhez fűződik.[44] Mátay Mónika a debreceni válópereket vizsgálta, melynek eredményeit doktori disszertációjában tette közzé.[45] Vonatkozó tematikában publikált még Martók István és Fazekas Csaba is, aki a Tiszáninneri Református Egyházkerület vegyes házasságokkal kapcsolatos állásfoglalásait vette górcső alá.[46] Örsi Julianna pedig a túrkevei református házasságkötések társadalom-néprajzi vizsgálatát végezte el, ugyanakkor a Confessio hasábjain publikált „A vegyes házasságok jogtörténeti megközelítése” címmel.[47]

Kiss Réka – az erdélyi viszonyokról – a kükküllői egyházmegye jegyzőkönyveire és egyéb irataira alapítva vizsgálta a házasság megkötésének és felbontásának gyakorlatát, különösen a 17. század viszonyaira tekintettel.[48] Kolumbán Zsuzsanna több tanulmányt tett közzé az erdélyi református házassági jog 19. századi történetéről. Főként a válás intézményének társadalomtörténeti, történeti demográfiai analízisét végezte el az Udvarhelyi Református Egyházmegye és házassági törvényszék levéltári emlékeinek széleskörű felhasználásával.[49]

Buzogány Dezső, Ósz Sándor Előd és Tóth Levente fáradhatatlan munkájuk eredményeképpen tették közzé először a Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzéseit 2007-ben,[50] a következő évben pedig a Kükküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzéseit jelentették meg Kolozsváron, melyek megkerülhetetlen forrásai az erdélyi református házassági jog történetének.[51]

Sipos Gábor 2002-ben jelentette meg a református eljegyzések, házasságok és válásokra vonatkozó, az erdélyi traktusok jegyzőkönyveire alapozott kutatásának eredményeit.[52] Több tanulmány jelent meg a vegyesházasságok erdélyi történetéről,[53] illetve számos forrásismertetés kapott nyilvánosságot.[54]

Összegzés

A református házassági jog történeti művelése két nagy korszakra bontható. A 19. századi tudományos diskurzus idején – az erdélyi külön jogok miatt – a kutatás még élő jogként tekintette, és a történeti előzményeket is ennek szellemében tárgyalta. A rendszerváltás környéki újra induló kutatások főként egyház- és társadalomtörténészek tudományos érdeklődésének köszönhetőek. Az erdélyi viszonyok módszeres jogtörténeti feltárása még nem történt meg.

[1] Makkai Sándor: *Az erdélyi református egyházi irodalom 1850-től napjainkig*, Cluj-Kolozsvár, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, 1925, 59.

[2] Révész Imre: *A magyar református egyháztörténet általános könyvészete*, Bibliográfiai gyűjtemény, silver.drk.hu/sites/default/files/feltoltes/kiadvanyok/REVESZ_IMRE-Bibliografia.pdf 902. (Letöltés: 2018. március 12.)

[3] Kovács János: *Az atyafiság és sógorság tilos fokozatai a házasságban*, Sárospatak, 1855. A szerző közli ezen egyházi jogi tárgyban írt munkák jegyzékét 1567-től.

[4] Szűcs István: *Házassági viszonyokat szabályozó törvények és legfelsőbb rendeletek. Közelebbről a tiszántúli egyházkerületben lévő helv. hitvallású evangelicus lelkipásztorok részére kiadva*, Debrecen, 1853.; Szűcs István: *Házassági viszonyokat szabályozó újabb törvények s legfelsőbb rendeletek, a tiszántúli helv. hitv. ev. lelkipásztorok részére összeszedve*, Debrecen, 1854.; Beöthy Zsigmond: *Az ev. házasságügyi új törvények gyakorlati magyarázata*, Pest, 1853.; *Az Erdélyi Ev. Ref. Egyház új szervezete*, Gámán J. örökösei Ny., Kolozsvárt, 1871.; Tóth Sámuel: *Egyházi bíróság és törvénykezési rendtartás*, Nyomatott a város könyvnyomdájában, Debreczen, 1881, 12.

[5] Szabó Károly: A kolozsvári egyház törvényszéke Apafi Mihály parancsával szemben kijelenti, hogy Sárosi Zsuzsannát Bojtos Mihály törvényes özvegyének, „miglen Istenével és a szent gyülekezettel annak útja s módja szerint meg nem békéllik” nem hajlandó elismerni 1674, *Erdélyi Protestáns Közlöny*, IX. évfolyam, 1879. 476.; Szeremlei Samu: Két okmány 1848-ból a református vallásra áttérések és a protestánsok vegyes házassága ügyében a bánági őrvidéken, *Sárospataki Füzetek*, X. évfolyam, 7–8. szám, 1866. 680–682.; A tiszántúli generalis zsinat felelete Benkovics Ágoston váradi püspöknek, amidőn az a ref. egyházi zsinatok házasságügyi működését betiltani kezdette. 1700. jún. 27. – Id. Révész Imre közlése, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező*, VII. évfolyam, 4. szám, 1876. 273.; A fülöpszállási reform, egyház jegyzőkönyvéből. A Szent Presbiteriumtól kecskeméti conferentiában Anno 1718. szerzettetett Ecclesiai rendelkezések a házasság körül, mellyek publicáltattak ezen filepszállási sz. Gyülekezetben is, Anno 1739. 11. Januarii, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, XXIII. évfolyam, 29. szám, 1880. 937–938.

[6] Makkai: *Az erdélyi református*, 17.

[7] Nagy Péter: Erdélyi református egyházi jog és a realiztikus történeti-jogi iskola. *Jogtörténeti Szemle*, 4. szám, 2017. 35.

[8] Törvényjavaslat a házassági hirdetés alól való fölmentés jogának gyakorlásáról az erdélyi református egyházkerületben, *Erdélyi Protestáns Közlöny*, Kolozsvár, 1874.; Visszapillantások című bírálat az erdélyi ref. egyházkerület alkotmányos élete átalakulásáról, *Erdélyi Protestáns Közlöny*, Kolozsvár, 1874.; Történelmi apróságok a XVII. és XVIII. századból, az egyházi életre vonatkozóan, *Erdélyi Protestáns Közlöny*, Kolozsvár, 1874.; Egyházkerületi törvénykezési jogunk kodifikációja, *Erdélyi Protestáns Közlöny*, Kolozsvár, 1877.

[9] Kolosvári Sándor: *Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyház-joga*, Kolozsvár, Stein, 1877, 484.

[10] Uo.

[11] Bozóky Alajos: Az erdélyi ev. ref. egyházkerület egyházjoga. Irta Dr. Kolosvári Sándor, m. k. egyetemi jogtanár, erdélyi ref. egyházkerületi igazgató tanácsos, a kolozsvári egyházmegye házassági törvényszékének bírása. Kolozsvár 1875-1877, *Jogtudományi közlöny*, XII. évfolyam, 1. szám, 1877, 3–5.

[12] Kuzmány Károly: Az egyház állása a házasságot illető törvényhozás és törvényes vizsgálathoz, *Sárospataki Füzetek*, 1859, 208–226.; Kuzmány Károly: Áttekintése az ausztriai házassági jog történeti kifejlődésének a protestánsoknak egymásközt és a római katolikusokkal kötött házasságait illetőleg, *Sárospataki Füzetek*, 1859, 297–315.

[13] Kuzmány Károly: *Handbuch des ellgemeinen ind österreichischen-protestantischen Eherechtes*. Wien, 1860.

[14] Timon Ákos: *A párbér /lecticale/ a katolikus egyházjogban jogtörténeti tanulmány*, Budapest, Pesti Könyv Nyomda, 1882, 44.

[15] Mikszáth Kálmán: Páris almája, in Rejtő István (kiad.): *Mikszáth Kálmán összes művei 75. Cikkek és karcolatok 25*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 46–50.

[16] Kováts Gyula: Házasságkötés egyházi és polgári jog szerint. Közönséges egyházi és hazai kutfók nyomán, *Jogtudományi közlöny*, XVII. évfolyam, 18. szám, 1882. 137–139.; 19. szám, 147–150.; 20. szám, 154–156.; 21. szám, 162–164.; 23. szám, 177–179.; 24. szám, 186–187.; 25. szám, 194–196.; 27. szám, 213–214.; 28. szám, 219–220.; 29. szám, 227–229.; 31. szám, 242–243.; 32. szám, 252–253.

[17] Kováts Gyula: *A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint tekintettel törvényhozásunk feladatára*. Budapest, Eggenberger-Féle Könyvkereskedés, 1883, 327. Ismertetések: Lector: Kováts Gyula: Házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint tekintettel törvényhozásunk feladatára, *Magyar igazságügy*, XX. évfolyam, 3. szám, 1883. 265–272.; Sipőcz László: A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint. Irta Dr. Kováts Gyula. 1883, A házassági törvényjavaslat a törvényhozás előtt. Irta Dr. Kováts Gyula. 1884. *Magyar igazságügy*, XXI. évfolyam, 4. szám, 1884. 294–305.; Ballagi Aladár: A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint, tekintettel törvényhozásunk feladatára. Irta Kováts Gyula jogtudor, hitességvéd stb. Budapest, Eggenberger-Féle Könyvkereskedés, 1883.; *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, XVI. évfolyam, 45. szám, 1883. 1455–1463.

[18] Kováts Gyula: Szilágyi Márton tanítása az eljegyzésről 1690-ben, *Értekezések a társadalmi tudományok köréből*, 7. kötet, 10. szám, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1885.

[19] Sztéhlo Kornél: *A házassági elválás joga Magyarország és Erdélyben gyakorlati használatra az elválásból eredő személy- és vagyonjogi kérdésekben és az egyházi és világi bíróságok elé tartozó válóperekben különös tekintettel a Magyar Kir. Curia gyakorlatára*. Franklin, 1885, 248.

[20] Sztéhlo Kornél 1890-ban jelentette meg a második, átdolgozott és bővített kiadást. Sztéhlo Kornél: *A házassági elválás joga Magyarországon és az ország erdélyi részeiben*. Budapest, Franklin, 1890. VIII, 304; Recenzió: Reiner János: A házassági elválás joga

Magyarországban és az ország erdélyi részeiben. Gyakorlati használatra írta Sztéhlo Kornél. Második lényegesen átdolgozott kiadás. Budapest, Franklin-társulat 1890. (304 lap.) *Jogtudományi Közlöny*, 19. szám, 1890. 147–148.; Sztéhlo Kornél: Válasz dr. Reiner János cikkére a házassági elválás jogáról írt munkám tárgyában, *Jogtudományi közlöny*, XXV. évfolyam, 25. szám, 1890. 194–195.

[21] Kováts Gyula: A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben, Budapest, Franklin-társulat, 1885. *Magyar igazságügy*, XXIII. évfolyam, 6. szám, 1885. 538–563. Ebből kisebb polémia alakult ki: Sztéhlo Kornél: Válasz Dr Kovács Gyula kir. táblai pótbíró urnák A házassági elválás joga című munkám felett a Magyar Igazságügy f. évi júniusi füzetében közölt bírálatára, *Jogtudományi Közlöny*, 27. szám, 1885. 211–212.; 28. szám, 218–220.; Kováts Gyula: Felelet Sztéhlo Kornél úrnak, *Magyar igazságügy*, XXIV. évfolyam, 2. szám, 1885. 120–124.; Daempff Sándor: A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben. – Gyakorlati használatra, az elválásból eredő személy- és vagyoni jogi kérdésekben és az egyházi és világi bíróságok elé tartozó válóperekben, különös tekintettel a magyar kir. Curia gyakorlatára, írta Sztéhlo Kornél köz- és váltóügyvéd stb. – Budapest, Franklin-Társulat 1885. I-XV és 1-248. I. *Jogtudományi közlöny*, XX. évfolyam, 15. szám, 1885. 117–118. és 16. szám, 123–126.; F-n A-r: A házassági elválás joga Magyarországon és Erdélyben, gyakorlati használatra az elválásból eredő személy- és vagyoni jogi kérdésekben és az egyházi és világi bíróságok elé tartozó válóperekben különös tekintettel a magyar kir. Curia gyakorlatára. Írta: Sztéhlo Kornél. Budapest. Franklin-társulat. Ára 2 frt 40 kr. *Ügyvédek lapja*, II. évfolyam, 55. szám, 1885. 9.

[22] Roszner Ervin: *Régi magyar házassági jog*, Budapest, Franklin Társulat, 1887, 491.

[23] Pulszky Ágost: *Régi magyar házassági jog*. Írta: Báró Roszner Ervin. Buda-Pest, Franklin-társulat, 1887. *Budapesti Szemle*, 52. kötet, 130. szám, 1887. 148–153.; Vécsey Tamás: *Régi magyar házassági jog*. Írta báró Roszner Ervin. Budapest, Franklin-társulat, 1887. *Jogtudományi közlöny*, XXII. évfolyam, 40. szám, 1887. 314–316.; Károlyi Árpád: Br. Roszner Ervin. *Régi magyar házassági jog*, Budapest, Franklin-társulat, 1887. 492., *Századok*, XXI. évfolyam, 1887. 840–845.

[24] Kováts Gyula: Felelet báró Roszner Ervin *Régi magyar házassági jog* című munkájára, *Jogtudományi közlöny*, XXII. évfolyam, 49. szám, 1887. 390.; Kováts Gyula: Felelet br. Roszner Ervin: „*Régi magyar házassági jog*” c. munkájára, Budapest, Pallas, 1887, 53.; Roszner Ervin: Néhány szó „*Régi magyar házassági jog*” című munkám védelméül, *Jogtudományi közlöny*, XXII. évfolyam, 49. szám, 1887. 390.; 52. szám, 416–418.; XXIII. évfolyam, 1. szám, 1888. 4–6.; 2. szám, 12–15.; 3. szám, 20–22. Különlenyomat: Roszner Ervin: *Néhány szó „Régi magyar házassági jog” című munkám védelméül*, Budapest, Franklin, 1888.; Kováts Gyula: Báró Roszner Ervin válaszára, *Jogtudományi közlöny*, XXIII. évfolyam, 3. szám, 1888. 22–24.; 4. szám, 31–33.; 5. szám, 41–43. o.; 6. szám, 53–54.; 7. szám, 61–64. Különlenyomatban: Kováts Gyula: *Báró Roszner Ervin válaszára*. Budapest, Franklin, 1888, 45.

[25] Révész Kálmán: Felelet Báró Roszner Ervin *Régi magyar házassági jog* című munkájára. Írta Kováts Gyula, jogi tudor.... kir. Ítéltáblai bíró, Budapest, 1887. *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, XXXI. évfolyam, 5. szám, 1888. 145–149.

[26] Konek Sándor: A házasságjog birói gyakorlatához. Vajjon a magyar evang. házasságjog szerint elégséges-e a kötelek felbontására az egyik házafél részéről fenforgó gyűlölet?, *Jogtudományi közlöny*, XII. évfolyam, 51. szám, 1877. 401–404.; Szehlo Kornél: A házasságjog birói gyakorlatához. Válasz Dr. Konek Sándor egyetemi jogtanár urnak ezen cím alatt a "Jogtud Közlöny" 1877. évi 51. számában közölt cikkére, *Jogtudományi közlöny*, XIII. évfolyam, 1. szám, 1–2.

[27] Szehlo Kornél: Az ágy és asztaltóli elválásztás jogi hatálya protestans egyházjogi szempontból, *Jogtudományi közlöny*, VII. évfolyam, 52. szám, 1872. 379–381.; Szehlo Kornél: Az erdélyi házasságokról, *Ügyvédek lapja*, III. évfolyam, 4. szám, 1886. 4.; Szehlo Kornél: Egyházi biráskodás. *Jogtudományi közlöny*, XXII. évfolyam, 47. szám, 1887. 372–373.; 49. szám, 390–391.

[28] Nagy Lajos: *Eskető lelkész. A magyarországi protestánsok házassági ügyeire vonatkozó egyház-jogtani ismeretek s az eskető lelkész teendőit meghatározó országos törvények, kormányrendeletek s egyházi rendszabályok rövid kivonata*. Debrecen, 1883. és Miskolc, 1890.

[29] Szilágyi Sándor: A válóperek történetéhez, *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő*, VI. évfolyam, 11-12. szám, 1884. 541–544. A témához tartozó további kisebb hozzászólások, forrásközlések: Incze József: Az erdélyi házasságokról, *Ügyvédek lapja*, III. évfolyam, 14. szám, 1886. 6.; Nagy Lajos: Egy száz éves császári rendelet, *Debreceni Protestáns Lap*, IV. évfolyam, 12. szám, 1886. 97–99.

[30] Pokoly József: A magyar protestáns házassági jog rövid története, 1786-ig, *Protestáns Szemle*, 1894. 17–29; 100–122; 162–177; 235–251; 305–323.

[31] Uo. 17.

[32] Gergely Károly: *Félszázados emlékiratok a vegyes házasságról*, Szatmár, 1892.; Mitrovics Gyula: *A polgári házasság törvényei, párhuzamban az eddigi házassági joggal*, Steinfeld J., 1895. 104.; Révész Kálmán: A gyermekek vallásáról, *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, XXXVII. évfolyam, 26. szám, 1894. 401–403.; Szádeczky Béla: *A vallásügyi sérelmek történetéből. A reverzális-ügy története. Magyarországon*, Kolozsvár, Ajtai Nyomda, 1899, 55.; Révész Kálmán: XVII-ik századi házassági pörök az abaúji ref. egyházmegye jegyzőkönyvében, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1900, 102–118.; Rugonfalvi Kiss István: *Radvánszky György eljegyzése b. Petrőczy Erzsébettel*, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T, 1903, 68.; Rugonfalvi Kiss István: *Radvánszky György házassági pöre /1724-25*, Budapest, Hornyánszky V., 1903, 111. és 129.

[33] Illyés Géza: Az 1643. évi marosvásárhelyi zsinat válasza az székely urak felterjesztésére, *Református Szemle*, XXIX. évfolyam, 1936. 261.

[34] Gesztelyi Nagy László: Gróf Széchenyi István és a reverzális-kérdés, *Protestáns Szemle*, 1941. 325–331.; Pétery Aladár: A vegyesházasság és a vallásközi béke, *Protestáns Szemle*, 1932. 318–330.; Polner Ödön: *A reverzális-ügy fejlődése*, Szeged, Ablak a Gy. könyvnyomda, 1937.; Somogyi István: *Megegyezések a gyermekek vallására*, Budapest, Studium, 1933, 63.; Takáts Sándor: Beöthy Ödön, Lajcsák püspök és Tisza Lajos harcai, in Takáts Sándor (szerk.): *Hangok a múltból*, Budapest, Athenaeum, 1930, 413.;

Kovács Eduard (berencei): A vegyesházasság kérdése a negyvenes években, *Magyar Salon*, IV. kötet, 82.; Fejér György: Válasz Könyves Tóth Mihály vádolásaihoz a vegyes házasságok ügyében, *Religio és Nevelés*, 1842. I.; Polner Ödön: *Deák Ferenc egyházpolitikája és a vegyes házasságok*, Budapest, Magyar Protestáns Irodalmi Társulat, 1933, 23.; Sztehlo Zoltán: A gyermekek vallására vonatkozó jogszabályok története Magyarországon, in *Emlékkönyv az ágostai hitvallás négyszázados évfordulója ünnepére*, Miskolc, Ifj. Ludvig és Janovits Könyvnyomdájában, 1930, 461–505.

[35] Móra Mihály: *Házassági kereseti jog a köteléki perben az egyházi jog szerint jogtörténeti és jogdogmatikai adalék a C. I. C. 1971. kánonjához*, Budapest, Szt. István Társ., 1941, 260.

[36] Szentpéteri Kun Béla ismertetését: „Elhanyagoljuk a protestáns egyházjogot?”, *Református Élet*, IX. évfolyam, 23. szám, 1942, 7.

[37] Degré Alajos: A magyarországi szentszékek gyakorlata a protestánsok köteléki pereiben 1786-ig, in *Notter Antal emlékkönyv dolgozatok az egyházi jogból és a vele kapcsolatos jogterületekről*, Budapest Szt. István-Társulat, 1941, 1167. Különlenyomatban: Degré Alajos: *A magyarországi szentszékek gyakorlata a protestánsok köteléki pereiben 1786-ig*, Budapest, Stephaneum Ny., 1941, 14.

[38] Rácz Lajos: *A polgári házasság intézményének megvalósulása Magyarországon*, Budapest, 1972.

[39] Degré Alajos: A polgári házasság kialakulása Magyarországon, *Jogtudományi Közlöny*, 1. szám, 1983. 36–42.

[40] Herger Csabáné: *A nővételtől az állami anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog modernizációja*, Budapest-Pécs, 2006.

[41] Blasius, Dirk: *Ehescheidung in Deutschland 1794-1945. Scheidung und Scheidungsrecht in historischer Perspektive*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1987–2011, 11–20.

[42] Mátay Mónika: *Törvéyszéki játszmák: válás Debrecenben 1793-1848*, Debrecen, 2006, 7.

[43] Nagy Varga Vera: A ceglédi reformátusok házassági kapcsolatai (1723-1810), *Studia Comitatusia: Tanulmányok Pest Megye Múzeumaiból*, XVIII. évfolyam, 1987. 99–122.; Nagy Varga Vera: A ceglédi reformátusok házassági kapcsolatai (1723-1810), in Kocsis Gyula (szerk.): *Emlékeztető könyv régi ceglédiekről: Válogatás Kocsis Gyula-Nagy Varga Vera történeti és néprajzi írásaiból*, Cegléd, Magánkiadás, 2012, 103–122.

[44] Kocsis Gyula–Kocsisné Nagy Varga Vera: A ceglédi református iparosság házassági kapcsolatrendszere a 19. században az anyakönyvek alapján, in Nagybákay Péter–Németh Gábor (szerk.): *VI. Kézművesipartörténeti Szimpózium, Veszprém, 1988, Veszprém, MTA VEAB, 1989. 215–224.*; Kocsis Gyula–Nagy Varga Vera: A ceglédi reformátusok exogám házassági kapcsolatrendszere (18-19. század), *Ceglédi Füzetek*, XXVIII. évfolyam, 1993. 77–91.

[45] Mátay Mónika: Barta Gergely contra Zefer Mária: egy XIX. századi debreceni válóper dilemmái, in Bódy Zsombor–Mátay Mónika–Tóth Árpád (szerk.): *A mesterség iskolája. Tanulmányok Bácskai Vera 70. születésnapjára*, Budapest, 2000, 244-274.; Mátay Mónika: *Törvénytörési játékok: válás Debrecenben 1793-1848*, Debrecen, 2006.

[46] Fazekas Csaba: A Tiszáninneni Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitákban, 1839-1844., *Sárospataki Füzetek*, V. évfolyam, 1. szám, 2001. 73–102.

[47] Örsi Julianna: A túrkevei református házasságkötések társadalomnéprajzi vonatkozásai, in Örsi Julianna (szerk.): *Túrkeve földje és népe III. kötet* 8, Túrkeve, 2000, 113–158.; Örsi Julianna: A vallásilag vegyes házasságok kialakulásának folyamata és jellemzői, *Ethnographia*, CXXVI. évfolyam, 3. szám, 2015. 351–372.; Örsi Julianna: A vegyes házasságok jogtörténeti megközelítése, *Confessio*, XLI. évfolyam, 3. szám, 2017, 1–10.

[48] Kiss Réka: "Házastárs nélkül szűkölködve". Adatok a házasság megkötésének és felbontásának 17. századi gyakorlatához a Küküllői Református Egyházmegye iratainak tükrében, in Vargyas Gábor–Hoppál Mihály–Berta Péter (szerk.): *Ethno-lore: Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve 22*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 303–345.; Kiss Réka: Matrimoniális causák a küküllői református egyházmegye jegyzőkönyveiben. Házasság, válás egy 17. századi erdélyi egyházmegyében, in Kósa László–Kiss Réka (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek kollokviuma*, Budapest, ELTE, 1999, 41–59.; Kiss Réka: Keszegh János és Porkoláb Anna házassági ügye. Egy 17. századi erdélyi példa a házasság felbontásának kísérletére, in Borsos Balázs–Szarvas Zsuzsanna–Vargyas Gábor (szerk.): *Fehéren, feketén I-II.: Varsánytól Rititiig: tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2004, 293–309.

[49] Kolombán Zsuzsanna: A házasságok felbontásának joga és az erdélyi református egyház a 19. században, in Mezey Barna–Nagy Janka Teodóra (szerk.): *Jogi néprajz – Jogi kultúrtörténet*, Budapest, ELTE, 2009, 447–465.; Kolombán Zsuzsanna: Házasságra erőltetés és családbomlás az Udvarhelyi Református Egyházmegyében a 19. század folyamán, in *Csíki Székely Múzeum Évkönyve VII.*, Csíkszereda, Csíki Székely Múzeum–Pro Print, 2011, 263–276.; Kolombán Zsuzsanna: Református család a 19. századi Udvarhelyi Református Egyházmegyében, in Örsi Julianna (szerk.): *Középpontban a család II.* Túrkeve–Szolnok, 2012, 69–82.; Kolombán Zsuzsanna: Divorce in Odorhei County, during the 19th Century, in Bidzina Savaneli–Austin O. Nosike–Chriss Alcott–Sokol Pacukaj (ed.): *Book of Proceedings 3rd International Conference on Human and Social Sciences*, Rome, MCSER Publishing, 2013, 192–199.

[50] Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd: *A Hunyad-Zarándi Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései*, Kolozsvár, 2007, 295.

[51] Buzogány Dezső–Ősz Sándor Előd–Tóth Levente: *A Küküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései I.köt. 1638-1720*, Kolozsvár, 2008.

[52] Sipos Gábor: Református eljegyzések, házasságok és válások az erdélyi traktusok jegyzőkönyveiben, in Szentmártoni Szabó Géza (szerk.): *Ámor, álom és mámor: a szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, Budapest,

Universitas, 2002, 105–122.

[53] Lukács Olga: A vegyes házasságok jogi feltételei a XVII-XIX. században, *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Theologia Reformata Transylvanica*, LII. évfolyam, 1. szám, 2007. 44–58.; Zamfir Korinna: A katolikus-református vegyes házasság kérdése Erdélyben a 20. században, in Marton József–Bodó Márta (szerk.): *Ezeréves múltunk. Tanulmányok az erdélyi egyházmegye történelméről*, Budapest; Kolozsvár, Szent István Társulat, 2009, 235–252.

[54] Nagy Dóra: Birtokmegőrzés és atyafiság a 17. századi Erdélyben: Bodoni Zsuzsanna házasságai, *Történeti tanulmányok*, XXI. évfolyam, 2013. 187–208.; Szócsné Gazda Enikő: A sepsi református egyházmegye válási jegyzőkönyvei, in Bárth Dániel–Laczkó János (szerk.): *Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendőös Bárth János tiszteletére*, Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, 2004. 355–378.

Ocskó Eszter: Az uniós tagállami kárfelelősség egy magyar jogeset kapcsán

kre-dit.hu/tanulmanyok/ocsko-eszter-az-unios-tagallami-karfelelosseg-egy-magyar-jogeset-kapcsan/

2018. május 16.

Az állami kárfelelősség kérdése viszonylag újkeletű Magyarországon, amennyiben valós tartalommal is meg kívánjuk tölteni a fogalmat. Az állam abszolút immunis volt a XIX. század közepéig. Ekkor a funkcionális immunitás tana került előtérbe Európa szerte, mely a korlátozott állami immunitást képviselte. Magyarországon a szocializmus alatt azonban a gyakorlatban még az immunitás kapott nagyobb szerepet.

Az Európai Unió Bírósága (EUB) ítélezési gyakorlatából az látszik következni, hogy az állam polgári jogi immunitása már nem egyértelmű. A tagállamok felelősségre vonásának lehetősége már az 1971-es, ú.n. *Schöppenstedt-formulában* megmutatkozott. Az EUB a Tanács perelhetőségét mondta ki arra az esetre is, amikor nincs perbeli legitimáció az EGK-Szerződés 173. Cikke szerint (jogi és természetes személyek is támadhatnak, ha a rendelet, határozat címzettjei, vagy ha közvetlenül és személyesen érinti őket). Az ezt követően született *Krohn&Co ügyben*^[1] hozott ítélet szerint a határozat megtámadására – megsemmisítése iránti kérelem előterjesztésére – előírt 2 hónapos határidő elmulasztása sem képezi akadályát a kártérítési per megindításának. Ugyanakkor a formula bizonyos fokig a Közösséget védi, mivel csak akkor ad lehetőséget a Közösség marasztalására, ha 3 feltétel teljesül: (1) a Közösség részéről gazdaságpolitikai jogalkotási intézkedés történt a (2) károsult védelmét szolgáló magasabb rendű jogszabály megszegésével és a (3) jogsértés megfelelően súlyos.

A tagállam felelősségét egyértelműen a *Frankovich ítélet*^[2] mondta ki. Az EUB itt már figyelembe vette az Európa Tanács 1984. évi ajánlását^[3], valamint tükrözi a „közösségi hűség elvét” is.^[4] Az államnak felelnie kell a közösségi jog neki felróható megsértésének eredményeként az egyéneknek okozott kárért, így az adott irányelv nemzeti jogba történő elmulasztásából eredő károkért is. A kártérítési igény akkor megalapozott, ha 3 feltétel teljesül: (1) az irányelv által célzott eredmény az egyénekre is ruház jogokat; (2) ezen jogok tartalma az irányelv rendelkezési alapján meghatározható legyen; (3) okozati összefüggés álljon fenn a kár és az állami kötelezettségszegés között.

1996. március 5-i, ú.n. *Brasserie-Factorame ügyben*^[5] hozott ítéletében pedig az EUB ezt is továbbfejlesztette, amennyiben kimondta, hogy alkalmazni kell azt az elvet, miszerint a tagállam köteles megtéríteni az egyéneknek a közösségi jog állam általi megsértésével okozott kárt abban az esetben is, amennyiben a nemzeti törvényhozás felelős a kérdéses jogsértésért. Ha a közösségi jog megsértése a tagállam részéről a nemzeti törvényhozás olyan tevékenységének tulajdonítható, melynek gyakorlása során széles diszkrecionális lehetősége van tekintetben, hogy törvényhozási megoldások közül válasszon, a károsul egyének akkor jogosultak kártérítésre (veszteség és tényleges kár), amennyiben: a megsértett közösségi jog alanyi jogokat szándékozott rájuk ruházni, a jogsértés megfelelően súlyos és okozati kapcsolat áll fenn a jogsértés és a kár között. Kimondta továbbá, hogy a kártérítés nem tehető függővé a jogsértésért felelős állami szerv vétkességétől azon túl, hogy annak megállapításának előfeltétele a „megfelelően súlyos” volta.

A nemzeti jogrendszer kell, hogy rendelkezzen a kártérítés mértékét meghatározó kritériumokról. Ezek nem lehetnek kedvezőtlenebbek, mint amit a nemzeti jog meghatároz, valamint nem lehetnek olyanok, melyek a gyakorlatban lehetetlenné tennék, vagy jelentősen megnehezítik a kártérítés elérhetőségét.

A Bíróság némiképp a *Factorame-ügy* meghaladásaként a *British Telecom ügyben*^[6] mondta ki, hogy a tagállamot nem terheli kárfelelősség abban az esetben, ha tévedett ugyan az adott irányelv adott cikkének átvétele során, ugyanakkor nem sértette meg nyilvánvalóan és súlyosan a hatásköre gyakorlása korlátait. Az irányelv értelmezése során ugyanis jóhiszeműen járt el. Érdekessége az ügynek, hogy szubjektív elemeket is belevitt az EUB a vizsgálatba az állami felelősség megállapításánál.

Kiemelendő továbbá a *Dillenkoffer ügy*^[7], mely az objektív felelősség megállapítása felé mozdította el az EUB gyakorlatát. Ennek során az EUB kimondta, hogy az átültetési határidő elmulasztása önmagában olyan megfelelően súlyos jogsértés, amely a kártérítési felelősséget megalapozza. Nincs szükség a *British Telecom-ügyben* felállított szubjektív felelősségi kritériumok vizsgálatára. Objektív a felelősség. Így azok, akikre az irányelv tartalmilag pontosan meghatározható jogokat telepít, kártérítést követelhetnek, ha az őket ért károsodás és a jogharmonizációs kötelezettségszegés között okozati összefüggés áll fenn.

Pár évtized alatt tehát a tagállamok kártérítési kötelezettsége vonatkozásában a joggyakorlat eljutott a teljes immunitástól az objektív felelősségig. A fentiekben vázlatosan ismertetett folyamat következtében újfajta felelősségi forma van tehát kialakulóban: olyan, amikor az állam közjogi szereplőként jár ugyan el, mégis magánjogi –

mögöttes – felelősséggel tartozik helyállni. Azaz az állam szuverénként felel azon esetekben, amikor közösségi jogot sértve nem, vagy nem megfelelően alkot meg egy nemzeti normát a közösségi irányelvhez mérten, s ebből az adott tagállam állampolgárainak kára keletkezik.[8] Ez az EUB gyakorlat vajon mennyiben jelenik meg a magyar bírósági gyakorlatban?

Magyarországon a közelmúltban születtek kúriai határozatok az állam jogalkotással okozott kárfelelősségének kérdése kapcsán. Mindkét ítélet ugyanazon tárgyú, a szerencsejáték üzemeltetésére vonatkozó törvények kapcsán született.

Előzmények

Az ügy ismertetése előtt azonban még egy EUB által hozott ítélet rövid ismertetése szükséges, nevezetesen az ú.n. *Anomar* és *társai* ügyben hozott ítélet.[9] A portugál jog a szerencsejátékok és a fogadásos játékok szervezését az állam számára tartja fenn és kizárólag hatósági engedéllyel rendelkező kaszinókban teszi lehetővé. A portugál játékgép-üzemeltetők szövetsége (Anomar) és 8 társa pert indított az állammal szemben annak megállapítása iránt, hogy ők is jogosultak nyerőgépek üzemeltetésére az adott törvényben meghatározott kaszinókon kívül. Az előzetes döntéshozatali eljárásban született EUB ítélet elsődlegesen a játékgépek üzemeltetését, mint szolgáltatást veszi alapul a Római Szerződés fogalmi alapján (ítélet 48. pontja). Megállapítja, hogy egy nemzeti szabály akkor is a Szerződés 59. pontjának tilalmába ütközhet, amennyiben az nem diszkriminatív ugyan, de célja, hogy megtiltsa, vagy megakadályozza valamely szolgáltatás nyújtójának tevékenységét, ha a szolgáltatás nyújtója egy másik tagállamban honos, ahol jogszerűen folytatja az adott tevékenységet. Ez az eset forog fenn azzal a portugál szabályozással kapcsolatban, mely a kaszinók területére korlátozza a nyerőgépek működtetését, üzemeltetését. Ugyanakkor a Római Szerződés megengedi a szabadságjog (szolgáltatások szabadsága) korlátozását bizonyos esetekben: amennyiben olyan korlátozó rendelkezésről van szó, amelyet állampolgárságra tekintet nélkül kell alkalmazni, a rendelkezés közérdekhez kapcsolódó elsődleges fontosságú indokkal igazolható, arányos és az elérni kívánt célt szolgálja. A Bíróság álláspontja szerint a szerencsejátékok szervezésével kapcsolatos szabályok olyanok, melyeknél fennállnak a kivételben megfogalmazottak, így a perbeli portugál jogszabály nem áll ellentétben a szolgáltatás szabadságára vonatkozó közösségi szabályokkal.

A magyar tényállás

A felperesek egy cégcsoportba tartozó gazdasági társaságok, amik pénznyerő automatákat üzemeltettek I. kategóriájú játéktermekben 2000 és 2012. október 11-e között oly módon, hogy az I. rendű felperes hasznosította az automatákat és egyéb tárgyi eszközöket, míg a II-V. rendű felperesek – akik I. rendű felperes tulajdonában állnak – szerencsejáték-szervező tevékenységük körében 6 telephelyen üzemeltettek I. kategóriájú játéktermet.

A szerencsejátékok szervezéséről szóló törvény (Szjtv.) 1991.et követően több módosításon esett át. Hatálybalépésekor (1991. augusztus 16.) az Szjtv. liberalizált, koncesszióhoz nem kötött, hatósági engedéllyel folytatható üzemeltetést szabályozott.

Üzemeltető 100%-ban magyar tulajdonban lévő gazdasági társaság, vagy játékkaszinó lehetett. Az automaták a gyártásuktól számított 5 évre kaptak működési engedélyt, adójuk a havi tiszta játékbevétel 40%-a volt.

Az 1995-ös módosítás bevezette az I. és II. kategóriás pénznyerő automaták, valamint játéktermek fogalmát, a játéktermek üzemeltetőire nézve pedig megszüntette a magyar honossági követelményt. Az adó is módosításra került: tétel, havi összegben meghatározott fix díj lett.

A 2006. augusztus 1-jén életbe lépett módosítás vezette be az elektronikus kaszinó fogalmát és az ezzel kapcsolatos szabályokat. A játékadó az itt üzemeltetett automaták vonatkozásában havi 120.000 Ft volt.

2011-es módosításban az I. és II. kategóriájú játéktermekben üzemeltetett pénznyerő automaták adóját játékterenként havi 500.000 Ft-ban határozta meg, míg elektronikus kaszinó esetén ugyanígy 700.000 Ft-ban. Az üzemeltető köteles volt továbbá negyedévente a tiszta játékbevétel után is adózni százalékos mértékben. Bevezette tovább a szerver alapú pénznyerő automata fogalmát, és 2011. november 1-től I. és II. kategóriájú játéktermekben kizárólag szerver alapú pénznyerő automata volt üzemeltethető, míg elektronikus játéktermekben mindkettő (a hagyományos és a szerver alapú is). A módosítás továbbá több, mint 1 év (2012. december 31-ig terjedően) átállási időt is biztosított. A kiadott engedélyk is ehhez igazodtak: legfeljebb 2012. december 31-ig voltak érvényesek.

2012-ben többször módosításra került a százalékos adó mértékének meghatározása, majd a 2012. október 10-én hatályba lépett módosítással pénznyerő automata csak játékkaszinóban lett üzemeltethető. Az engedélyk – mind a játéktermek, mind a pénznyerő automaták üzemeltetésére vonatkozók – pedig a hatálybalépést követő nap hatályukat veszítették.

A kereseti kérelem és az ellenkérelem

A felperesek a felülvizsgálati kérelmet a játéktermekben működtetett pénznyerő automaták üzemeltetésére vonatkozó adó megemelés, valamint a pénznyerő automaták üzemeltethetőségének kaszinók területére történő korlátozása miatt terjesztettek elő az EUMSZ 34. és 56. cikkeinek sérelmére alapítottan kártérítés megfizetésére kérték kötelezni alperest. Előadták, hogy a pénznyerő automaták üzemeltetése határon átnyúló tevékenységnek minősül, amennyiben az automatákat külföldről szerzik be, valamint azokon külföldi, uniós állampolgárok is játszanak. Az alperes által átmeneti idő nélkül öt-, hatszorosára felemelt adó a szolgáltatásnyújtás szabadságának korlátozására alkalmas non-diszkriminatív jellegű tagállami intézkedés, melynek következtében a játéktermeket és az elektronikus kaszinókat üzemeltető szerencsejáték-szervezők tevékenységüket befejezni, vagy nagy mértékben csökkenteni kényszerültek. A jogalkotással sérültek az Európai Unió jogelvei, a jogállamiság, a jogbiztonság és a bizalomvédelem elve.

Az azonnali hatályú tiltás az EUMSZ 34. és 56. cikkeit sérti. Álláspontjuk szerint az intézkedés sértette továbbá a Charta, és az Emberi Jogok Európai Egyezményében írt jogokat, valamint az Unió általános jogelvei közül a bizalomvédelem elvét. A jogalkotás

továbbá sérti a 98/34/EK irányelvet és az azt átültető 102/2009. (V. 11.) korm.r. rendelkezéseit is.

Alperes a kereset elutasítását kérte. Elsődlegesen az állam immunitására hivatkozott, melynek folytán az állam nem tartozik polgári jogi felelősséggel a jogalkotással okozott károkért. Másodlagosan hangsúlyozta, hogy az uniós jogra alapított kártérítési igény előfeltétele, hogy uniós jogból fakadó alanyi jogsértés történjen. A szerencsejáték tekintetében azonban a tagállamok nem engedték át a szuverenitásukat az uniónak, így az ezzel kapcsolatos szabályozást a tagállamok nemzeti hatáskörben minden korlátozástól mentesen jogosultak megalkotni. Hivatkozott továbbá arra, hogy az Alkotmánybíróság a 26/2013. (X. 4.) AB határozatában az Szjtv. 26.§ (3) bekezdésének első mondata és a 40/A.§ (1) bekezdése Alaptörvény-ellenességének megállapítása iránti indítványokat és alkotmányjogi panaszokat elutasította.

Az eljáró bíróságok határozatai

Az elsőfokú bíróság – előzetes döntéshozatali eljárást követően – rész- és közbenső ítéletében az I.-II.-III. rendű felperesek 2011. évi CXXV. törvény 27.§-ára, a 2011. évi CLVI. törvény 393.§ (14). bekezdésére, valamint a 2011. évi CLXVI. törvény 30.§ (13) bekezdés 6. pontjaira alapított kereseti kérelmeit elutasította. Megállapította viszont az alperes kártérítési felelősségét az I., II., III. és IV. rendű felperesekkel szemben a kivezetett pénznyerő automaták elmaradt haszna vonatkozásában 2012. december 31-ig terjedő időszak vonatkozásában, valamint I. és V. rendű felperesekkel szemben a bezárt játéktermeken végzett beruházások értékvesztése címén felmerült károk vonatkozásában. Ezt meghaladóan az I., II., III., és IV. rendű felperesek 2012. évi CXLIV. törvény 5. és 8.§-aira alapított keresetét elutasította. Indokolásában kifejtette – hivatkozva a Brasserie és Factorame egyesített ügyre-, hogy az állam immunitása nem áll fenn azon esetekben, amikor az uniós jog kárfelelősségi feltételei megvalósulnak. Amennyiben tehát a tagállam a közösségi jog neki betudható megsértésével magánszemély(ek)nek úgy okoz kárt, hogy a magánszemély(ek)e)t a megsértett uniós jog jogokkal ruház fel, a jogsértés kellően súlyos és a közvetlen okozati összefüggés fennáll a kötelezettség állam általi megsértése és a kár között, akkor a tagállam nem a Ptk. alapján vonható felelősségre, hanem szintisztán uniós jog alapján. Álláspontja szerint azonban jelen esetben határon átnyúló elem kizárólag atekintetben merülhetett fel, hogy a felperesek által nyújtott szolgáltatást uniós (nem magyar) állampolgárok is igénybe vehették, így az az EUMSZ 56. cikke értelmében határon átnyúló szolgáltatásnak minősül. Az alperes kártérítési felelősségét így a tiltás és az adóemelés vonatkozásában vizsgálta.

Az adóemeléssel kapcsolatosan arra az álláspontra helyezkedett, hogy mivel nincs határon átnyúló elem (t.i. valamennyi felperes Magyarországon bejegyzett gazdasági társaság, akik a tevékenységüket Magyarországon fejtik ki, és a kifogásolt jogszabály nem tesz különbséget állampolgárság vagy honosság alapján a jogalanyok között), ennél fogva az uniós jognak nincs relevanciája, a Brasserie-felelősség fel sem merülhet, továbbá előzetes döntéshozatali eljárásnak sem álltak fenn a feltételei. Hangsúlyozta továbbá, hogy bizonyítottság hiányában a bíróság nem tudta megállapítani a kár és a jogsértés közötti közvetlen okozati összefüggést sem.

A tiltással kapcsolatosan a Berlington ügyben, valamint az Anomar-ügyben hozott ítéletek alapján megállapította, hogy a pénznyerő automaták játéktermekben való üzemeltetésének betiltása, valamint a tiltással kapcsolatos az átmeneti időszak biztosításának elmaradása az EUMSZ 56. cikkébe ütközik. Kimondta ugyanakkor, hogy ezen uniós jogsértés miatt felperesek nem automatikusan jogosultak kártérítésre, hanem legfeljebb azzal kapcsolatban felmerült káraik megtérítését követelhetik, melyek abból fakadnak, hogy a játéktermekben más tagállambeli játékosokat nem tudtak kiszolgálni.

„A perbeli esetben nem az uniós jogot sértő jogalkotás, hanem maga a jogalkotás, az, hogy játéktermekben nem lehet pénznyerő automatát üzemeltetni, okozhatott kárt a felpereseknek.” Erre pedig a magyar jog az irányadó, mely alperes felelősségre vonását nem teszi lehetővé. Az alanyi jogsértés és a kár között közvetlen okozati összefüggés nincs, így a kereset elutasítandó. Elsődlegesen az uniós tényállás hiánya, másodlagosan az okozati összefüggés és a kár hiánya miatt utasította el a keresetet.

Az elsőfokú bíróság ugyanakkor a perbeli nemzeti szabályozást megvizsgálta az általános uniós elvek és az Európai Unió Alapjogi Chartája szemszögéből is. Álláspontja szerint a szolgáltatásnyújtás szabadságára vonatkozó tagállami korlátozások csak annyiban igazolhatók közérdeken alapuló nyomós okkal, amennyiben megfelelnek az uniós jog általános elveiből fakadó követelményeknek, különösen a jogbiztonság és a bizalomvédelem elveknek, valamint a tulajdonhoz való jognak. A vizsgálatnak csak a tiltással kapcsolatosan van helye, mivel ennek vonatkozásában lehet megállapítani, hogy sérül a szolgáltatásnyújtás szabadsága. Az elsőfokú bíróság álláspontja szerint a sérelmet szenvedett félt tényállásra tekintet nélkül megilletik az alapvető jogok és az általános jogelvekből eredeztethető jogosultságok. A vizsgálat tárgya jelen esetben tehát az volt, hogy megfelel-e a tiltás az uniós jog általános elveiből (jogbiztonság, bizalomvédelem, tulajdonjoghoz való jog) fakadó követelményeknek. A felperesek által kifogásolt törvénymódosítások tekintetében a bíróság megállapította, hogy azok hátrányosan érintik a felperesek tevékenységének gyakorlását, ezért az, hogy a jogalkotó nem biztosított megfelelő időt az azokra való felkészülésre, alkalmazkodásra, sérti a jogbiztonság követelményét. Az alperes ekörben a nemzetbiztonsági okok fennállására hivatkozott, mint kimentő okra, melyet az Alkotmánybíróság valóban fogadott el, így az elsőfokú bíróság is elfogadta. Ez azonban nem jelenti azt, hogy megfelelő kártalanításról az alperesnek nem kellett volna gondoskodnia. Mivel ezt nem tette meg, így a bizalomvédelem elve sérült, valamint a tulajdonhoz fűződő jog (Charta 17. cikk) is sérült, mivel a tiltás a felpereseket vagyoni értékű joguktól fosztotta meg ellenszolgáltatás nélkül. Az elsőfokú bíróság szerint, mivel az EUB az előzetes döntéshozatali eljárásban megállapította a tiltással a szolgáltatásnyújtás szabadságának megsértését, valamint a korlátozás nem felel meg a bizalomvédelem és a tulajdonvédelem elveinek, az alperes a nyomós közérdekre történő hivatkozással sem tudja kimenteni magát a kompenzációs kötelezettsége alól. A kártalanítási kötelezettségre egyébiránt az Alkotmánybíróság is felhívta az alperes figyelmét azzal, hogy annak biztosítása a jogállamiságból eredő elvárás. Az alperes ennek ellenére nem változtatott a jogszabályon.

Fentiek alapján az elsőfokú bíróság az I. rendű felperes által érvényesített, a kivezetett pénznyerő automaták és tartozékaik értékvesztése, az I., II. és V. rendű felperesek által érvényesített, a bezárt játéktermeken végzett beruházások értékvesztése, a II., III. és IV.

rendű felperesek által érvényesített, a kivezetett pénznyerő automaták elmaradt haszna (2012. december 31-ig) tekintetében megállapította az alperes kártérítési kötelezettségét. Ezt meghaladóan a keresetet részítélettel, mint alaptalant, elutasította.

Ítélető tábla

Álláspontja szerint uniós jogi alapon nem létezik olyan önálló kártérítési tényállás, amelyre a Ptk. 339.§-át nem kell alkalmazni, miközben a kártérítés módjára és terjedelmére a Ptk. 355.§ az irányadó. A Brasserie-ügyben meghozott EUB ítéletből nem következik, hogy létezik önálló uniós ártérítési jog. Indokolásában kifejtettek szerint a közösségi jog megsértésével okozott károk következményeit a nemzeti jog felelősségi szabályai szerint kell megítélni, így a perbeli esetben a Ptk. 339.§-át kell alkalmazni az EUB által az előzetes döntéshozatali eljárásban meghozott ítéletben kifejtett szempontok figyelembe vételével.

Az elsőfokú bíróság továbbá ellentmondásosan foglalt állást, amikor az adóemeléssel kapcsolatosan nem állapította meg az uniós tényállást a határon átnyúló elem hiányában, így mellőzte a Berlington ítéletben foglaltak alkalmazását, míg a tiltással kapcsolatosan megállapította azt. Az EUB ítélete ráadásul kimondta a jogsértést, mely a tagállami bíróság számára kötelező jelleggel magyarázza az uniós jog terjedelmét és jelentését.

Az Ítélető tábla ítéletének indokolásában részletesen kifejti az Anomar-ügyben hozott EUB ítéletre hivatkozással, hogy nem csak a diszkriminatív szabályok a tiltottak, hanem vannak olyan non-diszkriminatív szabályok is, melyek a szolgáltatásnyújtás szabadságába ütközhetnek, melyek tilosak. Ilyen a fordított diszkrimináció. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a hazai jogi szabályok az adott tényállás mellett a hazai polgárok számára ugyanazon jogok, kötelezettségek alkalmazását írja elő, mint amit más uniós tagállam polgára számára, akkor a hazai polgárokra az uniós jog is vonatkozik. Tehát amennyiben más tagállam polgára az adott tagállam jogsértése kapcsán sikerrel léphetne fel a tagállammal szemben, míg az azonos tevékenységi körben tevékenykedő hazai polgár el lenne zárva ettől a lehetőségtől, abban az esetben a hazai polgárt megilleti az uniós jogra való hivatkozás joga, amennyiben van olyan nemzeti szabály, mely az ilyen diszkriminációt kizárja.

Kiemeli, hogy az Anomar-ítélet szerint a tényleges határon átnyúló elem nem szükségessége az EUB hatáskörének megállapításához. Elég a potenciális külföldi tényállási elem léte is. Az uniós jog alkalmazhatóságát azonban jelen ügyben a fordított diszkrimináció tilalmának elve alapítja meg. Így az alperes kártérítési felelősségét a jogellenesség vonatkozásában a Brasserie és a Berlington ügyben hozott EUB ítéletekben kifejtettek szerint kell vizsgálni: az uniós jog megsértése megtörtént-e a törvényhozással, valamint a kárfelelősség további feltételei fennállnak-e. A perben azt kellett eldönteni, hogy az adóemelés vagy a tiltás okozta-e a felperesi társaságok működésének ellehetetlenülését és ezáltal a károk bekövetkezését. Melyik az a perben hivatkozott törvény, mely az EUMSZ 56. cikke szerinti szolgáltatásnyújtás szabadságát korlátozza.

Az ítélető tábla álláspontja szerint a felperesek számára vagyoni sérelmet okozó jogalkotás csak a tiltásról szóló törvénnyel valósulhatott meg, az adóemeléstről szólóval nem. A kártérítési igény pedig csak azon a tényen alapulhat, hogy a felperesi társaságok

működési időtartama 80 nappal lerövidült (az engedélyek 2012. december 31-én lejártak, és nem bizonyítható, hogy folytathatták volna a tevékenységet).

Kérdés tehát az, hogy a tiltásra vonatkozó törvény sérti-e az uniós jogot, és ha igen, mennyiben? Ezen kérdések tekintetében az Alkotmánybíróság ítéletét kell alapul venni, mely az Abtv. 39.§ (1) bekezdése értelmében, annak releváns indokaira is kiterjedően, kötelező erővel bírnak a rendes bíróságok számára. Az Alkotmánybíróság márpedig kizárta a jogállamiság elvének a bizalomvédelem elvén alapuló megsértését, és a tulajdonhoz való alapjog sérelmét is. Rámutatott ugyanakkor, hogy a törvényalkotás nem felel meg a jogbiztonság és a bizalomvédelem elveinek, amennyiben az engedélyek azonnali bevonásából eredő károkat nem kompenzálja jogszabály. Az ítéletábra így, mivel utólag sem született meg az a jogszabály, mely lehetővé teszi azt, hogy felperesek a 80 nap vonatkozásában kártalanítási igényt terjesszenek elő, alperes felelősségét megalapozottnak látta.

Ugyanakkor a jogalap tekintetében (közbenső ítélet) mégis elutasító másodfokú ítélet született, mivel a felperesek keresetükben jogalapot nem a 80 napos működési idő lecsökkentésében jelölték meg.

A Kúria

Felülvizsgálati kérelem

Az alperes vitatta határon átnyúló tényállási elem hiányában a tagállami uniós kárfelelősség vizsgálhatóságát, mely az uniós jog megsértésén alapul. A régi Ptk. a közhatalom gyakorlásával okozott kárért való felelősségi szabályok között nem tartalmaz rendelkezést a jogalkotással okozott kárért való felelősség miatti marasztalásra. Az 1/2004. sz. polgári elvi döntés alapján is csak bizonyos esetekben, a jogalkotó által egyedi ügyekben, nem normatív tartalommal, diszfunkcionális jogalkotás megállapítására alapot adó és az AB határozatával megsemmisített jogszabályi rendelkezés miatt érvényesített igény esetén volt lehetőség a jogalkotással összefüggő kár megtérítésére.

Az uniós jog alkalmazhatósága körében a Kúria részben értett egyet a másodfokú bírósággal. Álláspontja szerint határon átnyúló elem hiányában a fordított diszkrimináció tilalmára való hivatkozás önmagában még teremt jogalapot az uniós jog megsértésének a vizsgálatára és ezen keresztül a tagállam jogalkotással okozott kártérítési felelősségének a megállapítására. A jelen esetben a Kúria a sérelmezett jogalkotással érintett konkrét szolgáltatás (szerencsejáték-szervező tevékenység) szabályozási körülményeire, annak jellegére tekintettel találta elfogadhatónak a fordított diszkrimináció tilalmára való hivatkozást. Az olyan jogszabályi környezetben ugyanis, ahol az uniós szabályozási rendszerében nem harmonizált szerencsejáték-szervezési szolgáltatást az állam széleskörű mérlegelési jogosultsága alapján korlátozhatja, e hatáskörének gyakorlása során sem sérthet alapvető jogokat. Az alapvető jogsérelem pedig, mely az uniós kárfelelősség feltételeit teremti meg, vizsgálható a Brasserie-teszt és a Berlington ítéletben kifejtettek alapján a Chartában lefektetett alapvető jogokra is kiterjedően.

Az adóemeléssel kapcsolatban valamennyi eljárás ugyanarra a döntésre jutott: mivel az adóemelés önmagában nem járt azzal a hatással, hogy a játék automaták

üzemeltetését a kaszinókra korlátozta volna, így vagyoni sérelem nem keletkezett felperesi oldalon. (Berlington ítélet 40-41. pontok). Valamennyi eljárási bíróság egyetértett abban, hogy az adóemelés csak költségesebbé tette az üzemeltetést, azt azonban nem lehetett megállapítani, hogy az adóemelés hatására ellehetetlenült volna felperesek tevékenysége. Így nem állapítható meg az EUMSZ 56. cikkében biztosított szabadság korlátozása. Érdekesség, hogy az elsőfokú bíróság ítéletében megtalálható azon hivatkozás is az elutasítás körében, miszerint nincs határon átnyúló elem, „ennélfogva az uniós jognak nincs relevanciája, a Brasserie-felelősség fel sem merülhet, továbbá előzetes döntéshozatali eljárásnak sem álltak fenn a feltételei.” Ezzel némileg ellentmond több EUB ítélet is, mely kimondja, hogy amennyiben a tényállási elemek egyetlen országon belülre korlátozódnak, abban az esetben is helye lehet az előzetes döntéshozatalnak.

Más ítéleteinek indokolásában kifejtette, a kérdést előterjesztő bíróságnak meg kell állapítania azon tényállási elemeket, amelyek a Bíróság számára lehetővé teszik annak vizsgálatát, fennáll-e az alapügyben a határon átnyúló érdek.[10] Ítéleteiben továbbá határon átnyúló érdek fennállásának kimutatására alkalmas objektív szempontokat illetően a Bíróság már kifejtette, hogy elégséges a potenciális elem megléte, azaz annak a pusztán lehetősége, hogy más tagállam polgárainak valamely alapjoga korlátozás alá essen, ahhoz, hogy a határon átnyúló érdek megvalósuljon.

Összegzés

Az első- és másodfokú bíróság is – bár eltérő indokokkal – azt állapította meg, hogy a tiltásra vonatkozó perbeli törvények sértik az uniós jogot, melyért az alperes felelőssége megállapítható. Az elsőfokú bíróság ekörben közbenső ítéletet hozott, míg más igények kapcsán a keresetet részítélettel elutasította.

Az ítélőtábla az okozati összefüggés hiánya miatt találta a tiltással okozott egyes kárigényeket megalapozatlannak. Azt azonban azért utasította el, mert a kereseti kérelem nem az elvont időszakra eső kártérítési igényre vonatkozott.

A Kúria nem értett egyet a másodfokú bírósággal. Kifejtette, hogy a Brasserie teszt szerint a közösségi jog tagállamnak betudható megsértésével magánszemélyeknek okozott kárért való felelősség akkor áll fenn, ha a megsértett jogszabály célja, hogy magánszemélyeket jogokkal ruház fel, a jogsértés kellően súlyos és fennáll az okozati összefüggés.

Jelen esetben a tiltás az a károkozó magatartás, mely azonnali hatállyal lehetetlenné tette a pénznyerő automaták játéktermekben való üzemeltetését – átmeneti idő biztosítása nélkül. Az alperes tehát megfosztotta a felpereseket a működés lehetőségétől. A kár a károkozó magatartással nyomban bekövetkezett, és a jövőben várt haszon tekintetében releváns. Az elsőfokú bíróság által is értékelt, felperesek által előterjesztett 5 éves időtartam tekinthető irányadónak az elmaradt hasznok tekintetében, mely jogszerű tiltás esetén megfelelő felkészülési időtartam lett volna az átállásra. A bírói gyakorlat az elmaradt hasznok megítélése szempontjából a reális és ellenőrizhető adatokon alapuló tényleges haszonkiesés igazolását kívánja meg. Ennek azonban felperesek nem tettek eleget, mivel engedélyeik 2012. december 31-ével lejártak. Bizonytalan tényezők miatt (új engedélyeztetési eljárás eredménye) a 2013. január 1-től számított elmaradt haszon nem

tekinthető reális, ellenőrizhető adatokon alapuló haszonnak.

Az orvoslásnak a nemzeti jogszabályok keretei között kell megvalósulnia, így a Kúria álláspontja szerint a Ptk. szerződésen kívül okozott kárért való felelősségi szabályai az irányadók ekörben.

Értékelés

Az állam jogalkotási tevékenysége során sérthet alapvető (uniós) jogokat (jelen esetben a jogbiztonságot és a tulajdonvédelem jogát), mely miatt a sérelmet szenvedettek uniós jogi alapon kártérítést követelhetnek. Amennyiben a tagállam kimenti magát, azaz igazolja, hogy közérdeken (közrend, közbiztonság, közérkölc) alapuló nyomós okból szükségszerű volt a szabály meghozatala, abban az esetben viszont kártalanítást kell biztosítania a sérelmet szenvedett félnek, vagy megfelelő határidőt a jogszabály alkalmazásának felkészüléséhez, annak alkalmazásához.

Az ítéletek még a régi Ptk. hatálya alatt születtek. Azóta hatályba lépett a 2013. évi V. törvény, mely nem tartalmazza explicite az állam jogalkotásért való felelősségre vonásának lehetőségét. Némileg módosítva – a közhatalom gyakorlásával okozott károkért való felelősséget a közigazgatási jogkörben okozott károkra, és a bírósági, ügyészségi, közjegyzői és végrehajtói jogkörben okozott károkra vonatkoztatja. A jogalkotó szándéka azonban egyértelműen az, hogy igazodva az EUB gyakorlatához, az állam a jogalkotással okozott károkért való felelősség alól nem tudjon kibújni az immunitás mögé bújva. A Ptk. kommentár szerint ugyanis az állam felelősségére a deliktuális kárfelelősségi szabályokat kell alkalmazni, azaz a sikerhez a kárt, a felróhatóságot és az okozati összefüggést kell bizonyítani a károsultnak. A kérdés a felróhatóságon van. Felróható annak a magatartása, aki az adott helyzetben nem úgy járt el, ahogy az adott helyzetben elvárható. A felróhatóság hiánya kimentési ok, azaz amennyiben az állam ezt bizonyítja, akkor mentesül a kártérítési felelősség alól. Amikor egyértelműen nem tudja kimenteni magát, azok azon esetek, amikor a sérelmezett jogszabály alaptörvénybe, vagy nemzetközi szerződésbe ütközik. Ennek jogszabályba történő beépítése ugyanakkor csak a korábban is fennálló helyzetet tükrözi: nehezen lenne indokolható, hogy az állam kibújhat a felelősség alól alkotmányellenes (alaptörvény ellenes) jogszabályalkotás esetén, míg a nemzetközi szerződésbe ütközés esetén helyt kell állnia.

[1] C-175/84. sz. Krohn&Co. Import-Export GmbH&Co. KG v. Bizottság

[2] C-9/90. sz. 1991. november 19.

[3] Az Európa Tanács 1984. évi ajánlása (1984. szeptember 28.), mely kiterjesztette a felelősség kérdését az állami normatív szabályozó tevékenységre is az adminisztratív és a fizikai aktusok mellett. A kárfelelősséget 8 elvben foglalta össze azzal a céllal, hogy az állam immunitást csökkentse. A 8 elv: (1) objektív súlypontú felróhatóság az állami felelősség alapja (jogellenesség esetén a felróhatóság vélelmezendő) (2) méltányossági alapon: reparáció kártalanítási formában, ha a köz érdekében véghezvitt állami aktus okoz kárt (3) károsulti közrehatás mérsékli a kárfelelősséget; (4) az állam közvetlenül

perelhető; (5) teljes kártérítés, részleges kártalanítás; (6) végrehajtás legyen hatékony; (7) az igényérvényesítési határidők korlátozásának a tilalma; (8) diszkrimináció tilalma nemzetiségi alapon.

[4] A jogharmonizáció szigorítása: a nemzeti bíróságoknak hatékony és valós védelmet kell nyújtaniuk az egyéneknek közösségi jogaik gyakorlásához.

[5] C-46/93 és a C-48/93. sz. egyesített ügyek

[6] C-392/93. sz. 1996. március 26.

[7] C-178/94. sz. Dillenkofer and others v. Germany 1996.

[8] Lásd: Kecskés László: A jogalkotásért és a jogharmonizációért való állami kárfelelősség, *JURA*, 1. szám, 2001. 66-78.

[9] Európai Bíróság 2003. szeptember 11-én a C-6/01 sz. ügyben hozott ítélete.

[10] Bíróság Eljárási szabályzata 94. cikk

Resán Dalma: A nyomozás során elrendelt és fenntartott személyi szabadság elvonással járó kényszerintézkedések fejlődése és problematikája

kre-dit.hu/tanulmanyok/resan-dalma-a-nyomozas-soran-elrendelt-es-fenntartott-szemelyi-szabadsag-elvonással-jarok-enyszerintezkedesek-fejlodesese-es-problematikaja/

2018. május 16.

Bevezetés

A bűnözés olyan folyamatosan változó társadalmi tömegjelenség, amely bizonyos földrajzi területen, adott időszak során elkövetett bűncselekmények és elkövetőik összességét jelenti. Értelmezésük és elemzésük során igen sok olyan tényezőt kell figyelembe venni, amelyek kölcsönösen feltételezik, és megerősítik egymást.^[1]

Amikor a média egy-egy különösen súlyos bűncselekmény elkövetéséről számol be, a laikus ismerőseim gyakran teszik fel nekem a kérdést, hogy felmerül-e az elkövetőkben, hogy cselekményük miatt "börtönbe", akár előzetes letartóztatásba kerülhetnek?

Ezen gondolatmenetet követve felmerül bennünk a kérdés, – amit azonban én jelenlegi értekezésem szempontjából most figyelmen kívül hagyok, mert egy külön dolgozat témája lehet – hogy a bíróságok gyakorlatát figyelembe véve, a várható büntetés nagysága visszatartó erővel bírhat-e a bűnelkövetés terén?

Határozott válaszom mindkét kérdésre: nem.

Álláspontom szerint ugyanis, az elkövetőket csak egy dolog tartaná vissza. Az abban való bizonyosság, hogy cselekményük, a rendőrség felderítési arányát figyelembe véve, nem marad büntetlenül. Ha az elkövetőknek 80-90%-os eredményességi mutatóval kellene számolniuk, akkor már érdemes lenne elgondolkodniuk azon, hogy megúszhatják-e

büntetlenül a cselekményt. A bűnügyi statisztikák azonban nem ezt támasztják alá.

A kriminálstatisztika a statisztika egyik legizgalmasabb ága, annál is inkább, mivel adott esetben iszonyú pontatlan adatokat ad. Például, az "ismertté vált" bűncselekmények száma azon esetek számát jelenti, amelyeket a rendőrség lezárt és átadott az ügyészségnek. Jelentős részüket azonban (akár 40-50%-ukat) nem abban az évben követték el, amikor kimutatták őket. Sok olyan bűneset is van, amit regisztráltak ugyan, de nem zártak le, nem is beszélve azokról az esetekről, amikről a rendőrség nem is szerzett tudomást.^[2]

A rendőri eljárásokban regisztrált befejezett nyomozások eredményességét tekintve megyében, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye a 2015. évben kimagasló eredményt ért el, országosan az 1. helyen áll a 68,8 %-os mutatóval. A megye hat rendőrkapitánysága az országos átlag felett teljesített, melyek közül Vásárosnamény (79,1%), Záhony (77,4%) és Kisvárdai (71,3%) az ország 129 rendőrkapitánysága között felállított rangsorban az igen előkelő 4., 5. illetve 17. helyen végzett.^[3]

A fenti adatokat azonban érdemes fenntartásokkal fogadni, mert a fentebb már hivatkozott körülményeken kívül számos más adat is befolyásolja azokat. A statisztikai adatok kozmetikázásának érzékeltetéséhez a legjobb példa, amikor egy kocsmai verekedésnél történt rendőri intézkedés után a rendőri jelentés alapján ismeretlen tettesekkel szemben indult eljárás, holott a verekedésben részt vevők közül több személy őrizetbe vételére is sor került, majd a nyomozás eredményeként természetesen ezen személyek kilétének sikeres felderítése is megtörtént. A statisztikai adatokat figyelembe véve ez a 100%-os felderítés nagymértékben befolyásolja egy pl. fel nem derített rablás bűntette tekintetében az eredményességi mutatót, mert a két megindult bűncselekményre figyelemmel a mutató 50 %-os lesz.

Az nem igényel külön magyarázatot, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyében tapasztalataim alapján is lényegesen több garázda jellegű bűncselekmény történik mint rablás, így minél nagyobb a két bűncselekmény egymáshoz viszonyított aránya, annál magasabb lehet a felderítési mutató. És akkor még nem beszéltünk arról, hogy a rendőrségi statisztika szempontjából figyelmen kívül maradnak azon adatok, hogy történik-e vádemelés az ügyben, vagy hogy mi lesz a bírósági eljárás eredménye. A felmentő ítélet ugyanis nem bír visszaható erővel a fent részletezett statisztikára.

Ez az eredményességi mutató azonban nagymértékben javítható a büntetőeljárásról szóló törvényben szabályozott kényszerintézkedések alkalmazásával. Ezek azt a célt szolgálják, hogy a rendőrség megfelelő segítséget kapjon a nyomozás sikeres befejezéséhez.

Megfelelő jogszabályi keretek között ugyanis a nyomozó hatóságnak lehetősége van annak indítványozására, hogy a bűncselekmények elkövetésével alaposan gyanúsítható személlyel szemben kényszerintézkedés, – pl. előzetes letartóztatás, házi őrizet vagy lakhelyelhagyási tilalom – elrendelésére kerüljön sor, ha felmerül, hogy a gyanúsított szabadlábban hagyása esetén megpróbálná befolyásolni a nyomozás kimenetelét, megpróbálná kivonni magát a hatóság látóköréből vagy akár annak gyanúja esetén, hogy újabb bűncselekményt követne el.

Ezen kényszerintézkedések azonban olyan hatósági aktusok, amelyek a büntetőeljárás eredményessége érdekében alapvető állampolgári jogokat korlátoznak, illetve sértenek.^[4] Céljuk, a büntetőeljárás sikeres lefolytatása, valamint a bizonyítás teljessége és a felelősségre vonáshoz szükséges adatok feltárása. Mivel a kényszerintézkedéseket akár fizikai erővel is ki lehet kényszeríteni, az államhatalom gyakorlásának legkeményebb megnyilvánulásai közé tartoznak.^[5]

Bár a kényszerintézkedések alkalmazása során ütközik az állam büntetőjogi igényének érvényesítése irányába ható érdeke az egyénnek az emberi jogok biztosítása iránti érdekével^[6], a kényszerintézkedések alkalmazása mégis arra a felismerésre alapítható, hogy a bűncselekmények éppen azokat az alapvető jogokat sértik vagy veszélyeztetik, amelyeket a törvények védelemben kívánnak részesíteni.

Tanulmányom első részében az előzetes letartóztatás, lakhelyelhagyási tilalom és házi őrizet, mint személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedések jogszabályi hátterét mutatom be, annak fejlődését a XX. – XXI. század fordulóján.

Ezt követően a kényszerintézkedések hatálya alatt állók jogait vizsgálom, különös tekintettel a tisztességes eljáráshoz való jogra, továbbá e jog érvényesülése során felmerülő gyakorlati problémákat kísérelem meg elemezni az Emberi Jogok Európai Bírósága ítéletei tükrében.

Történeti áttekintés

Az 1951-es Bűnvádi Perrendtartás és inntől kezdve 2000. márciusáig az összes magyar büntetőeljárás kódex a letartóztatásnak (beleértve az előzetes letartóztatást is) csak egyetlen alternatív jogintézményét ismerte, nevezetesen a lakhelyelhagyási tilalmat, amelynek megszegése esetén a terhelt letartóztatásba (előzetes letartóztatásba) volt helyezhető. A házi őrizetet az 1999. évi CX. törvény vezette be, a távoltartás pedig a 2006. évi LI. törvény révén került be a magyar büntetőeljárás jogba.^[7]

A kényszerintézkedések szabályozása a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvényben:

A büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvény alapján, előzetes letartóztatásra szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt, akkor volt lehetőség:

- ha a terhelt személyazonossága nem volt megállapítható,
- megszökött, a hatóság elől elrejtőzött, illetőleg a bűncselekmény súlyossága folytán vagy egyéb okból szökésétől vagy elrejtőzésétől lehetett tartani,
- a lakhelyelhagyási tilalmat megszegte,
- alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén az eljárást megghiúsítaná vagy megnehezítené, illetőleg veszélyeztetné,
- az eljárás alatt szabadságvesztéssel büntetendő újabb bűncselekményt követett el, illetőleg alaposan feltehető, hogy szabadlábon hagyása esetén a megkísérelt vagy előkészített bűncselekményt véghezvinné vagy újabb bűncselekményt követne el,
- vagy szabadlábon hagyása a bűncselekmény jellege folytán a köznyugalmat zavarná.^[8]

Jelentős eltérés figyelhető meg a jelenleg hatályos szabályozáshoz képest abban, hogy a

bíróság csak a vádirat benyújtását követően határozott az előzetes letartóztatás elrendeléséről, míg a vádirat benyújtásáig az ügyész, illetve az ő jóváhagyásával ebben a kérdésben a nyomozó hatóság dönthetett.

Fontos megjegyezni azonban, hogy már ez a törvény is előírta, hogy a hatóságoknak arra kell törekedniük, hogy az előzetes letartóztatás a lehető legrövidebb ideig tartson, és ha a terhelt előzetes letartóztatásban van, az eljárást soron kívül kell lefolytatni.^[9]

Az előzetes letartóztatás szurrogátumaként szabályozta a törvény a lakhelyelhagyási tilalmat, melynek elrendeléséről a vádirat benyújtásáig szintén az ügyész volt jogosult rendelkezni. Amennyiben a terhelt a lakhelyelhagyás szabályait megszegte, előzetes letartóztatását rendelték el.

Az első módosításokra az 1989. évi XXVI. törvénnyel került sor, amikor is megszűnt az előzetes letartóztatás elrendelése lehetőségének azon esete, ha a terhelt személyazonossága nem volt megállapítható.

A jelentős változást mégis az jelentette, hogy az előzetes letartóztatás elrendelését, a törvény immáron a bíróságokra ruházta át, kimondva, hogy az elrendelésükről a bíróság végzéssel határoz.^[10]

Minderre a nemzetközi kötelezettségeink teljesítése érdekében volt szükség, mivel az 1950. november 4-én kelt és Rómában aláírt Egyezményt kihirdető, 1993. évi XXXI. törvény 5. Cikk 3. pontja előírta, hogy az 5. Cikk rendelkezésével összhangban letartóztatott vagy őrizetbe vett minden személyt haladéktalanul bíró, vagy a törvény által bírói hatáskörrel felruházott más tisztségviselő elé kell állítani, és a letartóztatott vagy őrizetbe vett személynek joga van arra, hogy ésszerű időhatáron belül tárgyalást tartsanak ügyében vagy a tárgyalásig szabadlábba helyezték. A szabadlábba helyezés olyan feltételekhez köthető, melyek biztosítják a tárgyaláson való megjelenést.^[11]

Ugyanakkor az 5. Cikk 3. pontjának alkalmazásában az Európai Bíróság gyakorlata alapján, nem tekinthető bírói jogkör gyakorlására jogosított igazságügyi tisztségviselőnek az a személy, aki az eljárás további menetében a vádhatóság képviselőjeként – azaz maga is félként – járhat el. (Huber ügye Svájc ellen – 1990. október 23-án kelt ítélet)^[12]

Ezzel szemben a lakhelyelhagyási tilalom vádirat benyújtásáig történő elrendelése továbbra is az ügyészség hatáskörében maradt, sőt a vádirat benyújtása után, a bírósági szakban a már elrendelt lakhelyelhagyási tilalom kérdésében csak abban az esetben kellett határozni, ha a bíróság azt megszüntette. Ennek hiányában a nyomozati szakban elrendelt lakhelyelhagyási tilalom a bírósági eljárásban is folytatódott.^[13]

E körben az 1994. évi XCII. törvény hozott változást, lehetővé téve, hogy a vádirat benyújtása előtt előzetes letartóztatás elrendelése végett bíróság elé állított terhelt vonatkozásában, lakhelyelhagyási tilalom kerüljön elrendelésre.^[14]

A kényszerintézkedések szabályozása a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvényben:

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény rendelkezései ismételtén több ponton módosították az akkor hatályos rendelkezéseket a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedések vonatkozásában.

Megfogalmazásra kerültek az előzetes letartóztatás elrendelésének jelenleg is érvényes kritériumai és megteremtette a törvény a nyomozási bíró intézményét azáltal, hogy kimondta, hogy a vádirat benyújtásáig az ügyész indítványára a IX. Fejezet VI. Címe szerinti eljárásban a bíróság határoz.

Maximalizálta a törvény az előzetes letartóztatás időtartamát, és garanciális feltételként rögzítette, hogy az előzetes letartóztatás megszüntetése iránti indítványt a bíróságnak érdemben kell megvizsgálnia, és arról indokolt határozatot kell hoznia. Ha a terhelt, illetőleg a védő az ismételt indítványban új körülményre nem hivatkozik, a bíróság az indítványt érdemi indokolás nélkül elutasíthatja, ezzel szemben korábban ilyen esetben a bíróság a határozathozatalt mellőzte.

Bővültek a lakhelyelhagyási tilalomra vonatkozó rendelkezések. Lakhelyelhagyási tilalom akkor rendelhető el, ha a bűncselekmény jellegére, a terhelt személyi és családi körülményeire – különösen az egészségi állapotára, idős korára – családi körülményeire vagy az eljárás során tanúsított magatartására tekintettel az előzetes letartóztatással elérni kívánt célok ezzel is biztosíthatók.^[15]

Új jogintézmény bevezetésére is sor került, ugyanis a lakhelyelhagyási tilalom mellett, az előzetes letartóztatás alternatívájaként elkülönülten került szabályozásra a házi őrizet intézménye.

E tekintetben a törvény az előzetes letartóztatás szabályaira utalt vissza. ^[16]

Ezt követően a 2006. július 1. napján hatályba lépő változtatásokkal a jogalkotó, véleményem szerint, egyrészt folyamatosan "bővítgette", finomítgatta a kényszerintézkedésekre vonatkozó rendelkezéseket, másrészt egyre részletesebben szabályozta azokat, ismételtén tágítva a lehetőségek körét.^[17]

A személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedések elrendelésével kapcsolatban a nyomozási bíróra vonatkozó szabályok többnyire változatlanok maradtak, azok annyival egészülnek ki, hogy ezt követően ülést köteles tartani a nyomozási bíró olyan esetben is, ha az indítvány tárgya az előzetes letartóztatás vagy házi őrizet meghosszabbítása, és az indítványban a korábbi határozathoz képest a meghosszabbítás okaként új körülményre hivatkoztak.

Ezen változásokat álláspontom szerint, az Uniós csatlakozásunk motíválta. A belső jogot folyamatosan kellett összhangba hozni az Unió területén érvényesülő előírásokkal, irányelvekkel.

A jogharmonizációnak a következménye, hogy az alapjogokat – személyi szabadságot, mozgásszabadságot – érintő kényszerintézkedések speciális fajtái léptek életbe, amelyek lehetőséget biztosítottak a nyomozási bírónak az egyénre szabott kényszerintézkedés

alkalmazására, szem előtt tartva azt, hogy a terheltek jogai ne korlátozódjanak lényegesen súlyosabban, mint amit a kényszerintézkedés alkalmazásával elérni kívánt célok biztosítása megkövetel, avagy az eljárás tárgyát képező cselekmény jellege megkíván.

Miután az előzetes letartóztatásra, mint legsúlyosabb kényszerintézkedés alkalmazására, csak kivételes esetben kerülhet sor, az 1949. évi Alkotmányból és az 1993. évi XXXI. törvénnyel kihirdetett, az Emberi Jogok és az Alapvető Szabadságok Védelméről szóló Egyezményből is levezethető követelmény maradéktalan érvényesítése érdekében, a törvény 2010. július 1. napjától az előzetes letartóztatás időbeli tartama vonatkozásban is differenciált szabályozást adott.^[18]

A módosítás három irányú volt:

Egyrészt a legkisebb tárgyi súlyú bűncselekmények esetén egy évben maximálta a törvény az előzetes letartóztatás időtartamát.

Másrészt, ha a terhelttel szemben öt évnél nem súlyosabb szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt volt folyamatban eljárás, az előzetes letartóztatásban töltött idő a két évet nem haladhatta meg.

Harmadrészt pedig, az előterjesztés az előzetes letartóztatás felső határidejét négy évben határozta meg, ha a terhelttel szemben kiemelkedő tárgyi súlyú, azaz tizenöt évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmény miatt volt folyamatban eljárás.

A törvény indokolása szerint, az előzetes letartóztatás generális határidejének felemelését az indokolta, hogy a nyomozás határidejének – a gyanúsítás közlésétől számított két éves – abszolút határideje miatt, előfordultak olyan esetek, hogy a terhelt – az ellene folyamatban lévő büntetőeljárás során felmerült bizonyítás összetettsége miatt – a vádirat benyújtásáig közel két évig előzetes letartóztatásban volt. Így a hatályos szabályozásból következően az elsőfokú bíróságnak – a kényszerintézkedés fenntartása mellett – megközelítőleg egy év áll rendelkezésre a bizonyítási eljárás lefolytatására és az ügydöntő határozat meghozatalára.

Ezen szabályok részben átalakításra kerültek 2013. szeptember. 19. napjától. A jogalkotói indokolás értelmében, a módosítás az Európai Unió több országának gyakorlatát is figyelembe vette, így Lengyelországban, Romániában, Svédországban, Írországban és Németországban sem volt időbeli korlátozása az előzetes letartóztatásnak a legsúlyosabb bűncselekmények elkövetőinél.^[19]

A kiemelkedő tárgyi súlyú, illetve a tizenöt évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekmények elkövetőivel szemben indult büntetőeljárások során ugyanis, az előzetes letartóztatás időtartama a korábbi szabályozás értelmében négy év volt. Sok esetben azonban, legfőképpen ezeknél a legsúlyosabb bűncselekményeknél ez az idő nem volt elég az ügydöntő határozat meghozatalára.

Ezt követően érdemi módosításokra nem került sor.

A nyomozási bíró eljárásában azonban egy fontos garanciális elemet rögzít a törvény

2015. július 1. napjától, mely szerint, ha az indítvány tárgya előzetes letartóztatás elrendelése, a gyanúsítottak és a védőnek megküldött indítványhoz csatolni kell azoknak a nyomozási iratoknak a másolatát, amelyekre az indítványt alapozzák. Ha az indítvány tárgya az előzetes letartóztatás meghosszabbítása, a gyanúsítottak és a védőnek megküldött indítványhoz csatolni kell azoknak az indítványt megalapozó nyomozási iratoknak a másolatát, amelyek az előzetes letartóztatás tárgyában hozott legutóbbi döntést követően keletkeztek.^[20]

Jogsértés és jogbiztosítás

A tisztességes eljáráshoz való jog érvényesülése a kényszerintézkedés hatálya alatt álló gyanúsított esetén

Az embert megillető jogok szempontjából a kényszerintézkedések olyan kényszer tartalmú eljárási cselekmények, amelyeket az eljáró hatóságok meghatározott célból alkalmaznak, így a büntetőeljárás sikeres lefolytatása, a bizonyítás teljessége és a felelősségre vonáshoz szükséges tények feltárása érdekében. Mindezt a büntetőeljárási törvény szerint, szigorúan meghatározott esetekben és módon végezhetik.

Ezen kényszerintézkedések szükségszerűen együtt járnak az állampolgári jogok különböző mértékű korlátozásával, de erre azért kerülhet sor, mivel a bűncselekmények éppen az alapvető jogokat sértik vagy veszélyeztetik. Mindemellett a gyanúsítottat is megilletik alapvető jogok, ezek azonban jogsértő cselekmény elkövetése esetén nem állhatják útját a bűnüldözésnek és az igazságszolgáltatásnak.

A tisztességes eljáráshoz való jog véleményem szerint a legszélesebb jogkategória és napjainkban a legtöbb támadásra okot adó alapjog. A tisztességes eljáráshoz való jog az a jog, amely egy széles körű, mondhatni minden olyan jogot magába ölelő kritérium, amely eddig nem nyert külön nevesítést.

Véleményem szerint, a gyakorlatban ennek azt kellene jelentenie, hogy a büntetőeljárás valamennyi alapelvének szellemében lefolytatott eljárásban, a gyanúsított valamennyi joga tiszteletben tartásra kerül és a hatóságok a rájuk vonatkozó kötelezettségek, kötelező garanciális szabályok betartása mellett folytatják le eljárásukat.

Tanulmányom kiindulási pontja a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, melyet az ENSZ tagállamai 1966-ban fogadtak el az emberi jogokra vonatkozó kötelező erejű jogforrásként. Az Egyezségokmány a polgári és politikai jogokat részleteiben dolgozta ki, és nemzetközi szerződés lévén a tagállamokat a belső jog egyezménynek megfelelő módosítására kötelezte.^[21]

Az Egyezségokmány szerint, mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra. Senkit sem lehet önkényesen őrizetbe venni vagy letartóztatni. Senkit sem lehet szabadságától másként, mint a törvényben meghatározott okokból és a törvényben meghatározott eljárás alapján megfosztani.

Minden letartóztatott személyt letartóztatásakor tájékoztatni kell letartóztatása okairól és a legrövidebb időn belül közölni kell vele az ellene emelt vádakat.

Azt, akit bűncselekmény vádjával vettek őrizetbe, vagy tartóztattak le, a legrövidebb időn belül bíró, vagy a törvény értelmében bírói hatáskört gyakorló más hatósági személy elé kell állítani; az ilyen személynek joga van arra, hogy ügyében ésszerű határidőn belül tárgyalást tartsanak, vagy szabadlábba helyezték őt. Az általános szabály ne legyen az, hogy az ítélethozatalra váró személyt őrizetben kell tartani, azonban a szabadlábba helyezést függővé lehet tenni olyan biztosítékoktól, amelyek szavatolják, hogy az érintett személy a tárgyaláson, a bírósági eljárás bármely más szakában, illetőleg adott esetben az ítélet végrehajtása céljából megjelenik.

Az a személy, akit szabadságától őrizetbevétel vagy letartóztatás útján megfosztottak, jogosult a bírósághoz fordulni avégett, hogy az késedelem nélkül döntsön a fogvatartás törvényességéről és rendelje el a szabadlábba helyezését, amennyiben a fogvatartás nem törvényes.

Annak a személynek, aki törvénytelen letartóztatás vagy fogvatartás áldozata volt, kikényszeríthető joga van kártalanításra.^[22]

Nem vitatható azonban, hogy a személyi szabadságot korlátozó kényszerintézkedések hallatán a legalapvetőbb jog, ami az ember eszébe juthat a fentieket megelőzendő, a személyi szabadsághoz és mozgásszabadsághoz való jog. Ezekkel azonban csak érintőlegesen kívánok foglalkozni, mivel egy kényszerintézkedés alkalmazása, elrendelése vagy meghosszabbítása szükségszerűen sérti ezen jogokat. Legitimá a jogsértés az által válik, hogy a hatóságok betartják a garanciális szabályokat és biztosítják a terheltek egyéb jogainak érvényesülését.^[23]

Mindegyik kényszerintézkedés alapfeltétele, hogy annak alkalmazására csak és kizárólag abban az esetben kerülhet sor, ha a terhelttel szemben bűncselekmény elkövetésének megalapozott gyanúja áll fenn. Amikor a hatóságoknak arról kell döntenie, hogy a kényszerintézkedés mely fajtáját alkalmazzák, e követelmény megléte mindegyik esetben elsődleges.

A hatályos törvényi szabályozás szerint, az őrizetbe vett személy jogosult arra, hogy védőjével a kapcsolatot felvegye, vele írásban és szóban ellenőrzés nélkül érintkezzen. Amennyiben az eljárásban a védő részvétele kötelező, úgy a gyanúsított figyelmét erre kifejezetten fel is kell hívni, és amennyiben 3 napon belül nem hatalmaz meg védőt, úgy a hatóság fog neki kirendelni.

E tekintetben – véleményem szerint – a törvény 5. §-ában megfogalmazott védelem jogának biztosítása gyakorlati problémát nem okoz.

A törvény e vonatkozásában konkrétan fogalmaz a kötelező védelem eseteinek meghatározásával, valamint azzal, hogy bármelyik eljárási cselekménynél az elkövetőknek alapvető joguk, hogy védelmük megfelelő biztosítása érdekében szakembert – ez a gyakorlatban ügyvédet jelent – vegyenek igénybe.

A gyanúsítottaknak az ügyvéddel való kapcsolattartását nem lehet korlátozni, védőjével szabadon érintkezhet, tarthatja a kapcsolatot.^[24]

A törvény a jogok biztosítását több esetben azzal garantálja, hogy kötelezettség

formájában a nyomozó hatóság számára előírja bizonyos cselekmények végrehajtását. Így az őrizetbe vett személy kvázi speciális joga, hogy a hatóságoknak kötelező 24 órán belül a kihallgatást megtartani, másrészt az őrizetbe vétel elrendeléséről, és a fogvatartás helyéről 24 órán belül értesíteni kell a terhelt által megjelölt hozzátartozót vagy általa megjelölt más személyt. Kötelező, hogy amennyiben a terhelt felügyelete alatt kiskorú gyermek él, és az az őrizetbe vétel után felügyelet alatt maradt, úgy a gyermeket gondozás céljából hozzátartozónak, illetve, arra alkalmas intézménynek kell átadni.

További kötelezettség, hogy a terhelt felügyelet nélkül maradó vagyonának, illetve lakásának biztonságba helyezéséről is gondoskodni kell.^[25]

Az őrizetbe vétel ideje alatt az ügyésznek döntenie kell arról, hogy indítványozza-e a terhelt előzetes letartóztatásának elrendelését. Amennyiben az ügyész így dönt, a gyanúsított előzetes letartóztatásának elrendelése érdekében indítványt tesz a bíróság felé, amelynek alaposágáról a bíróság a nyomozási bíró előtt lefolytatandó eljárás keretében dönt.

Az előzetes letartóztatás elrendelése esetén is a fentebb már kifejtett jogok biztosítása kötelező, és a jogok betartása az előzetes letartóztatás időtartama alatt különböző törvényi garanciák által biztosított.

A tisztességes eljáráshoz való jogból eredően, álláspontom szerint az első ilyen garanciális elem az elrendelés, illetve a meghosszabbítás időtartamának törvényi szabályozása.

Ugyancsak ezen alapjog keretében fogalmazza meg a büntetőeljárás törvény 136. §-a azt, hogy a hatóságoknak arra kell törekedniük, hogy az előzetes letartóztatás a lehető legrövidebb ideig tartson és ha a terhelt előzetes letartóztatásban van, az eljárást soron kívül kell folytatni.^[26]

Számos esetben hivatkozik a védelem arra, az előzetes letartóztatás nem érvényesülhet előre hozott büntetésként, az csak addig tarthat, amíg az alapjául szolgáló feltételek fennállnak, és amíg a teljes szabadságelvonás feltétlenül szükséges.

Az alapos gyanú vizsgálatának kérdésköre a kényszerintézkedések elrendelés során

Ahogy már fentebb említettem, az előzetes letartóztatás elrendelésének általános feltétele, hogy a bűncselekmény elkövetése alapos gyanúnak kell meglenni ahhoz, hogy a bíróság a különös feltételek vizsgálatára rátérjen.

A tisztességes eljáráshoz való jog biztosítása megköveteli, hogy előzetes letartóztatás elrendelésére csak olyan személlyel szemben kerülhessen sor, aki alaposan gyanúsítható egy konkrét bűncselekmény elkövetésével.

A bűncselekmény ezen konkrétsága azt jelenti, hogy a hatóságnak meg kell jelölnie – így az ügyésznek az indítvány tényállásában rögzíteni –, hogy a terheltet mikor, hol és milyen körülmények között elkövetett bűncselekménnyel gyanúsítja.

Az alapos gyanú akkor áll meg, ha megjelöli azokat a konkrét bizonyítékokat, amelyekre ezt a gyanút alapozza.

Tény azonban, hogy az előzetes fogvatartás kérdésében döntéskor a vádlott (gyanúsított, terhelt) ártatlanságára hivatkozás nem vizsgálható, a bűnösség kérdésében való döntés kizárólag az érdemi határozat feladata lehet. A vádlottak esetében az vizsgálendő, hogy az előzetes letartóztatás indokoltsága tényszerű alapon áll-e, észszerűen alátámasztott-e, az abból vont következtetés okszerű-e, s ekként a kényszerintézkedés alkalmazása célszerű-e.^[27]

Bár egyes nézetek szerint a még folyamatban levő ügy tárgyalási szakában a bíróság nem foglalhat állást az egyes bizonyítékok bizonyító erejéről – ezért téves az előzetes letartóztatás erre való hivatkozással történő megszüntetése – ^[28] a strasbourgi gyakorlat szerint azonban, az alapos (megalapozott) gyanú fennállása vonatkozásában hozott döntés nem mellőzhető, és egy olyan álláspont, mely szerint a nyomozási bíró nem értékelheti a nyomozó hatóság, illetve az ügyész által benyújtott bizonyítékokat, már önmagában egyezményesértést eredményez, függetlenül attól, hogy a különös okok fennállnak-e.^[29]

Bár a nyomozási bíró elsődleges feladata mindig az alapos gyanú meglétének vizsgálata, mégsem ugyanazt a szerepet tölti be, mint a vádirat benyújtása után eljáró bíró, így a bizonyítékok értékelése körében tevékenysége korlátozott.

Nem szorítkozhat azonban az alapos gyanú meglétének vizsgálata a bizonyítékok számszerű egybevetésére. Ez azt jelenti, hogy nem egyszerűsíthető le a bizonyítékok értékelése annak vizsgálatára, hogy kettő vallomás van a gyanúsított alibijéről, három vallomás pedig azzal ellentétes, mert így a bíró a többség elve alapján dönthetne.

Ennél lényegesen többről van szó. Bizonyos mértékig bele kell menni a bizonyítékok értékelésébe is, anélkül, hogy azok bizonyító erejét megállapítaná a nyomozási bíró.

Ennek legszemléletesebb példája, amikor az egyedüli sértett vallomásával szemben a terhelt két közeli hozzátartozója biztosít alibit. Ebben az esetben a nyomozási bíró nem mondhatja azt, hogy a két tanú vallomásában lévő bizonyító erő erősebb, mint a sértett által előadottak, hanem az eljárás kezdeti szakaszára figyelemmel – hiszen ekkor még az előzetes letartóztatás elrendeléséről való döntés folyamatában járunk – elsődlegesen épp a sértett vallomásából kell kiindulni. Amennyiben a sértett nyilatkozata logikus, ellentmondásoktól mentes, és tényszerű adatokat tartalmaz, kétség sem merülhet fel, hogy a bíróságnak az alapos gyanú meglétét kell megállapítania.

Amennyiben a bíróság az alapos gyanú meglétét megállapította, következik a különös feltételek meglétének a vizsgálata.

A terhelt szökésére, elrejtőzésére alapozott előzetes letartóztatási ok vizsgálata

A büntetőeljárásról szóló törvény (Be.) 129. § (2) bekezdés a) pontja szerint, az előzetes letartóztatás elrendelésének akkor van helye, ha megszökött, elrejtőzött, szökést kísérelt meg, illetőleg az eljárás során ellene újabb szabadságvesztéssel büntetendő szándékos

bűncselekmény miatt eljárás indult.^[30]

E különös feltétel törvényi megszövegezéséből következik, hogy gyakorlatilag tényadatok kellene, hogy rendelkezésre álljanak e pont megállapíthatóságához. “Megszökött”, “elrejtőzött”, “kísérelt meg”, “eljárás indult” – ezek mind befejezett igealakok, amelyek már megtörtént eseményekre utalnak.

A gyakorlatban e különös feltétel megállapíthatóságának alapjául szolgáló bizonyítékok vizsgálata nem igényel különösebb mérlegelést, hiszen pusztán azok meglétét, illetőleg hiányát kell a bíróságnak ellenőriznie.

A Kúria rámutatott arra is, hogy a szökésre, elrejtőzésre, mint bekövetkezett tényre való reakció az elfogatóparancs kibocsátása, azaz közömbös, hogy magáról az elfogatóparancsról tudott-e a vádlott.^[31]

A terhelt szökésének, elrejtőzésének veszélyére alapított előzetes letartóztatási ok vizsgálata

A Be. 129. § (2) bekezdés b) pontja, a fentiekől eltérően már egészen más megvilágításban tünteti fel a szökést, vagy elrejtőzést akkor, amikor annak veszélyét, illetve annak feltételezhetőségét fogalmazza meg, valamint azt, hogy az eljárási cselekményeknél a terhelt jelenléte kényszerintézkedés nélkül nem lenne biztosítható.^[32]

A törvény szövege folyamatosan feltételes módot fogalmaz meg verbális értelemben. A két fordulat között azonban szintén van lényeges eltérés, hiszen amíg a “szökés, elrejtőzés veszélyére tekintettel” megfogalmazás azt jelenti, hogy vannak olyan adatok, amelyek ennek veszélyét megállapíthatóvá teszik, vagy a szökés, elrejtőzés veszélyét adják, addig a “más okból feltehető” utalás már egy konkrétan nem definiálható kritérium.

Hogy szemléletessé tegyem a fentieket, ad abszurdum, a “más okból megalapozottan feltehető” kategóriába bele lehetne érteni egy olyan okot is, amikor a gyanúsított lakóhelye és a nyomozóhatóság székhelye közötti távolságra tekintettel feltételezhető, hogy a gyanúsított a munkaidőben, amikor a meghallgatási cselekményeket vele szemben a nyomozóhatóság elvégezni kívánja, nem tud megjelenni a magyarországi tömegközlekedésre tekintettel. Természetesen ez egy nagyon sarkalatos példa, de helyelközzel ennek a problémájával állunk szemben, amikor a „más okból” kritériumot megfogalmazta a törvényalkotó.

Véleményem szerint, a más okba gyakorlatilag a gyanúsított szubjektuma az, ami értékelhető, mert nem szökik el, nem rejtőzik el, lakóhelyén van, dolgozik, csak füle botját sem mozdítja a hatóság idézésére, s ebből kifolyólag többszöri idézésre sem jelenik meg. Nyilván ezzel a terhelttel szemben az eljárás nehezen folytatható le.

Tipikus példái a fentieknek a hajléktalanok. Ha ismert, hogy a gyanúsított hajléktalan életmódot folytat, az is ismert elvileg, hogy milyen hajléktalan szállón lelhető fel, de miután az ottani megjelenése csak nagyon szórványos, egyébként pedig a hajléktalan életmód következtében valóban a város különböző utcáin bolyong, a nyomozóhatóság tipikusan ezen pontra hivatkozik velük szemben a kényszerintézkedés elrendelésének alapjául.

A strasbourgi bíróság kifejtette azt is, hogy a hatóságok által felhozott szökés veszélye

nem mérhető fel csupán az alapján, hogy a vádlott társa kijelentései folytán a kérelmező súlyos polgári jogi és büntetőjogi szankcióktól tartott. Egyéb körülmények is közrejátszanak, ilyen például az érintett személyisége, erkölcsisége, lakhelye, foglalkozása, jövedelemforrásai, a családjával továbbá azzal az országgal való kapcsolata, ahol az eljárás folyik ellene. Az őrizetben töltött idő függvényében szükségszerűen csökken a szökés veszélye azáltal is, hogy az előzetes letartóztatás tartamát nagy valószínűséggel beszámítják majd a kiszabott szabadságvesztésbe.^[33]

Ebből következően a szabadlábra helyezési kérelmek elbírálásakor a szökés veszélye nem mérhető fel pusztán azon az alapon, hogy milyen súlyos büntetéssel kell a terheltnek szembenéznie.^[34]

A Hagyó Miklós kontra Magyarország ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) ítéletét részben arra alapozta, hogy a vádak súlyossága önmagában nem képezhetett elégséges alapot a kérelmezőnek az egész kérdéses időszakban történő fogva tartásához. Mindez egyértelműen jelzi, hogy azon korábbi, és részben még ma is élő bírói gyakorlat, mely szerint az "alapos gyanút" képező cselekmény tárgyi súlya önmagában megalapozhatta az előzetes letartóztatást elrendelését, már nem tartható fenn teljes mértékben.^[35]

Egyes döntéseiben azonban a Kúria is azt hangsúlyozta, hogy a bűncselekmény büntetési tételben kifejeződő tárgyi súlya önmagában, az előzetes letartóztatásban töltött idő tartamához hasonlóan nem elegendő érv, csupán egy szempont. A tárgyi súly csak a konkrét ügy speciális jellemzőivel együtt jut szerephez, illetve ad következtetési alapot.^[36]

Álláspontja szerint, a szökés, elrejtőzés veszélyének megállapíthatósága (annak kiváltó okától függetlenül) fogalmilag foglalja magában a terhelt személyi körülményeinek vizsgálatát.^[37]

Elvi határozatban is arra az álláspontra jutott a legfelsőbb bírói fórum, hogy abban az esetben, ha az emberölés büntetnének életfogytig tartó szabadságvesztéssel is fenyegetett súlyosabb minősítését több körülmény is megállapíthatóvá teszi, akkor ez a terhelt szökésének, elrejtőzésének veszélyét olyan mértékben alapozza meg, hogy azzal szemben a terhelt kedvező személyi körülményeire hivatkozás súlytalan, és az előzetes letartóztatásnál enyhébb kényszerintézkedés szóba sem kerülhet.^[38]

A bizonyítás megghiúsításának megnehezítésére és a bűnisméltésre alapított előzetes letartóztatási ok vizsgálata

A Be. 129. § (2) bekezdés c) és d) pontjával kapcsolatosan ugyanúgy igaz az általam fentebb kifejtett kitétel, miszerint a törvényalkotó feltételezést emel törvényi szintre, amikor mindkét pont vonatkozásában a "feltehető" szavak szerepelnek.^[39]

Ugyanakkor ezen esetekben is vizsgálni és az indokolásban hivatkozni kell arra, hogy milyen körülmények alapozhatják meg ezeket az okokat, továbbá azt is, hogy milyen okok szólhatnak azok fennállása ellen. A különös okok fennállása mellett és ellen szóló okokat összevetve lehet csak következtetést levonni arra, hogy az egyes különös okok fennállnak-e, avagy sem. Nem fogadható el olyan indokolás, hogy: „Fennáll továbbá annak veszélye

is, hogy a tanúk befolyásolásával a bizonyítást megnehezítené.” Az e fajta „indokolás” csak a rendelkező részben megállapított letartóztatási okot definiálja, de nem a fennállását valószínűsíti a konkrét esetben.^[40]

Az EJEB 2013. április 16-ai A-B kontra Magyarország ügyben hozott döntése értelmében, az előzetes letartóztatás indokai csakis együtt, egymást erősítve értelmezhetőek. Véleménye szerint az eljárás hazai bíróságok döntő jelentőséget tulajdonítottak a tanúk kérelmező általi befolyásolásának veszélyére, indokolásaik azonban a kérelmező és társai terhére rótt bűncselekmények szervezett jellegén kívül semmilyen ilyen veszélyre utaló konkrét elemet nem tartalmaztak. Bár tény, hogy az egyik tanú számára kibocsátott idézést az egyik vádlottnál találták meg, az azonban nem világos, hogy ez a személy maga a kérelmező volt-e s ez olyan körülmény, amely a bíróság szemében, még a tanúvédelem fontosságát emlékeztetben tartva is, csökkenti ezen megfontolás relevanciáját. A Bíróság számára a szervezett bűnözés vádjára hivatkozó meglehetősen általános érvelés nem ad elfogadható magyarázatot az elhúzó tartamú letartóztatásra, különösen annak fényében, hogy a hatóságok csekély érdeklődést mutattak a kevésbé szigorú intézkedések megfontolása tekintetében és ismétlődően elutasították a kérelmező óvadék ellenében történő szabadlábra helyezés iránti kérelmeit.^[41]

Ezen álláspontot erősíti a 93. BK vélemény, melyben a Kúria rámutatott arra, hogy az előzetes letartóztatás fenntartása tárgyában hozott határozat meghozatalakor a bíróság döntésének olyan adaton kell alapulnia, amelynek megléte (tényszerűsége) a döntés időpontjában más adattal alátámasztott, ésszerű érveléssel indokolt, igazolt, és ezáltal okszerű következtetés vonható arra, hogy a kényszerintézkedés alkalmazása a törvény céljai érdekében – és az adott vádlott személyi szabadsága ellenében – szükséges, célszerű.^[42]

Kétségtelen ezáltal, hogy az előzetes letartóztatás fenntartása – az ún. különös okok fennállása – kérdésében való döntés mindig mérlegelést igényel, ekként az adott vádlott személyére konkretizált döntést kell hozni, amely pedig feltételezi nemcsak a tárgyi, hanem az alanyi szempontok egybevetett figyelembevételét.^[43]

A strasbourgi bíróság esetjoga a fentiekén túlmenően abban is egyértelmű, hogy a nyomozás végének közeledtével az eljárás megghiúsításának veszélye már nem lehet hivatkozási alap a szabadságelvonásra.

Egyezményesértéshez vezet az is, ha hosszú idő elteltével a nyomozás azért nem közeledik a végéhez, mert a hatóságok nem tanúsítanak „különös gondosságot”. Amennyiben a nyomozó hatóság indokolatlanul késlekedik egyes eljárási cselekmények foganatosításával, az egyúttal arra a következtetésre is alapot ad, hogy álláspontja szerint a kérdéses ügygel összefüggésben nem áll fenn olyan nyomós közérdek, amely a soronkívüliséget szükségessé teszi és ez esetben a bíróság is aggálytalanul levonhatja azt a következtetést, hogy hiányzik az a körülmény is, amely a szabadságelvonás fenntartását valóban indokoltá teszi.^[44]

A Be. 129. § (2) bekezdés d) pontjában megfogalmazott kritérium, az újabb bűncselekmény elkövetésének veszélyénél, a bíróság részéről a megalapozott feltevés megindokolása, az újabb várható bűncselekmény megjelölése illetőleg annak

alátámasztása szükséges, hogy fennáll az objektív lehetősége az elkövetésnek és a terhelt szubjektív viszonyulása ehhez. A végzésben konkrétan meg kell jelölnie a bíróságnak, hogy milyen bűncselekmény elkövetésének a veszélyét látja, legalább annyit, hogy például vagyon elleni bűncselekmény. E nélkül a végzés érdemben nincs alátámasztva, hiszen elvileg bárkinél fennállhat valamilyen bűncselekmény elkövetésének a veszélye. Arra is figyelemmel kell lenni, hogy a határozatban megjelölt veszély nem csökkent-e azáltal, hogy a bűncselekmény elkövetése óta megváltoztak az elkövetést lehetővé tevő viszonyok, körülmények.^[45]

A bíróság indokolási kötelezettsége

Magyarországon az őrizetbe vételt kivéve kényszerintézkedést csak bíróság rendelhet el. E feladatot a nyomozási bírák látják el.

A gyanúsítottak alapvető jogainak biztosítása érdekében, a nyomozási bíró eljárása is szigorú törvényi szabályozást nyert.

A Be. 207. §-tól a 215. §-ig szabályozza, hogy a nyomozási bírónak az elé terjesztett indítványról legkésőbb 3 napon belül döntenie kell. Amennyiben a bíróság által bármilyen kényszerintézkedés elrendelésére kerül sor, szintén a szabadsághoz való jogot biztosító szabályok érvényesülnek. Egyik kényszerintézkedés sem tarthat tovább, mint annak szükségessége indokolt.^[46]

Az előzetes letartóztatás meghosszabbításánál is kritériumként szabályozza a törvény, hogy a nyomozási bírónak vizsgálnia kell az előzetes letartóztatás fenntartásának további szükségességét, és minden esetben számot kell adnia arról is és ezáltal a határozatok indokolásának szükségszerűen ki kellene térniük arra is, hogy enyhébb kényszerintézkedésre van-e, vagy miért nincs törvényi lehetőség, az elérni kívánt célok miért nem érhetőek el enyhébb kényszerintézkedéssel.^[47]

E különös feltétel megítélése napjainkban azonban egyre nagyobb problémát okoz.

A terhelt személyi szabadságának elvonása ugyanis csak a legvégső esetben jöhet szóba, mint a legsúlyosabb kényszerintézkedés. Abban az esetben, ha az enyhébb kényszerintézkedés lehetőségével kapcsolatban a határozatban kellően színvonalas indokolás nem található, az az egyezményesértés megállapításához vezethet.

A Hagyó Miklós kontra Magyarország ügyben a Strasbourgi Bíróság azt is észrevételezte, egyben kifogásolta, hogy a fogva tartás alatt nem merült fel ténylegesen az a megfontolás, hogy a kérelmezővel szemben enyhébb kényszerintézkedést, például óvadék ellenében történő szabadlábra helyezést vagy házi őrizetet alkalmazzanak. Az EJEB mindezt különösen aggasztónak tartotta annak fényében, hogy az eljáró hatóságok az előzetes letartóztatás kezdete óta tisztában voltak a kérelmező súlyos egészségügyi problémáival. A kérelmező fogva tartását azonban fenntartották annak ellenére is, hogy egészségi állapota tovább romlott a büntetés-végrehajtási intézetben. Mindezek alapján állapította meg a bíróság, hogy a kérelmező meghosszabbított fogva tartása nem volt szükséges a büntetőeljárás sikeres lefolytatásának biztosítása érdekében.^[48]

Ezen szemléletnek megfelelően rögzítette a Debreceni Ítéltábla, hogy a Be. 60. § (2)

bekezdése alapján, ha a törvény kényszerintézkedés alkalmazása esetén az érintett személy alkotmányos jogainak korlátozását megengedi, az ilyen cselekmény elrendelésének az egyéb feltételek megléte mellett is csak akkor van helye, ha az eljárás célja kisebb korlátozással járó más cselekménnyel nem biztosítható.^[49]

Az EJEB előtt számos olyan kereset van, amelyeket előzetes letartóztatásban lévő, illetve jogerős szabadságvesztésüket töltő kérelmezők nyújtottak be és csak részben azért, mert a fogvatartás, vagy a büntetés-végrehajtás intézményi keretei nem felelnek meg az Európai Unió előírásainak és elvárásainak.

Az előzetes letartóztatásban lévők arra alapozzák kérelmüket, hogy a bíróság a tisztességes eljáráshoz való joguk keretében megsértette az ésszerű határidő követelményét, az előzetes letartóztatásuk túlságosan hosszú ideig tartott, illetve azt sérelmezik, hogy az előzetes letartóztatást elrendelő és azokat fenntartó határozatokban a bíróság semmilyen olyan egyedi körülmény fennálltát nem állapította meg, melyre döntését konkrétan a kérelmezővel szemben alapította.

Véleményem szerint, a tisztességes eljáráshoz való joghoz tartozik a bíróságok indokolási kötelezettsége is. Jelenti mindez azt, hogy a törvényi feltételekre nem elegendő utalni, hanem konkrét bizonyítékokkal alátámasztva kell meghozni a döntést. Egyéniesítve a gyanúsított személyi körülményeire, az alapos gyanú tárgyát képező cselekmény elkövetési körülményeire, ebben a gyanúsított által kifejtett cselekményekre alapozva kell indokolni, hogy mely körülményeket, milyen szinten értékelt.

Az előzetes letartóztatás elrendelésénél vagy meghosszabbításánál kerülni kell a korábbi határozatok indokolásának szó szerinti beemelését, a különös okok meghatározásánál a részletességre, ügy specifikusságra, egyéniesítésre kell törekedni.^[50]

Az EJEB számtalan ítéletében kifejtette, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye 5. cikk 3. pontjának releváns része kimondja „E cikk 1. c) bekezdésének rendelkezésével összhangban letartóztatott vagy őrizetbe vett minden személynek joga van arra, hogy ésszerű időhatáron belül tárgyalást tartsanak ügyében, vagy a tárgyalásig szabadlábra helyezték. A szabadlábra helyezés olyan feltételekhez köthető, melyek biztosítják a tárgyaláson való megjelenést.”^[51]

A Bíróság az Imre kontra Magyarország ügyben hozott ítéletében leírta, hogy az előzetes letartóztatás ésszerű tartama nem ítéltető meg elvontan. Azt, hogy a vádlott előzetes letartóztatásának fenntartása ésszerű-e, minden esetben az ügy egyedi körülményeinek figyelembevételével kell megítélni. Az elhúzódó fogva tartás egy adott ügyben csak akkor lehet indokolt, ha a közérdek valódi követelményének olyan specifikus jelei állnak fenn, amelyek – az ártatlanság védelme ellenére – nagyobb súllyal esnek latba, mint az egyezmény 5. cikkében lefektetett, az egyéni szabadság tiszteletben tartását előíró szabály. A nemzeti hatóságoknak a feladata annak biztosítása egy adott ügyben, hogy a vádlott előzetes letartóztatása ne haladja meg az ésszerű időtartamot. Ennek érdekében – kellő figyelemmel az ártatlanság védelmének elvére – a hatóságoknak minden olyan tény meg kell vizsgálniuk, amelyek az 5. cikktől való eltérést igazoló fent említett „közérdek” fennállta mellett, vagy ellen szólnak, s a szabadlábra helyezés iránti kérelemről hozott határozatban e tényeket ismertetni kell.

A bíróság kimondta fent megnevezett ítéletében, hogy a bíróságok az előzetes letartóztatás meghosszabbításáról szóló határozataikat elsődlegesen a kérelmező szökésének veszélyére alapozták, miközben az összejárás veszélye fokozatosan csökkent, e kockázat tartós fenn álltát azonban semmiféle specifikus bizonyítékkal nem támasztották alá.^[52]

Szükséges utalni arra, hogy nem tekinthető indokolásnak a törvény szövegének egyszerű lemásolása és esetleges kifejtése. Minden olyan indokolás törvényellenes, amelyet bármely más esetre alkalmazni lehet, hiszen ilyenkor nem a terhelt előzetes letartóztatását indokolja a bíró, hanem azt fejt ki, hogy a hatályos törvény szerint mikor lehet helye előzetes letartóztatásnak. Abban az esetben, ha az előzetes letartóztatást elrendelő végzés személyi bizonyíték befolyásolásának veszélyére utal, akkor az indokolásban mindig konkrétan meg kell határozni, mely személy vagy személyi körre utal a bíróság. Szükséges legalább arra hivatkozni, hogy a bűncselekmény szemtanúja, a terhelt alibijét megcáfolni képes tanú, vagy például további sértettek kihallgatására van szükség. Ha ugyanis az előzetes letartóztatást állítólag megalapozó befolyásolandó tanúkat még csak úgymond fajlagosan sem sorolja fel az indokolás, akkor a terhelt mindaddig előzetes letartóztatásba lenne tartható, amíg minden tanút meg nem találják, ki nem hallgatnak és ellentmondás esetén a terhelttel vagy más tanúval nem szembesítenek. Az előzetes letartóztatás elrendelésének oka ebben az esetben nem a tanú megfélemlítése lenne, hanem a terhelteknek a bizonyítás végéig fogságba helyezése.^[53]

A Maglódi kontra Magyarország ügy határozatában az indokolási kötelezettséggel kapcsolatosan is történt marasztalás a strasbourgi bíróság által abban a kérdésben, hogy indokolt volt-e a vádlott fogva tartása. A bírósági határozatokban kifejtett indokolások továbbá a kérelmező fellebbezéseiben előadott jól dokumentált tények alapján kell döntenie arról, hogy az 5. cikk (3) bekezdését megsértették-e. 2000. április 10-től a bíróságok kizárólag a szökés veszélyére hivatkozva hosszabbították meg és hagyták helyben a kérelmező fogva tartását, e veszély folyamatos fennállását azonban semmilyen specifikus bizonyítékkal nem támasztották alá.

Bár a kérelmező állította, hogy családi és személyes körülményei miatt a szökés veszélye nagyon valószínűtlen volt, a bíróságok anélkül ismételték újból és újból, hogy a vád tárgyát képező bűncselekmény súlya önmagában indokolta a fogva tartást, hogy rámutattak volna olyan konkrét indokra, amely alapján a hatóságok észszerű módon arra a feltételezésre jutottak, hogy a kérelmező megszökne. Vagyis anélkül tartották fenn az előzetes letartóztatást, hogy annak szükségességét megmagyarázták volna.

A bíróság arra a következtetésre jutott, hogy a bírósági határozatokban hivatkozott indokok nem voltak elégségesek ahhoz, hogy igazolják a kérelmező fogva tartását a szóban forgó időszakban. Mindezek alapján állapította meg az egyezmény 5. cikk (3) bekezdésének sérelmét a Bíróság.^[54]

A fentiekből egyértelműen látható, hogy az uniós gyakorlat milyen formában kívánja befolyásolni és kell, hogy befolyásolja a hazai bíróságok döntéseit, amikor a kényszerintézkedések tárgyában határoznak. A szökés, elrejtőzés veszélyére való hivatkozásnál – tapasztalataim szerint – a magyar gyakorlat ugyanis az esetek nagy

részében elegendőnek tekinti annak megállapítását, hogy a cselekmény társadalomra veszélyességére figyelemmel, a büntetési tétel nagysága, avagy a várható büntetés mértéke alapul szolgálhat-e különös feltétel megállapításához.

Az uniós gyakorlat tükrében nyugodtan kimondhatjuk, hogy a gyanúsítottaknak joguk van a bíróság döntésének alapjául szolgáló tények megismeréséhez. A bíróságnak a kényszerintézkedésről szóló döntés indokolásában pontosan meg kell határoznia, melyek azok a tények, amelyekből arra a következtetésre jutott, hogy a terhelt vonatkozásában fennáll például a befolyásolás, a megfélemlítés veszélye, avagy az újabb cselekmény elkövetésének lehetősége.

Akkor, amikor a törvényalkotó a Be. 214. § (1) bekezdésében megfogalmazta a nyomozási bíró határozatával szemben támasztott követelményeket, akkor azok kvázi átfordítva a gyanúsított jogaiként is értelmezhetőek. A gyanúsítottak ugyanis joga van ahhoz, hogy megfelelően indokolt határozatban a bíróság számot adjon arról, hogy döntését milyen tényekre alapozta.

Ugyanakkor meg kell állapítani azt is, hogy szellemiségében ez a megfogalmazás követi a Be. 129. §-ában írtakat. A különös feltételek meghatározásánál szereplő „feltehető” nyelvtani megfogalmazással azonos a „törvényi feltételek fennállását, vagy azok hiányára való utalás” megfogalmazás.

„Feltehető” következtetéseket alátámasztó feltételek fennállására, vagy hiányára elegendő utalni!? Az alapos döntéshez nem követeli meg a jogalkotó, hogy a bíróság konkrétan számot adjon arról, hogy az ügyész egyes hivatkozásait milyen indokokkal, milyen adatokkal látta alátámasztottnak, milyen elé tárt bizonyítékok alapján vélte alaposnak avagy utasította el? Nem épp emiatt tartunk ott, hogy az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt elvétele találunk olyan keresetet, ahol az állam marasztalására nem kerül sor?

Meggyőződésem szerint emiatt is. Ez vezetett oda, hogy napjainkban egyre több kifogás merül fel, és fellebbezés támadja a rég bevált gyakorlatot, amikor a nyomozási bíró másfél oldalas határozataiban csak „utalást” találunk az egyes különös feltételek alapjául szolgáló adatokra.

A tisztességes eljáráshoz való jog keretében biztosítja a törvény a jogorvoslati lehetőséget valamennyi érintett fél számára. A jogorvoslat keretében a fél jogosult arra, hogy a bíróság intézkedését, döntését megfellebbezze, mely esetben ügyében a törvényszék hoz jogerős határozatot.

A terhelt joga az iratok megismeréséhez

A tisztességes eljáráshoz való joghoz kötődik, és egyben a védelemhez való jog biztosítását is jelenti, a hatóságoknak azon kötelezettsége is, miszerint biztosítani kell a kényszerintézkedés alá vont személy és védője részére azon iratok és bizonyítékok megismerését, amelyekre az ügyészség a kényszerintézkedést alapozza.

Nyomozati szakban ez az iratbiztosítás nem korlátozódik csak a kényszerintézkedés elrendelésére, hanem a fenntartásánál is követelmény.

Az eljárás alá vont személynek ezen jogát a Be. 211. § (1) bekezdésének utolsó mondata biztosítja, mely a 2013. évi CLXXXVI. törvény 44.§-ával, 2014. január 1. napján került beiktatásra az eljárási törvénybe.

Ennek alapját az Európai Parlament és a Tanács 2012. május 22-ei 2012/13/EU irányelve képezte, amely részletesen határozza meg a büntetőeljárás során a tájékoztatáshoz való jogról az Európai Parlament és az Európai Unió Tanácsa által követendőnek ítélt eljárást. Az irányelv meghatározza azokat a közös minimumkövetelményeket, amelyeket a bűncselekmény elkövetésével gyanúsított, vagy megvádolt személy részére a jogaival és az ellene emelt váddal kapcsolatban adott tájékoztatásra kell alkalmazni a tagállamok közötti kölcsönös bizalom erősítése céljából.^[55]

Az Irányelv (16) pontja kimondja, hogy ezt az irányelvet a gyanúsítottakra és a vádlottakra is alkalmazni kell jogi helyzetüktől, állampolgárságuktól és nemzetiségüktől függetlenül.^[56]

Az Irányelv részletessége olyan szintű, hogy a (19) pont alapján, az illetékes hatóságoknak az ezen irányelvben előírtaknak megfelelően haladéktalanul tájékoztatniuk kell a gyanúsítottat vagy a vádlottat ezekről az eljárás tisztességének megóvásához nélkülözhetetlen, a nemzeti jog szerint alkalmazandó jogokról annak érdekében, hogy ténylegesen és eredményesen gyakorolhassák ezen jogokat. A tájékoztatást az eljárás során haladéktalanul, de legkésőbb a gyanúsított, vagy a vádlott első hivatalos – rendőrség, vagy más illetékes hatóság általi – kihallgatását megelőzően kell megtenni.^[57]

A (30) pont megfogalmazza, hogy az olyan iratokat és adott esetben fényképeket, képi- és hangfelvételeket, amelyek a nemzeti jog értelmében nélkülözhetetlenek az őrizetbe vétel elleni eredményes panasztételhez, illetve a fogva tartás jogszerűsége felülvizsgálatának eredményes kezdeményezéséhez, a gyanúsított vagy a vádlott, illetve ügyvédje rendelkezésére kell bocsátani, legkésőbb azt megelőzően, hogy az illetékes igazságügyi hatóság dönt az őrizetbe vételnek, vagy a fogva tartásnak az EJEE 5. cikkének (4) bekezdése szerinti jogszerűségéről és kellő időben ahhoz, hogy az őrizetbe vétel elleni panasztételhez, vagy a fogva tartás jogszerűsége felülvizsgálatának kezdeményezéséhez fűződő jogot a gyanúsított vagy a vádlott eredményesen gyakorolhassa.^[58]

Az Irányelv 7. cikk (1) bekezdése ezen túlmenően biztosítja az ügy irataiba való betekintés jogát is azáltal, hogy kimondja, amennyiben valakit a büntetőeljárás bármely szakaszában őrizetbe vesznek, illetve fogva tartanak, a tagállamok biztosítják, hogy az adott ügygel kapcsolatos, az illetékes hatóságok birtokában lévő dokumentumokat, amelyek nélkülözhetetlenek az őrizetbe vétel ellen a nemzeti jog szerinti eredményes panasztételhez, vagy a fogva tartás jogszerűsége felülvizsgálatának nemzeti jog szerinti eredményes kezdeményezéséhez az őrizetbe vett személy, vagy ügyvédje rendelkezésére bocsássák.^[59]

A hatályos büntetőeljárási törvényünk a 211. § (1/a) bekezdése azt tartalmazza, hogy ha az indítvány tárgya előzetes letartóztatás elrendelése, a gyanúsítottnak és a védőnek megküldött indítványhoz csatolni kell azoknak a nyomozási iratoknak a másolatát, melyekre az indítványt alapozzák. Ha az indítvány tárgya az előzetes letartóztatás

meghosszabbítása, a gyanúsítottak és a védőnek megküldött indítványhoz csatolni kell azoknak az indítványt megalapozó nyomozási iratoknak a másolatát, amelyek az előzetes letartóztatás tárgyában hozott legutóbbi döntést követően keletkeztek.^[60]

Bár első ránézésre úgy tűnhet, hogy az Európai Parlament és a Tanács irányelvével összhangban van a magyar szabályozás, amennyiben azonban részletesen belemergünk annak elemzésébe, lényeges különbség mutatkozik.

Az irányelv azt tartalmazza, hogy azokat a dokumentumokat kell átadni, amelyek nélkülözhetetlenek az őrizetbe vétel elleni eredményes panasztételhez, vagy a fogvatartás jogszerűsége felülvizsgálatának eredményes kezdeményezéséhez. Ezzel szemben a magyar törvény azoknak az iratoknak az átadását teszi kötelezővé, amelyekre az ügyész indítványát alapozza.

Míg az irányelv elsődlegesen a védelemhez való jog biztosítása szempontjából az indítványt gyengítő iratoknak és a védelem számára fontos iratoknak az átadását követeli meg, addig a Be. már az alapos gyanú szempontjából, az azt alátámasztó iratoknak az átadásáról rendelkezik.

Míg az irányelv szellemisége azt sugallja, hogy a védelemnek arra kell lehetőséget biztosítani, hogy ezen okok fennállását vitassa, a magyar jogszabály a "vád" szempontjából fogalmazza meg kritériumát.

A gyakorlatban az iratbiztosítás során számtalan probléma jelentkezik, melyek megoldására a magyar törvényben szintén nincs rendelkezés. A nyomozási bíró a legtöbb esetben azzal szembesül, hogy a nyomozati iratok közvetlenül az ülés előtt kerülnek átadásra a terheltnek és védőjének, melynek következtében – amennyiben nem figyel kellően az iratbetekintési jog biztosítására, – úgy az érintetteknek csak néhány percük van arra, hogy esetleg a több száz oldalas nyomozati iratokba belelapozzanak, melyek többségével ekkor találkoznak először. Ismereteim szerint elvétve fordul elő, hogy ilyenkor a gyanúsított és védője hosszabb időt kér az iratok áttanulmányozására.

További problémát okozhat, hogy a nyomozási bíró nincs abban a helyzetben, hogy leellenőrizze, hogy milyen iratok kerültek átadásra a terhelt és védője részére, mert ehhez kapcsolódóan sem joga, sem kötelezettsége nem fogalmazódik meg a törvényben.

Előfordulhat olyan eset is, amikor a két gyanúsított részére nem ugyanazok az iratok kerültek átadásra és ad absurdum az is, hogy a nyomozási bíró részére is más iratok állnak rendelkezésre a döntése meghozatalához.

A fentebb kifejtett problémát súlyosbítja az, hogy a nyomozási bíró ülésének nem akadályozza az sem, ha az ügyészség nem bocsátotta a gyanúsított és a védő rendelkezésére azon nyomozási iratokat, amelyek megalapozzák indítványát, ugyanis ilyen eljárási akadályt a büntetőeljárás törvény szintén nem tartalmaz.

Ezt a nézetet erősíti a Debreceni Ítéltábla ÍH 2014.53. szám alatt megjelent Bnyf.II.169/2014/2. számú határozata is azzal együtt, hogy kimodta azt is, hogy az eljárás későbbi szakaszában azonban nem mellőzhető annak vizsgálata, hogy az eljárás

mennyiben volt tisztességes, ebben a körben a védelemhez és védekezéshez való jog maradéktalanul érvényesült-e.^[61]

Ezzel a megfogalmazással maradéktalanul egyet lehet érteni, mint ahogy az Ítélet tábla azon véleményével is, miszerint nem fogadható el a törvényszék azon indokolása, hogy az EJEB által hozott határozatokra csak annyiban lehet hivatkozni és azok annyiban alkalmazandóak, amennyiben a Be. norma szövegében is megjelennek. Éppen az alapjogokkal kapcsolatosan kell különös gonddal ügyelni a strasbourgi joggyakorlat dinamikus jogértelmezésére, arra, hogy az egyes marasztaló határozatokból a megfelelő jogkövetkeztetést a joggyakorlat is levonja.

Kérdésként csak az fogalmazódik meg, hogy milyen törvényi hivatkozással lehet alkalmazni azt a magyar bírói döntésekben.

Talán akkor járunk el helyesen, ha e szellemiség jegyében a bíróságoktól egyre fokozottabban várjuk el és talán meg is követeljük annak biztosítását, hogy a kényszerintézkedéssel kapcsolatosan meghozott döntéseikben ne csak pusztá utalást találjunk a törvény szövegére – gondolva itt elsődlegesen, és mint legfontosabbnak az előzetes letartóztatásnak az általános és különös feltételeire – hanem azok indokolásában konkrét tényekkel alátámasztott bizonyítékokra utalva fejtsse ki álláspontját a bíróság.

A döntéseinél minden esetben azt rója fel a magyar bíróságoknak az Emberi Jogok Európai Bírósága, hogy a kényszerintézkedések tárgyában hozott döntéseik sablonosak, és nélkülöznek minden egyénre szabott konkrétságot.

A fentiek szellemében született az egyik legismertebb döntése az EJEB-nek a Darvas kontra Magyarország ügyben még 2011. január 11-én.

Ítéletében a bíróság kimondta, hogy a szabadságtól megfosztás igazolt voltának megítéléséhez a fogva tartás hazai jog szerinti formális törvényessége az elsődleges, de nem mindig döntő eleme.

Arról is meg kell győződni, hogy a vizsgált időszakbeli fogvatartás megfelel-e a 5. cikk 1. bekezdése céljának, ami a személyek szabadságtól való önkényes megfosztásának megakadályozását írja elő.

Az EJEB különösen azt jegyzi meg, hogy a bíróságok csekély figyelmet szenteltek a kérelmező olyan, az elmenekülést valószínűtlenné tevő személyes körülményeire, mint a családi háttér. A hatóságok azt sem indokolták meg, hogy a kérelmező szökésének és elrejtőzésének kockázatát miért nem ellensúlyozták valamely, az előzetes letartóztatásnál enyhébb intézkedéssel, például a kérelmező ügyvédje által javasolt házi őrizet elrendelésével.

Említést érdemel az EJEB Nagy Gábor kontra Magyarország ügyben hozott döntése is, mely esetben kimondta, hogy bár az Emberi Jogok Európai Egyezményének 5. cikk (3) bekezdése nem sérült, de az 5. cikk (4) bekezdésében foglalt fegyveregyenlőség elvének megsértése megállapítható eljárás során, mivel a kérelmező és védője nem férhetett hozzá azokhoz a bizonyítékokhoz, amelyek az előzetes letartóztatás jogszerűségének

hatékony számonkéréséhez szükségesek. Rámutatott arra is, hogy bár a nyomozás érdekében szükséges lehet bizonyos információk visszatartása, azonban ez a legitim cél nem járhat együtt a védelemhez való jog lényeges korlátozásával. Ha ugyanis a védőnek csak halvány sejtése van arról, hogy a gyanúsítás min alapszik, nehéz hatékonyan fellépnie a védelem érdekében. Az 5. cikk (4) bekezdése alapján elvárható, hogy az egyénnek ott is reális lehetősége legyen a gyanúsítással szembeni védekezésre, ahol a bizonyítékokhoz való teljes hozzáférés nem lehetséges.^[62]

Az EJEB véleménye szerint az a mód, ahogyan a letartóztatás kérdését a bíróságok – amelyek kevéssé, vagy egyáltalán nem vették figyelembe az ügy egyedi és a kérelmező személyes körülményeit, nem vették számba a beavatkozás kevésbé tolaakodó eszközeit és nem sorakoztattak fel meggyőző érveket a kérelmező szökésére és elrejtőzésére vonatkozó feltételezés alátámasztására – kezelték, teljes mértékben megfosztotta a kérelmező letartóztatásának szakaszát az Egyezmény 5. cikke 1.(c) bekezdésének céljaira megkívánt igazoltságtól. Ebből következően az Egyezmény 5. cikkének 1. bekezdését megsértették.^[63]

Záró gondolatok

A legsúlyosabb kényszerintézkedés témakörének boncolgatását az indokolja, hogy az előzetes letartóztatottak száma 2013. évvel bezárólag több mint fél évtizeden keresztül folyamatosan nőtt. Bár 2014-ben a statisztikai adatok tanúsága szerint jelentős pozitív változások következtek be, ugyanis 20%-kal csökkent az elrendelt előzetes letartóztatások száma, igazodva ahhoz, hogy az előzetes letartóztatás elrendelésére irányuló ügyészi indítványok száma is csökkent, ugyanakkor az előzetes letartóztatás alkalmazásának visszaszorulása önmagában nem garantálja, hogy a bírói döntések és a döntéshozatali eljárások következetesen megfelelnek a felsőbb szintű magyar bírói fórumok, az Emberi Jogok Európai Bírósága és a releváns európai uniós szabályok támasztotta követelményeknek.

Minden évben több elemző tanulmány jelenik meg nagy gyakorlattal rendelkező jogászoktól e témakörben. Életkoromból és tapasztalatomból kifolyólag kevés rálátásom van és lehet az országos bírói gyakorlatra, ugyanakkor a Magyar Helsinki Bizottság által 2015. évben, e témakörben végzett vizsgálat megerősített abban, hogy az általam észlelt és leírt problémák valószínűleg országos viszonylatban jelentkeznek. A jelentés leszögezte ugyanis a magyar joggyakorlattal kapcsolatban, hogy: „számos olyan döntéssel találkoztunk, amely csupán nagyon absztrakt indokok alapján hivatkozott az eljárás megghiúsításának veszélyére, és gyakran az eljárás olyan pontjain, amikor ez a veszély már igen alacsony vagy nem is állhat fenn.”^[64]

Erre tekintettel a helyes joggyakorlat kialakítása érdekében teljes mértékben azonosulni tudok a Magyar Helsinki Bizottság által a bíróságok felé megfogalmazott és alább felsorolt javaslataival, miszerint:

- biztosítsák a jogalkalmazás egységességét annak érdekében, hogy az előzetes letartóztatás kérdésében döntő bíróság a bizonyítékok bizonyító erejét mérlegelje, mérlegelhesse az előzetes letartóztatás általános oka fennállásának érdemi vizsgálata érdekében

- biztosítsák a jogalkalmazás egységességét annak érdekében, hogy az előzetes letartóztatással kapcsolatos ülés tartásának, illetve döntés meghozatalának előfeltétele legyen, hogy a védelem számára az előzetes letartóztatásra irányuló indítványhoz kapcsolódó nyomozási iratokat megfelelő időben megküldték
- a Kúria elnöke hozzon létre joggyakorlat-elemző csoportot az előzetes letartóztatással és általában a kényszerintézkedésekkel kapcsolatos gyakorlat vizsgálatára – vizsgálata pedig terjedjen ki az alternatív kényszerintézkedések alkalmazásának gyakorlatára is, illetve arra, hogy az elektronikus nyomkövetés bevezetése miért nem volt jelentős pozitív hatással a kevésbé korlátozó intézkedések alkalmazására
- végül pedig biztosítsanak képzést az Emberi Jogok Európai Bíróságának kényszerintézkedésekkel, és különösen az előzetes letartóztatással kapcsolatos esetjogáról és a büntetőeljárás során a tájékoztatáshoz való jogról szóló 2012/13/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvről az előzetes letartóztatásról első és másodokon döntő bírák számára.^[65]

A fentebb megfogalmazottak egy része időközben beépítésre került a 2018. július 1. napján életbe lépő új büntetőeljárás törvényünkbe. A kényszerintézkedések, köztük az előzetes letartóztatás, nemcsak új nevet kapott, de a törvény szellemisége is megváltozott. Nem mint a leggyakrabban alkalmazandó jogintézmény, hanem legutolsó lehetőségként alkalmazandó eszközként került megfogalmazásra. Ez a szabályozás véleményem szerint már sokkal közelebb áll az Európai Unió gyakorlathoz mint a jelenlegi, de hogy a bírói gyakorlatban is érvényesüljön ez a szellemiség, ahhoz széles szemléletváltásra van szükség. Mindaddig, amíg ez nem következik be, csak fél sikerként értékelhetjük az újra szabályozó törekvéseket.

[1] Szalainé Homola Andrea (szerk.): *Az ismertté vált bűncselekmények és elkövetők Magyarországon*, Miskolc, Központi Statisztikai Hivatal, 2008, <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/orsz/ismertbun.pdf>, 4. (Letöltés: 2018. március 2.)

[2] *Magyarország a számok tükrében: Bűnügyi statisztikák* <http://szamvarazs.blogspot.hu/2013/02/bunugyi-statisztikak.html>, (Letöltés: 2016. december 16.)

[3] Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Rendőr-főkapitányság: Beszámoló Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye közbiztonságának helyzetéről, a közbiztonság érdekében tett intézkedésekről, valamint az ezzel kapcsolatos feladatokról 2015. év.

[4] Tóth Mihály (szerk.) *Büntető eljárásjog*, Budapest, HVGORAC kiadó, 2006.

[5] Király Tibor (szerk.): *Büntetőeljárás jog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

[6] A Kriminológiai Közlemények különkiadása, Budapest-Szolnok, 1995, 387.

[7] Kovács Zsuzsa Gyöngyvér: Az előzetes letartóztatás helyettesítésére szolgáló jogintézmények, *Debreceni Jogi Műhely*, V. évfolyam, 3. szám, (Letöltés: 2018. február 12.)

[8] 1973. évi I. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 1974.I.1. – 1979.VI.30. – 92. §

[9] 1973. évi I. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 1974.I.1. – 1979.VI.30. – 96-98. §

[10] 1973. évi I. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 1990.I.1. – 1990.II.28. – 92-98. §

[11] 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről – 5. Cikk 3. pont.

[12] Bárd Károly–Pusztai László (szerk.): *A büntetőeljárás kézikönyve*, Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1993, 167.

[13] BH 1986/2. sz.

[14] 1973. évi I. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 1995.II.15. – 1995.IV.4. – 379/C. §

[15] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2003.VII.2. – 2004.II.29. – 137. §

[16] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2003.VII.2. – 2004.II.29. – 138.§

[17] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2006.VII.1. – 2006.IX.14. – 131-138/A.§

[18] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2010.VII.1. – 2010.XII.30. – 132. §

[19] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2013.XI.19. – 2013.XII.31. – 132. §

[20] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2015.VII.1. – 2015.IX.14. – 211. § (1a) bek.

[21] Kovács Zsuzsa Gyöngyvér: Az előzetes letartóztatás helyettesítésére szolgáló jogintézmények,

http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/3_2008/az_elozetes_letartoztatás_helyettesítésére_szolgáló_jogintézmények/ (Letöltés: 2018. február 12.)

[22] 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán,1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről – 9. Cikk 1-5. pontjai

[23] Magyarország Alaptörvénye – (2011. április 25.) Szabadság és felelősség fejezet I.-IV. és XIV. cikk

[24] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2018.I.1. – 2018.VI.30. – 5. §

[25] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2018.I.1. – 2018.VI.30. – 128. §

[26] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2018.I.1. – 2018.VI.30. – 136. §

[27] EBH 2009.2025.

[28] BH 2002.88.

[29] Kádár András Kristóf–Kiss–Eszter Lukovics Adél–Moldova Zsófia–M. Tóth Balázs: *Az Emberi Jogok Európai Bíróságának Előzetes Letartóztatással kapcsolatos gyakorlata, Kézikönyv Bírák számára*, Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 2014, 10., hivatkozva: dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3.szám, 2015.

[30] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2018.I.1. – 2016.VI.30. – 129. § (2) bek. a) pont

[31] Kúria Bpkf.II.259/2014/2. szám

[32] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2018.I.1. – 2018.VI.30. – 129. § (2) bek. b) pont

[33] Neumeister kontra Ausztria ügy 1968. június 27-i ítélet, hivatkozva dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[34] Letell Lier kontra Franciaország ügy (12369/86.sz. kérelem) hivatkozva dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[35] dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[36] Kúria Bpkf.III.350/2014/2.szám

[37] 3017/62016. (II.1.) AB határozat

[38] dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[39] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2018.I.1. – 2018.VI.30. – 129. § (2) bek. c)-d) pont

[40] dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[41] A-B kontra Magyarország, 2013. április 16. hivatkozva: dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[42] BH 2012.285.

[43] dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[44] Kádár–Kiss–Lukovics–Moldova–M. Tóth: *Az Emberi Jogok*,15.

[45] Herke Csongor: Az előzetes letartóztatás elrendelése a terhelt várható magatartása alapján, *Jogtudományi Közlöny*, 2002. január 13-26., hivatkozva: dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében,

Büntetőjogi Szemle, 3. szám, 2015.

[46] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2018.I.1. – 2018.VI.30. – 207. § – 215. §

[47] BH 2007.217.

[48] Emberi Jogok Európai Bíróságának a Hagyó Miklós kontra Magyarország ügyben 2013. április 23-án hozott ítélete.

[49] Debreceni Ítéltábla Bkf.II.38/2010/2., Legfelsőbb Bíróság Bkf.I.194/2010/2.

[50] dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[51] Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről 5. cikk 3. pontja

[52] Az Emberi Jogok Európai Bíróságának az Imre kontra Magyarország ügyben 2003. december 2-án hozott ítélete

[53] Herke: Az előzetes, 13-26., dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[54] Dr. Elek Balázs: Az előzetes letartóztatás indokolása az Európai Emberi Jogi Bíróság gyakorlatának tükrében, *Büntetőjogi Szemle*, 3. szám, 2015.

[55] AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2012/13/EU IRÁNYELVE 14. pontja

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013>, (Letöltés: 2016. október 02.)

[56] AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2012/13/EU IRÁNYELVE 16. pontja

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013> (Letöltés: 2016. október 02.)

[57] AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2012/13/EU IRÁNYELVE 19. pontja

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013> (Letöltés: 2016. október 02.)

[58] AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2012/13/EU IRÁNYELVE 30. pontja

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013> (Letöltés: 2016. október 02.)

[59] AZ EURÓPAI PARLAMENT ÉS A TANÁCS 2012/13/EU IRÁNYELVE 7. cikk (1) bekezdése

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0013> (Letöltés: 2016. október 02.)

[60] 1998. évi XIX. törvény – a büntetőeljárásról – hatály: 2018.I.1. – 2018.VI.30. – 211. § (1/a) bek.

[61] Debreceni Ítéltábla ÍH 2014.53. számú határozata az iratbiztosításról

[62] Az Emberi Jogok Európai Bírósága Nagy Gábor kontra Magyarország ügyben (73999/14.) 2017. április 11-én hozott ítélete

[63] Darvas kontra Magyarország ügy, <http://www.helsinki.hu/darvas-kontra-magyarorszag/>, (Letöltés: 2018. április 16.)

[64] Magyar Helsinki Bizottság Kutatási Jelentése, Az előzetes letartóztatás gyakorlata: az alternatív kényszerintézkedések és a bírói döntéshozatal vizsgálata, 2015. október, 62.

[65] Magyar Helsinki Bizottság Kutatási Jelentése, Az előzetes letartóztatás gyakorlata: Az alternatív kényszerintézkedések és a bírói döntéshozatal vizsgálata, 2015. október.

Salvador Neto Luis: A nemzetközi menekültvédelem dilemmái

kre-dit.hu/tanulmanyok/salvador-neto-luis-a-nemzetkozi-menekultvedelem-dilemmai/

2018. május 16.

Az elmúlt időszakban a világnak, legfőképp az Európai Uniónak komoly menekültügyi kihívással kell szembenéznie. A menekültügyi együttműködésnek a biztonság és a jog érvényesülésén alapuló világ létrehozására irányuló célkitűzések szerves részét kell képeznie. A dolgozat célja bemutatni a nemzetközi menekültvédelem dilemmáit, valamint a jövőbeni együttműködés lehetséges törekvéseit. A tanulmány a hatályos 1951. évi Genfi Egyezmény vizsgálatával keresi a választ arra a kérdésre, vajon érvényesül-e hatékonyan az említett dokumentum, és ha igen, milyen feltételek és garanciák mellett biztosítható az alkalmazása.

Bevezető gondolatok

Az elmúlt évtized folyamán számos tudományos cikk jelent meg, több konferenciát és kerekasztal-beszélgetést rendeztek meg világszerte a jelenlegi menekülthullámról, annak problémáiról. Manapság a menekültügyet túl általános problémának, túl „mindennapos jogi és politikai problémának” tartják egyesek, míg mások például negatív hatásokat, társadalmi károkat tartanak számon e jelenség következményeként.

A kényszerű népvándorlásnak számtalan oka lehet, de általánosságban elmondható, hogy annak fontos indító oka a háború, a mélyszegénység és a kedvezőtlen szociális fejlődési kilátások, amit sok esetben természeti katasztrófák is fokoznak, pl. földrengés, árvíz, és a klímaváltozások hatására is egyre több ember kénytelen megfelelő megélhetést biztosító külföldi államot keresni, és ott menedéket kérni. Az ún. globális problémák *újabb* és *újabb*

feladatok elé állítják az államokat. Nem célokom ugyanakkor a migráció, ezen belül a kényszer-migráció általános elemzése, sem – a kontextushoz feltétlenül szükséges mértéket meghaladóan – ismertetni a menedékjog történetét, a magyar és nemzetközi menekültügyi intézményrendszert, vagy a nemzetközi védelem tartalmát. A téma szűkítése érdekében nem esik szó statisztikai adatokról és a közös kvótarendszer lehetséges megvalósíthatóságáról.

Kutatómunkám során a következő célkitűzéseim vannak: vizsgálni és megállapítani, hogy a jogi és politikai hatások alapján fontos-e és indokolt-e a menekültüggyel kapcsolatos vélemények ismertetése. További célokom elemezni és megállapítani, hogy indokolt-e ezen vélemények szükségessége a menedékjog érvényesítés érdekében. A magyar és nemzetközi szakirodalom legnagyobb része, amikor a menekültügyet tárgyalja – ezen belül a nemzetközi védelmet – elsősorban az államokra, a jogra és a civil szervezetekre fókuszál. A nemzetközi tapasztalatok alapján azt is eredménynek kell tekintenünk, ha meg lehet akadályozni a menekülthullám növekedését és a menekültek helyzetének ezzel egyidejű hirtelen javítását. Fontosnak tartom feltárni azokat a magyar és nemzetközi állásfoglalásokat, amelyek alátámasztják a jog kulcsszerepét e probléma hatásaira való megoldásban. Mindezekből következtetni arra, hogy valóban szükség van-e a kényszer migráció ismeretek tájékoztatásának intenzitására, különös tekintettel a társadalmi és kulturális sajátosságokra.

Az 1951. évi Genfi Egyezmény mint alapidokumentum

Menekült fogalma

A nemzetközi menekültvédelem alapidokumentuma az 1951. évi Genfi Egyezmény, mely pontosan meghatározza a menekültek fogalmát, a számukra biztosítandó jogokat és támogatásokat, valamint egyértelművé teszi, hogy nem küldhetők vissza abba az államba, ahol üldöztetésüket elszenvedték. Ezen egyezmény szerint „menekültügyi hatóság menekültként ismeri el azt a külföldit, aki faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása, politikai meggyőződése miatti üldöztetése, vagy az attól való megalapozott félelme miatt származási országán kívül tartózkodik, és nem tudja, vagy az üldöztetéstől való vélelmében nem kívánja a származási országa védelmét igénybe venni.”[1] Az 1951. évi Genfi Egyezmény 31. cikke (1) bekezdése szerint „A Szerződő Államok az országba való jogellenes belépésük, vagy tartózkodásuk miatt nem sújtják büntetéssel azokat a menekülteket, akik közvetlenül olyan területről érkeztek, ahol életük, vagy szabadságuk az 1. Cikkben foglalt meghatározás értelmében veszélyeztetve volt, és akik engedély nélkül lépnek be területükre, illetőleg tartózkodnak ott, feltéve, hogy haladéktalanul jelentkeznek a hatóságoknál és kellőképpen megindokolják jogellenes belépésüket, illetőleg jelenlétüket”

Tény, hogy a menekültügy bonyolult kérdése az Európai Unióban, folyamatosan szerepel a politikai döntéshozók napirendjén, és egyaránt része a tagállami és az univerzális szintű fejlesztési stratégiáknak. A migráció kérdésében, szinte minden tagállam érintett.[2]

A nemzetközi védelem

A nemzetközi védelem legalapvetőbb szinten a származási országba való kiutasítás, illetve kiadatás tilalmát jelenti, de egyéb jogokat – akár a befogadó állam állampolgáraiéval azonos jogokat – is biztosíthat. A nemzetközi védelem egyik formája a menedékjog. A menedékjog ugyanakkor tágabb értelemben többféle nemzetközi védelmi formát foglalhat magában,[3] szűkebb értelemben viszont szigorúan csak a menekülteknek járó jogok és az őket terhelő kötelezettségek összessége. A jogvédelem középpontjában azonban az áll, amit a magyar menekültügyi jogszabály, a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény 2. § c) pontja úgy fejez ki, hogy a menedékjog „*jogcím Magyarország területén való tartózkodásra, egyidejű védelem a visszaküldés, a kiutasítás és a kiadatás ellen*”.

Diplomáciai menedékjog és területi menedékjog

A menedékkérelem témája az elmúlt években egyre hangsúlyosabbá vált, ami a menekülthullámmal és migrációval hozható összefüggésbe. Ugyanakkor a menedékjognak van egy olyan szegmense, amelyik a diplomáciai menedékkérelemmel, a diplomáciai menedékjoggal foglalkozik. Erről manapság kevesebb szó esik, s a jelentősége is kezd elhalványulni, miközben az elmúlt évek is több olyan esettel szolgáltak, amelyek szükségessé teszik a diplomáciai menedékjogot. A jog kizárólag azokra alkalmazza, akik esetében a menekültként elismerés feltételei fennállnak. Ez egy sokkal szűkebb értelmezési tartományt jelent. Az elismerési feltételek természetesen attól függenek, hogy milyen típusú menedékjogról beszélünk, hiszen a jogfejlődés során a menedékjognak több formája is kialakult. Az egyik ilyen forma a diplomáciai menedékjog, amiről kétféle értelemben beszélhetünk. Egyfelől jelentheti a latin-amerikai országokban kialakult, számos regionális nemzetközi szerződéssel megalapozott[4] védelmi formát. Megállapítható, hogy az ilyen értelemben vett diplomáciai menedékjog jellemzője – azon kívül, hogy az alapul szolgáló jogi dokumentumok regionális jellegéből fakadóan a latin-amerikai országokon kívül máshol nem érvényesül. Ahogy a Nemzetközi Bíróság megállapította 1951-ben az ún. Haya de la Torre-ügyben: *„A Havannai Egyezmény értelmében a diplomáciai menedékjogot, ami a politikai üldözöttek ideiglenes védelmére szolgáló átmeneti intézkedés, amilyen gyorsan csak lehet, meg kell szüntetni. Ugyanakkor az Egyezmény nem ad kimerítő választ arra a kérdésre, hogy a menedékjogot milyen módon kell megszüntetni.”*[5] Ehhez képest a diplomáciai menedékjog másik értelme ennél szélesebb kört ölel fel. Valamennyi olyan esetet magába foglal, amikor egy külképviselet védelmet nyújt az oda menekülő emberek számára, függetlenül attól, hogy a külképviselet szerinti állam részese-e bármilyen vonatkozó egyezménynek, illetve van-e egyáltalán ilyen érvényes egyezmény. E szélesebb értelemben vett diplomáciai menedékjognak nemzetközi egyezménybe – főleg univerzális dokumentumba – foglalt jogszabályi alapja nincs, sokkal inkább a diplomáciai képviselet sérthetlenségének egyik gyakorlati kifejeződése.[6] Ennek kapcsán érdemes kitérni arra, hogy a diplomáciai jog elméletében a korábbi területenkívüliségi elv az elmúlt évtizedekben átadta helyét a képviseleti elvnek, majd a funkcionális elvnek (a külképviselet jogai és lehetőségei a külképviselet feladataihoz kapcsolódnak). A gyakorlatban általában utóbbiak elegye érvényesül, és ez alapján nem vitatott, hogy a külképviselet területe a fogadó állam területéhez tartozik, ugyanakkor a fogadó állam – főleg nem-tevés révén – biztosítja ott a diplomáciai kiváltságok és mentességek érvényre juttatását.[7] Mivel a külképviselet területe a fogadó állam területének minősül, ott területi menedékjogot biztosítani nincs lehetőség.

A területi menedékjog kérdése nemzeti jogi és nemzetközi jogi szinten egyaránt vizsgálatra érdemes, sőt, szükséges és aktuális téma. A területi menedékjog – a legismertebb menedékjog formája – abban az esetben biztosítható, ha a külföldi állampolgár a származási országát elhagyva a befogadó államban, annak területén kér menedéket. Ahogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 14. cikkének (1) bekezdése kinyilvánítja: „Minden személynek joga van az üldözés elől más országban menedéket keresni és a más ország nyújtotta menedéket élvezni.”

A területi menedékjog fogalma szempontjából a deklaráció legfontosabb eleme a „más állam” kifejezés. 1967-ben az ENSZ Közgyűlésének a Területi Menedékjogról szóló 2312 (XXII) számú nyilatkozatának 1. cikk (1) bekezdése is megállapította: „minden más államnak tiszteletben kell tartania egy állam által a szuverenitása gyakorlása során azon személyek számára biztosított menedékjogot, akik hivatkozhatnak az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 14. cikkére, ide értve a gyarmati rendszerrel szemben küzdő személyeket is”. Mondhatjuk, hogy a területi menedékjog biztosítása tehát az állami szuverenitás gyakorlásának egyik módja. Ahogy az Egyesült Nemzetek Menekültügyi Főbiztosa (UNHCR) megfogalmazta a témában tett észrevételeiben: „A területhez való hozzáférés valóban a kulcsa bármiféle menekültügyi eljárásnak; a legjobb menekültügyi eljárás és a legnagyobb menekült jogállás is haszontalan, ha a menekültek nem férnek hozzá a területhez és az eljáráshoz.”^[8]

A non-refoulement elve

A Genfi Egyezmény 33. cikke fogalmazza meg a kiutasítás és a visszaküldés tilalmát (non-refoulement) azon menekültek vonatkozásában, akiknek faji, vallási okból, nemzeti, társadalmi hovatartozásuk vagy politikai nézetük miatt életük vagy szabadságuk veszélyeztetett. Ez a non-refoulement elve, a menedéket keresők védelmének egyik sarokköve.²⁹ A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya 7. cikke,³⁰ az Emberi jogok európai egyezménye 3. cikke,³¹ továbbá az 1984. évi kínzás elleni ENSZ-egyezmény 3. cikke,³² valamint az alkotmány 54. § (2) bekezdése megfogalmazza a kínzás, embertelen, megalázó bánásmód, büntetés tilalmát. A non-refoulement elv garanciális jelentőségű rendelkezés, hogy mind az idegenrendészeti kiutasítást, mind a visszairányítást, mind a kitoloncolást elrendelő határozat meghozatala előtt vizsgálni kell a tilalom fennállását. Az e rendelkezés hatálya alatt állók esetében az államok nemzetközi szerződésekben vállalt kötelezettségeinek teljesítése alapozzák meg azt a generális tilalmat, amely kizárja a menedékkérők visszairányítását, kiutasítását.

Jogi szempontból fontos, hogy potenciálisan védelmet nyújtó állam területére történő bejutást jelenti, könnyen belátható azonban, hogy nem sok értelme lenne biztosítani a bejutást úgy, hogy ehhez a lehetőséghez nem kapcsolódik hosszabb-rövidebb tartózkodási jog. E tartózkodási jogot területen maradási jognak nevezi a nemzetközi menekültügyi terminológia,^[9] amely így a területhez való hozzáférés logikus és szükségszerű kiterjesztésének tekintendő. Jelenleg az Európai Unióban, és így Magyarországon is érvényesül e jog, tehát a Magyarországon menedéket kérő személyek főszabály szerint élvezik a területen maradás jogát legalább addig, amíg ügyükben döntés nem születik. E jog azonban nem abszolút, nem korlátozhatatlan. A közös menekültügyi

politikának a menekültek jogállásáról szóló 1951. évi Genfi Egyezmény és a többi vonatkozó nemzetközi szerződés teljes és mindenre kiterjedő alkalmazásán kell alapulnia.[10]

Ilias és Ahmed vs. Magyarország ügy

Nem követelmény, hogy az állam területének egésze alkalmas legyen az emberi megtelepülésre, ahogy nem követelmény a földrajzi egybefüggőség sem.[11] „Az állam a szuverenitás eszméjén alapszik (...) a szuverenitás az azzal együtt járó jogokkal és kötelezettségekkel együtt az államterület létét feltételezi. Államterület nélkül egy jogi személy nem lehet állam. (...) Miután a nemzetközi jog az állam adott területi egység feletti kizárólagos hatalmát valló felfogást alapul véve fejlődött ki, az államterület talán a nemzetközi jog legalapvetőbb fogalma.”[12]

A következő jogesettel a közvélemény is foglalkozott, mivel 2017. március 14-én ítéletet hozott a strasbourgi emberjogi bíróság, amelyben kijelentette, hogy a magyar kormány által hozott menekültügyi szabályok szembe mennek a nemzetközi joggal. 2015. szeptember 15-én érkezett meg a magyar-szerb határszakaszon lévő röszkei tranzitónába a két bangladesi állampolgár. Menedékjogi kérelmüket érkezésük napján nyújtották be. Ezt követően a tranzitónában kellett maradniuk, ezt Magyarország irányába nem hagyhatták el. Menedékjogi kérelmüket szintén ezen a napon elbírálta és elutasította a menekültügyi hatóság azon az alapon, hogy Szerbia biztonságos harmadik országnak minősül, majd elrendelte a kérelmezők kiutasítását Magyarország területéről. A menedékkérők megtámadták a döntést a Szegedi Közigazgatási és Munkaügyi Bíróságon. 2015. szeptember 21-i tárgyaláson a bíróság hatályon kívül helyezte a menekültügyi hatóság döntését és új eljárásra kötelezte őket. A menekültügyi hatóság 2015. szeptember 30-án ismét elutasította a menedékjog iránti kérelmeket. A kérelmezők bírósági felülvizsgálatának eredményeként a bíróság helybenhagyta a menekültügyi hatóság döntését és jogerős határozatot hozott 2015. október 5-én. Ezt követően a menedékkérők elhagyták a tranzitónát Szerbia irányába.[13]

A kérelmezők szerint, vonatkozásukban Szerbia nem tekinthető biztonságos harmadik országnak. Kérelmük elbírálásakor a hatóság nem volt alapos és az egyéniesített kivizsgálás sem történt meg. Ez sérti az Emberi Jogok Európai Egyezménye (továbbiakban EJEE) 3. és 13. cikkét.[14] „Senkit sem lehet kínzásnak, vagy embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni.”[15] „Bárkinek, akinek a jelen Egyezményben meghatározott jogait és szabadságait megsértették, joga van ahhoz, hogy a hazai hatóság előtt a jogsérelem hatékony orvoslását kérje az esetben is, ha e jogokat hivatalos minőségben eljáró személyek sértették meg.”[16]

A tranzitónában történő fogva tartásuk embertelen bánásmódnak minősül, megsértve ezzel az EJEE 3. cikkét. Továbbá a tranzitónában szabadságuktól való megfosztásuk jogellenes volt és bírósági felülvizsgálati lehetőség sem volt számukra, kimerítve[17] ezzel az EJEE 5. cikkének (1) és „Szabadsághoz és biztonsághoz való jog 1. Mindenkinek joga van a szabadságra és a személyi biztonságra. Szabadságától senkit sem lehet megfosztani, kivéve az alábbi esetekben és a törvényben meghatározott eljárás útján” és (4) „Szabadságától letartóztatás vagy őrizetbe vétel folytán megfosztott minden személynek

joga van olyan eljáráshoz, melynek során őrizetbe vételének törvényességéről a bíróság rövid határidőn belül dönt, és törvényellenes őrizetbe vétele esetén szabadlábra helyezését rendeli el.” bekezdését.[18] Az Emberi Jogok Európai Bírósága megvizsgálta, hogy a kérelmezők tranzitónában történő elhelyezése sértette-e őket személyi szabadságukban (EJEE 5. cikk (1)). Az EJEB az EJEE 3. cikkének megsértését állapította meg, ugyanis a kérelmezők nem részesültek hatékony garanciákban, amelyek számukra védelmet nyújtottak volna az ellen, hogy embertelen vagy megalázó bánásmódnak tegyék ki őket.[19]

A tranzitóna meghatározását, illetve a kialakítására vonatkozó szabályokat elsődlegesen a 2007. évi LXXXIX. államhatárról szóló törvény rendezi. E rendelkezéseket az egyes törvényeknek a tömeges bevándorlás kezelésével összefüggő módosításáról szóló 2015. évi CXL. törvény emelte be az államhatárról szóló törvénybe. A törvény alapján a *„tranzitóna átmeneti tartózkodására és a menekültügyi, idegenrendészeti eljárások lefolytatására, valamint az ezekhez szükséges létesítmények elhelyezésére szolgál.”*[20] A számos eltérő nézetek ellenére kijelenthető, hogy a nemzetközi gyakorlatban az államok jellemzően nem szankcionálják a menekültek illegális belépését.[21] Emellett viszont az egyezmény 32. cikke szerint állambiztonsági vagy közrendi okból nem csak a jogszerűtlen, de akár a jogszerűen az országban tartózkodó menedékkérőt is ki lehet utasítani, természetesen a refoulement tilalom megszegése nélkül. A határzár létesítése nem feltétlenül ellentétes a genfi egyezmény rendelkezéseivel, kivéve, ha az megakadályozza a menedékkérőket abban, hogy az életüket közvetlenül veszélyeztető szituációban menedéket találjanak. E ügyben az EJEB többek között a 3. és 13. cikk megsértését állapította meg. Az ítélet ugyan nem jogerős, és a kormánynak lehetősége van a Nagykamarához fordulni, de a kikristályosodott ítélezési gyakorlat nem teszi valószínűvé az eljárás folytatását. A kérelmet a Magyar Kormány határidőben, 2017. június 14-én benyújtotta,[22] így az ítélet nem vált véglegessé.

Az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE), tehát nem csak a menekültügyi egyezményekben, hanem az univerzális, illetve a regionális emberi jogi egyezményekben is elidegeníthetetlen, abszolút, eltérést nem engedő jogként határozták meg. A kínzás, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma idegenrendészeti relevanciával is bír. Az EJEE a kínzás tilalmát tartalmazza, viszont a non-refoulement elvét nem. Ez utóbbit a strasbourgi bíróság gyakorlatában találjuk meg. Kaponyi (2011) úgy fogalmazott, hogy *„A csatlakozás egy pozitív üzenet lesz a külvilág felé és demonstrálása az Európa Tanács és az Európai Unió együttműködésének egy, a közös értékeken alapuló páneurópai identitás kialakításában, továbbá erősítené az Unió szavahihetőségét, az emberi jogok iránti elkötelezettségét. Az Európai Unió csatlakozása az Európai Emberi Jogi Egyezményhez, amely lehetőséget biztosít az Egyezménybe foglalt jogok hatékonyabb érvényesítésének, es remélhetőleg a Strasbourgi Bíróság ítélezési gyakorlata kedvező hatással lesz a Luxembourggi Bíróság döntéseire. Miután a Strasbourgi Bíróság megvizsgálhatja, hogy az Unió aktusai megfelelnek-e az Emberi Jogi Egyezmény előírásainak, továbbá, hogy a csatlakozás lehetőséget ad arra, hogy a Strasbourgi Bíróságnál panaszt tegyenek az Európai Unió valamely intézményének vagy az uniós jogszabályokat végrehajtó tagállam olyan intézkedésével vagy azok elmulasztásával kapcsolatban, amelyekre az Emberi Jogi Egyezmény hatálya kiterjed, ez tovább erősítheti az emberi jogok európai védelmének rendszerét”*. [23]

A Lisszaboni Szerződés 6. cikk 2. paragrafusa kimondja az Unió csatlakozását az Emberi jogok Európai Egyezményéhez. A 3. paragrafus pedig deklarálja, hogy: „Az alapvető jogok, ahogyan azokat az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Európai Egyezmény biztosítja, továbbá ahogyan azok a tagállamok közös alkotmányos hagyományából következnek, az uniós jogrend részét képezik, mint annak általános elvei.” A 2010 májusában közzétett Stockholmi Program[24] „A felelősségvállalás, a szolidaritás és a partnerség Európája migrációs és menekültügyi kérdésekben” című fejezetében utal arra, hogy a megfelelően kezelt migráció valamennyi érdekelt számára hasznosnak bizonyulhat.[25]

A menekültügy dilemmái

Az európai közvéleményt már néhány éve az Európai Unióba érkező kényszer migránsok helyzetének a rendezése, megoldása foglalkoztatja. A probléma 2015-ben annyira súlyossá vált, hogy megoldása nem tűr halasztást. A problémával foglalkozó elemzők közül vannak olyanok, akik egyenesen „modern népvándorlásról” beszélnek: Globalizálódó világunkban egyre nagyobb méreteket ölt a migráció, már- már modern népvándorlásokról beszélhetünk, amelynek okai a fejlett országok rohamos elöregedése és gazdasági vonzereje, illetve a fejlődő országok mérhetetlen szegénysége, túlnépesedése, a helyi háborúk és egyes esetekben az állami keretek szétesése.”[26] Kétségtelen felmerül a kérdés, valójában konfliktus országokból jönnek a menedékkérők az EU-ba? A bevándorlók, egyrészt az országukban vagy térségükben dúló háborúk, a polgárháborúk, a politikai, vallási üldözések, másrészt a mély szegénység, az éhínség, valamint a természeti katasztrófák elől menekülnek, és Európa államaitól segítséget várnak. Véleményem szerint a menekültügy politikai és társadalmi véleményei sok dilemmát tükröznek. Ezekre szükséges reflektálni humán és jogi szempontból és a lehetséges megoldásaira alapozva. A menekültügy megoldását, rendezését a világ vezetőinek szorgalmaznia kell. Az egyházi vezetők, a politikusok, a szociológusok – mindenki kivétel nélkül – jelentős felelősséggel bír a menekültügyben.

Úgy vélem, a menekültügy egyik legnagyobb erkölcsi dilemmája az, hogy egyrészt inkább büntetlenül maradnak azok, akik szítják és fenntartják a konfliktusokat, amelyek a menekülés okozói, másrészt pedig a nemzetközi közösség képtelen arra, hogy együttműködjön a háborúk megállításáért, a konfliktusok megszüntetéséért, a béke megteremtéséért és megőrzéséért. Tehát minden államnak ahhoz kellene feltételeket teremtenie, hogy a különböző állampolgárok saját hazájukban és saját kulturális közösségükben találhassák meg a megélhetés és boldogulás lehetőségeit.

A menekültügy dilemmái kapcsán nagyon fontos és tanulságos kérdést kell feltennünk. A kérdés az, hogy tudja-e az Európai Unió rendezni a menekültek közötti nyelvi, kulturális és vallási különbségeket akkor, amikor saját problémáit kell megoldani? A menekültügy okai nagyon sokrétűek, de természetesen összefügg napjaink politikai, társadalmi, gazdasági és demográfiai problémáival is. A probléma megoldása azonban korántsem ilyen egyszerű. A fentiekhez kapcsolódik az a dilemma is, nagy félelem uralkodik a migráció lehetséges következményei, hatásai miatt.

Konklúzió

Tanulmányomban igyekeztem bemutatni a nemzetközi menekültvédelem dilemmáit, valamint a menedékjog aktuális kihívásait. Arra kerestem a választ, hogy az utóbbi években az Európai Uniót sújtó egyre erősödő menekülthullámra a közösség hogy tud eredményesen reagálni, úgy hogy közben a menekültkérelmezők jogai sem sérülnek. A genfi egyezmény által létrehozott jogi rendszert kiegészítik a nemzetközi és európai emberi jogi egyezmények, amelyek megerősítik a menedékkérőkkel kapcsolatos humánus bánásmód követelményét.

Az Európai Unió legtöbb tagállamához képest Magyarországon megoszlásában igen kevés menekült él. Mindazonáltal az elmúlt két évtizedben Magyarországon is megjelentek a tartósan letelepedett külföldi állampolgárok, illetve a menedékkérők és más nemzetközi védelemre szoruló külföldiek. Napjainkban gyakran tapasztalható, hogy a bevándorlókról az emberi jogok kontextusában szóló jogi és társadalmi diskurzus mindaddig nagyrészt a menekültügy területére korlátozódik, elfeledve, hogy nem pusztán a menedéket kérő és valamilyen védelmi státuszban (menekült, oltalmazott, hontalan, stb.) részesített migránsokat illeti meg a nemzetközi emberi jogok által biztosított védelem. A menekültügy kihívásai napjainkban globális méreteket öltenek, a globális méretű problémák mellett pedig már nem lehet szó nélkül hagyni.

A *fenti* megfontolások *alapján* azért *mondhatjuk*, hogy ennyi ember sosem volt kényszermozgásban, mint az *az utóbbi években*. Ennek okaként a globális problémát sújtó országok destabilizáló rossz politikai döntéseket és terrorizmus terjeszkedését nevezném, amely ellen eddig kevés eredménnyel sikerült fellépni. Tehát, a menekültügy globális probléma, amelyre globális választ kell adni. E probléma megoldásában a multilaterális diplomáciának vezető szerepet kell játszania és abból ki kell venniük részüket a nagyhatalmak és a fejlődő országok kulcsszereplőinek. Dolgozatom arra a következtetésre jut, hogy a nemzetközi menekültvédelemhez jutás lehetővé tételére vonatkozó elvárás, illetve az erre vonatkozó jogszabályozás és a menekültválság szembeni fellépés végrehajtása nincs összehangolva, így egyik sem képes célszerű hatékonysággal érvényre jutni. Kétségtelen, hogy a jelenleg menekültválság megoldása kizárólag széles körű nemzetközi együttműködéssel lehetséges.

[1] 1951. évi Genfi Egyezmény 1. Cikk (2) bek

[2] Ryszard Cholewinski: The EU Acquis on Irregular Migration: Reinforcing Security at the Expense of Rights, *European Journal of Migration & Law*, 2. évfolyam, 3-4. szám, 2000, 361-405.

[3] 31 Magyar jogi kontextusban a menedékjogról szóló 2007. évi LXXX. törvény 3. § (2) bekezdése értelmében menedékjogot élveznek a menekülteken kívül a menedékesek és az oltalmazottak is. A menedékes jogállás a nemzetközi védelemnek a tömeges beáramlás esetén biztosítható formája, az oltalmazott jogállás a menekültkénti elismerés feltételein kívüli, egyedi esetekben adható védelem.

[4] Az 1928-as Havannai Egyezmény a menedékjogról; az 1933-as Montevideoi Egyezmény a politikai menedékjogról; az 1939-es Montevideoi Egyezmény a menedékjogról és a politikai menedékről; az 1954-es caracasi egyezmény a diplomáciai

menedékjogról.

[5] Nemzetközi Bíróság: Haya de la Torre-ügy, 1951. június 13-i ítélet; I.C.J. Reports 1951. 71. A Nemzetközi Bíróság honlapja; <http://www.icj-cij.org/docket/files/14/1937.pdf>, (Letöltés ideje: 2018. március 25.)

[6] Nguyen Quoc Dinh–Patrick Daillier–Alain Pellet– Péter Kovács: *Nemzetközi közjog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 359.: „A diplomáciai menedékjogról hallgat az 1961. évi bécsi egyezmény, a kormányok pedig alapvetően ellenzik a diplomáciai menedékjog intézményét még polgárháború idején is. (...) A diplomáciai menedékjog vagy asylum (asile diplomatique) az épület sérthetlenségével függ össze és a politikai okokból üldözöttek esetében merül fel.”

[7] Nguyen–Daillier–Pellet–Kovács: *Nemzetközi*, 357-358.

[8] UNHCR: Towards a Common Asylum Procedure and Uniform Status, Valid Throughout the European Union, for Persons Granted Asylum; Genf (2001) 3. UNHCR honlapja; <http://www.unhcr.org/refworld/category>, Legal Commentary (Letöltés ideje: 2018. március 25.)

[9] Dr. Szép Árpád: A menedékkérők hozzáférése az államterülethez. Elérhető-e az egyensúly a menedékjog és az illegális migrációval szembeni küzdelem között? PhD értekezés, Budapest, 2017, <https://jak.ppke.hu/jog-es-allamtudomanyi-doktori-iskola/doktori-dolgozatok-tezisek/nyilvanos-vedesre-meghivo>, (letöltés ideje: 2018. március 24.)

[10] 213 ANNELIESE, Baldaccini: The Return and Removal of Irregular Migrants under EU Law: An Analysis of the Returns Directive. *European Journal of Migration & Law* 11, no. 1: 2009, pp. 1-17.

[11] Kovács Péter: *Nemzetközi Közjog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2011, 173-174.

[12] Malcolm N. Shaw: *Nemzetközi jog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002; 293.

[13] Case of Ilias and Ahmed v. Hungary (Application no. 47287/15)

[14] Uo.

[15] EJEE 3. cikk A kínzás tilalma

[16] EJEE 13. cikk A hatékony jogorvosláshoz való jog

[17] Case of Ilias and Ahmed v. Hungary (Application no. 47287/15)

[18] EJEE 5. cikk (1) és (4) bekezdés

[19] Case of Ilias and Ahmed v. Hungary (Application no. 47287/15)

[20] Az államhatárról szóló 2007. évi LXXXIX. törvény 15 § (1)

[21] Hoffmann Tamás–Ziegler Tamás Dezső: *A menekültügy jogi szabályozása, Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai, A Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportjának elemzése*, http://vmg-bp8.sulinet.hu/uton/file/repository/MTA_Az_Europaba_iranyulo_migracio_tenyezoi_iranyai_es_kilatasai.pdf, 56. (Letöltés ideje: 2018. március 24.)

[22]<http://www.kormany.hu/hu/igazsagugyi-miniszterium/hirek/befogadta-az-ejeb-a-fellebbezesi-kerelmunket> (Letöltés ideje: 2018. március 25.)

[23] Kaponyi Erzsébet: *A Közös Európai Menekültügyi Rendszer és az alapvető jogok védelme*, *Pro Publico Bono Online*, Támop Speciál, http://archiv.unike.hu/uploads/media_items/a-kozos-europai-menekultugyi-rendszer-es-az-alapveto-jogok-vedelme.original.pdf, 1-58. (Letöltés: 2018. március 24.)

[24] 2010/C 115/01, 4.5.2010 Official Journal of the European Union C 115/1

[25] Ben Hall: Immigration in the European Union: problem or solution?, *Prospect Magazine*, June 2000/OECD Observer, 221-222. szám.

[26] A 2015-2016-os akadémiai évnyitó Rectori beszéd, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Erdély Református, Evangélikus és Unitárius Lelkészképző Egyeteme, Kolozsvár, 2015. október 4. <http://www.proteo.cj.edu.ro/hu/blog/7734>, (Letöltés ideje: 2018. március 23.)

Szútor Vivien: Az emberi jogok a géntechnológia árnyékában

kre-dit.hu/tanulmanyok/szutor-vivien-az-emberi-jogok-a-gentechnologia-arnyekaban/

2018. május 16.

Bevezetés

Az emberek részéről elvárás a jogrendszertől, hogy védelmezze emberi jogait az élet minden területén, így a géntechnológia területén is. Elvárás továbbá az is, hogy alapvető emberi jogaik csak más emberi jogok által és csak a szükséges és arányos mértékben lehessenek korlátozva. A géntechnológia azonban az emberi szervezet legalapvetőbb részecskéjére, a génekre hat, mely alapjaiban kérdőjelezi meg az emberi jogok megvalósíthatóságát. Azonban ha a géntechnológia fékevesztett fejlődésének lehet korlátja, az az emberi jogok katalógusának megvalósítása lehet. Már csak azért is, mert megvalósulásuk nélkül a géntechnológia akkora szabadságot kapna, hogy féltő lenne, hogy a géntechnológiai eljárások által úgy változtatható meg az emberiség közös öröksége, a genetikai állomány, hogy ahhoz nem szükséges az emberek megkérdezése és beleegyezése.

A tanulmányom legfontosabb kérdése, hogy egy olyan eljárás során, amely az emberi szervezet legalapvetőbb részecskéjének állapotára hat, megvalósulhatnak-e az emberi jogok. Továbbá, hogy melyek lehetnek azok az esetek a géntechnológia világában, amelyekben csorbát szenvedhet az alapvető emberi jogok biztosítása?

Annak érdekében, hogy ezek a kérdések ne maradjanak megválaszolatlanul, a tanulmányom bemutatja az emberi jogok és a bioetikai jogok kialakulásának folyamatát, valamint a géntechnológia tündöklését és bukásait is. Ezt követően a nemzetközi dokumentumok, a nemzeti szabályok, valamint a szakirodalom összehasonlító

elemzésével vizsgáltam meg azt a kérdéskört, hogy az egyes emberi jogok hogyan valósulhatnak meg a géntechnológia eljárások alkalmazása során, továbbá, hogy melyek azok a kritikus pontok, melyekre a jogalkotóknak figyelemmel kellene lenniük annak érdekében, hogy jogszabályi szinten garantálhassák és ezáltal biztosíthassák is az emberi jogok megvalósulását.

Az emberi jogok rendszerének kialakulása

Az emberi jogok rendszerének kialakulására hatott egyrészt a természetjogi gondolkodás, amely kimondja, hogy az embernek az emberi létből fakadó elidegeníthetetlen jogai vannak. Másrészt hatottak az emberi jogok katalógusának kialakulására a szerződéses elméleteknek az a gondolata, hogy az emberek a társadalmi szerződések megkötésével nem mondanak le az emberi jogaikról, így afelett nem adják át a rendelkezés jogát. Az emberi jogok rendszerének tételes joggá válása az 1791. évi francia alkotmányhoz köthető, amely már maga is tartalmazza az emberi jogok katalógusát. Az alkotmányokban eleinte csak az elsőgenerációs emberi jogok, a polgári és politikai jogok jelentek meg, mely azonban az I. világháború hatására tarthatatlannak bizonyult, így az alkotmányozó hatalmak felvették az emberi jogok katalógusába a második generációs, szociális jogokat is. A II. világháború borzalmainak hatására sorra alkották meg a nemzetközi szervezetek azokat a nemzetközi dokumentumokat, amelyek legfontosabb rendelkezései között helyett kapott az emberi jogok katalógusa. Ezekre a dokumentumokra nagy hatást gyakorolt a természetjognak az a felfogása, miszerint az emberek olyan elidegeníthetetlen jogokkal rendelkeznek, amelyeket egyetemes, nemzetek felett álló védelem illet meg. „Ha egy állam ma nem akarja kirekeszteni magát a nemzetközi közösségből, nem engedheti meg magának, hogy függetlenítse magát mindattól, ami az alapjogokkal kapcsolatban a világban végbemegy.”¹ A nemzetközi dokumentumok hatására regionális dokumentumok is születtek, melyek azt a célt szolgálják, hogy az egyetemesen elfogadott alapjogok és elvek a regionális hagyománynak megfelelően, azzal összhangban kapjanak még nagyobb hangsúlyt a világ adott területén. Az 1970-es évektől kezdődően alakultak ki az emberi jogoknak a harmadik generációja, melyek egyfajta szolidaritási jogoknak tekinthetők, így köztük már megtalálhatók a betegjogok, bioetikai jogok is.²

A bioetikai jogok rendszerének kialakulása

A bioetikát kezdetben azonosították az orvosetikával, tekintettel arra, hogy a fő forrásául éppen az orvosetikai kódexek szolgáltak. Azonban míg kezdetben ezek a kódexek az orvosok kötelezettségének oldaláról közelítették meg ezt a speciális élethelyzetet, addig az 1970-es évektől íródott kódexek már a beteg jogait hangsúlyozták.³ A bioetika szót Van Rensselaer Potter biokémikus, rákkutató alkotta meg 1970-ben.⁴ A bioetika szón ő még egy olyan tudományágot értett, amely „hidat épít a humán és reáltudományok közé és segít az emberiségnek túlélni, fennmaradni és jobbá tenni a civilizált világot.”⁵

Vannak olyan szerzők (leginkább alkotmányjogászok), akik a bioetikai jogokat egyértelműen harmadik generációs emberi jogok közé sorolják, azonban vannak olyan szerzők is (leginkább bioetikusok), akik külön beszélnek emberi jogokról és külön a bioetikáról. Utóbbi szerzők szerint azonban éppen hogy előnyös lehet, ha „a bioetika olykor él az emberi jogok eszköztárával,”⁶ továbbá kérdésként fel is vetik, hogy vajon „a bioetika

az emberi jogok új generációja?”⁷ Bármelyik álláspontot is fogadjuk el helyesnek, abban az állításban egyetértés mutatkozhatna a két oldal részéről, miszerint „a bioetikai jogok az általános emberi jogi alapelvek „leképezését” jelentik az egészségügy területére.”⁸ Már csak azért is, mert a bioetikai jogok esetében az emberi jogok egy speciális területén, egy speciális élethelyzetben egy speciális csoport jogait jelenítik meg. A speciális terület az egészségügyi ellátások területe, a speciális csoport pedig az egészségügyi ellátást igénybe vevő személyek (nemcsak a betegek), a speciális élethelyzet pedig az a kiszolgáltatott helyzet, amiben az egészségügyi ellátást igénybe vevő személy találja magát az ellátást igénybevétele során. A bioetikai jogok éppen ebben a helyzetben nyújtanak egyfajta többlet védelmet az emberek számára, annak érdekében, hogy emberi jogukat a lehető legnagyobb védelem illesse meg. Ugyanakkor a viták nemcsak arról szólnak, hogy a bioetikai jogok mennyiben tekinthetők emberi jogoknak, hanem még abban sincs egységes álláspont, hogy mit jelent a bioetika.

Az ENSZ keretén belül az UNESCO volt az a nemzetközi szervezet, amely elsőként fogalmazott meg bioetikai elveket a nemzetközi dokumentumokban, így Az emberi génállomány és az emberi jogok egyetemes nyilatkozatában (1997.), a Nemzetközi nyilatkozat a humángenetikai adatokról című dokumentumában (2003.) és A bioetika és az emberi jogok egyetemes nyilatkozatában (2005.). Bár az első két dokumentum nem bírt kötelező erővel, a legutolsó dokumentumnak már nem titkolt célja az volt, hogy a nemzetközi szervezet egyfajta jogalkotási keretet adjon a tagállamok kezébe annak érdekében, hogy minél előbb és talán minél egységesebb módon is szabályozzák a bioetika területét. Így A bioetika és az emberi jogok egyetemes nyilatkozata az a dokumentum, amely az emberi jogok szintjére emelte a bioetika rendelkezéseit.

Az Európa Tanács az UNESCO első bioetikai témájú nemzetközi dokumentumával párhuzamosan, 1997-ben megalkotta a saját bioetikai témájú dokumentumát, az Ovideói Egyezményt, amellyel a bioetika rendelkezései nemzetközi szintű kötelező normákká váltak és amelyet Magyarország a 2002. évi VI. törvénnyel⁹ hirdetett ki.

A géntechnológia korai tündöklése és bukása

A gondolkodók már Püthagorasz óta elmélkedtek azon, hogy vajon a gyermekek miért hasonlítanak a szüleikre, vajon mi lehet az az egység, ami a hordozója lehet ezen tulajdonságoknak. Azonban még több száz évnek el kellett ahhoz telnie, rájöjjenek „a tudománytörténet egyik legnagyobb hatású és legveszedelmesebb fogalmára, a génre.”¹⁰

1905-ben William Bateson angol biológus („Mendel buldogja”¹¹, aki nem hagyta, hogy Mendel neve feledésbe merüljön és örökléstani előadásain Európa-szerte méltatta Mendel munkásságát) alkotta meg a genetika kifejezést az örökléstannal foglalkozó tudományra, melyről így vélekedett: „Mi történik, amikor ... megvilágosodnak az elmék, és az örökléstan tényei általánosan ismertté válnak? Egy dolog bizonyos: az emberiség be akar majd avatkozni. (...) A beavatkozás esetleges távolabbi [káros] következményei sohasem tudták késleltetni az efféle kísérleteket.”¹² Az örökléstani egységeket pedig 1909-ben Wilhelm Johannsen botanikus nevezte el géneknek, melyeket az örökletes információk hordozójaként definiált.

Charles Darwin unokatestvére, Francis Galton nagyratörő terveket szőtt, ő maga kívánta

felfedezni a géneket, ám miután ezen ötlete meghiúsult, megalkotta saját elméletét, az eugenikát, amellyel milliók élete felett mondott halálos ítéletet. Az eugenika célja az volt, hogy felgyorsítsa az evolúció folyamatát és jobbítsa az emberi fajt. Ezt úgy szerették volna elérni, hogy a genetikailag kívánatos tulajdonságokkal rendelkező személyeket szelektálták és a nemkívánatos tulajdonságokkal rendelkező személyeket sterilizáltatták, annak érdekében, hogy csak a „nemesebb” egyedek örökíthessék tovább kívánt tulajdonságaikat.

Az egyik leghíresebb jogeset az eugenika amerikai vonulatából az 1927-es Buck kontra Bell-ügy, amelyet azért vittek Virginia Állam Legfelsőbb Bírósága elé, hogy megakadályozzák Carrie Buck kényszersterilizációját. Carrie anyját, Emmett Adalaine Buckot „enyhe fokú mentális visszamaradottság” miatt az Epilepsziások és Szellemi Fogyatékosok Virginiai Állami Kolóniájába zárták, lányát Carriet pedig nevelőszülőkhöz adták. Miután a lány áldozatául esett a nevelőszülők unokaöccsének, akitől teherbe esett, a nevelőszülők az elé a bíró elé vitték, aki az anyját a kolóniába záratta. Carriet, miután megszülte gyermekét, édesanyja mellé zárták a kolóniába, ahol bár a vizsgálatok azt mutatták, hogy mind fizikailag, mind pszichikailag normális, „közepesen visszamaradottnak” nyilvánították és megindították a sterilizációs eljárást, amit a Legfelsőbb Bíróság ítéletének megfelelően végre is hajtottak rajta. Oliver Wendell Holmes bíró így indokolta ítéletét: „A társadalom elejét veheti annak, hogy a kétségbevonhatatlanul alkalmatlanok tovább vigyék a fajtájukat. A kötelező védőoltást elrendelő princípium megfelelő jogalapot nyújt [Carrie Buck] petevezetékének elkötéséhez.”¹³ Majd az indokolást ezzel a sorral zárta: „háromgenerációnyi gyengeelméjű épp elég.”¹⁴

Az eugenika volt a genetika első bukása, bár Galtonnak az emberi faj jobbítása volt a célja a genetika eszköztárával, ám ennek megvalósításához sem ő, sem pedig követői nem riadtak vissza egyetlen egy kegyetlen megoldástól sem. Az eugenikai mozgalmak Amerika- és Európa-szerte tömegesen szedték áldozataikat.

Az eugenika borzalmain túl a genetika továbbra is foglalkoztatta a kutatókat, akik fokozatosan jutottak egyre közelebb a gének felépítéséhez. 1944-ben Avery, McLeod és McCarthy felfedezték, hogy a tulajdonságok átörökítéséért egyetlen anyag, a dezoxiribonukleinsav a felelős.¹⁵ Kilenc évvel később már James Watson és Francis Crick publikálták a Nature folyóiratban a DNS „double helix” térszerkezetét.

A kutatások odáig jutottak, hogy az 1970-es évek elején felmerült annak a veszélye is, hogy lehetséges a gének szándékos manipulálása, hiszen számos génebézészeti módszert fejlesztettek ki ekkorra. 1973-ban Paul Berg megszervezte az első Asilomar konferenciát annak érdekében, hogy a felmerülő tudományos, illetve etikai kérdéseket megvitassák. A két évvel később megrendezett második, asilomari konferencián egy önkéntes moratórium lehetőségét fontolgatták a rekombináns DNS-technikával kapcsolatban. A kutatói és jogászai érvek hatására bár moratóriumot nem hirdettek, de ajánlásokat fogadtak el annak érdekében, hogy valamennyire korlátok közé tudják szorítani a rekombinációs eljárásokat, valamint hogy folyamatosan felülvizsgálhassák a saját módszereiket és azok biztonságosságát is.¹⁶

Az első genetikai vizsgálaton alapuló terhességmegszakításra 1968-ban került sor, miután J. G. szűrésre jelentkezett annak érdekében, hogy kiderítse születendő gyermeke nem szenved-e a családjában sorozatosan öröklődő Down-kórban. Miután magzatáról megállapították az orvosok, hogy a gyermek Down-kóros lesz, az anya megszakította a terhességét (korábban már életet adott egy Down-kóros kisfiúnak, aki olyan szívelégtelenségben szenvedett, mely miatt az öthónapnyi élete során műtétek sorozatát hajtották végre rajta). 1973-ban mondta ki az Amerikai Egyesült Államok Legfelsőbb Bírósága a Roe kontra Wade-ügyben, hogy az anyának az önrendelkezéshez való joga kiterjed arra is, hogy dönthessen az abortuszról, melyet az állam már nem tilthat.¹⁷ „A bírói ítélet nemcsak saját reprodukciójuk felügyeletét bízta a nők önrendelkezésére, hanem a magzati genom felügyeletét is az orvosokra. Mivel az első és második trimeszterben legfelsőbb bírói döntéssel engedélyezték a terhesség megszakítását, és ezt a legismertebb jogászok is megerősítették, a genetikai vizsgálati módszerek nagyon gyorsan elterjedtek.”¹⁸

1989-ben indították el a Humán Genom Projektet, mely az emberi génállomány feltérképezését tűzte ki célul, és amely nemcsak ezzel, de sok új technikai megoldással is együtt járt.

1990. szeptember 14-én megtörtént az első emberen végrehajtott génterápia, amiről azonban máig sem lehet eldönteni, hogy sikeres volt-e vagy sem, miután biztonsági okokból az érintett betegen a korábban megkezdett kezeléseket is folytatták a biztos siker érdekében, amelyet végül elértek az orvosok. Kilenc évvel a sikeres beavatkozás után egy újabb génterápiás megoldásról szóltak a hírek, amikor egy egygénes mutáció okozta anyagcserezavarban szenvedő fiú szerette volna a kutatási fázisban lévő génterápiás megoldást kipróbálni. Azt azonban nem sejtette, hogy a módszer nemcsak fényes sikert eredményezhet, hanem már a korábbi kutatási alanyoknál is felmerültek következmények, melyekkel a kutatók nem törődtek. Fia tragikus halála után az apja így fogalmazott: „Felkészületlenek voltak. Túl gyorsan akarták. Úgy kezdték el, hogy még nem értettek hozzá. Elkapkodták. (...) A nyomtatványban semmi sem utalt egyértelműen arra, hogy a kezelés milyen veszélyes következményekkel járhat. Tökéletes szerencsejátékként festették le a beavatkozást, amelyben csak nyerni lehet, veszíteni nem.”¹⁹ Miután az esetet kivizsgálták, megállapították, hogy a fiú esete előtt olyan mellékhatások következtek be a betegeknél amelyek miatt a protokollt újra kellett volna gondolnia a kutatóknak, továbbá az is kiderült, hogy az egyik kutatóorvosnak üzleti érdeke is fűződött a kutatás sikeréhez. Ez az eset volt a géntechnológia második bukása, amely után a kutatások egy ideig meg is torpantak. Az esetből jól látható, hogy a génterápiás beavatkozások egyáltalán nem veszélytelenek és hogy a legnagyobb veszélyt a felkészületlen és nagyratörő kutatók tudják okozni a gyógyulni vágyó betegeknek.

A géntechnológiában rejlő veszélyek okán 2015 tavaszán kutatók egy csoportja moratórium felállítását szorgalmazta annak érdekében, hogy tiltsák be a génszerkesztő és génmódosító technikák klinikai alkalmazását.²⁰ Ugyanakkor míg a világ nyugati fele a moratórium mellett áll ki, addig Kína nemhogy nem vállalja a moratóriumot, de azon dolgozik, hogy emberi embriók mutációját idézze elő. Éppen evégett vallják egyesek azt,

hogya nem akarunk lemaradni Ázsia mögött és ezzel elveszíteni a humán embriók módosításának versenyét, akkor jobb, ha felhagyunk a moratóriummal és engedélyezzük a genomikai sebészetet.²¹

Amikor géntechnológiáról beszélek egy gyűjtőfogalmat használok, melybe beletartoznak a humángenetikai vizsgálatok, a génsébszet és a humángenetikai kutatások is.

A humángenetikai vizsgálat fogalmát a Humángenetikai törvény eszerint határozza meg: humángenetikai vizsgálat: az egészséget károsan befolyásoló hatásokkal társuló vagy azokat előre jelző, csírsejt eredetű (örökölt) vagy a magzati élet korai szakaszában kialakult, a genom (gének, kromoszómák) veleszületett – genetikai betegséget okozó vagy arra hajlamosító – variánsainak kimutatására irányuló, genetikai mintán végzett laboratóriumi analízis, amely a vizsgálat célja szerint lehet klinikai genetikai vizsgálat, genetikai szűrővizsgálat és kutatási célú genetikai vizsgálat.²² A törvény humángenetikai kutatás fogalmát a következőképpen határozza meg: az egyének genetikai identitását meghatározó genom (gének, kromoszómák) szerkezeti felépítésével, ennek rendellenességeivel és variánsaival, továbbá génekből kódolt program testi, szellemi, viselkedésbeli jellemzőkben való megnyilvánulásával, illetve a génekből kódolt program szülőktől az utódokba való átjutásának törvényszerűségeivel, e folyamatok rendellenességeinek feltárásával foglalkozó kutatás, amely e törvény szerinti kutatási célú genetikai vizsgálatot alkalmaz céljai elérésére.²³

A génsébszet vagy génterápia egy olyan új, dinamikusan fejlődő területe a géntechnológiának, amely néhány említett esettől eltekintve még csak kutatási fázisban tart. A génterápia kétféle lehet: vagy nem reprodukciós sejtek genomja módosítható általa (mely esetben bár a működésük megváltozik, azonban hatása nem lesz érzékelhető az utódokban) vagy pedig a reprodukciós sejtek génjeinek a módosítása (mely nemcsak a közvetlen utódok, de a leszármazó nemzedékek génjeibe is átkerül), amely által a genom szerves részé válik a beültetett gén.²⁴ Az Ovideói Egyezmény értelmében csak megelőzési, kórismézési vagy gyógyítás céljából hajtható végre olyan beavatkozás, amelynek tárgya az emberi génállomány megváltoztatása és az is csak abban az esetben, ha egyidejűleg nem célja a leszármazottak genetikai állományának megváltoztatása is.²⁵ Vagyis, a nem reprodukciós irányultságú génterápia engedélyezett, míg a reprodukciós sejteket módosító génsébszet nem.

Ahogy látható volt, rögzös út vezetett el a géntechnológiának ezen mai szakaszáig, mely nemcsak emberek tömegeinek sterilizálásával vagy halálával volt terhelt, hanem a kutatók becsvágyával és újítási, gyógyítási szándékával is, amelynek leginkább a gyógyulni vágyó emberek voltak elszenvedői. A géntechnológia fejlődése párhuzamosan haladt a bioetikai jogok kialakulásával és az emberi jogok védelmével az egészségügy területén is. Éppen ezért e jogok biztosítása továbbra is elengedhetetlen annak érdekében, hogy ne valósulhasson meg a géntechnológia sötét múltja a jövőnként és a technológia hadd tündökölhessen, de a jog által szabott korlátok között.

A géntechnológia szempontjából releváns nevesített emberi jogok

Az alábbiakban a géntechnológia szempontjából releváns egyes emberi jogok áttekintése

következik. A vizsgálat fő szempontja az volt, hogy ezek az emberi jogok megvalósíthatók-e egy géntechnológiai eljárás során, továbbá, hogy hol lehetnek azok a problematikus területek, melyeken az alapvető emberi jogok csorbát szenvedhetnek. Bár az egyes emberi jogokat egymástól elkülönülten vizsgálom, azonban az kiérezhető a tanulmányból, hogy ezek a jogok sok esetben egyáltalán nem választhatók el egymástól, az egyik megvalósulása garantálja a másik jog megvalósíthatóságát vagy éppen az egyik jog csorbát szenvedhet, amennyiben a másik emberi jog megvalósul.

Emberi méltósághoz való jog

Az emberi méltósághoz való jog az emberi jogok anyajoga, „amelyre mind az Alkotmánybíróság, mind más bíróságok minden esetben hivatkozhatnak az egyén autonómiájának védelmében.”²⁶ Az Alkotmánybíróság az első abortusz határozatában a méltóság fogalmát ekképpen határozta meg: „a méltóság az emberi léttel eleve együttjáró minőség, amely oszthatatlan és korlátozhatatlan, s ezért minden emberre nézve egyenlő.”²⁷

Az Alkotmánybíróság kimondta azt is, hogy az emberi méltósághoz való jog magában foglalja az egyén önrendelkezéshez való jogát és a személy testi integritásának jogát is.²⁸ Ugyanezen testület az emberek élete közötti egyenlőséget is az emberi méltóság fogalmába tartozónak tekinti.

Az UNESCO A bioetika és az emberi jogok egyetemes nyilatkozatában (a továbbiakban: Nyilatkozat) az elvek között első helyen említi az emberi méltóságot és azt, hogy ezen jogot teljes mértékben tisztelni szükséges. Ugyanitt említi azt a nagyon fontos tételt is, hogy az egyén érdeke és jóléte mindig megelőzi a tudomány és társadalom kizárólagos érdekeit.²⁹ A Nyilatkozat kitér arra is, hogy szükséges figyelembe venni az ember sebezhetőségét a tudományos és orvosi gyakorlatban, továbbá, hogy ezt és a személyek integritását védelemben kell részesíteni.³⁰ Valamint, azt is kiemeli, hogy minden ember egyenlő a méltósága és a jogai tekintetében, éppen ezért méltányos és igazságos bánásmódot kell az emberek irányába tanúsítani.³¹

Az Ovideói Egyezmény előírja az Egyezményt elfogadó felek számára, hogy részesítsék védelemben az emberi lények méltóságát, önazonosságát, valamint sérthetlenségét is.³²

Az Alaptörvény II. cikke rendelkezik az emberi méltóság sérthetlenségéről, valamint arról, hogy ahhoz és az élethez is minden embernek joga van. Az emberi méltósághoz való jog csak és kizárólag az élethez való joggal együtt korlátozhatatlan, éppen ezért lehetséges a magzat életét, s így méltóságát is korlátozni (ha egyáltalán beszélhetünk emberi méltóságról egy magzat esetén) az anya önrendelkezéshez való jogára hivatkozással, és ez az a jog, ami garantálja az anyának a terhesség megszakításához való jogát. Éppen ezért az emberi méltósághoz való jogot nem biztos, hogy fel lehet hívni abban az esetben, amikor egy embrión vagy magzaton végeznek el humángenetikai vizsgálatot és a nemkívánatos tulajdonságok megléte dönti el, hogy adott embrió vagy magzat megszülethessen. Azonban, ebben az esetben bevezethető lehetne az emberi méltóság fokozatossága, ha egyáltalán maga az emberi méltóság fogalma lehetővé teszi ennek bevezetését.³³

Az eutanázia kapcsán szokás arra hivatkozni, hogy azért szeretnék, ha az államok

engednék az eutanázia valamelyik formáját, hogy a halálos beteg még emberi méltóságát megőrizve csukja le a szemét. Ez azért nagyon fontos, mert a betegségek mind testi, mind lelki életünkre kihatással vannak, nem ritkán társadalmi ellehetetlenülést is vonva maga után, ezzel pedig sértve az emberi méltósághoz való jogunkat. Így vajon, megvalósulhat-e egy humánogenetikai vizsgálat során az emberi méltósághoz való jog? Nemcsak abban az értelemben, hogy az egészségügyi szolgáltatóknak dolgozó személyek (orvosok, nővérek, asszisztensek) tiszteletben tartják-e a személyek emberi méltósághoz való jogát. Hanem abban az értelemben is, hogy vajon nem sérül-e az emberi méltósághoz való jog abban az esetben, ha a személy megtudja, hogy egy olyan súlyos, örökletes betegségben szenved, amelyre nincs ismert gyógymód. Ebben az esetben nemcsak a betegség maga fogja veszélyeztetni emberi méltóságát, hanem az a tudás is, ami a birtokába kerül. Ezen tudás nemcsak a személynek az életét, de az emberi méltósághoz való jogát is veszélyeztetheti abban az esetben, ha az eredmény értelmében csatlakozni kíván egy olyan genetikai kutatáshoz, amelynek a végkimenetele bizonytalan.³⁴

Azonban kérdésként merül fel, hogy nem rengeti-e meg alapjaiban mindazt, amit az emberi méltóság fogalmába beleértünk, az, ha az ember legalapvetőbb felépítési egységébe, a génekbe, a genetikai állományába piszkálunk bele. A géntechnológia vívmányai nem vonják-e maguk után az emberi méltóság fogalmának átalakulását egy olyan korban, ahol az ember fogalma is változáson mehet keresztül. Csorbulhat-e azáltal az emberi méltóság joga, hogy átalakul?

A génebeszeti megoldások a gének módosítását, kicserélését vonják maguk után, tekinthetünk-e ezekre az eljárásokra pusztán olyan beavatkozásokként, mint például egy szívritmus-szabályozó beültetése. Egy pacemakerrel ellentétben egy gén kicserélése nemcsak egy folyamatra hathat, hanem egy egész folyamat-láncolatra is, mely akár az utódba is átörökíthető.

A klónozás egy olyan technológia lehet, amely által csorbát szenvedhet az emberi méltósághoz való jog, hiszen általa lehetőség lenne egy a személlyel teljes egészében megegyező egyed létrehozni. Bár erről a technológiáról úgy tartják, hogy egyelőre még nem lehetséges. Azonban, ha létre lehetne hozni emberi klónt, vajon a klón is ugyanolyan jogokkal bírna, mint az az ember, akiről másolták? Ő is rendelkezne emberi méltósághoz való joggal? Vajon nem csorbulna-e azáltal az emberi méltósághoz való joga, hogy ő csak egy másolat, aki ugyanazzal a külsővel és belsővel köteles élni, mint amivel a másolandó személy rendelkezik. Szerencsére azonban ezek olyan kérdések, amelyekre egyelőre nem kell válaszokat találnunk, már csak azért sem, mert az Alaptörvény értelmében tilos az emberi fajnevelést célzó gyakorlat és az emberi egyedmásolás. Bár a fajnevelés kifejezést nem mindenki tartja a legmegfelelőbb kifejezésnek³⁵, azonban, ha a szó nyelvtani értelmét vesszük alapul, akkor kitűnik belőle, hogy az állam tilalmazni igyekszik az emberi faj jobbítására irányuló kutatásokat és módszereket. Vagyis alaptörvényi szinten tiltja, hogy az emberek között szelektáljanak a kutatók és csak a kívánatos, jobb tulajdonságok legyenek átörökíthetők az utódokba. Továbbá, közvetetten tilalmazhatja azt is, hogy olyan eljárásokat vezessenek be a gyakorlatba, amelyekkel bizonyos emberi tulajdonságok feljavíthatók lennének.

Az emberi egyedmásolás tilalma pedig nem más, mint a reprodukciós célú klónozás tilalma, így alaptörvényi szinten nem tiltott a klónozás másik fajtája, a terápiás célú klónozás.

Vajon nem sérül-e a személy testi integritáshoz való joga, s emberi méltósághoz való joga is, abban az esetben, ha ő egy 'életmentő testvér'? A preimplantációs genetikai vizsgálatok lehetővé teszik, hogy az embriók között aszerint válogathassanak a szülők, hogy kiből lenne a legmegfelelőbb donor a már megszületett, ám betegségben szenvedő testvérük számára. Még 1999-ben megszületett az első amerikai életmentő testvér, akit 2001-ben az első európai életmentő testvér követett.³⁶ A közvélemény azonban máig nem tudja eldönteni, hogy vajon megengedhetőek legyenek-e az életmentő testvérek vagy sem, vagyis hogy annak érdekében, szülessenek meg emberek, hogy már pár napos korukban életet mentsenek. Nem pusztán azért szülessenek, mert a szüleik szerettek volna egy közös gyermeket. Ezáltal egyébként nemcsak az emberi méltósághoz való joga sérülhet, hanem az önrendelkezéshez való joga is, hiszen születésétől kezdve olyan beavatkozásokat hajtanak végre rajta, amelyek egyáltalán nem az ő érdekét szolgálják, már pedig mindig az érintett érdeke és jóléte az első a társadalom érdekével szemben. Természetesen, ez egy átfogóbb kérdés hiszen itt nem egy társadalomról, hanem a társadalom egyik alegységéről, a legkisebb közösségről, a családról van szó.

Magzati élet védelme

A bioetikai témájú nemzetközi dokumentumokról általában elmondható, hogy nem nevesítik a magzati élet védelmét. Azonban az Ovideói Egyezmény annyiban biztosítja az embriók védelmét, hogy emberi embriót kutatás céljából tilos létrehozni.³⁷ Viszont az embriókon való in vitro kutatás engedélyezett, az embrióknak biztosított megfelelő védelem mellett³⁸ (azonban, hogy ezen védelem alatt mit ért a szabályozás, azt nem fejtették ki bővebben). Az állam eleget tesz objektív intézményvédelmi kötelezettségének akkor, amikor az Alaptörvény II. cikkében kimondja, hogy a magzat életét a fogantatástól kezdve védelem illeti meg. De hogy ez a védelem mit takar valójában, arról nem rendelkezik bővebben az alkotmány. Annyi bizonyos, hogy az anya önrendelkezéshez való joga és a magzati élet védelme egymással összefügg, méghozzá úgy, hogy a végső döntést az anya önrendelkezési joga keretén belül hozza meg, és ő dönti el, hogy magzatának életet ad-e vagy sem.

A Magzativédelmi törvény értelmében a terhesség megszakítása kérelmezhető a magzat fogyatékosága vagy egyéb károsodása következtében, továbbá akkor, ha a magzat genetikai ártalmának a valószínűsége az ötven százalékot eléri, valamint, ha a magzat a születése után olyan rendellenességben fog szenvedni, amely az élettel összeegyeztethetetlen.³⁹

Az Ovideói Egyezmény tilalmazza, hogy a gyermek nemét a szülők megválaszthassák, kivéve azt az esetet, amikor egy nemhez kötötten öröklődő betegség megelőzéséről van szó,⁴⁰ ezzel az Egyezmény elejét veszi a nemi alapon nyugvó diszkriminációnak. Ezen mondatot az Egészségügyi törvény is tartalmazza.⁴¹

A magzati élet védelmét szolgálhatja is meg nem is a humángenetikai diagnosztika. Nem szolgálja abban az esetben, ha nem kívánt eredmény hatására az anya a terhesség megszakítása mellett dönt vagy in-vitro fertilizációs eljárás esetén egyszerűen nem ültetik be az embriókat az anya testébe. Azonban a magzati élet védelmét szolgálhatja a vizsgálat abban az esetben, ha a kimutatott betegség még magzati vagy gyermeki korban kezelhető és szinten tartható vagy megszüntethető, úgy ebben az esetben a korai felismerés és kezelés a magzat életét és egészségét is szolgálja.

Az Egészségügyi törvény azt is meghatározza, hogy az embrió sejtjeit csak a születendő gyermek valószínűsíthető megbetegedésének, illetve az embrió károsodásának megállapítása érdekében lehet szétválasztani.⁴² Hogy milyen megbetegedésről, illetve milyen mértékű valószínűségről van szó, arra a törvény nem ad iránymutatást.

A magzati életet védelmét egyáltalán nem szolgálja, hogy humángenetikai kutatás végezhető a szám feletti embriókon, vagyis azokon, akiket nem ültettek be az anya testébe és akikről az arra jogosultak úgy rendelkeztek, hogy kutatás céljára felhasználhatók vagy az embriók károsodása folytán használhatók fel ezen célból.⁴³

James Thomson wisconsini embriológus 1996-ban kapott arra engedélyt, hogy összegyűjtsön a kutatásaihoz 36 megmaradt embrió. Az embriókat Petri-csészébe helyezte, majd hat nap elmúltával a külső sejtréteget lehámozta róluk és dajkasejtekből álló fészekbe helyezte őket annak érdekében, hogy növekedésnek induljanak, az elpusztulás veszélye nélkül. Ezekből aztán izolált néhány őssejtet, amit egerekbe ültetett. Kutatásának lényege az volt, hogy az őssejtek viselkedését, tulajdonságait tanulmányozza.⁴⁴ Ez az eset azért volt érdekes, mert ezután Amerikában nem engedélyeztek több új sejtvonal létrehozására irányuló kutatást és a támogatásokat is jelentősen megvonták a szektortól, ami miatt kutatók és betegek egyaránt be szeretnék volna perelni az államot. „Az elnök erre sajtótájékoztatók sorozatával reagált, amelyeken olyan gyermekek körében jelent meg, akiket béranya hozott a világra eredetileg megsemmisítésre ítélt, mesterségesen megtermékenyített petesejtek beültetése után.”⁴⁵ Ez is jól mutatja, hogy ez a terület mennyire ingoványos és hogy milyen nehéz dolguk van a jogalkotóknak akkor, amikor megoldásokat szeretnének találni arra, hogy engedjék is a géntechnológia fejlődését, ugyanakkor első helyen védelmezzék az emberek jogait is. Jól példázza az eset, hogy ebben a kérdéskörben is mind a pro, mind a kontra érveknek mekkora súlya van: a megsemmisítésre ítélt, ám világra hozott gyermekek élethez való joga és a betegeknek a gyógyuláshoz való joga ütközhet egymással a jogi szabályozás függvényében.

Önrendelkezéshez való jog

Az önrendelkezéshez való jog az emberi méltósághoz való jog egyik részjogosítványának tekinthető. A személy önrendelkezéshez való joga keretében eldöntheti, hogy végrehajtsanak-e rajta beavatkozást. Ha eldöntheti, úgy arról is rendelkezhet ezen jog keretében, hogy milyen vizsgálatot szeretne elvégeztetni, továbbá azt is, hogy részt kíván-e venni bármilyen kutatásban vagy sem. Azonban ezen jogosítvány nemcsak arra terjed ki, hogy valamit engedélyezzen vagy megtiltsa a személy, hanem arra is, hogy korábbi döntését bármikor visszavonhassa hátrányos következmények bekövetkezése nélkül

(pénzbeli ellenérték megtérítése azonban fennállhat). Továbbá ezen jog keretén belül a személy azt is eldöntheti, hogy ki legyen jogosult arra, hogy személyes adatait megismerhesse.

A Nyilatkozat értelmében ahhoz, hogy egy személyen megelőző, diagnosztikus vagy terápiás beavatkozást hajthassanak végre, ahhoz kizárólag a beteg előzetes, szabad és tájékozott beleegyezése szükséges.⁴⁶

Ahhoz, hogy egy személyből genetikai mintát lehessen venni, ahhoz annak a személynek a tájékozott, írásos beleegyezése szükséges.⁴⁷ Erről a személy nemcsak életében, hanem halála esetére is rendelkezhet.⁴⁸ Sőt, ezen nyilatkozatait a személy bármikor visszavonhatja, így kérelmezheti azt is, hogy tárolt genetikai mintáit és a belőle származó genetikai adatait megsemmisítsék.⁴⁹

Az önrendelkezéshez való jog már csak azért is fontos, mert ha tájékoztatáson is alapulna, de abba az érintett személy nem egyezne bele, úgy tilos rajta végrehajtani orvosi vagy tudományos kísérletet.⁵⁰

Ha egy preimplantációs vagy prenatalis humángenetikai vizsgálat kedvezőtlen eredményt mutat, az anya élhet önrendelkezéshez való jogával és kérelmezheti a terhesség megszakítását vagy olyan embrió beültetését, amelyik esetében a preimplantációs vizsgálat negatív eredménnyel zárult.

Kedvezőtlen eredmény esetében azonban a szülők nemcsak válogathatnak az embriók között, hanem az anya testében lévő magzaton akár génebézési eljárásokkal is kiküszöbölhetik a csorbát. Míg az embriók esetében az anya vagy a szülők az embriók tulajdonságai alapján válogatnak, ezáltal kiválasztva akár nemcsak a legélelképesebbnek mutatkozót, hanem a számukra legelőnyösebb tulajdonságokkal rendelkező embriót is, addig a magzat esetében az anya vagy a szülők, vagy a terhesség megszakítása mellett döntenek vagy ha lehetőség van méhen belüli kezelésre, úgy amellet is dönthetnek.

A Kúria az 1/2008. számú PJE határozatában kimondta, hogy „a genetikai, teratológiai ártalom következtében fogyatékossgal született gyermek a saját jogán nem igényelhet kártérítést a polgári jog szabályai szerint az egészségügyi szolgáltatótól amiatt, hogy a terhesgondozás során elmaradt vagy hibás orvosi tájékoztatás következtében anyja nem élhet a terhesség-megszakítás jogszabály által biztosított jogával.” Már csak azért sem igényelhet a fogyatékkal született gyermek kártérítést ezen az alapon a saját jogán, mert ha élhetne ezen jogával, azzal egy paradox állapotot idézne elő. Hiszen közvetetten a gyermek azért perelne, mert neki véleménye szerint meg sem kellett volna születnie, ő csak egy orvosi hiba folytán születhetett meg. Ha pedig ezen joga biztosítva lenne a gyermeknek, úgy egyrészt vég nélküli egészségügyi szolgáltató perlések lennének, másrészt úgy a bíróság kimondaná, hogy a fogyatékos gyermek nem kívánatos személy, és megszületésért az orvos a felelős, hiszen ő hibázott akkor, amikor engedte a fogyatékossgal küzdő gyermeket megszületni. Már pedig ilyent a bíróságok nem mondhatnak, éppen ezért dicséretes, hogy a Kúria foglalkozott ezen esettel és jobbnak látta az ügyet polgári jogegységi határozatban rendezni a bíróságok visszás joggyakorlata miatt.

A Humángenetikai törvény értelmében cselekvőképtelen személyen nem végezhető

humángenetikai vizsgálat, kivéve akkor, ha a vizsgálat eredményének fényében olyan intézkedéseket lehetne foganatosítani, amelyekkel megakadályozható lenne a jelzett betegség kialakulása vagy a kezelés legalább a betegség kezdetének késleltetésére irányulhatna, továbbá az intézkedés korlátozná a betegség súlyosságát vagy megelőzné a személy fogyatékosságát, továbbá az egészséges állapot helyreállítására segítené elő, valamint a már megkezdett vizsgálatok irányának meghatározása végett van szükség a cselekvőképtelen személy vizsgálatára.⁵¹

Amennyiben egy szülő a gyógyulás reményében engedélyezi, hogy gyermekén gésebészeti eljárást hajtsanak végre azzal vajon csorbítja-e a gyermeke önrendelkezéshez való jogát? És akkor vajon csorbul a gyermekek önrendelkezéshez való joga, ha a szülők saját magukon végeztetnek olyan gésebészeti beavatkozást, amely hatással bír az utódaik genetikai állományára is? Jogában állhat-e egy szülőnek változtatni az utódai genetikai állományán? És ha igen, mi alapján? Elegendő indok erre az, hogy a gyermeke egészségét szerette volna óvni (például, hogy ne fogyatékossággal jöjjön világra vagy hogy ne örökölhessen olyan betegséget, melyre hajlamos és ami majd csak ötvenéves korában fog kialakulni) vagy szükséges-e ennél több indok is, hogy a gyermeke beleegyezése nélkül hozzon meg olyan döntést, mely nemcsak a gyermekére, de az ő utódaira is kihatással lehet.

A kutatások, s így a genetikai kutatások esetén is a Nyilatkozat megköveteli, hogy a tudományos kutatás csak és kizárólag a személy előzetes, szabad, kifejezett és tájékozott beleegyezésén alapulhat.⁵² Valamint azt is meghatározza, hogy azok a személyek, akik beleegyezésre képtelennek minősülnek, azok speciális védelemben részesüljenek a nemzeti jogszabályok által.⁵³

Tájékoztatáshoz való jog

Annak érdekében, hogy az önrendelkezéshez való jog, mint emberi jog megvalósulhasson, meg kell valósulnia a tájékoztatáshoz való jognak, mint betegjognak is. Ez az a jogosítvány, amely biztosítja, hogy a személy felelős döntést hozhasson a saját vagy közeli hozzátartozója állapotáról. Amennyiben a személy nem lenne tájékoztatva mindenről, ami az egészségi állapotát jelenleg érinti és ami a jövőben a vizsgálat, a beavatkozás vagy a kutatás közben és végeztével érintheti, úgy nem tudná gyakorolni az önrendelkezéshez való jogát, s ezáltal az emberi méltósághoz való joga is sérülne.

A Humángenetikai törvény meghatározza, hogyha egy személyen humángenetikai vizsgálatot végeztek el, úgy az annak során létrejött genetikai adatok megismerésére a személy jogosult.⁵⁴ Azonban a személy nemcsak a keletkezett adatai megismerésére jogosult, hanem arra is, hogy a vizsgálat előtt genetikai tanácsadásban részesüljön,⁵⁵ mely tanácsadásra a vizsgálat végeztével is sor kerülhet, akkor már a keletkezett adatokról tájékoztatva a személyt.⁵⁶ A genetikai tanácsadásnak az a célja, hogy a személy egyéniesített formában, szakembertől kapjon felvilágosítást arról, hogy mi a célja a vizsgálatnak, valamint, hogy a vizsgálat vagy annak elmaradása milyen előnyökkel és hátrányokkal járhat a számára, továbbá, hogy a lehetséges eredmények milyen kihatással lehetnek rá és a közeli hozzátartozóira, valamint, hogy a genetikai minták és az adatok tárolását hogyan oldják meg.⁵⁷ A genetikai tanácsadásnak azért van jelentős szerepe abban, hogy a tájékoztatáshoz való jog megvalósulhasson, mert ebben az esetben

elméletileg nem egy dokumentumot töltetnek ki az érintettel, amin felsorolják a fentebbi pontokat, hanem egy személyes megbeszélés formájában egyéniesített módon kaphat tájékoztatást a személy a humángenetikai vizsgálatról. Továbbá a tanácsadás biztosítja azt is, hogy a személy kérdéseket intézhessen az őt tájékoztató szakemberhez. Ugyanakkor éppen a személyes kontaktus miatt a genetikai tanácsadás csapdát is rejthet magában, ugyanis bár a tájékoztatónak kötelessége lenne a részrehajlás elkerülése, azonban, ha szilárd meggyőződése van a vizsgálatról vagy éppen egy olyan kutatásba vonná be az érintett személyt, amelyben ő is érdekelt, az elfogulatlanság nem feltétlenül valósítható meg, s ezáltal könnyen bírhatja rá az érintettet a döntésre vagy a döntésének megváltoztatására. Hiszen ebben a kiszolgáltatott helyzetben, kiben bízna a legjobban az érintett, ha nem abban a személyben, aki a legtöbb információval rendelkezik a vizsgálatról.

A vizsgálat nem mindig hoz olyan eredményt, amelyről tudni szeretnénk, éppen ezért nem csak a tájékoztatáshoz való jog van biztosítva az érintett számára, hanem a 'nem tudás joga' is. A 'nem tudás jogát' az Ovideói Egyezmény biztosítja és azt jelenti, hogy az érintett személy dönthet úgy, hogy nem szeretné megismerni a humángenetikai vizsgálat eredményét.⁵⁸ Ezen jog abban az esetben lehet nagyon fontos, ha egy olyan betegséget állapít meg a vizsgálat, amelynek egyelőre nem ismert a gyógymódja. Azonban, hogy ha ezeknek az információknak nincs a birtokában az érintett, úgy élheti tovább az életét, nem lebeg felette folyton a végzet fenyegetése.

Mind a tájékoztatáshoz való jog, mind pedig a nem tudás joga garantálja az emberi méltósághoz való jog érvényesülését, vagyis azt, hogy az érintett birtokában lehessen minden olyan tudásnak, amelynek meglétét fontosnak tartja és eszerint szervezhesse életét, s ezzel megőrizhesse emberi mivoltának egyik legfőbb kincsét, a méltóságát.

Diszkrimináció tilalma

Az ember fogalma is változáson mehet keresztül a géntechnológia korszakában. Meg lehet-e vagy meg kell-e különböztetnünk a természetes embereket a genetikai módosításon átesett emberektől? A megkülönböztetés nem hozza-e majd magával a kirekesztést? Nem fognak-e kasztokba sorolódni az emberek, külön kasztba a természetesek és külön kasztba a módosítottak. Különbséget kell-e majd tennünk a betegség elkerülése vagy kiküszöbölése miatt módosított egyedek és a szépsézi beavatkozást (mely alatt azt értem, hogy vagy ő vagy még a szülei döntötték el, hogy milyen színű legyen a szeme, milyen magas legyen, mekkora legyen az intelligenciaszintje, stb., vagyis nem az állapota indokolta a változtatást, pusztán a hiúság vagy a jóakarás) választók között.

Az Ovideói Egyezmény előírja, hogy tilos az örökletes genetikai állományon alapuló hátrányos megkülönböztetés.⁵⁹ Éppen ezért tilalmazza a nem megválasztását is, melyet csak abban az esetben enged az Egyezmény és úgy általában a nemzetközi és a hazai szabályozás, ha nemhez kötötten öröklődő betegség kiküszöbölhetőségéről van szó adott esetben. Szemben az amerikai szabályozással, ahol lehetőség van a 'family balancingra', vagyis arra a jelenségre, hogy a családon belüli nemi arányok előre megszabhatók legyenek a születendő utód nemének meghatározása által. Ez egyébként megvalósíthatja a nem alapuló diszkriminációt.

Genetikai diszkrimináció esete azért is érdekes, mert míg „ugyanaz a személy, aki egy meghatározott tulajdonság szempontjából a genetikai kisebbséghez tartozik, egy más tulajdonság szempontjából tartozhat a genetikai többséghez”⁶⁰ is. Éppen ezért kérdésként merülhet fel, hogy vajon pozitívan diszkriminálhatók-e az emberek genetikai tulajdonságaik alapján. Érhet-e egy személyt pozitív diszkrimináció azért, mert kedvezőbb tulajdonságokkal rendelkezik, mint az átlag. Továbbá, ki határozhatja meg, hogy mely tulajdonságok minősülhetnek kedvezőbbnek, ami most annak minősülhet, arról könnyen kiderülhet évekkel később, hogy egyáltalán nem kedvezőbb, sőt, az a tulajdonság egyenesen károsító hatású a társadalomra nézve.

Szelektálhatjuk-e, s ezáltal genetikai alapon diszkriminálhatjuk-e az embriókat, magzatokat annak érdekében, hogy csak a kedvezőbb jellemzőkkel bíró egyedek fejlődhessenek tovább és születhessenek-e meg. Vagy a genetikai diszkrimináció is olyan fogalom, amely nem értelmezhető az embriók, magzatok vonatkozásában, hiszen ők még nem születtek meg. Ugyanakkor az embriók, magzatok szelekciójával nem azt üzenik-e a társadalomnak, hogy csak az egészséges embriók, magzatok a kívántak és csak nekik van joguk megszületni.

Bár az Alaptörvény nem rendelkezik a genetikai diszkriminációról, a Humángenetikai törvény azonban tilalmazza, hogy a személyek jogait korlátozzák a DNS-struktúrája vagy az abból levezethető genetikai kockázatok miatt.⁶¹ Továbbá az Európai Unió Alapjogi Chartája is tiltja a genetikai tulajdonságon alapuló megkülönböztetés minden formáját.⁶²

A személyes adatok védelméhez való jog

Az Alaptörvény értelmében mindenkinek joga van személyes adatai védelméhez.⁶³ A genetikai adatok pedig olyan személyes adatok, amelyek különös adatoknak minősülnek, hiszen a genetikai adat az érintettel kapcsolatba hozható olyan adat, amely az érintett egészségi állapotára vonatkozik.⁶⁴ A genetikai adat definícióját a Humángenetikai törvény határozza meg, eszerint „genetikai adat: meghatározott érintett személy örökletes tulajdonságaira vonatkozó olyan információ, amely genetikai minta feldolgozásából, illetve az egészségügyi dokumentációból származik, és amely az egyén genetikai eredetű betegségekkel kapcsolatos kockázatára, örökölt hajlamára, testi vagy viselkedésbeli jellemzőire utal, és alkalmas lehet arra, hogy az egyén azonosítható legyen.”⁶⁵

Az adatok védelme végső soron az adatok mögötti személyiség védelmét jelenti. Éppen ezért adatokat csak és kizárólag célhoz kötötten lehet kezelni, így például humángenetikai vizsgálat vagy kutatás céljából is lehetőség van a különleges adatok kezelésére.⁶⁶

Azonban a genetikai jellemzőknek csak egyrésze látható a külső szemlélő számára, másrésztük megismeréséhez szaktudás és jobb esetben a személy beleegyezése szükséges. Azonban, éppen az engedéllyel megismerhető genetikai adatok bizonyulhatnak problematikusnak. Hiszen ezen genetikai adatok megismerésére igényt tarthatnak a család tagjai, de akár a munkáltató és a magánbiztosító társaság is. A család tagjai már csak azért is érdekeltek lehetnek az adat megismerésében, mert az a saját testi-lelki állapotukra is hatással bírhat, így ezen adatokat jogukban állhat megismerni. Éppen ezért, bár a személy döntheti el, hogy kinek lehet hozzáférése a genetikai adataihoz⁶⁷, a közeli hozzátartozónak jogában állhat ezeket az adatokat megismerni akkor, ha az az ő

állapotának vagy az utódai betegségkockázatának megállapítása végett szükséges.⁶⁸ Azt a kérdést azonban nem dönti el a törvény, hogy mi történik abban az esetben, ha a személy nem jelöli meg közeli hozzátartozóját a genetikai adatainak megismerésére jogosultnak, azonban az állapota végett a közeli hozzátartozójának érdeke lenne az adat megismerése. Mely adat elhallgatása csorbíthatja emberi méltósághoz való jogát, valamint önrendelkezéshez való jogát is annyiban, hogy nincs minden információ birtokában amikor dönt az életvezetéséről. Bár ez esetben indok lehet az, hogy ha a közeli hozzátartozó nem ment volna el orvoshoz, úgy nem derült volna ki róla, hogy genetikai eredetű betegségben szenved, így a hozzátartozóról sem derülne ki ugyanez. Azonban jelen esetben itt nem a nem tudásról van szó, hanem a tudott információ elhallgatásáról, amely sérti a közeli hozzátartozók jogait.

Az UNESCO Nyilatkozata kimondja, hogy a személyi adatok titkosságát, valamint azt is, hogy ezek az adatok nem használhatók más célra, mint amire gyűjtötték vagy amire a személy beleegyezését adta, továbbá nem hozhatók nyilvánosságra sem, ha az nem volt az adatgyűjtés célja vagy arra nem adta engedélyét a személy.⁶⁹

A testi és lelki egészséghez való jog

Az Alaptörvény biztosítja mindenki jogát a testi és lelki egészséghez.⁷⁰ Az UNESCO Nyilatkozata pedig előírja, hogy a tudománynak és a technikának elő kell mozdítania többek között azt, hogy az emberek minőségi egészségügyi ellátáshoz juthassanak hozzá, azért, mert az elérhető legmagasabb szintű egészséghez való jog minden ember egyik alapvető joga.⁷¹ Az elérhető legmagasabb szintű egészség nem biztos, hogy a legáltalánosabb kifejezés egy olyan korban, amelyben létrejöhetnek olyan eljárások is, amelyek nemcsak az egyének gyógyítását (és így a klasszikus értelemben vett egészségi állapot elérését vagy visszaállítását célozzák), hanem az egyének jobbítását is (amely az egészségi állapot egészségének tekinthető, hisz általa akár súlyos, korábban gyógyíthatatlan betegségek ellen válhatnak immunissá a személyek) célozzák, és ami magával vonhatja az egészség fogalmának átalakulását is. Amennyiben lehetőségünkben állna nemcsak a betegségek meggyógyítása, hanem a kiküszöbölése is (az emberi faj jobbítása által), úgy jogában állna-e az államnak korlátoznia a legmagasabb egészséghez való jogot. Vajon nem az emberi méltósághoz való jog egyik megtestesülése az, ha az elérhető legmagasabb szintű egészséghez való jog megvalósul. Azt a kérdést inkább nem teszem fel, hogy vajon érdekében áll-e bárkinek is az, hogy az emberek többé ne szenvedjenek betegségekben vagy legalábbis a legtöbb embert érintő betegségek eltűnjenek a Földről.

Vajon nem fog-e továbbfejlődni az egészséghez való jog? Nem lesz-e több annál? Nem fog-e kiterjedni a megelőzés jogára, vagyis arra, hogy az embereknek jogukban álljon a géntechnológia módszereivel elkerülni a lehetséges betegségeiket. Természetesen a genetikai hajlam csak lehetőséget teremt a betegség kialakulására, melynek tényleg kialakulása a környezeten, az életvitelen és még nagyon sok minden más tényezőtől is múlik. Azonban jogot formálhatnak-e az emberek arra, hogy ezeket a hajlamosító tényezőket egész egyszerűen átalakíthatassák magukban? A géntechnológia kora vajon létrehozza-e a jogot a betegségek megelőzéséhez? Az embereknek joguk lehet-e a tökéleteshez, mármint a tökéletes egészséghez, illetve a tökéletes genetikai állományhoz? Bár utóbbi jogot már csak azért is elvetném, mert a tökéletes szó tartalma koronként és divatonként változik, így viszonylag sűrűn kellene a géntechnológia vívmányait felesleges

beavatkozásokra pazarolni.

Továbbá lehetséges-e, hogy az emberiség két részre szakad, az egyik fele ragaszkodik a genetikai állományához, míg a másik fele egy újabb verzióját szeretné a génjeinek (természetesen folyamatos frissítésekkel karöltve). Ha a genetikai állományunkat az emberiség közös örökségének tekintjük, nem áll-e máris jogukban, hogy ragaszkodjunk a meglévő genetikai állományunkhoz? Bár úgy vélem, hogy ez egyelőre inkább kötelezettség, mint olyan jog, amivel szabadon élhetnének az emberek. Vagy, ha valaki ragaszkodik a meglévő genetikai állományához, az tulajdonképpen már a természetes evolúcióhoz való jogával szeretne élni. Mely akkor lehet megoldás, ha a génebeszeti beavatkozások odajutnak, hogy az embereket már nemcsak meggyógyítják, hanem feljavítják, ezzel befolyásolva és siettetve, mesterségesen előállítva az evolúció folyamatát.

A kutatás szabadságához való jog

Mind a Nyilatkozat, mind pedig az Ovideói Egyezmény hangsúlyozza, hogy az egyén jóléte és érdeke mindig elsőbbséget élvez a tudomány és a társadalom kizárólagos érdekével szemben.⁷² Ehhez kapcsolódóan a Nyilatkozat azt is kimondja, hogy a betegeket, valamint a kutatásban résztvevő személyeket a lehető legnagyobb közvetlen és közvetett előnyökhöz kell juttatni, továbbá a lehető legkisebbre kell csökkenteni az őket érő hátrányokat a technológiák, az orvosi gyakorlat és a tudományos ismeretek alkalmazása során.⁷³ Az Alaptörvény biztosítja a tudományos kutatás szabadságát is.⁷⁴

A gyermeki jogok védelme

Az Alaptörvény szerint minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemre és gondoskodásra is.⁷⁵ Ez a géntechnológia esetén például úgy valósulhat meg, hogy egy humángenetikai vizsgálat során a mintavétel előtt a korlátozottan cselekvőképes kiskorú a genetikai mintájának levételét és felhasználását megtilthatja, illetve korlátozhatja a törvényes képviselője nélkül is.⁷⁶ Továbbá megvalósítja ezt az az általános rendelkezés is, miszerint humángenetikai vizsgálat nem végezhető el cselekvőképtelen személyen.⁷⁷ A gyermeki jogok védelmét szolgálhatja ezeken felül a 'nem tudás joga' is a humángenetikai vizsgálatok során, hiszen nem biztos, hogy jó, ha a gyermek előre tudja, hogy felnőttként milyen betegségben fog biztosan szenvedni vagy hogy milyen súlyos betegsége hajlamosító génnel rendelkezik. A tudta nélkül is meg lehet kezdeni a megelőző kezeléseket, illetve az életmódváltást, természetesen csak abban az esetben, ha nem gyógyíthatatlan betegségről van szó. Azonban, hogy mi szolgálja jobban a gyermek érdekét, az ha tisztában van azzal, hogy milyen jövő vár rá vagy hogy egyszer csak villámcsapásként éri majd a leromlott egészségi állapota, az nem olyan kérdés, melyre a jognak expressis verbis választ kellene adnia, hanem elegendő a rugalmas szabályozás is, mely mindkét esetet lehetővé teszi és amelyek közül a törvényes képviselő dönthet (akár a gyermek pszichológiai vizsgálata után).

A gyermeki jogok védelme azonban veszélybe kerülne abban az esetben, ha a szülők lehetőséget kapnának arra, hogy kényük-kedvük szerint változtathassák meg gyermekük genetikai állományát aszerint, hogy ők milyen tulajdonságot tartanak értékesebbnek.

A jövő generációinak védelme

A Nyilatkozat csupán annyit említ a jövő generációinak védelmével kapcsolatban, hogy figyelemmel kell lenni az élettudományokra a jövő generációjára és genetikai felépítésére tekintettel.⁷⁸

Bár az Alaptörvény nem foglalkozik közvetlen módon a jövő generációinak védelmével, azonban elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.⁷⁹ Azonban éppen az egészséges környezethez való jog az, ami „az élethez való jog objektív, intézményvédelmi oldalának egy része: az emberi élet természeti alapjainak fenntartására vonatkozó állami kötelességet nevesíti külön alkotmányos jogként.”⁸⁰ A környezethez való jog, vagyis a fenntartható, egészséges környezet az alapja a jövő generációi védelmének. A környezeti alap nélkül a jövő generációi a géntechnológia nélkül is veszélybe kerülnének. Így bár a jövő generációinak védelme nem külön nevesített emberi jog, de közvetetten levezethető egy emberi jogból, s az egyik legfontosabb bioetikai alapelv is egyben.

A jövő generációinak védelmére hivatkozva többen felvetették azt a kérdést, hogy vajon az engedélyük nélkül hozzáérhetünk-e az emberiség közös örökségéhez, a génekhez. Jogunkban áll-e úgy döntést hozni, hogy ahhoz nemhogy beleegyezésüket nem adhatják, de még csak tudomást sem szerezhetnek a választási lehetőségek közül. Vajon jogunkban áll a sorsukról a megkérdezésük nélkül dönteni? Abban az esetben, ha a válasz igen, akkor mégis ki döntheti el? A nemzetek vagy a nemzetközi közösség? A jogalkotó szervek vagy a társadalom népszavazás útján? Amennyiben a genetikai állomány megbolygatása mellett teszik le a voksukat a döntéshozók, úgy arról kell-e tájékoztatniuk az embereket vagy elég, ha az evolúciós folyamatokra fogják majd az átalakulások kezdetét.

Megvalósulhat-e az a jelenség, hogy már nem csak lehetőség lesz a génebézés, hanem egyfajta kötelezettség is, méghozzá a jövő generációinak védelmében. S amennyiben a szülő nem kívánná saját magán elvégeztetni azt a kívánt beavatkozást, ami a genetikai állományára olyan hatással bírna, hogy az utódja genetikai állományát is megváltoztatná, elmarasztható lesz-e a szülő, ha nem segíti ezen beavatkozás vállalásával gyermekét, s így a jövő generációit?

A biológiai sokféleség védelme

Megvalósulhat-e úgy a biológiai sokféleség védelme, ha a szülők kényük-kedvük szerint szabhatják gyermekük genetikai állományát? Vajon nem lesz-e a sokféleből egyszer csak egyforma, ha mindenki magas, karcsú, magas intelligenciájú és kék szemű szeretne lenni. Nem fog-e elveszni az evolúciót éltető különbözőség, a variáció? Megengedhetjük-e jogilag, hogy a társadalom és a környezetünk a mi kedvünk szerint alakuljon. Vagy van esetleg olyan, amit átvitt értelemben jogilag is rábízhatunk a természetre?

A Nyilatkozat hangsúlyozza, hogy „kellő figyelmet kell szentelni az emberi lények és más életformák közötti kölcsönhatásnak, a biológiai és genetikai erőforrásokhoz való hozzáférésnek és azok alkalmazásának, a hagyományos tudás tiszteletének és az emberek szerepének a környezet, a bioszféra és a biológiai sokféleség védelmében.”⁸¹

Konklúzió

Minden egyes emberi jog többféle nézőpontból is megközelíthető. Továbbá az egyes emberi jogok az egyes esetekben hatnak egymásra, méghozzá oly módon, hogy különböző kimeneteleket eredményezhetnek azáltal, hogy melyik nyer nagyobb hangsúlyt adott területen.

Az, hogy az emberi jogok megvalósulása lehet-e a korlátja a géntechnológia fejlődésének azért is kétséges, mert nemzetközi szinten nem egyforma védelem illeti meg az emberi jogok rendszerét, így vannak olyan államok, amelyek megengedőbbek az emberi jogok korlátozását illetően, s így olyan előnyre tehetnek szert a géntechnológia területén, amely könnyen arra sarkallhatja a nagyobb védelmet biztosító államokat, hogy ők is rugalmasabbak legyenek, hiszen mielőbb utol szeretnék érni a géntechnológiában élen járó államokat.

Az emberi jogok egy olyan biztos alapot adhatnak a szabályozók kezébe, amelyre hivatkozással könnyen elejét vehetik olyan géntechnológiai eljárásoknak, melyek az emberiség közös örökségének, a genetikai állományának a befolyásolására irányulnak.

Annak érdekében, hogy a jog nemzeti és nemzetközi szinten is képes legyen az emberi jogok védelmére még a géntechnológia területén is, szükséges, hogy a jogalkotás ne maradjon le a tudomány újításai mögött, hanem olyan jogszabályt hozzon létre, mely mellett, hogy szilárdan védelmezi az alapvető emberi jogokat, kellően rugalmas ahhoz is, hogy a jövő generálta új élethelyzeteket is megfelelően tudja hatálya alá vonni és szabályozni. Ennek megvalósulása érdekében nemcsak a nemzetközi együttműködés elengedhetetlen, hanem az is, hogy ha szükséges, a jelenlegi emberi jogok új, a géntechnológia előidézte speciális élethelyzetekre megfelelőbben reagáló részjogosítványokkal egészülhessenek ki.

1 Sári János – Somody Bernadette: Alapjogok – Alkotmánytan II., Budapest, Osiris Kiadó, 2008., 26.

2 Uo. 15-27.

3 Dr. Kovács József: A modern orvosi etika alapjai – Bevezetés a bioetikába, Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt., 2006., 30.

4 1971-ben megjelent könyvének címe: Bioetika: híd a jövőbe (Bioethics: bridge to the future)

5 Dr. Lów Péter: Bevezetés a bioetikába, Budapest, ELTE, 2014.,
http://ttomc.elte.hu/sites/default/files/kiadvany/low_peter_2014_0.pdf (letöltés dátuma: 2018. február 1.)

6 Sándor Judit: Az én molekulám – Bioetika és az emberi jogok a XXI. század elején, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2016., 18.

7 Uo. 17.

8 Sári–Somody: Alapjogok, 323.

9 2002. évi VI. törvény az Európa Tanácsnak az emberi lény emberi jogainak és méltóságának a biológia és az orvostudomány alkalmazására tekintettel történő védelméről szóló, Ovideóban, 1997. április 4-én kelt Egyezménye: Az emberi jogokról és a biomedicináról szóló Egyezmény, valamint az Egyezménynek az emberi lény klónozásának tilalmáról szóló, Párizsban, 1998. január 12-én kelt Kiegészítő Jegyzőkönyve kihirdetéséről

10 Siddhartha Mukherjee: A gén – Személyes történet, Budapest, Park Könyvkiadó, 2017., 16.

11 Uo. 77.

12 Uo. 78.

13 Mukherjee: A gén, 102.

14 Uo. 103.

15 Venetianer Pál: Az emberi genom, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2013., 8.

16 Mukherjee: A gén, 261-266.

17 Mukherjee: A gén, 306.

18 Uo. 306-307.

19 Uo. 480-481.

20 Mukherjee: A gén, 524.

21 Uo. 527.

22 2008. évi XXI. törvény a humángenetikai adatok védelméről, a humángenetikai vizsgálatok és kutatások, valamint a biobankok működésének szabályairól 3. § (1) 11.

23 Uo. 3. § (1) 8.

24 Mukherjee: A gén, 512.

25 Ovideói Egyezmény 13. cikk

26 Sári–Somody: Alapjogok, 104.

27 64/1991. (XII. 17.) AB határozat

28 75/1995. (XII. 21.) AB határozat

29 UNESCO: A bioetika és az emberi jogok egyetemes nyilatkozata, 2005., 3. cikk

30 Uo. 8. cikk

31 Uo. 10. cikk

32 Ovideói Egyezmény 1. cikk

33 Michael Quante: Emberi méltóság és személyes autonómia – Demokratikus értékek az élettudományok összefüggésében, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012. 18.

34 Az ezzel kapcsolatos esetet lásd fent a géntechnológia tündöklése és bukása fejezetben.

35 „Az emberi fajnemesítés önmagában is problematikus kifejezés, s e szóhasználat ellen mindazok fellépnek, akik az embert kiemelnék a genetikai beavatkozások nemesítésre irányuló köréből. Nem véletlen, hogy a nemesítés szót ma már inkább csak növényre vonatkoztatva használjuk.” (Sándor: Az én molekulám, 50.)

36 Uo. 194-195.

37 Ovideói Egyezmény. 18. cikk 2.

38 Uo. 18. cikk 1.

39 1992.évi LXXIX. törvény a magzati élet védelméről 6. § (1) b), (3), (4) b)

40 Ovideói Egyezmény 14. cikk

41 1997. évi CLIV. törvény az egészségügyről 182. § (1)

42 Uo. 182. § (3)

43 Eütv. 180. § (3)

44 Mukherjee: A gén, 516.

45 Uo. 517.

46 Nyilatkozat 6. cikk 1.

47 Humángenetikai törvény 8. § (1)

48 Uo. 9. § (1)–(2)

49 Uo. 10. § (1)

50 Alaptörvény III. cikk (2)

51 Humángenetikai törvény 13. § (3)

52 Nyilatkozat 6. cikk 2.

53 Uo. 7.

54 Humángenetikai törvény 6. § (1)

55 Uo. 6. § (2)

56 Uo. 6. § (4)

57 Uo. 6. § (2)

- 58 Ovideói Egyezmény 10. cikk 2.
- 59 Uo. 11. cikk
- 60 Sándor: Az én molekulám, 98.
- 61 Humángenetikai törvény 1/A. § (2)
- 62 Az Európai Unió Alapjogi Chartája 21. cikk (1)
- 63 Alaptörvény VI. cikk (2)
- 64 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információs szabadságról 3. § 2; 3.b)
- 65 Humángenetikai törvény 3. § (1) 3.
- 66 Uo. 4. § (1)
- 67 Uo. 7. § (2)
- 68 Uo. 7. § (3)
- 69 Nyilatkozat 9. cikk
- 70 Alaptörvény XX. cikk (1)
- 71 Nyilatkozat 14. cikk 2.
- 72 Nyilatkozat 3. cikk 2., Ovideói Egyezmény 2. cikk
- 73 Nyilatkozat 4. cikk
- 74 Alaptörvény X. cikk 1.
- 75 Uo. XVI. cikk (1)
- 76 Humángenetikai törvény 9. § (4)
- 77 Uo. 13. § (3)
- 78 Nyilatkozat 16. cikk
- 79 Alaptörvény XXI. cikk
- 80 Sári–Somody: Alapjogok, 319.
- 81 Nyilatkozat 17. cikk

Szél Napsugár Ágnes: Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak (recenzió)

kre-dit.hu/tanulmanyok/szel-napsugar-agnes-fekete-maria-grad-andras-pszichologia-es-pszichopatologia-jogaszoknak/

2018. május 16.

Fekete Mária-Grád András: Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak
(Budapest, HVG-ORAC, 2012, Második, bővített és átdolgozott kiadás 538.oldal)

Rendhagyó recenziót tart kezében az olvasó és joggal teheti fel a kérdést, hogy hat évvel a második, átdolgozott kiadás megjelenését követően vajon mi lehet annak az indoka, hogy mégis könyvajánló születik erről a műről? A válasz egyértelmű: hiánypótló kötetről beszélhetünk, mely egyedül a maga nemében. A kötet előszavát dr.Buda Béla írta, aki találóan a lélektanról szóló tankönyvnek nevezi. A könyv összesen XVIII. fejezetből áll, mely véleményem szerint három nagy részt ölel fel. Az I-II.fejezet megalapozza az általános pszichológiai ismereteket, a III.- XII. fejezet az egyes mentális zavarok teljes katalógusát tárja az olvasó elé, ismertetve egyúttal a felismerést megkönnyítő jegyek mellett a vizsgálati, terápiás módszereket is. A harmadik, záró rész az egyes peres eljárások és a jogász résztvevők lélektani mozgatórugóit tárja fel.

Az I. fejezet alapvetésként a nagy pszichológia iskolákat mutatja be részletesen, ugyanakkor jogászok számára kellő terjedelemben. Dr. Fekete Mária a II. fejezetben a normalitást és az abnormalitást határolja el egymástól. A III.fejezet a szorongásos zavarokat ismerteti általában, kitérve a kialakulásuk különböző magyarázataira, a gyógykezelés lehetőségeire. Külön is nevesítve a pánikzavart, a különböző fóbiákat, kényszerbetegségeket. Dr. Grád András értő és tapasztalt gyakorló jogászi szemmel az egyes szorongásos zavarok jogi vonatkozásait mutatja be szemléletesen, nem mellőzve a poszt- traumás stressz megemléztetését sem. A polgári, illetve a büntetőjogi vonatkozások

ismertetésénél érhető tetten leginkább az, hogy mennyire gyakorlatias a kötet. Az egyes állításokat konkrét jogesetek rövid összefoglalása, az azokból idézett vallomások, nyilatkozatok támasztják alá, könnyen beazonosíthatóvá téve ezáltal a jogászok számára az egyes kóros lélektani működéseket. A IV.fejezet a szexuális zavarokat dolgozza fel az előző fejezetben már megismert tematika szerint. Az V.fejezet a személyiségzavarok közös jellemzőit, majd az egyes személyiségzavarok, így a skizoid, paranoid, antiszociális személyiségzavar klinikai tüneteit, terápiás megoldásait fejti ki. Természetesen itt sem marad el a jogi vonatkozások ismertetése. A VI.fejezetet a hangulatzavaroknak szentelik a szerzők az V. fejezet tematikája szerint. Külön felhívom a civilisztikával foglalkozó jogászok figyelmét a praxisban vélhetően leggyakrabban előforduló szkizofrénia, paranoia témakörét és ezen pszichotikus zavarok jogi vonatkozásait kidolgozó VII.fejezetre. Szakmailag értékes információkkal szolgál a büntetőjogászok mellett, a gondnoksági ügyeket intézők számára is a VIII.fejezet, mely az addikciókat ismerteti részletesen, külön is kitérve a játékszenvedélyre. A könyv nem mulasztja el feldolgozni a kleptománia problematikáját sem, e vonatkozásban megemlítve a magyar kriminalisztika egyik legismertebb vagy inkább hírhedtebb személyiségét, Repülős Gizit. Az organikus zavarokat, így a demenciát, delíriumot feldolgozó IX.fejezet is értékes ismereteket nyújt.

A következő fejezetet minden peres eljárásban részt vevő jogásznak olvasnia, mi több elsajátítania kellene, mivel a pszichodiagnosztikai módszerek (tesztek) pl.Rorschach,CAT, Szondi beható ismerte a büntető, illetve polgári eljárások során beszerzett szakvélemények értelmezését, feldolgozását, és ezáltal vitatását könnyíti meg. Kitér a XI.fejezet a pszichoterápiák különböző fajtáira is, családjogászok számára különösen fontos a családterápia, a gyermekterápia folyamatának ismerete. A XII.fejezet az előítélet kialakulásáról, mibenlétéről nyújt részletes információkat.

A jogász olvasókat talán a könyv harmadik nagy része érdekelheti a legjobban. A kezdő XIII.fejezet az igazságszolgáltatás pszichológiájával általában foglalkozik, a fejezetben belül érdekesség lehet a bíróként dolgozók számára a bírák pszichológiai terheit, valamint a bíráskodás potenciális személyiségtorzító hatását elemző rész. Mint az egész kötetben mindenhol, ehelyt is találhatunk szállóigészerű aranymondásokat, egyik személyes kedvencem:...."mindenki úgy bolondul meg, amilyen." Említi a szerző a bírák lelki egészségvédelmének fontosságát, azonban annak konkrét megoldási módjaira nem tér ki, a kötetet még teljesebbé tehetné az, amennyiben a következő átdolgozás során e téma is bemutatásra kerülne, elsősorban bevált külföldi tapasztalatok alapján. E témakör, illetve általában a jogi munkakörben dolgozók mentálhigiénéjének megőrzésének aktuális megoldási lehetőségeinek felvázolása úttörő lenne.

Az általános bemutatást követően a XIV. és a XV.rész a polgári, illetve a büntető eljárás pszichológiájával foglalkozik. Mint családjoggal foglalkozó jogász nagy érdeklődéssel olvastam a családjog pszichológiai többletproblémáit feldolgozó XV.fejezetet, mely praktikus tanácsokat nyújt a kiskorú gyermek tanúkénti kihallgatása körében, melynek ismerete nemcsak jogászok, de gyermekeket érintő eljárásokban részt vevő szakemberek számára is elengedhetetlen lenne. A XVI.fejezet a büntetőeljárás és a büntetővégrehajtás pszichológiáját ismerteti. A XVII.fejezet a pszichológus igazságszolgáltatásban és a büntetővégrehajtásban betöltött szerepét dolgozza fel. Itt kapott helyt a családjogi vonatkozások ismertetése is, és ezzel összefüggésben, talán nem véletlenül, mivel a

gyakorlatban leggyakrabban a családjogi ügyekben kerül rá sor, a mediációs eljárás pszichológiai hátterének feltárása is. Az utolsó, XVIII. fejezet, csemegeként szolgálva, a hatékony jogászi kommunikáció pszichológiáját fejt ki részletesen, melynek elolvasása különösen ajánlott mind a bíró, mind az ügyvéd kollégák számára.

A könyvet részletes és alapos irodalomjegyzék zárja, megkönnyítve azon olvasók dolgát, akik olvasást követően még mélyebben szeretnének elmerülni a pszichológia elméletében. Egyértelműen megállapítható az, hogy a szerzőpáros a pszichológusi és jogászi szemléletet mindvégig könnyedén, harmonikusan ötvözi, melyet megkönnyít az, hogy Grád András mindkét területen szakértelemmel bír. A kötet gördülékeny stílusa lehetővé teszi azt, hogy címével ellentétben ne kizárólag jogászok forgassák haszonnal és élvezettel, hanem a pszichológia, illetve jog iránt érdeklődő laikusok is, adott esetben lelkes krimiolvasók, akiket érdekel a tárgyalóterem világa, a vádlottak motiváció, a polgári eljárások résztvevőinek mozgatórugói.

Jogász kollégáknak a szakmában szükséges folyamatos önképzés körében mindenképpen kötelező, de legalábbis ajánlott a kötet beszerzése.

Balogh Atilla: Adalékok a Keresztes-Fischer Ferenc vezette Belügyminisztérium rendészeti politikájához (1931-1932) – Gyülekezési, egyesületi, sajtórendészeti ügyek; állambiztonság, állami ellenőrzések, fejlesztések a közbiztonsági szerveknél

kre-dit.hu/tanulmanyok/balogh-atilla-adalekok-a-keresztes-fischer-ferenc-vezette-belugyminiszterium-rendeszeti-politikajahoz-1931-1932-gyulekezesi-egyesuleti-sajtorendeszeti-ugyek-allambiztonsag-allami-elle/

2018. május 16.

„Dolgozni, rendet teremteni és takarékoskodni akarok” [1]

Bevezetés

E tanulmány jelentős részben hiánypótlónak minősül, hiszen Keresztes-Fischer Ferenc [2] belügyminiszter, s tárcájának 1931-től 1932-ig tartó rendészeti [3] politikáját eddig részletesen nem vették górcső alá. [4] Ezen hiány pótlása vezérelte a szerzőt. [5] E tanulmány bemutatja, s elemzi a közbiztonsági rendészeti terület [6] egyes „ágait” [7] (gyülekezési ügyek; egyesületi ügyek; sajtórendészet). A következő oldalak a fegyverek, lőszer, robbanószer, állami ellenőrzésével is foglalkozik, hiszen ezen terület is szorosan kapcsolódik az államrendszethez. Továbbá ezen írás a közbiztonsági szervekkel kapcsolatos fejlesztéseket is tárgyalja, mert az említettek a közbiztonsági rendszert hatékony működésének alapfeltételeit jelentik. Az alábbi oldalak a kormányellenes erők (a kommunisták, a szociáldemokraták, a kispasztások, a szélsőjobboldal) elleni belügyminiszteri „harcot” kiemelt fontossággal kezelik. A tanulmány arra keresi a választ, hogy a Belügyminisztérium milyen eszközökkel próbálta a közbiztonságot megőrizni, illetve a politikai ellenfeleket „visszaszorítani” a nagy gazdasági világválság ezen időszakában.

A kutatás során problémát jelentett, hogy az 1931 szeptemberétől 1932 végéig terjedő időszokról nem maradtak ránk hiteles minisztertanácsai jegyzőkönyvek.[8] Utóbbi amiatt is nehézséget jelent, mert egyes esetekben nem teljesen egyértelmű, hogy Keresztes-Fischer vajon kezdeményezője volt egy adott intézkedésnek, vagy csupán „végrehajtója”.

A tanulmány gerincét a jelentősebb „szakpolitikai” rendeletek elemzése alkotják. A levéltári kutatás jelentős részét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára belügyminisztériumi iratainak rendészettel kapcsolatos dokumentumaira építettem.[9] A Belügyi Közlönyt, a Budapesti Közlönyt, a Rendeletek Tárát[10], az Országgyűlés Nyomtatványait,[11] a korabeli sajtóforrásokat ugyancsak széleskörűen használtam fel. Megemlítendő, hogy a szakirodalom a vizsgált időszakunkhoz fűződő, rendszeten belüli egyes területeken rendkívül szegényes (például a fegyverek, lőszer, robbanószerke-
állami ellenőrzése), bár egyes területek (például sajtórendészet[12]) jobban kutatottak.

A szerző a rendőrség, csendőrség szavakat alkalmazza a korabeli kifejezések helyett. [13] Azt is meg kell említenünk, hogy a rendőrség fegyverhasználati jogának kiterjesztésével ezen tanulmány nem foglalkozik, hiszen az utóbbi a szerző következő tanulmányában kerül elemzésre.

Az államvezetés céljai és az új belügyminiszter

Keresztes-Fischert valószínűleg azért (is) juttatták a belügyminiszteri bársonyszékbe, mert megbízhatósága – Horthy bizalmi (nem a legbelsőbb körhöz tartozó) emberének[14] testvére volt – garancia volt a rend és a közbiztonság fenntartására. A Károlyi Gyula-kormány után az I. Gömbös-kormányba is azon okból került be Keresztes-Fischer, mert Horthy ragaszkodott a személyéhez.[15] (Egyébként Bethlen is támogatta Keresztes-Fischert.) A lázas belpolitikai állapotok miatt a közbiztonság megőrzésére különösen nagy figyelmet kívánt fordítani a belügyminiszter.

Az 1931-től 1932-ig tartó, magyar rendészeti politika természetesen nem kizárólag Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter nevével köthető össze. A Belügyminisztériumban dolgozó, magasabb rangú személyek (például Boór Aladár miniszteri osztályfőnök, Csatáry Béla miniszteri osztályfőnök stb.), illetve a rendőrség magas rangú vezetői (például Bezzegh-Huszágh Miklós főkapitány, Hetényi Imre főkapitány-helyettes[16] stb.) ugyan bizonyos szempontból a belügyminiszteri akarat végrehajtói voltak, de egyes esetekben Keresztes-Fischer hallgathatott a tanácsaikra, s egyes rendeletek kiadásának ötlete sem feltétlenül minden esetben a belügyminisztertől származott. Hetényi Imre szerepe azért kiemelendő az állambiztonság terén, mert a korban az egyik legtapasztaltabb szakember volt, akinek sikerei közismertek voltak[17] A teljesség igénye nélkül megemlítendő, hogy az állambiztonsági kérdésekben Keresztes-Fischerre nagy hatással lehetett Hetényi. A fő irányvonalat számos esetben a belügyminiszter szabta meg, de egyes esetekben természetesen a kormány beleegyezése is szükséges volt az adott lépés megtételéhez.

Az ország közbiztonsági állapota

Beszédes, hogy Keresztes-Fischer Fischer „hatalomra kerülésének” napján vidékről jelentették, hogy kommunista röplapokat terjesztenek.[18] Utóbbi jellemző volt. A jelentések szerint a szélsőségesnek minősített mozgalmak főleg a „műveletlen ipari”,

illetve „földmunkásság” köreiben fejtettek ki erős propagandatevékenységet.[19] A Belügyminisztérium az 1930-as évek legelején – a kommunisták mellett – a szociáldemokrata politikusok balszárnyát is bizonyos szempontból veszélyesnek minősítette. Utóbbiak működését „figyelemmel kísérték” a hatóságok.[20] Keresztes-Fischer belügyminiszterségének kezdetén a szélsőjobboldal még nem volt túlságosan erős. Egyébként Budapest „állapotát” jól mutatta, hogy 1930-tól 1932-re jelentősen növekedett mind a büntettek, mint a vétségek száma.[21] A közbiztonság helyzete tehát a statisztika szerint bizonyos szempontból romlott.

Keresztes-Fischer belügyminiszterségének kezdetén (1931 szeptembere) felmérte a közbiztonsági állapotokat, illetve a leselkedő veszélyeket. A jelentések tükrében elmondható, hogy egyes főispánok igen negatívan festették le a helyzetet: „A hangulat – a súlyos gazdasági viszonyok következtében – természetesen mindenütt elkeseredett és szinte kétségbeesett és ilyen körülmények között itt is, ott is hallatszanak lázító és forradalmi hangok (...)”. [22] Keresztes-Fischer közbiztonsági rendészeti politikájára minden bizonnyal nagy hatással voltak az ehhez hasonló főispáni jelentések: „a hangulat annyira elkeseredett, hogy azt csak csupán különleges intézkedésekkel lehet normális állapotoknak megtartani”. [23] Természetesen a helyzet leírása nem volt minden vármegyében ennyire negatív hangvételű.[24]

Meg kell jegyeznünk azt is, hogy Ausztriában és Németországban élénk kommunista tevékenységet észleltek, Keresztes-Fischer megkapta az erről szóló jelentéseket. Az is elgondolkodtató volt a belügyminiszter számára, hogy az osztrák belügyminiszter hatalmas mennyiségű lőszert tett elérhetővé a karhatalom számára például Bécsben.[25] A nemzetközi helyzet minden bizonnyal nagy hatással volt a belügyminiszter közbiztonsági rendészeti politikájára.

Az imént felvázolt jelenségek egyébként a határrendészeti [26] ügyekre is hatással voltak. A külföldről irányított kommunista mozgalmakkal kapcsolatban a határellenőrzésnek szigorított ellátására volt szükség 1931-ben, [27] s ezen intézkedéseket 1932-ben fokozták.[28]

Keresztes-Fischer felmérte azt is, hogy egy esetlegesen bekövetkező „forradalom” visszaszorítására a karhatalomnak van-e ereje fegyveresen megakadályozni azt. Az „elegendő ütőerő” a belügyminiszter rendelkezésére állt számos területen, de volt olyan vármegye, amely vezetése jelezte, hogy több járőrre lenne szükség.[29] A problémát az jelentette, hogy az államháztartás súlyos helyzete miatt sem lehetett volna a közbiztonsági szerveknél jelentős mértékben emelni az állomány létszámát. Keresztes-Fischer számára veszélyforrást jelentett, hogy a szociáldemokraták nagy tömegeket tudtak volna utcára vinni ezekben az időkben.[30]

A fentiekből kirajzolódik, hogy a magyarországi helyzet nem volt teljes mértékben megnyugtató. Keresztes-Fischer és a Belügyminisztérium elegendő mennyiségű pénzügyi forrás hiányában, s a „veszélyforrások” növekedése miatt viszonylag nehéz helyzetbe került. Az államvezetés nyomása Keresztes-Fischer vállán „ült”, tőle várták legfőképpen az államrend megerősítését. Azt is meg kell említenünk, hogy Keresztes-Fischer tudta, amennyiben a közbiztonsági helyzet romlik, elveszítheti Horthy bizalmát.

A belügyminiszter közbiztonsági rendészeti politikáját segítő belügyminisztériumi osztályok

1931-ben a Belügyminisztérium VII. (Közbiztonsági) osztálya^[31] foglalkozott a közbiztonságra (a vagyon- és személybiztonságra) vonatkozó összes rendőri ügygel,^[32] az államellenes mozgalmak megszüntetésére irányuló intézkedésekkel, az egyesületi ügyekkel, a gyülekezési ügyekkel és a gyülekezési jog szabályozásával, továbbá sajtórendészeti ügyekkel is. Megemlítendő még a nemzetvédelmi és munkásügyeknek a rendészeti vonatkozásai, valamint a véleményezési „jogkör” minden közbiztonsági és nemzetvédelmi szempontot érintő ügyben.^[33] A következő oldalak a fentiekkel is foglalkoznak. A vizsgált időszakunkban az osztály vezetője Boór Aladár volt, a helyettese pedig Sass Elemér^[34]. A Rendészeti szervek osztálya ugyancsak fontos közbiztonsággal kapcsolatos munkát végzett.^[35] 1931-ben a VI./a.^[36] (Rendőrségi) alosztály^[37] szerepe igen fontos volt Keresztes-Fischer szempontjából. A belügyminiszterhez tartozott az állami rendőrség feletti legfőbb felügyeleti jog. Az utóbbi jogkörét a fenti alosztály által gyakorolhatta.^[38]

Gyülekezési ügyek^[39]

Keresztes-Fischer belügyminiszterségének korai szakaszában (a biatorbágyi merénylet előtti időszak) a gyűlések egy részét engedélyezték, egy részüket nem. A következőkben idézünk egy 1931 szeptemberének elején keletkezett – a Szegedi Kerületi Főkapitányságtól a Belügyminisztériumhoz felterjesztett – dokumentumból, amelyben jelentették, hogy a szociáldemokraták gyűlést kívánnak tartani: „Rend biztosítható. Szónokaik mérsékeltek. Főispán nem szívesen látja a mai helyzet miatt, de nem köti magát a megtagadáshoz.” ^[40] Ilyen esetekben a Belügyminisztérium általában egyetértett a rendőrségi véleménnyel. Azokban az esetekben viszont, amikor a rendőrség jelentette, hogy: „a rend fenntartását a rendőrség nem tudja garantálni”^[41], akkor azt nem is engedélyezték. Az engedélyezés számos esetben attól függött, hogy a helyi rendőrség lát-e veszélyt a közbiztonság tekintetében. Helyi szinten a rendőri vezetők, illetve a vármegyék közigazgatási vezetői azért is voltak nagyon óvatosak a különböző gyülekezésekkel szemben, mert az ő felelősségük is volt, hogy ne történjen rendbontás, s elővigyázatosak voltak. A pozícióját senki sem kívánta elveszíteni, illetve maguk is fontosnak tartották, hogy elkerüljék a rendbontást.

Az 1931. szeptember 13-i biatorbágyi ^[42] merénylet után a kormány életbe léptette a statáriumot. Egyébként Zsitvay Tibor emlékirata szerint az utóbbit Keresztes-Fischer kezdeményezte.^[43] A rögtönbíráskodás alkalmazása csak több mint egy évvel később, ^[44] 1932. október 10-én ért véget, amikor is a Zsitvay helyére kinevezett Lázár Andor eltörölte.^[45] A merénylet rányomta a bélyegét Keresztes-Fischer rendészeti politikájára. A szigorú belügyminiszteri intézkedések részben erre (is) vezethetőek vissza.

Keresztes-Fischernek fontos célkitűzése volt, hogy az „ébredező” magyarországi kommunista csoportosulásokat csírájában elfojtsa, illetve, hogy megakadályozza a várható ellenzéki tüntetéseket. Keresztes-Fischer szerette volna megelőzni az 1930. szeptember 1. „típusú” napokat.^[46] A kormány a politikai jellegű népgyűlések, felvonulások, körmenetek stb. tartását a 4.980/1931. M. E. sz. rendeletével 1931. szeptember 20-ától megtiltotta. A megtartásukat karhatalommal kellett

megakadályozni.[47] Keresztes-Fischernek így könnyebb volt a közbiztonsági helyzetet megőrizni. Az is említésre méltó, hogy a Belügyminisztérium tudta, sokan próbálják majd kijátszani a gyülekezési jog korlátozását. Jellemző, hogy sokan úgy próbálták kijátszani a rendeletet, hogy politikamentesnek álcázták a megtartandó gyűlésüket. A hatóságok azonban számos esetben tudták, hogy ha ellenzéki személy tart például előadást, akkor lehetséges, hogy a politika is szóba fog kerülni a gyűlésen.

Egyébként a gyülekezési ügyeknek és az egyesületi ügyeknek voltak bizonyos szempontból „átfedéseik”. Megemlítendő, hogy amennyiben gyanús esetek történtek valamelyik egyesületben, a soron következő egyesületi gyűlésre hatósági biztost kellett kiküldeni Keresztes-Fischer rendelete alapján.[48] Az utóbbi az állami ellenőrzés fokozását jelentette.

Előfordult, hogy tudományosan hirdetett előadást tiltott be a rendőrség, mert úgy gondolta, hogy az ellenzék politikai célokra használná fel az „összejövételt”. Keresztes-Fischer egyik képviselőházi felszólalásában kitért erre az esetre: „Ami a miskolci esetet illeti a rendőrkapitányság azért nem vette tudomásul ezt az előadást, mert az előadó úr egy előző előadás során okot adott arra a feltevésre, hogy ennek az előadásnak tárgyát is politikai gyűlésre akarja felhasználni. Az előadó úr, Kónai Sándor, ezt az előadást megelőzően ugyancsak egy ilyen ismeretterjesztő előadást tartott Miskolcon, és a legmesszebbmenőleg kitért mindenféle politikai kérdésekre. Ezért a rendőrkapitányság megfelelő óvatosságot gyakorolt akkor, amikor az előadásnak tárgya és tartalma iránt közelebbről érdeklődött.” Az ellenzéki Reisinger Ferenc szerint: „A belügyminiszter úr ismét hamis jelentés alapján adta meg a választ.” [49] Az ehhez hasonló ellenzéki vádak, valamint a rendőrségi jelentések hitelességét nem tudjuk sem megerősíteni, sem cáfolni. Annyi bizonyos, hogy „elővigyázatosági” okokból a hatóságok valóban szigorúan léptek fel az efféle gyűlésekkel szemben. Hamis jelentések lehettek a korban, de nem valószínű, hogy a rendőrség folyamatosan hamis jelentéseket írt volna az ilyen esetekről. Nincs kizárva, hogy pártpolitikai céloktól vezérelve is történhettek betiltások, de azt is le kell szögeznünk, hogy a közbiztonság érdeke egyes esetekben valóban megkövetelte az ilyen lépéseket. Végül soron a belügyminiszter volt felelős a közbiztonságért, s a gyülekezési ügyekért is. Azon a véleményen volt, hogy inkább korlátozzák a gyülekezési jogot, mint hogy esetleg rendbontás történjen. Keresztes-Fischer félelme a rendbontásoktól nem minden esetben volt reális, de a miniszter azon erőskezű politikusok közé tartozott, akik rendkívül elővigyázatosak voltak.

Keresztes-Fischer 1932 elején a főispánoknak küldött egyik bizalmas utasításában elrendelte, hogy a szociáldemokraták vidéki gyűléseit ne engedélyezzék.[50] „Legcélszerűbb a kérelmet a közbiztonsági és közrendészeti okokból megtagadni, esetleg azon a címen, hogy a gyűlésen feltehetőleg nagyobb tömegek verődnének össze, és mivel a mai gazdasági helyzetet a szélsőséges agitációja maga céljaira használja ki, féltő, hogy ennek eredményeképpen különösen felelőtlen elemek a gyűlést megzavarnák és a rendet fentartani nem lehetne.”[51] A szociáldemokratákkal a belügyminiszter egyébként tárgyalt is, valószínűleg titkos megállapodásról is szó lehetett. Keresztes-Fischer azt kívánta elérni, hogy a szociáldemokraták ne „lázítsák” a vidéket.[52] A tárgyalás eredményét nem ismerjük teljes mértékben.

A 4.980/1931. M. E. sz. rendeletben kimondott tilalom alól az országgyűlésen képviselt

politikai pártok részéről zárt helyen tartandó politikai jellegű gyűléseket kivették 1932 októberében.[53] Utóbbi intézkedés már a Gömbös-kormányhoz fűződik. Természetesen a rendőrségnek továbbra is joga volt arra, hogy feloszlassa az utóbbi gyűléseket, amennyiben azokat veszélyesnek ítélte.[54] Jellemző, hogy az ellenzék számos alkalommal kritizálta a kormány döntését,[55] hiszen Keresztes-Fischer és a rendőrség szigorúan betartották a gyülekezési jog korlátozását. Ugyan a parlamenti képvisellel rendelkező pártok tarthattak politikai jellegű gyűléseket is, azonban az állami ellenőrzés Keresztes-Fischer utasítására igen szigorú volt. Eckhardt Tibor kifejtette: "Kénytelen vagyok reámutatni arra, hogy minden gyűlésünkön rendőrtisztek vesznek részt, minden gyűlésünkről gyorsírói feljegyzések készülnek." [56]

1932 végére az ún. „munkanélküli-mozgalom” már kezdett gyengülni.[57] Kevesebben jártak tüntetni, nehezebb volt az embereket mozgósítani.[58] Keresztes-Fischer Ferenc és a karhatalom intézkedéseinek, a szigorú állami ellenőrzéseknek is köszönhetően történtek a fentiek.

Egyesületi ügyek[59]

A Belügyminisztériumban az egyesületi ügyforgalom 1931-től [60] 1932-ig [61] igen jelentős volt, s természetesen csak olyan egyesületek működhetek legálisan, amelyeket Keresztes-Fischer nem talált veszélyesnek a közbiztonság és az államrend számára. Természetesen az, hogy egy adott egyesület működését nem engedélyezték, nem jelentette azt, hogy titokban ne működhetett volna tovább.[62] 1932-ben már több mint 14 ezer egyesület működött, körülbelül 3 millió taggal.[63] Így elmondható, hogy a társadalomnak figyelemre méltó része tagja volt valamilyen egyesületnek.

A „gyanús”-nak minősített egyesületeket szigorú rendőri megfigyelés alá vetette a Belügyminisztérium.[64] Ilyen egyesületek voltak a szélsőségesnek tűnő, illetve az egyes „ellenzéki eszmeiségű” egyesületek. Bizonyos szempontból külön kategóriába is sorolhatóak azon egyesületek, amelyek Magyarország külpolitikai érdekeit, illetve a magyar nemzeti érdeket veszélyeztették az államvezetés szerint. Ilyen volt például a Pen Club. Megemlítendő, hogy Békéscsabán aktív egyesületi élet zajlott, amelynek célja az ún. pánszláv agitáció erősítése volt.[65] A Miniszterelnökség hívta fel a Belügyminisztérium figyelmét arra, hogy ezen a téren intézkedésnek kell történnie.[66] A békéscsabai pánszláv egyesületi élet folyamatos rendőrségi megfigyelés alatt állt.[67] A kiemelt figyelem az állam részéről azzal magyarázható, hogy ezen pánszláv mozgalom megpróbálta „befeketíteni” a magyar revíziós propagandát.[68] Az állam a fenti okok miatt a pánszláv szervezkedés „életét” megnehezítette, s akadályozta számos esetben. Megemlítendő, hogy a Belügyminisztérium a pángermán eszmeiségű egyesületi élet iránt is „érdeklődést” mutatott. Volt olyan német népművelődési egyesület,[69] amely egyes területeken a magyar hazaszeretet érzését gyengíthette, így az államvezetés érdekében kifolyólag az egyesületi ellenőrzés szükségessé vált. A különböző gyanús, veszélyesnek minősített egyesületek ellenőrzése, megfigyelése besúgókkal (is) történt.[70]

1932 januárjában egyre élénkebbé váltak a „Kék ingesek”. Ezen csoportosulás félkatonai jellegű, szabadcsapatra hasonlító egyesületnek minősült, habár a vezető, Budaváry László szerint az embereivel egy pártot alkottak, nem pedig egyesületet. A következőket (is) hirdették: „harc az elnyomó zsarnokok ellen!”.[71] Keresztes-Fischer veszélyt látva a fenti

egyesületben, betiltotta azt.[72] A belügyminiszteri rendelet azonban csak arra volt jó, hogy jogilag megszűnt az egyesület, de a rendőrségi jelentések szerint továbbra is működött ezen csoportosulás.[73]

1932-re a magyarországi szélsőjobb[74] valóban kezdett élénkülni.[75] A teljesség igénye nélkül megemlítendő Meskó Zoltán ezekből a csoportosulásokból,[76] valamint Böszörmény Zoltán, akit egyébként a politikai rendőrség figyelt.[77] Utóbbihoz is köthető, hogy 1932. augusztus 20-án 500 barnainges „rohamosztagos” vonult fel a budai várban.[78] Keresztes-Fischer pár nappal később „közölte” (rendeletben), hogy “ismételten előfordult, hogy magukat politikai pártoknak valló oly alakulatok és szervezetek tagjai, amelyeknek nincsenek kormányhatóságilag láttamozott, illetve jóváhagyott alapszabályaik, egységes formaruhában jelentek meg egyenként és csapatban, sőt egyesek a formaruhákhoz oldalfegyvert is viseltek.”[79] Az, hogy egyesek fegyvereket viseltek, azonnali cselekvésre kényszerítette a belügyminisztert. Államrendészeti szempontok miatt az ilyen esetek ellen azonnal fel kellett lépni Keresztes-Fischer szerint, s emiatt is hamarosan megszületett egy belügyminiszteri rendelet. Az érvényben lévő jogszabályok szerint kizárólag államilag jóváhagyott alapszabályok alapján működő egyesületek tagjai viselhetek egyes meghatározott alkalmakkor egységes egyenruhát, jelvényeket és bizonyos felszerelési tárgyakat. Az egyesületek alapszabályai, vagy egyéb államilag jóváhagyott szabályzatai az egyenruha, jelvények és felszerelési tárgyak leírását és használatát is pontosan meghatározták.[80] A rendelet következtében a politikai pártok, illetve az egyéb államilag láttamozott, jóváhagyott alapszabályok nélkül működő társadalmi szervezetek, alakulatok tagjai egyenruhát, felszerelési tárgyat, – a pártjelvények kivételével, amelyek viseléséhez semmiféle hatósági engedély nem szükséges – nem viselhetek. „Verekedésre alkalmas” tárgyakat sem hordhattak (oldalfegyver, fokos, tör stb.). Keresztes-Fischer utasította az illetékeseket (alispán, főkapitány), hogy az alájuk rendelt rendőrhatóságoknak az egyenruhát viselő egyéneket a lehető legszigorúbban ellenőrizzék, és ha azok egyesületi tagok, akkor velük szemben a fenti két körrendelet rendelkezéseinek betartását ellenőrizzék. A politikai pártok, vagy más államilag jóváhagyott alapszabályok nélkül működő szervezetek egyenruhát viselő tagjai ellen a kihágási eljárást haladéktalanul el kellett indítani. A kihágást kettőszáz pengőig terjedhető pénzbüntetéssel volt büntethető, s a válság idején ez komoly anyagi terheket is róhatott az adott személyekre. A rendelet a fenti csoportosulások vezetőire is kimérte a büntetést, amennyiben tudtak az egyenruha stb. viseléséről, de nem tettek ellene semmit.[81]

A vizsgált időszakunkban egy olyan probléma is felütötte a fejét állami szempontból, amely ellen Keresztes-Fischer cselekedni akart. A leventék körében a Belügyminisztérium szocialista agitációt észlelt. Utóbbi Keresztes-Fischer szerint veszélyt jelentett a „levente intézmény egységes és nemzeti szellemére”. Feltételezhetjük, hogy a fent említett szocialista agitációnak volt köze ahhoz, hogy a különböző rendezvényeken fiatalok is részt vettek. Ezen állami szempontból fontos probléma miatt a belügyminiszter el akarta érni, hogy a leventék politikai pártok, szervezetek működésében és politikai gyűléseken stb. való részvételét az állam megtiltsa.[82] Keresztes-Fischer ötletét Zsitvay igazságügyminiszter negatívan fogadta. A terv azért is volt veszélyes állami érdekből, mert a leventék egy része emiatt még jobban kormányellenessé válhatott volna idővel. Az sem volt feltétlenül előnyös, hogy rendőri büntetőbíró elé vigyenek fiatalokat, akik majd az

elzárás ideje alatt a börtönben az állam számára veszélyes eszmékkel „gazdagodhatnak”, továbbá valódi bűnözőkkel is megismerkedhetnek.[83] Röviden: a helyzetet csak rontaná Keresztes-Fischer terve. Az imént felvázolt probléma miatt ezt az ügyet Keresztes-Fischer ideiglenesen félretette. Elmondható, hogy ezen terv valóban kétélű kard volt, s bizonyos szempontból valóban kockázatos volt az államvezetés szempontjából.

A belügyminiszter egy rendeletében kötelezte az egyesületeket arra, hogy különböző adatokat szolgáltatassanak az államnak. [84] Eme intézkedés rendészeti szempontból azt a célt (is) szolgálta, hogy az egyes – az államrend számára esetlegesen veszélyt jelenthető – egyesületeket „megtalálják” később. Az intézkedésekből kirajzolódik, hogy szigorított az állami ellenőrzésen a belügyminiszter, s a szélsőségesnek gondolt egyesületek ellen Keresztes-Fischer megtette a szükséges lépéseket. Kétségtelen, hogy a társadalom erőinek jelentős része tartozott különböző egyesületekhez, s ily módon az egyesületi élet állami ellenőrzése – különösen ezekben a nehéz időszakokban – valóban fontos volt. Ugyanakkor az „ártalmatlan” egyesületek számára zavaró volt a fokozott állami ellenőrzés.

Sajtórendészet

Bizonyos szempontból a könyvek, s egyéb nyomtatványok betiltása is a témához kapcsolódik, ily módon e fejezet nem kizárólag a napilapok, hetilapok stb. betiltásával foglalkozik. A lapbetiltások már a Bethlen-kormány alatt is előfordultak. Legalább 50 betiltás történt az 1920-as években.[85] Megemlítenéd, hogy az országos napilapok közül az ellenzékiek igen népszerűek voltak.[86] A kormánypárt számára ez nagy problémát jelentett, tehát pártpolitikai szempontból „indokolt” volt például a Népszava „gyengítése”. A Népszava „hivatalos irányítója” Weltner Jakab volt, aki egyébként a Belügyminisztérium szerint jó csehszlovákiai kapcsolatokkal rendelkezett.[87] Ez állambiztonsági szempontból gyanús volt. Utóbbi megemlézése azért is fontos, mert a Keresztes-Fischer Ferenc vezette Belügyminisztérium sajtórendészeti politikájának elemzése előtt tudnunk kell azt, hogy a Népszava felelős szerkesztője a nemzetbiztonsági szempontból esetlegesen veszélyt jelenthető személyek listáján szerepelt. (Természetesen nem kizárólag a fentiek miatt tartották nemzetbiztonsági szempontból kifogásolhatónak.)

További problémát jelentett az államvezetés számára a kommunista propaganda Magyarországon való terjesztése. Egy belügyminisztériumi dokumentum szerint a magyarországi kommunista propagandát a lambergi Szovjet Konzulátus irányította központilag.[88] A Belügyminisztérium egyébként figyeltette azon személyeket, akik például „orosz területekről” kaptak sajtótermékeket,[89] s általánosságban megfigyelés alatt állt azoknak egy része is, akik valamilyen szélsőségesnek minősített sajtóterméket olvastak.[90] Természetesen a rendőrség és a Belügyminisztérium ezen embereknek csak egy részét „ismerte”.

Az 1930-as években számos újság megjelenését, utcai terjesztését tiltották be,[91] de az 1930-as évek elején nem volt előzetes sajtóellenőrzés Magyarországon.[92] Előfordult, hogy az adott betiltott lap más néven jelent meg később.[93] Elmondható, hogy a sajtórendészet irányításában Keresztes-Fischer belügyminiszternek jelentős szerepe volt. Egyes esetekben a Miniszterelnökség kezdeményezte a betiltást,[94] számos esetben pedig maga a Belügyminisztérium, esetleg a bírói hatalom (például a Budapesti Királyi

Büntetőtörvényszék). A Miniszterelnökség sajtóosztálya és a Belügyminisztérium közbiztonsági rendészettel – azon belül sajtórendészettel is – foglalkozó osztálya együttműködött a sajtórendészet kapcsán.[95] Itt meg kell jegyeznünk, hogy az adminisztrációs terhek csökkenthetőek lettek volna, ha a Miniszterelnökség sajtóosztályának bizonyos „részei” átkerültek volna a Belügyminisztériumhoz, de a központosítást ezen a téren nem kívánta az államhatalom. A „veszélyes” lapok betiltását rendeletek által a belügyminiszter végezte.

Keresztes-Fischer hivatali elődje, Scitovszky Béla[96] is nagy figyelmet fordított a sajtó ellenőrzésére,[97] s a lapbetiltások sem maradtak el. Meg kell említenünk, hogy a sajtórendészet területén Boór Aladár miniszteri tanácsosnak igen fontos szerepe volt. Ugyan Keresztes-Fischer – számos esetben – valószínűleg a Miniszterelnökséggel egyetértésben hozott döntéseket például a „jelentősebb” lapbetiltásokról (például Népszava), de a „részleteket”, a gyakorlati teendőket Boór miniszteri tanácsos végezte.[98] Keresztes-Fischer belügyminiszter, s a Miniszterelnökség megszabta a főbb irányt (például mindennemű kommunista sajtóterméket be kell tiltani stb.), de Keresztes-Fischer „végrehajtója” Boór volt. A „forgatókönyv” számos esetben a következőként zajlott: a belügyminiszterhez felterjesztettek olyan írásokat, amelyekhez csatolták az adott „veszélyesnek” minősülő lap egyik számát. Boór Aladár átnézte, vagy esetleg más által átnézte, s ennek függvényében történhetett a betiltás. Maga a betiltás a belügyminiszter hatáskörébe tartozott, bár a postai szállítási jogát például a kereskedelemügyi miniszternek kellett megvonnia. Ilyenkor a Belügyminisztérium átiratban „kérte” a kereskedelemügyi minisztert, hogy a postai szállítási jogot vonja meg az adott laptól.[99] Meg kell említenünk, hogy nem kizárólag politikai, közbiztonsági okok miatt történtek az egyes nyomtatványok betiltásai, elkobzásai stb., hiszen egyes esetekben „szeméremsértő” okok miatt is születtek belügyminiszteri rendeletek. Főleg olyan szexuális tartalmak miatt például, amelyeket az állam megpróbált távol tartani a társadalomtól.

A Népszava egyébként a kormánypárti politikusok közül Keresztes-Fischert különösen „nem kedvelte”. [100] A napilap így vélekedett az erőszakú tartott politikusról: „Keresztes-Fischer Ferenc, a bethleni főispáni kar legreakciósabb tagja”; „a szélső ellenforradalmi törekvéseiről ismert Keresztes-Fischer Ferenc”[101] stb. 1930 környékén a Népszava egyébként több tízezres példányszámban jelent meg naponta.[102] Hogy mennyien olvasták, azt pontosan nem tudjuk megállapítani. Valószínű, hogy egy példányt akár többen is elolvashattak, s ily módon nem indulhatunk ki a „statisztikából”. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy több tízezer embert mindenképpen befolyásolt e napilap. A Népszava számos alkalommal olyan cikkeket közölt 1931 nyarának végétől, amelyek Keresztes-Fischer szerint alkalmasak voltak arra, hogy egyeseket „feltűzeljenek”, s a közrendet veszélyeztessék. Idézet egy cikkből: „Meg akarják nyomorítani a nyomorékokat, levetkőztetni a rongyosokat és elszedni a levegőt a fuldoklótól.”[103] A lázas belpolitikai helyzetre való tekintettel Keresztes-Fischer és az állam ideiglenesen többször tiltotta be, majd engedélyezte újra pl. a Népszava utcai (házaló) terjesztését,[104] s egyes egyéb sajtótermékek is ideiglenesen betiltásra kerültek (pl. Magyar Hétfő,[105] Reggeli Újság[106]). Nem mindegyik sajtótermék terjesztését engedélyezte újra a miniszter. Utóbbiak körébe sorolhatóak például a nem állandóan megjelenő, főleg kommunista nyomtatványok.

Sajnálatos módon – a nagy gazdasági világválság következtében – az akkori Magyarországon nagyon sok embernek jelentett problémát a mindennapi megélhetés. Az állam próbálta konszolidálni a rossz gazdasági helyzetet, azonban konszolidáció véghezvitele rövid időn belül lehetetlen volt. Keresztes-Fischer, s az állam sajtórendészeti szigora azzal magyarázható, hogy tartottak az ellenzéki sajtó „lázító” cikkeitől. Az utóbbiak miatt (is) esetlegesen bekövetkező „véres” tüntetésektől féltek, amelyek megakadályozása egyrészt sok pénzbe került volna az állam részéről, másrészt minden szempontból el kívánták kerülni az ilyen eseményeket. Kérdéses, hogy a Népszava ideiglenes betiltásai nem növelték-e egyesekben a feszültséget. Valószínűsíthető, hogy a Népszava betiltásában egyébként pártpolitikai szempontok is szerepet játszottak. Keresztes-Fischer így indokolt a Népszava „egyik” betiltásáról^[107] szóló 1931. szeptember 11-i végzésben: “e közlemények úgy állítják oda a kormányzatot, mintha annak minden ténykedése a legszegényebb néposztályok ellen irányulna, kétségtelenül azzal a tendenciával, hogy a tömegelégedetlenség rendszeres szításával politikai céljai érdekében különösképpen a munkásréteget rendbontásra hangolja.”^[108] Keresztes-Fischer 8 nap után újra engedélyezte a Népszava terjesztését.^[109] (Hamarosan az ideiglenes betiltás ugyancsak megtörtént.) Károlyi Gyulának mint miniszterelnöknek ugyancsak nagy szerepe volt a betiltásban.^[110] Egyébként előfordult, hogy a Népszava vezetését figyelte a politikai rendőrség.^[111] 1932 áprilisában ismételten megtörtént a Népszava ideiglenes betiltása, az „ellenlépés” egy nyomdászsztrájk formájában nyilvánult meg.^[112] Meg kell említenünk, hogy a szélsőjobboldalnak tartott sajtótermékeket is figyelemmel kísérte Boór Aladár, s szükség esetén lépni tudott ellenük.

A külföldön megjelenő írásokra is nagy figyelmet fordított a Belügyminisztérium.^[113] Voltak olyan Moszkvában megjelenő kommunista írások, amelyeket az állam távol akart tartani a magyar társadalomtól,^[114] s az akkori viszonyok között ez érthető volt. Előfordult, hogy egyes nyomtatványok elkobzását és megsemmisítését is elrendelte az állam, pl. kommunista^[115] írásokat. Megemlíthető a Párizsban megjelenő „Osztályharc” című kommunista hírlap, amelynek terjesztését Keresztes-Fischer betiltotta.^[116]

Keresztes-Fischer Ferenc arra is ügyelt, hogy a kommunista ideológia ellen „felvértezzék” a magyar közigazgatásban dolgozókat: „(...) most jelent meg Mickolczy Ágost dr. kir. főügyész helyettes „Szemben a forradalommal” című könyve. A mű különös figyelmet érdemel, mert a bolsevista propaganda módszereiről és annak ellensúlyozásáról a legértékesebb felvilágosításokat adja. Kívánatos tehát, hogy a művet nemcsak a közigazgatási tisztviselők, hanem a közönség minél szélesebb köre is megismerje. A belügyminiszter ezúton hívja fel a műre a törvényhatóságok és községek közönségének figyelmét azzal, hogy nincs észrevétele az ellen, hogy azok a törvényhatóságok és községek, amelyeknek anyagi helyzete azt megengedi, a könyvet megrendeljék.”^[117] Megemlíthető, hogy Keresztes-Fischer egy 1932 márciusában zajló minisztertanácson előterjesztette azon tervét a kormánynak, amely szerint ellensúlyozni kell a szélsőséges, például kommunista propagandagépezetet, s ehhez pénzügyi forrást kért.^[118] A fentiekből jól látható, hogy a kommunista propagandatevékenység elleni védekezés szorgalmazása jellemző volt Keresztes-Fischerre.

Bizonyos szempontból a sajtórendészthez is kapcsolódik azon jelentős esemény, amikor a Főkapitányság Politikai Nyomozó Főcsoportja Hetényi Imre főkapitány-helyettes irányításával napokon át nagyszabású nyomozást végzett. Nagy meglepetést keltett az eredmény: a politikai osztály leleplezte a magyarországi kommunisták központi nyomdáját, elfogta a nyomda vezetőit és „hurokra kerítette” a nyomda személyzetét.^[119] Ezzel hatalmas csapást mértek a magyarországi kommunistákra és sajtójukra.

Végszóként hangsúlyoznunk kell, hogy az általunk vizsgált 1931-1932-es időszaknak „csak” elenyésző részében volt a Népszava betiltott lap, bár a sajtószabadság valóban sérült ekkor. A betiltások egy része pártpolitikai céloktól vezérelve is történhetett. A kommunista írárok betiltása viszont az akkori viszonyok között mindenképpen érthető és szükséges volt. Összegzőképpen elmondható, hogy legalább 60 nyomtatványnak^[120] (füzetek, könyvek, napilapok stb.) rendelték el az időszaki vagy „végleges” betiltását, megsemmisítését, elkobzását, postai szállítási jog megvonását, lefoglalását.^[121] Részben a Belügyminisztérium, részben a Miniszterelnökség, részben a bírói hatalom kezdeményezéséből, de a belügyminiszter rendeletéből történtek a fentiek. Ebből kifolyólag elmondhatjuk, hogy a sajtórendészet semmiképpen sem sorolható azon közbiztonsági rendészeti „ágak” közé, amelyeknél Keresztes-Fischer, s Boór Aladár minden esetben önállóan, függetlenül dönthettek volna. Természetesen ezen kérdés „boncolgatása” azért nem szükséges a történettudomány számára, hiszen szinte teljes bizonyossággal mondhatjuk, hogy a sajtórendészeti területen nem voltak komoly viszályok a Miniszterelnökség és a Belügyminisztérium között (1931-1932-ig), az egész államvezetés számára kívánatos volt a szélsőségesnek, államellenesnek tartott sajtótermékek betiltása. Az egyes – „mérésékeltlen veszélyes” – ellenzéki lapok betiltása kapcsán ugyan lehettek nézeteltérések, de ezekről levéltári források egyelőre nem kerültek elő, s utóbbiak annyira nem is valószínűek, hiszen az államvezetés érdekében állt az ellenzéki sajtó gyengítése.

Adalékok a politikai rendőrség tevékenységéhez, a megfigyelésekhez

1931 őszen államellenes szervezkedések is megjelentek,^[122] amelyeket a rendőrség leleplezett. Meg kell említenünk, hogy 1931-től 1932-ig (főleg 1932-ben) a hatóságok számos kommunista személyt kerítettek kézre, akiket Keresztes-Fischer és a hatalom veszélyesnek ítélt meg.^[123] 1932 júliusában a rendőrség letartóztatta Sallai Imrét, Fürst Sándort, Karikás Frigyest és Kilián Györgyöt is.^[124]

A szélsőségesnek tartott pártok, csoportosulások rendszeres politikai rendőrség általi figyelése jellemző volt az 1930-as évek elején. A teljesség igény nélkül megemlítendő a Nemzeti Párt, a Magyar Nemzeti Párt (Kék ingesek), Nemzeti Radikális Párt (Bajcsy-Zsilinszky pártja), Nemzeti Néppárt stb.^[125] A besúgók szerepe igen fontos volt ezeknél a megfigyeléseknél (is).^[126] A besúgókon túl jó módszernek bizonyult a telefonálások lehallgatása.^[127] A telefonos lehallgatásokról az ellenzékiek számos esetben tudtak, Peyer Károly tiltakozott ezek ellen.^[128]

Meg kell említenünk, hogy az ellenzék neves személyeit (Gaál Gaszton, Eckhardt Tibor, Bajcsy-Zsilinszky Endre stb.) figyeltette Keresztes-Fischer és a rendőrség vezetése.^[129] Az állam számos kellemetlenséget okozott ezekkel a megfigyelésekkel, ellenőrzésekkel

az ellenzék egy részének. Az ellenzék többször szóvá tette utóbbiakat. A kisgazdák például levelet is írtak Keresztes-Fischernek, amelyben kifejtették, hogy őket folyamatosan zaklatja a rendőrség, a csendőrség, a közigazgatási hatóságok.[130]

Egyes szociáldemokrata politikusoknak a Prágával való kapcsolatát is vizsgálták, s a jelentések szerint többek között Buchinger Manónak is voltak olyan prágai kapcsolatai,[131] amelyek a Belügyminisztérium „érdeklődését” felkeltették. Érdekesség, hogy előfordult, hogy Móricz Zsigmondot is megfigyelték. A Belügyminisztérium számára gyanús volt, hogy az író szabadkőművesnek tartott körökben tart előadást.[132] Megemlítenéd, hogy többek között Tildy Zoltánt is „kommunista-gyanús” minősítette a Belügyminisztérium.[133] A terjedelmi korlátok miatt nincs lehetőség bővebben kifejteni a megfigyelésekkel kapcsolatos ügyeket, de elmondható, hogy mindenkit figyelt a politikai rendőrség, aki kicsit is gyanús volt. Keresztes-Fischer és a rendőrség vezetése elengedhetetlennek tartották ezt a módszert, s a fokozott megfigyeléseknek köszönhetően a Hetényi-féle politikai rendőrség 1932-es tevékenysége sikeresnek mondható az államhatalom szempontjából.

Ellenzéki vád a karhatalom túlkapásai miatt

Az 1931-32-es időszakban számos alkalommal történtek olyan események, amelyek alapján jogosan feltételezhetjük, hogy több alkalommal is történtek a karhatalom részéről „túlkapások”. A Képviselőházban az ellenzék gyakran felvetette a témát,[134] s követelték, hogy Keresztes-Fischer lépjen fel az imént vázolt atrocitások ellen. A belügyminiszter kifejtette, hogy „ha a hatósági közegek visszaélnék hivatalos hatalmukkal, a legszigorúbb megtorlást” alkalmazza.[135] Bajcsy-Zsilinszky Endre ellenzékiként a következő véleményen volt a túlkapásokkal kapcsolatban: „A t. belügyminiszter úr jóakarátát ismerem és teljesen tisztában vagyok azzal, hogy ő sem nagyon örül – nem is örülhet – ezeknek a jelenségeknek.”[136] Megemlítenéd, hogy Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztersége idején az ellenzékben felmerült a kétely, hogy a Keresztes-Fischer által indított (a feltételezett rendőri, csendőri túlkapásokkal kapcsolatos) vizsgálatok által használt jelentések nem hamisítottak-e. Ezek vizsgálata utólag számos esetben lehetetlen. Az ellenzék „logikájából” kiindulva az ellenzéki sajtó, illetve a szemtanúk, sértettek beszámolóit is lehetnek hamisak, s utólag a történész nem tehet igazságot ezekben az ügyekben. A kutatás jelenlegi állása szerint az ellenzék kételyét nem tudjuk sem megerősíteni, sem cáfolni. Valószínű, hogy számos esetben történtek „túlkapások” a karhatalom részéről ebben az időszakban, de túlzás lenne azt állítani, hogy a rendvédelmi szervek folyamatosan, mindig jogszerűtlenül jártak volna el az ellenzéki állampolgárokkal szemben. Az ellenzék valószínűsíthetően próbálta felnagyítani a közbiztonsági szervek által végrehajtott jogszerűtlenségeket, a hatalom pedig kisebbiteni. Az igazság feltételezhetően a kettő között lehet.

A Fegyverek, lőszer, robbanószer ellenőrzése

A lőfegyverekkel, lőszerrel, robbanószerrel kapcsolatos belügyminisztériumi intézkedések az államrend, a közbiztonság megőrzésének érdekét is szolgálták, ily módon kapcsolódnak a rendészeti politikához. Keresztes-Fischer valószínűleg fontosnak tartotta, hogy az eddigieknél jobban figyeljenek a hatóságok arra, hogy ne juthassanak illetéktelenek különböző veszélyes fegyverekhez. Természetesen lehetetlen volt elérni azt,

hogy egyesek ne szerezzenek illegálisan fegyvereket. (Megemlítendő például azon eset, amikor 1931 szeptemberében egy belvárosi fegyverkereskedést kiraboltak.)^[137] E területre ezekben az időkben a Belügyminisztérium viszonylag nagy figyelmet fordított. Ezen terület az igazgatási rendészethez tartozott akkoriban, s Csatáry Béla szerepét kell kiemelnünk, aki e szakterülettel gyakorlatilag is foglalkozott.^[138] Csatáry a Robbantóanyag és Lőporegyedárusági Tanács tagja is volt egyben.^[139]

A hatályos jogszabály szerint lőfegyvert és lőszer csak annak lehetett kiadni, aki személyazonosságát és a vásárlásra való jogosultságát igazolta.^[140] E rendelkezés ellenére a Belügyminisztérium felfigyelt arra, hogy a lőfegyver és lőszer nagykereskedéssel foglalkozó cégek a kereskedőknek számos esetben kiadták – a fenti igazolások nélkül – a lőfegyvereket, illetve lőszereket. Utóbbi valószínűleg amiatt a tévhit miatt történhetett, hogy a hivatkozott rendeletszakaszt úgy értelmezték, hogy az csak a magánosok által történő vásárlásokra vonatkozik. Az új belügyminiszteri körrendelet leszögezte, hogy a belügyminiszteri engedéllyel bíró lőfegyver és lőszerkereskedők is kötelesek az illetékes I. fokú rendőrhatóságtól esetenkénti fegyveres lőszervásárlási engedélyt kérni, és csak ezen engedély beszolgáltatása ellenében szállítható le részükre a megrendelt áru.

A körrendelet felhívta az Alispán (Főkapitány) figyelmét arra, hogy ezen ügy fontossága miatt szigorúan hajtsák végre a fentieket.^[141] A rendelet egyébként hamar korrigálásra szorult, hiszen a gyakorlati életben komoly adminisztrációs terheket szült. A jogszabály kiegészítése után az árusítási engedéllyel rendelkező kereskedők a lőszerrendeléseiknél nem voltak kötelesek esetenkénti vásárlási engedélyt szerezni, hanem két havonta egyszerre kérhették az előrelátható szükségletnek megfelelő mennyiségű lőszerre a vásárlási engedély megadását.^[142] Utóbbi kiegészítés azt bizonyítja, hogy az első rendelet nem volt teljes mértékben átgondolt, hiszen számítani lehetett arra, hogy az adminisztrációs terhek növekedése ellen számos kereskedő és vállalat tiltakozni fog, s az amúgy is nehéz helyzetben lévő magyar gazdaság vérkeringésének sem tenne jót a felesleges adminisztrációs teher.

Egy korábbi jogszabály már tiltotta az engedély nélküli robbanószer készítését, azonban utóbbit nem mindenki tartotta be.^[143] Ennek egyik lehetséges oka az volt, hogy az említett jogszabály igen régi volt. Így mindenképpen üdvözlendő volt azon intézkedés, amelyben a belügyminiszter "újra" betiltotta "robbantóanyagoknak" a "házi" előállítását és felhasználását. Kizárólag az elsőfokú rendőrhatóságtól nyert vásárlási engedély alapján beszerzett és belügyminiszteri engedéllyel gyárilag előállított robbantóanyagok voltak használhatóak. ^[144] A rendelet megszületésben az is szerepet játszott, hogy az államhatalom félt a robbantásos merényletektől, azonban e jogi szabályozás ellenére a korban illegálisan beszerezhetőek voltak a különböző robbantószerkezetek. Ráadásul az, hogy a házilag történő gyártást tiltották, nem járult hozzá különösebben az államrend megerősítéséhez. Aki értett hozzá, kijátszotta a jogszabályt, s otthonában pokolgépet készíthetett. A lőfegyverek, lőszer szabályozása terén is ugyancsak elmondható, hogy illegálisan beszerezhetőek voltak. Bár tény, hogy a Belügyminisztérium ezen intézkedése csökkentette a valószínűségét annak, hogy illetéktelenek hozzájussanak e fegyverekhez.

„Anyagi” fejlesztések, új „alakulatok” a közbiztonsági szerveknél

1931-től egyfajta modernizáció indult el a rendőrségnél. [145] A belügyminiszter 1932 januárjában létrehozta a budapesti karhatalmi századot, majd zászlóaljat. [146] Ezen felül a rendvédelmi erőknél a működési terület figyelembevételével arányosította a bűnügyi szolgálatot. [147]

A rendőrségnél történtek anyagi természetű fejlesztések is. Az 1931-ben Nagykőrösön és Lökösházán megkezdett rendőrkapitánysági, illetőleg lökösházi rendőrkirendeltségi székházépítkezést befejezték. Ezek a rendőrség segítségére váltak, s megkönnyítették a helyi rendőrség munkáját. Megemlítendő, hogy a rendőrségi őrszemélyzet tagjait új cipőkkel és csizmákkal látták el. Az őrszemélyzet tagjainak gumibotokkal való felszerelése megkezdődött. A technikai fejlesztések terén a rendőrség rádióhálózatának fejlesztése „tökéletesített”. Utóbbi azért is volt fontos, mert az 1930-as évek elején már valóban megkövetelte a „kor”, hogy a rendőrségi rádiózás fejlettebbé váljon, hiszen ez a közbiztonsági szolgálat tökéletesebb munkavégzését segítette.

A csendőrség tekintetében megemlítendő, hogy a székesfehérvári és miskolci nyomozó alosztályok működésüket megkezdték és ezzel a csendőrség nyomozó alakulatainak a szervezetét teljesen kiépítették. A budapesti nyomozóalosztályt akcióképességének és mozgékonyságának fokozására egy helyszínelő gépkocsival látták el, a budapesti közlekedési őrs pedig két motorkerékpárral gazdagodott. [148] A fentiek mutatják, hogy az államháztartás nehéz helyzete ellenére is történtek olyan fejlesztések a közbiztonsági szerveknél, amelyek hozzájárultak a korszerűbb, s hatékonyabb magyar rendészeti rendszer kialakításához. Természetesen a fentiek ellenére is elmondható, hogy lett volna még fejlesztendő terület a közbiztonsági szerveknél, de pénzügyi okok miatt csupán az említettekre volt lehetőség.

Összegzés

Nagyon fontos leszögezünk, hogy Keresztes-Fischer rendészeti politikájáról akkor lehet elfogulatlan képet festeni, ha a történelmi kontextust, illetve a nemzetközi helyzetet figyelembe vesszük. Sajnálatos módon jellemző, hogy amikor az életszínvonal csökken egy adott országban, akkor az esély is nagyobb lesz arra, hogy a szélsőséges eszmék teret nyernek. A társadalmi feszültség, elégedetlenség miatt a karhatalom bevetésére is nagyobb az esély, s ily módon a karhatalom túlkapásainak szaporodására is nagyobb a lehetőség. Keresztes-Fischer belügyminiszterségének 1931-től 1932-ig tartó szakasza nem hasonlítható az igazán békés, nyugodt időszakokhoz.

A tanulmány által egy erőskezű belügyminiszter rajzolódik ki; aki tekintettel az ország belső, lázas állapotára, az állami, hatósági ellenőrzés szigorú fokozásával, az államhatalom kiterjesztésével, rendőrségi megfigyelésekkel, a sajtószabadság korlátozásával (is) próbálta a közbiztonságot fenntartani. Az akkori besúgóhálózat igen jól működött, bár valószínűsíthető, hogy jóval kevesebb besúgó „működött” ekkoriban, mint például az 1970-es években. Fontos megemlíteni Keresztes-Fischer kommunizmus elleni harcát, a kommunista sajtótermékek betiltását, illetve a kommunisták – számos viszonylatban sikeres – „üldözését”. Keresztes-Fischer belügyminiszternek is köszönhető, hogy 1932-ben a magyarországi kommunistákra nagy csapást mért az állam. Az ébredező

szélsőjobboldal féken tartása ugyancsak legfőképpen Keresztes-Fischer Ferencnek köszönhető. Keresztes-Fischer beváltotta azon reményeket, amelyeket Horthy fűzött hozzá.

Az ellenzékiek „zaklatása”, a megfigyelések, lehallgatások stb. rendszeresek voltak. Az 1931 augusztusának végétől 1932 végéig elindult egy folyamat, amely bizonyos szempontból a „rendőrállamiság” felé kezdett kissé közeledni. Keresztes-Fischer megelőző intézkedései eleve lehetetlenné tették, hogy komoly zavargások történjenek az országban.

Megemlíteném, hogy Borsányi és Révész Mihály számos esetben ideologikusan írt az ezen tanulmány által vizsgált időszakról. (Révész ráadásul olyan alapvető pontatlanságot is írt, mint például, hogy 1930 áprilisában a Károlyi-kormány volt hatalmon.)^[149]

[1] Pesti Napló, 1931. aug. 25.; Pest Hírlap, 1931. aug. 25. (Keresztes-Fischer „bemutatkozása”)

[2] Belügyminiszter 1931-1935-ig (a Károlyi Gyula-kormányban, majd az I. Gömbös-kormányban.). 1938-tól 1944-ig ismét belügyminiszter. A miniszter intézkedésiről bővebben itt: Botos János: Fejezetek a belügyminisztérium történetéből 1848-1938. Szemere Bertalantól Keresztes-Fischer Ferencig. Budapest, BM Kiadó, 1994.; Botos János: A Belügyminisztérium története a Monarchia széthullásától a második világháború végéig, Budapest, BM Kiadó, 1995.

[3] A rendészet fogalmáról bővebben itt: Ernyes Mihály: Rendvédelem, rendvédelem-történet (fogalmi és tartalmi megközelítés), Rendvédelem-történeti Füzetek, XXV. évf., 2015/43-46, 16-18.; megemlíteném még a teljesség igénye nélkül: Csiky Kálmán: A magyar állam közigazgatási joga. Kézikönyv a joghallgatók és szigorlók használatára. Budapest, Pallas, 1889.

[4] A miniszter rendészeti politikáján belül a kábítószer-politika került feldolgozásra: Balogh Atilla: Keresztes-Fischer Ferenc és a magyar állam kábítószer-politikája (1931-1935) in A 15 éves PEME XV. PhD -Konferenciájának előadásai, I. k. (Budapest, 2017. november 08.), Budapest, Professzorok az Európai Magyarországiért Egyesülete, 2017, 64-77.

[5] Meg kell említenünk, hogy e tanulmány a teljesség igénye nélkül készült.

[6] Hagyományosan a Belügyminisztériumhoz tartozott. Erről bővebben itt: Kovács Tamás: A Belügyminisztérium rendészeti és karhatalmi feladatai 1920–1944 között In Gaál Gyula–Hautzinger Zoltán (szerk.): Tanulmányok „A rendészet kultúrája – kulturált rendészet” című tudományos konferenciáról, Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 2009, 151–161.; Parádi József: Rendőrség a magyar határőrizetben, Rendvédelem-történeti Füzetek, XV. évf., 2008/18, 88-97.

[7] A teljesség igénye nélkül.

[8] Az „MNL OL – BM”-ben feltételezésem szerint lehet egy-egy jegyzőkönyv (részlet), de a jelen kutatáshoz szükséges fenti források a mai napig nem kerültek elő.

[9] MNL OL – BM – K 148, K 149, K 150

[10] Magyarországi Rendeleték Tára, Budapest, Fővárosi Nyomda Részvénytársaság (a BM kiadása), (a továbbiakban: MRT)

[11] Képviselőházi Naplók, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1931-1935. (A továbbiakban: KN)

[12] A teljesség igénye nélkül megemlítenéd: Klein Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához II. Sajtószabadság és/vagy nemzetérdek – egy „öncélú nemzeti állam” sajtószabályozása

(1931–1936), In Medias Res, 2013/1, 45-65.

[13] A korabeli elnevezésekről bővebben itt: Parádi József: Rendvédelem-karhatalom 1867–1945, Rendvédelem-történeti Füzetek, XX. évf., 2011/23, 116.

[14] Keresztes-Fischer Lajos.

[15] Gergely Jenő (szerk.): Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932-1936 (Antal István sajtófőnök emlékiratai), Palatinus Kiadó, 2004, 118.; Gergely Jenő: Gömbös Gyula: politikai pályakép, Budapest, Vince Kiadó, 2001, 222.

[16] Hetényiről bővebben itt: Hetényi Imre: Amikor a rend őre voltam, Budapest, Pantheon, 1941.

[17] Varga Krisztián: Ellenség a baloldalon – Politikai rendőrség a Horthy- korszakban, Budapest, Jaffa Kiadó, 2015, 62.

[18] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 141. (doboz) – 1. (tétel) – 6424 – 430. (lap)

[19] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 547. (lap)

[20] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 141. (doboz) – 1. (tétel) – 4528 – 244. (lap); MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 141. (doboz) – 1. (tétel) – 3171

[21] Borbély Zoltán – Kapy Rezső: A hatvanéves magyar rendőrség 1881-1941, Budapest, Halász

Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, 1942, 523. (táblázat)

[22] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 141. (doboz) – 1. (tétel) – 6424 – 377. (lap)

[23] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 141. (doboz) – 1. (tétel) – 6424 – 381. (lap)

[24] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 141. (doboz) – 1. (tétel) – 6424 – 379-380. (lap)

[25] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 141. (doboz) – 1. (tétel) – 6742 – 425. (lap)

[26] A határrendészetről bővebben itt: Parádi József: Határőrizet, rendőrség, humánviszonyok a polgári magyar állam két világháború közötti időszakában, Rendvédelem-történeti Füzetek, XXIV. évf., 2014/39-42, 105-108.

[27] A m. kir. kormány 1931. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest, Athenaeum, 1933, 26. (A továbbiakban: statisztikai évkönyv)

[28] Statisztikai évkönyv 1932-ről, 23.

[29] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 141. (doboz) – 1. (tétel) – 7700 – 436. (lap)

[30] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 7. (tétel) – 9448 – 1. (lap)

[31] 1932-ben a Belügyminisztérium VIII./a (Közbiztonsági alosztály) foglalkozott a fentiekkel.

[32] Magyarország tiszti cím- és névtára, Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda, XLI. évf., 1931, 35.

[33] Az osztály további ügyköre: a sajtó tájékoztatása; mozgófényképszínházi engedély, mozgófénykép-cenzúra ügyei; mutatóanyag engedélyek ügyköréből a mozgóképüzemekkel és a filmkérdéssel kapcsolatos ügyek, valamint minden olyan előadás engedélyezése, amely kizárólag politikai vonatkozású, továbbá az artistavizsga és tanfolyam felügyelete; a személy- és áruforgalomnak rendőri szempontból való szabályozása; toloncügyek; menekültek ügyei a segélyezés kivételével.

[34] Az átszervezések miatt 1932-ben Sass Elemér már alosztályvezetőként dolgozott az osztálynál.

[35] 1931-ben a VI. osztály.

[36] 1932-ben már VII./a.

[37] További hatáskör: az állami rendőrség összes szervezési, személyi és illetményügyei; az állami rendőrség összes háztartási ügyei; az állami rendőrség személyzetének fegyelmi ügyei.

[38] Magyarország tiszti cím- és névtára, XLI. évf., 1931, 34.; Magyarország tiszti cím- és névtára, XLII. évf., 1932, 39.

[39] A gyülekezési jog történetéről (Horthy-korszak) bővebben itt: Horváth Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig, Jogtörténeti Szemle, 2007/1. 11-12.

[40] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 142. (doboz) – 4. (tétel) – 3680

[41] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 142. (doboz) – 4. (tétel) – A XVII. 1./1931/43

[42] Eredetileg torbágyi merénylet.

[43] Sipos Péter, Csiffáry Tamás (szerk.): Magyarország 1921-1941. Zsitvay Tibor emlékiratai, Budapest, Palatinus-Ráday Gyűjtemény, 1999., 204-205.

[44] Tóth J. Zoltán: A rögtönbíráskodás története Magyarországon a XIX-XX. században, Iustum Aequum Salutare XIII. évf., 2017/4, 162-163.

[45] 9.900/1932. I. M. sz., MRT, 1932, 1194.

[46] Hatalmas tüntetés. Az eseményről bővebben itt: Borsányi György: „Munkát! Kenyeret!” A proletariátus tömegmozgalmai Magyarországon, a gazdasági világválság éveiben (1929-1933), Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971, 97-129.

[47] 4.980/1931. M. E. sz., MRT, 1931, 1205.

[48] 135.100/1931, VII. B. M. sz. – MNL OL – BM – K 150 – 1931- 4528. cs.

[49] KN, 1931-1935., II. k., 290.

[50] Borsányi György: „Munkát! Kenyeret!”, 207-208.

[51] Idézi Borsányi: „Zalaegerszegi ÁL Zala m. főisp. Bizalmas. 1932//1/105.”

[52] Borsányi: „Munkát! Kenyeret!”, 223-224.

[53] 6.050/1932. M. E. sz., MRT, 1932, 1006.

[54] 5.481/1914. M. E. sz. 2. § MRT, 1914, 1429.

[55] Az ellenzéki képviselőházi felszólalásokra jellemző volt.

[56] KN, 1931-1935, XIII. k., 161.

[57] Borsányi: „Munkát! Kenyeret!”, 254.

[58] Uo. 261.

[59] Az egyesülési jog történetéről, ügyekről bővebben itt: Halmai Gábor: Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1990.; Bódi Stefánia: Az egyesülési jog hazai szabályozásának története és dilemmái, Valóság, 2011/9, 55-67.; Bódi Stefánia: Az egyesülési, gyülekezési és petíciós jog magyarországi szabályozásának története, Collega, 2005/1, 5-12.; Páskándy János: Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve, Budapest, 1931.

[60] Statisztikai évkönyv 1931-ről, 26.

[61] Statisztikai évkönyv 1932-ről, 23.

[62] Ilyen volt például a legitimista Turáni Vadászok Egyesülete. Erre vonatkozólag adat: MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel)

[63] Alapítványok és egyesületek statisztikája, Budapest, KSH, 1994, 10-12; 83.

[64] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 158. (doboz) – 7. (tétel)

- [65] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 158. (doboz) – 7. (tétel) – 2016 – 10., 60. (lap)
- [66] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 158. (doboz) – 7. (tétel) – 2016 – 46-47. (lap)
- [67] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 158. (doboz) – 7. (tétel) – 2016
- [68] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 158. (doboz) – 7. (tétel) – 2016 – 46-47. (lap)
- [69] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 158. (doboz) – 7. (tétel) – 6719
- [70] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 158. (doboz) – 7. (tétel) – 6719 – 6. (lap)
- [71] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 5678 – 3. (lap)
- [72] 109.932/1932 B. M. sz., – MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 5678 – 20-21. (lap)
- [73] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 5678 – 3. (lap)
- [74] A szélsőjobbról bővebben itt: Paksa Rudolf: A szélsőjobboldal a Horthy-korban, Korunk, 2012/11, 88-98.
- [75] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 6427; MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 2158; Kovács Tamás: Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb, Dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyettes feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943, Budapest Gondolat, 2009, 40.
- [76] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 7. (tétel) – II. – 5712;
- Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon – politikai eszmetörténet, Budapest, Osiris Kiadó, 2001, 451.
- [77] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 4405 – 402. (lap)
- [78] Paksa Rudolf: A magyar szélsőjobboldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig, Doktori (PhD) disszertáció, ELTE BTK, 2011, <http://doktori.btk.elte.hu/hist/paksarudolf/diss.pdf>, (letöltés: 2018. 03. 21.), 54.
- [79] MNL OL – BM – K 150 – 1932 – 4528. cs. – VIII. a – 115.000/1932. B. M. sz.; továbbá: MRT. 1932. 838.
- [80] 72.390/1922. B. M. sz., MRT, 1922, 232.; 257.349 B. M. sz., MRT, 1930, 849.
- [81] MNL OL – BM – K 150 – 1932 – 4528. cs. – VIII. a – 115.000/1932. B. M. sz.; továbbá: MRT. 1932. 838.
- [82] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 7. (tétel) – II. – 5426
- [83] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 7. (tétel) – II. – 5426 – 5-6. (lap)
- [84] 117.100/1932. B. M. sz. MRT, 1932, 1097.
- [85] MNL OL – K 27 – minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1931. február 20.-tól március 5.-ig.

- [86] Sipos Balázs: A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004, 103–106.
- [87] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 400. és 550. lap között lévő jelentés a prágai kapcsolatokkal rendelkező személyekről
- [88] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 7545
- [89] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 149. cs. – 3. (tétel) – 2. (lap)
- [90] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 149. cs. – 3. (tétel) – 3. (lap)
- [91] Sipos Balázs: Sajtó, sajtópolitika és nyilvánosság a Horthy-korszakban, Korunk, XXIII. évf., 2012/11, 79.
- [92] Paál Vince: Sajtószabályozás és sajtószabadság a Horthy-korszakban, in Paál Vince (szerk.): Magyar sajtószabadság és-szabályozás 1914-1989; előadások a magyar sajtószabadság történetéhez, 2012. november 15, Budapest, Médiatudományi Intézet, 8.
- [93] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 142. (doboz) – 1. (tétel) – 5532 – 19. (lap); MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 142. (doboz) – 3. (tétel) – 7791 – 2. (lap); Sipos Balázs: Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban, Budapest, Argumentum, 2011, 123.
- [94] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 142. (doboz) – 3. (tétel) – 7791 – 5. (lap); MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 149. csomón belüli 138. cs. „névvel” ellátott egység – 4526
- [95] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 149. csomón belüli 138. cs. „névvel” ellátott egység – 5291 – 1. (lap)
- [96] Belügyminiszter 1926-tól 1931-ig.
- [97] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 149. csomón belüli 138. cs. „névvel” ellátott egység – 2030
- [98] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 142. (doboz); MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 142. (doboz); MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 149. csomón belüli 138. cs. „névvel” ellátott egység – 2030
- [99] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 142. (doboz) – 3. (tétel) – 5532 – 2-3. (lap)
- [100] Népszava, 1931. aug. 22.
- [101] Népszava, 1931. aug. 23.
- [102] Sipos Balázs: A politikai újságírás mint hivatás, Budapest, Napvilág Kiadó, 2004, 103-104.
- [103] Népszava, 1931. aug. 28.
- [104] 134.767/1931. B. M. sz., Belügyi Közlöny (a továbbiakban: BK), XXXVI. évf., 1931/39, 485.; 135.055/1931. B. M. sz., BK, XXXVI. évf., 1931/40, 494.; 109.012/1932. B. M. sz., BK, XXXVII. évf., 1932/260, 15; 109.533/1932. B. M. sz., BK, XXXVII. évf., 1932/17. 305

[105] 135.407/1931. B. M. sz., BK, XXXVI. évf., 1931/42, 509; 136.358/1931. B. M. sz., BK, XXXVI. évf., 36. évf. 1931/46, 631.; 115.921/1932. B. M. sz., BK, XXXVII. évf., 1932/45, 660

[106] 137.598/1931'. B. M. sz., BK, XXXVI. évf., 1931/51, 693.; 138.051/1931. B. M. sz., BK, XXXVII. évf.,

1932/1, 21-22.

[107] A betiltásról szóló rendelet: 134.767/1931. B. M. sz., BK, XXXVI. évf., 1931/39. 485.

[108] Népszava, 1931. szept. 12.

[109] 135.055/1931. B. M. sz., BK, XXXVI. évf., 1931/40, 494.

[110] Márkus László: A Károlyi Gyula-kormány bel-és külpolitikája, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 275-276.

[111] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 149. csomón belüli 138. cs. „névvel” ellátott egység – 4628 – 6. (lap)

[112] Sipos Péter: Legális és illegális munkásmozgalom (1919-1944), Budapest, Gondolat, 1988. 202-204.

[113] MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 143. (doboz) – 3. (tétel) – 4129

[114] 138.009/1931. B. M. sz., BK, XXXVI. évf., 1932/3, 57; 106.467/1932. B. M. sz., BK, XXXVII. évf., 1932/7, 122.

[115] A teljesség igénye nélkül megemlítendő, hogy a budapesti kir. büntető törvényszék 1931. évi november hó 23-án kelt B. XIV. 7.322/1931/3. sz. jogerős ítéletével az Elementar Bücher des Kommunismus sorozatában megjelent Marx: Briefe an Kugelmann; Lenin: Staat und Revolution; Lenin: Die Kinderkrankheit des Radikalismus ins Kommunismus; Krupftorja: Erinnerung an Lenin; Targonov: Drofsovjet in Urleika; Bacher: Der Teichmann auf dem Tron; Die warheit über das Russische Dorf., az Elementar Bücher des kommunismus sorozatában megjelent Marx–Engels: Über Historischen Materialismus; Stalin: Lenin und der Leninismus; Sinovjev: Geschichte des Kommunistisen Partei Rusland című nyomtatványoknak elkobzását és megsemmisítését rendelte el az 1921 : III. tc.-be ütköző bűncselekményeket megvalósító tartalmuk miatt. (1932 8sz 136)

[116] 6.505/1931. B. M. sz., BK, XXXVI. évf., 1931/36

[117] Ad. 1.867/1932. B. M. eln. sz., BK, XXXVI. évf., 1932/42, 637.

[118] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 3908 – 347. (lap)

[119] 8 Órai Újság, 1932. aug. 20.

[120] Az 1931. aug. végétől 1932. dec. végéig megjelent Belügyi Közlönyök szerint.

[121] Természetesen a „legalább 60 nyomtatvány”-ra egyenként nem vonatkozik a felsorolás minden része.

- [122] Botos János: Fejezetek a belügyminisztérium történetéből 1848-1938, 63.
- [123] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 149. csomón belüli 138. cs. „névvel” ellátott egység – 3875, 4448; továbbá a teljesség igénye nélkül megemlítendő például az 1932. augusztus 23-i cikkekben közölt eset (8 Órai Újság, 1932. aug. 23.); Borsányi: „Munkát! Kenyeret!”, 231-232.
- [124] 1932 júliusának közepén a sajtó sokat foglalkozott a témával.
- [125] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 7. (tétel) – II. – 2158
- [126] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 7. (tétel) – II. – 3863 – 1. (lap)
- [127] Varga: Ellenség a baloldalon, 68.
- [128] KN, 1931-1936, XIII. k., 161.
- [129] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 2775; MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 7. (tétel) – II. – 3913
- [130] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. (doboz) – 7. (tétel) – II. – 3913 – 43. (lap)
- [131] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 2775 – 127. (lap)
- [132] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 2594 – 196. (lap)
- [133] MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. (doboz) – 1. (tétel) – 3285 – 254. (lap)
- [134] KN, 1931-1935, II.-XII. k.
- [135] KN, 1931-1935, II. k., 297.
- [136] KN, 1931-1935, XII. k., 278.
- [137] Friss Ujság, 1931. szept. 18.
- [138] MNL – OL – K 150 – 3761. cs.
- [139] MNL – OL – K 150 – 3761. cs. – VII. 3. (tétel) – 1933 – 22. (lap)
- [140] 9.862/1920. M. E. sz. 13. §. 1. pontja. MRT. 1920. 591.
- [141] 198.889/1931. B. M. sz., MRT, 1932, 89.
- [142] 121.000/1932. B. M. sz., MRT, 1932, 369.
- [143] 40.302/1890. B. M. sz., 5. §. MRT, 1890, 1628.
- [144] 118.628/1932. B. M. sz., MRT, 1932, 1094.
- [145] Parádi József: A magyar rendvédelem fejlesztési reformjai a XIX. század második felétől a XX. század közepéig, Rendvédelem-történeti Füzetek, 15. évf. 2008/18, 103.
- [146] Botos János: Fejezetek a belügyminisztérium történetéből 1848-1938. Szemere Bertalantól Keresztes-Fischer Ferencig. Budapest, BM Kiadó, 1994, 41.

[147] MNL OL – BM – K 149 – 284. cs.

[148] Statisztikai Évkönyv 1932-ről, 23.

[149] Révész Mihály: A Népszava története, Népszava kiadása, Légrády Testvérek R.T., 1945, 37.

Levéltári források

MNL OL – K 27

MNL OL – BM – K 149 – 284. csomó

MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 138. csomó

MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 141. doboz

MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 142. doboz

MNL OL – BM – K 149 – 1931 – 143. doboz

MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 148. doboz

MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 149. csomó

MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 158. doboz

MNL OL – BM – K 149 – 1932 – 159. doboz

MNL OL – BM – K 150 – 1932 – 4528. csomó

MNL OL – BM – K 150 – 3761. csomó

Irodalom

Alapítványok és egyesületek statisztikája, Budapest, KSH, 1994.

Balogh Atilla: Keresztes-Fischer Ferenc és a magyar állam kábítószer-politikája (1931-1935) in A 15 éves PEME XV. PhD -Konferenciájának előadásai, I. k. (Budapest, 2017. november 08.), Budapest, Professzorok az Európai Magyarországért Egyesülete, 2017.

Borbély Zoltán – Kapy Rezső: A hatvanéves magyar rendőrség 1881-1941, Budapest, Halász

Irodalmi és Könyvkiadó Vállalat, 1942.

Borsányi György: „Munkát! Kenyeret!” A proletariátus tömegmozgalmai Magyarországon, a gazdasági világválság éveiben (1929-1933), Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971.

Botos János: Fejezetek a belügyminisztérium történetéből 1848-1938. Szemere Bertalantól Keresztes-Fischer Ferencig. Budapest, BM Kiadó, 1994.

Botos János: A Belügyminisztérium története a Monarchia széthullásától a második világháború végéig, Budapest, BM Kiadó, 1995.

Bódi Stefánia: Az egyesülési jog hazai szabályozásának története és dilemmái, Valóság, 2011/9.

Bódi Stefánia: Az egyesülési, gyülekezési és petíciós jog magyarországi szabályozásának története, Collega, 2005/1.

Csiky Kálmán: A magyar állam közigazgatási joga. Kézikönyv a joghallgatók és szigorlók használatára. Budapest, Pallas, 1889.

Ernyes Mihály: Rendvédelem, rendvédelem-történet (fogalmi és tartalmi megközelítés), Rendvédelem-történeti Füzetek, XXV. évf., 2015/43-46.

Gergely Jenő (szerk.): Gömbös Gyula hatalomra kerülése és kormányzása 1932-1936 (Antal István sajtófőnök emlékiratai), Palatinus Kiadó, 2004.

Gergely Jenő: Gömbös Gyula: politikai pályakép, Budapest, Vince Kiadó, 2001.

Gyurgyák János: A zsidókérdés Magyarországon – politikai eszmetörténet, Budapest, Osiris Kiadó, 2001,

Halmi Gábor: Az egyesülés szabadsága. Az egyesülési jog története, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, 1990.

Horváth Attila: A gyülekezési jog elméletének és gyakorlatának története Magyarországon 1989-ig, Jogtörténeti Szemle, 2007/1.

Klein Tamás: Adalékok a Horthy-korszak sajtórendészeti szabályozásához II. Sajtószabadság és/vagy nemzetérdek – egy „öncélú nemzeti állam” sajtószabályozása (1931–1936), In Medias Res, 2013/1.

Kovács Tamás: A Belügyminisztérium rendészeti és karhatalmi feladatai 1920–1944 között In Gaál Gyula–Hautzinger Zoltán (szerk.): Tanulmányok „A rendészet kultúrája – kulturált rendészet” című tudományos konferenciáról, Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, Pécs, Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, 2009.

Kovács Tamás: Rendőrségi célkeresztben a szélsőjobb, Dr. Sombor-Schweinitzer József rendőrfőkapitány-helyettes feljegyzése a szélsőjobboldali mozgalmakról, 1932–1943, Budapest Gondolat, 2009.

Márkus László: A Károlyi Gyula-kormány bel-és külpolitikája, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968.

Paksa Rudolf: A szélsőjobboldal a Horthy-korban, Korunk, 2012/11.

Parádi József: A magyar rendvédelem fejlesztési reformjai a XIX. század második felétől a XX. század közepéig, Rendvédelem-történeti Füzetek, 15. évf. 2008/18.

Parádi József: Rendőrség a magyar határőrizetben, Rendvédelem-történeti Füzetek, XV. évf., 2008/18.

Parádi József: Rendvédelem-karhatalom 1867–1945, Rendvédelem-történeti Füzetek, XX. évf., 2011/23,

Parádi József: Határőrizet, rendőrség, humánviszonyok a polgári magyar állam két világháború közötti időszakában, Rendvédelem-történeti Füzetek, XXIV. évf., 2014/39-42.

Paál Vince: Sajtószabályozás és sajtószabadság a Horthy-korszakban, in Paál Vince (szerk.): Magyar sajtószabadság és-szabályozás 1914-1989; előadások a magyar sajtószabadság történetéhez, 2012. november 15, Budapest, Médiatudományi Intézet.

Páskándy János: Egyesületi (egyesülési) és gyülekezési jogszabályok kézikönyve, Budapest, 1931.

Révész Mihály: A Népszava története, Népszava kiadása, Légrády Testvérek R.T., 1945.

Sipos Balázs: A politikai újságírás mint hivatás. Nyilvánosság, polgári sajtó és a hírlapírók a Horthy-korszak első felében, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004,

Sipos Balázs: Sajtó, sajtópolitika és nyilvánosság a Horthy-korszakban, Korunk, XXIII. évf., 2012/11.

Sipos Balázs: Sajtó és hatalom a Horthy-korszakban, Budapest, Argumentum, 2011,

Sipos Péter: Legális és illegális munkásmozgalom (1919-1944), Budapest, Gondolat, 1988.

Sipos Péter, Csiffáry Tamás (szerk.): Magyarország 1921-1941. Zsitvay Tibor emlékiratai, Budapest, Palatinus-Ráday Gyűjtemény, 1999.

Tóth J. Zoltán: A rögtönbíráskodás története Magyarországon a XIX-XX. században, Iustum Aequum Salutare XIII. évf., 2017/4.

Varga Krisztián: Ellenség a baloldalon – Politikai rendőrség a Horthy- korszakban, Budapest, Jaffa Kiadó, 2015.

Internetes hivatkozás

Paksa Rudolf: A magyar szélsőjobboldali elit az 1930-as évek elejétől 1945-ig, Doktori (PhD) disszertáció, ELTE BTK, 2011, <http://doktori.btk.elte.hu/hist/paksarudolf/diss.pdf>

Sajtóforrások

Friss Ujság (1931)

Népszava (1931-1932)

Pest Hírlap (1931-1932)

Pesti Napló (1931-1932)

8 Órai Újság (1931-1932)

Korabeli fontosabb nyomtatott források

A m. kir. kormány 1931-1932. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv, Budapest, Athenaeum.

Belügyi Közlöny: 1931-1932.

Képviselőházi Naplók, Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat: 1931-1936.

Magyarországi Rendeleték Tára, Budapest, Fővárosi Nyomda Részvénytársaság (a BM kiadása): 1909-1932.

Magyarország tiszti cím- és névtára, Budapest, Magyar Királyi Állami Nyomda: 1931-1932.

Cservenka Ferdinánd: A lipoveci ütközet (1941. július 22.)

kre-dit.hu/tanulmanyok/cservenka-ferdinand-a-lipoveci-utkozet-1941-julius-22/

2018. május 16.

A lipoveci ütközet tulajdonképpen a második világháború egyik ütközete volt, amelyben a szlovák Gyorsdandár és a szovjet 44. hegyi lövészhadosztály egységei vettek részt 1941. július 22-én, egy hónappal a Barbarossa-hadművelet megindítása után.

1941. június 22-én Németország és szövetségesei hadüzenet nélküli támadást indítottak a Szovjetunió ellen. Másnap, június 23-án Jozef Tiso szlovák köztársasági elnök és Vojtech Tuka miniszterelnök kiáltványt adtak ki, amelyben közölték, hogy szlovák csapatok is csatlakoznak a támadó német haderőhöz, ugyanakkor az ellenséget konkrétan nem nevezték meg, ezzel Tiso kitért a Szovjetunió elleni egyenes hadüzenet elől.[1]

Június 25-én délután a Rudolf Pilfousek vezérkari ezredes vezette szlovák Gyorscsoport a Szovjetunó területére lépett. Július 7-én a Gyorscsoportot további, elsősorban tüzér egységekkel erősítették meg és megszervezték a Gyorsdandárt. Ez a Gyorsdandár a Carl-Heinrich von Stülpnagel gyalogsági tábornok vezette német 17. hadsereg, ezen belül pedig a Ludwig Kübler gyalogsági tábornok parancsnoksága alá tartozó XXXIX. hegyi hadtest alárendeltségébe került. A támadók hadászati célja Kijev és térségének elfoglalása volt. A Gyorsdandár feladata Vinnyica – Lipovec – Illinci térségének elfoglalása és megtisztítása volt, majd további előrenyomulás Granov irányába.[2]

Lipovec település Kijevtől délnyugatra, Vinnyicától keletre és Illincitől északnyugatra helyezkedik el. 1941-ben a kisváros lakosságának száma 15 000 fő volt. A település a Szob folyó (a Déli-Bug folyó bal mellékfolyója) felső folyásának mindkét partján terül el. A jelenlévő katonák visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a Szob folyó nyáron alacsony

vízállású volt, ugyanakkor megközelíthetetlen mocsarak vették körül. A településen a folyót szabályozták, híd vezetett át rajta. Lipovecen földszintes, egyszerű kertes házak voltak, de működött itt posta, kisebb élelmiszeripari cég és traktorállomás is. Az utcák burkolatnélküliek és elhanyagoltak voltak. A kisvárost búza-, borsó- és burgonyaföldek, valamint kisebb erdőségek vették körül. Lipovectől 7 km-re nyugatra Szcsasztlivaja település található, innen 5-7 m széles, egyenes, de egyenetlen felületű út vezetett a kisvárosba. Az út mindkét oldalán széles gabona- és borsóföldek voltak. Lipovecet északnyugatról kisebb dombvidék határolja, amely az utat is átszeli, és ezáltal az út mindkét oldalán 1 km-re a településtől stratégiai fontosságú magaslatok vannak. Kb. félúton helyezkedik el Felixovka falu, Lipovectől délre pedig Kamionka község. Lipovectől 1,5 km-re keletre található a szintén stratégiai fontosságú 275 m magasságú domb. Ezeket az előnyös pozíciókat a szovjet 44. hegyi lövészhadosztály katonái tartották megszállás alatt.[3]

A Rudolf Pilfousek vezérkari ezredes által vezetett szlovák Gyorsdandár létszáma 4902 fő volt, amely egy gépesített gyalogos csoportból (parancsnok: Karol Hrabec őrnagy, létszám: 844 fő), a 11. tüzérezredből (parancsnok: Ján Kallo tüzérőrnagy, létszám: 1559 fő), egy harckocsizászlóaljból (parancsnok: Jozef Dobrotka őrnagy, létszám: 924 fő), egy gépesített felderítő osztályból (parancsnok: Tibor Dualský őrnagy, létszám: 770 fő), a 15. könnyű légvédelmi-tüzéregyből (létszám: 141 fő) és egy utászszázadból (létszám: 254 fő) állt. A Gyorsdandár legénységének nagy része ereje teljében lévő, 1918-1920-as születésű férfiak voltak, akik viszont nem rendelkeztek harci tapasztalatokkal.[4] A dandár legénysége 1666 db pisztollyal, 2815 db puskával, 156 db könnyű és 27 db nehéz géppuskával, 2 db 81 mm-es aknavetővel, 39 db 37 mm-es páncéltörő ágyúval, 8 db 20 mm-es Oerlikon gépágyúval, 4 db 75 mm-es hegyi löveggel, 24 db 100 mm-es tarackkal, 12 db 105 mm-es ágyúval, 5 páncélgépkocsival és 43 könnyű harckocsival, valamint egyéb járművel (teherautók, traktorok, motorkerékpárok, kerékpárok stb.) rendelkezett.[5] Fegyverzet tekintetében tehát az egység tüzérsége erős, hadosztály szintű, a harckocsi egységek pedig megfelelőek voltak, a gyalogság viszont gyengébb volt a kellenél (csupán 2 db aknavetővel rendelkezett, géppisztollyal pedig egyel sem), védelemben azonban alkalmas volt a légitámadás és a szovjet harckocsik támadásának elhárítására.[6]

A szlovák Gyorsdandárral szembenálló szovjet 44. hegyi lövészhadosztály Szemjon Akimovics Tkacsenko vezérőrnagy parancsnoksága alatt 7500 fővel rendelkezett, a legénység fegyverzete 8306 db ismétlő, 3741 db félautomata puskából, 359 db géppisztolyból, 154 db aknavetőből, 435 db könnyű géppuskából,[7] 66 db nehéz géppuskából, 12 db 45 mm-es páncéltörő ágyúból, 17 db 76,2 mm-es hegyi lövegből és 41 db aknavetőből[8] állt. Ez a hadosztály a 25., 146., 305. és a 319. lövészezredéből, a 122. és 179. tüzérezredéből, az 56. páncéltörő tüzérosztályból, egy légvédelmi tüzérosztályból, a 61. utászszázadból és egy lovasszázadból tevődött össze. Az egység gyalogsági fegyverzete erős, ismétlő és félautomata puskákkal, géppisztolyokkal és nehézgéppuskákkal volt ellátva. Tkacsenko vezérőrnagy támadásra készült, nem védelemre, sőt tudomása sem volt a szlovák Gyorsdandárról.[9]

A XXXIX. hegyi hadtestet Vinnyica elfoglalása után két részre osztották. A hadtest balszárnyán a szlovák Gyorsdandár és a német 97. könnyű gyaloghadosztály, a jobbszárnyon a német 125. gyaloghadosztály, az 1. és a 4. hegyi hadosztályok helyezkedtek el, míg a 100. könnyű és a 295. gyaloghadosztályok mozgásban voltak a frontvonal irányába. A Gyorsdandár feladata a Szcsasztlivaja – Lipovec – Illinci irányban való előrenyomulás volt, a 97. könnyű gyaloghadosztály főerőinek pedig a Voronovicja – Obodnoje – Illinci útvonalon kellett haladniuk. A jobbszárny feladata a Vinnyica – Voronovicja – Nemirov térségének elfoglalása volt.[\[10\]](#)

1941. július 20-án este a Vinnyica – Nemirov útszakaszon vonuló szovjet egységek ellen támadást intézett 11 db Avia B-534 típusú szlovák vadászgép. Habár négy vadászgép megsérült, a vonuló szovjet csapatokat sikerült szétszórni. A szlovák légiőr vadászpilótáinak ez a tette elismerést és dicséretet váltott ki von Stülpnagel tábornoknál is.[\[11\]](#)

A németek téves felderítése szerint a szovjet erők mindössze két gyalogezreddel, tehát nem jelentős erővel bírtak Lipovec térségében.[\[12\]](#) 1941. július 22-én 4 óra 30 perckor a Gyorsdandár felderítő osztálya (egy gyalog- és egy harckocsi szakasz, valamint egy páncéltörő tüzérszakasz) kezdte meg az előrenyomulást Lipovectől 2 km-re nyugatra. A kis híd előtt a szovjetek gyalogsági tüze fogadta őket. Pilfousek ezredes parancsot adott az elővédnek, az I/11. tüzérosztálynak, a gépesített felderítő osztálynak, hogy a szovjetek ellenállását törje meg, amíg a főerők nyomulnak előre. Reggel 6 órakor az elővéd támadásba lendült és négy órán át tartó nehéz harcok után a szlovák egységek biztosították a hidat, de nem sikerült elfoglalni a Szcsasztlivaja – Lipovec közti út melletti magaslatokat (Lipovectől 1 km-re nyugatra). Pilfousek meg akarta várni az erősítést, de a Gyorsdandár oldalán előrenyomuló német egységek szorgalmazták a támadást. 12 óra 30 perckor megindult az általános támadás erős tüzérségi előkészítéssel. Kb. 15 órakor a szlovák egységeknek sikerült behatolniuk Lipovec nyugati szélébe és elfoglalták Kamionka települést (Lipovectől 1 km-re délre). A szlovák harckocsik üzemanyaga és lőszere elfogyott, ezért Szcsasztlivajára kellett visszavonulniuk. A gyalogság ennek ellenére betört Lipovec centrumába. Pilfousek meg volt győződve arról, hogy a harc befejeződött és 17 órakor jelentette a német XXXIX. hegyi hadtest parancsnokságának, hogy elfoglalták a települést. 17 óra 45 perckor a szovjet csapatokat átcsoportosították, amelyek ellentámadást indítottak. A kis létszámú és gyengén felszerelt szlovák gyalogság a harckocsik támogatása nélkül nem tudta a már elfoglalt állásokat megtartani. Pilfousek parancsot adott a visszavonulásra, amely értelmében a visszavonuló szlovák csapatok Szcsasztlivajától 2 km-re keletre építettek ki védelmi vonalat. Két szovjet zászlóalj betört Kamionkától nyugatra lévő magaslatra, hogy elvágja a szlovák egységek visszavonulási útját. Csupán a 11. tüzérezred közbelépésével sikerült az ellenséget megállítani. A Gyorsdandár meghatározott védelmi állásokat foglalt el, amelyet 19 órakor két német kerékpáros századdal erősítettek meg.[\[13\]](#)

Július 23-án a szovjet egységek elhagyták Lipovecet. A délutáni órákban a Karl Gumbel altábornagy vezette német 295. gyaloghadosztály egységei az esti órákban a hozzájuk csatlakozó szlovák Gyorsdandár egységeivel közösen elfoglalták a települést.[\[14\]](#)

A Gyorsdandár vesztesége 75 halott, 167 sebesült és 19 fő pedig fogságba esett, emellett 6 harckocsit, 4 páncéltörő ágyút, 1 páncélgépkocsit és több teherautót veszített.[\[15\]](#) A

szovjetek vesztesége több mint 700 halott, 1 000 sebesült volt, valamint 150 fő szlovák fogságba került.[16] Tkacsenko győzelemként könyvelte el az ütközet kimenetelét, míg a szlovák hadvezetés, Pilfouseket leszámítva, kudarcként értékelte az ütközetet. Ferdinand Čatloš tábornok és nemzetvédelmi miniszter a Gyorsdandárt harcképtelennek minősítette, amely alkalmatlan további előrenyomulásra Granov irányába, így a támadó német csapatok csupán a szlovák tüzéség támogatását vették igénybe. Később az ütközetet szlovák győzelemként értékelték, mintha a szlovák katonai hagyományok kezdete lett volna. Valójában a lipoveci ütközet eldöntetlen volt, mert egyik fél sem érte el az eredetileg kitűzött célját, akaratát.[17]

Az ütközet értékeléseként megfigyelhető, milyen fontos szerepe van a pontos felderítésnek, a megfelelő fegyverzetnek, a terep adta előnyök kihasználásának, az egyes parancsnokok rossz helyzetfelismerésének és következetességének, az utánpótlás biztosításának stb. Pilfousek és a szlovák hadvezetés legfőbb hibája az volt, hogy nem biztosította a lőszer- és üzemanyag pótlást a harckocsiknak, amelyek támogathatták volna a gyalogságot az ellentámadást indító szovjet csapatokkal szemben, ugyanakkor Lipovec elfoglalásának korai jelentése is a XXXIX. hegyi hadtest parancsnokságának Pilfousek részéről elhamarkodott volt, ugyanis, amint kiderült, a szlovák gyalogság a harckocsik támogatása nélkül, és a megfelelő kézfegyverek hiányában nem tudta megtartani a már elfoglalt települést.

[1] Tomáš Klubert: *Slovenská armáda v druhej svetovej vojne slovom a obrazom*, Bratislava, 2016, 93.

[2] Uo., 102-103.

[3] Pavel Mičianik: *Slovenská armáda vŕažení proti sovietskemu zväzu (1941-1944)*, I., Banská Bystrica, 2007, 101.

[4] Uo., 100.

[5] Uo., 101.

[6] Tomáš Klubert: *Bitka pri Lipovci*, Rigorózna práca, Bratislava, 2001, 25.

[7] Ezek 1941. június 22-i adatok, természetesen a harcok során ezeknek a fegyvereknek a száma jelentősen csökkent. Mičianik: *Slovenská armáda*, 99.

[8] 1941. július 21-i adatok, Uo. 99.

[9] Uo., 98-99.

[10] Uo., 102.

[11] Vojenský historický archív (VHA), 55-57-4, kr. 57, Vel'. armády, Číslo: 1512. Dôv. 1. oddel. 1941, Armádný rozkaz č. 5, SV. 1 augusta 1941.

[12] Mičianik: *Slovenská armáda*, 103.

[13] František Cséfalvay a kol.: *Vojenské dejiny Slovenska, zv. V. (1939-1945)*, Bratislava, 2008, 82.

[14] Uo., 82.

[15] Mičianik: *Slovenská armáda*, 103.

[16] Uo., 106.

[17] Mičianik: *Slovenská armáda*, 137.

Zsidai Réka: Udvari élet és presztízs: Adalékok Festetics György udvartartásához

kre-dit.hu/tanulmanyok/zsidai-reka-udvari-élet-es-presztizs-adalekok-festetics-gyorgy-udvartartasahoz/

2018. május 16.

A századfordulóra nemcsak a naptár szerint, de a Festetics család, illetve Keszthely történetében is új időszak köszöntött be. Ez a folyamat pedig voltaképpen Festetics Györgynek (1755-1819) a cs. k. hadseregből történt 1791-es kvietálásával indult meg, noha a 18. század végén szembe kellett néznie apjától, Páltól (1722-1782) megörökölt adósságaival is.^[1]

Festetics anyagi helyzete a 19. század elejére azonban konszolidálódott, ami a bevételek emelkedésével magyarázható, egyfelől a francia háborúk következtében az agrárpiac megélénkülésének, másfelől Nagyváthy János (1755-1819) birtokigazgatási és gazdálkodási reformjának köszönhetően. Festetics egyértelműen egy hierarchizált s racionális alapon működő pénzügyigazgatási-rendszer kiépítésére törekedett, ami egy központi igazgatási testület, a *Directio* megszervezését eredményezte.^[2] Mindettől elválaszthatatlanul a *Directio* jelentős mértékben hozzájárult az udvartartás működési mechanizmusának zökkenőmentes biztosításához különféle instrukciók kidolgozása révén. A grófi udvar, illetve a belső személyzet vonatkozásában két részletes útmutatás összeállítását rendelte el Festetics 1800-ban és 1803-ban egy megbízott tiszt által végzett előzetes felmérés alapján, azokban ő maga csupán javításokat végzett, s kézjegyével megerősítette a szabályzatokat.

A főúri, főnemesi létformának, társadalmi státusnak megfelelően reprezentatív építkezések folytak egy-egy családon belül, akik több generáció elképzeléseihez igazodva egy állandó lakhelyként funkcionáló, épített lakókörnyezet megteremtésén fáradoztak.^[3]

megkülönböztetett figyelmet tulajdonított „A Konyha, 's gyümölcsös Kertre való vigyázás”-ra is, mely az instrukció harmadik részében került kifejtésre. Ezek mellett a rendtartás szentelt egy teljes egységet „A belső Udvari Conventionatusoknak [szegődményes cseléd] számon tartása bé szerzése, 's egymástól való dependentiá” [alárendeltség] címen, de a rendelkezés értelmében nem elhanyagolható szempont az „ezekre tett Költségeknek számon adása” sem.[8]

Az 1803. évi instrukció, azaz „A Méltóságos Grófi Ház belső Udvara rendtartására, Gazdasága, s az arról szóló Számadásoknak vezetésére szolgáló útmutatás” bizonyos részei ugyan megegyeznek az első instrukcióval, más tekintetben azonban különbözik a korábban ismertetett irattól.[9] Az immár hat egységből álló szabályozás az előzőhöz képest jóval részletesebb, kidolgozottabb az alkalmazottak vonatkozásában. Az instrukció egyik újdonsága a gazdasági jellegében, másrészt pedig a szolgálattevők kibővülésében ragadható meg. Ekkorra az irányítási feladatokkal az udvari tisztartó lett megbízva, ennél fogva a hierarchiában már ő foglalta el a legfelső lépcsőfokot. A korábban udvarmesteri pozíciót betöltő kasznár funkciója megszűnt, pontosabban szerepkörén az udvari tisztartó, az udvarnok, valamint a tárnok osztozott, így a felelősség is háromfelé oszlott elvben.[10] Az 1803-ban kidolgozott instrukció a központi udvari igazgatásért felelős s ekkorra a belső hierarchia legmagasabb fokán álló tisztartó, valamint az alárendelt udvarnok és tárnok kötelezettségeit részleteibe menően meghatározták, mely alapján rekonstruálni lehet, hogy a kastély mely helyiségeihez kötődtek.

A legszembeütőbb változás a három évvel korábbi útmutatáshoz képest, hogy a központi udvari igazgatásért felelős kasznárt felváltó udvari tisztartó megörökölte elődje udvarmesteri szerepkörét is. A tisztség betöltője az útmutatás szerint köteles volt hűséges és szorgalmas lenni, előírt kötelezéseit pontról pontra betartani, a gróf hasznát előmozdítani, s ezáltal „Tiszti Társainak” példát statuálni. A tisztartó feladatai többre tettek, ugyanis egyfelől az alkalmazottakról és mesteremberekről, másfelől pedig a gróf javairól, ingóságairól gondoskodott, de felügyelő és ellenőrző funkciója minden esetben megkérdőjelezhetetlen maradt.[11]

A tisztartó nyilvános beszámolási kötelezettséggel tartozott urának, s ennek köszönhetően az udvar mindennapi működéséhez nélkülözhetetlen adminisztratív feladatokat is ellátott (megbízások, jegyzőkönyvek vezetése) annak érdekében, hogy minden nyomon és visszakövethető legyen a gazdaságra, háztartásra, stb. vonatkozóan. A tiszti írásos iratanyagok közé tartozott „a' tizenegy Tzikkelyekből álló Relatio”, amit minden hónap végén köteles volt „a' Tettes Directionak beadni”. Ebben a szokatlan esetekről kellett számot adnia, vagyis mit tapasztalt vizitációi során a cselédek viselkedésében, a számadásban, a bútorokat, az épületeket, a „konyhabéli consumptio”-t, a tároló helyiséget, a pincében tárolt borokat, a mosás intézését, valamint a fának és gyertyának fogyasztását illetően. Továbbá beszámolási kötelezettséggel tartozott a ménállomány, a szarvasmarhák, az udvari majorság, illetve a takarmány állapotáról is. Arra is neki kellett ügyelnie, hogy a fizetéseket és libériákat a meghatározott időpont szerint pontosan adják ki.[12]

Pozíciójának köszönhetően köteles volt korán kelni, serénykedni, s erre ösztönözni a tárnokot, udvarnokot és a konvenciók cselédekét is. Minden héten legalább kétszer, mikor az udvari cselédeknek már „nyugalomban” kellett lenniük, olyankor vagy személyesen,

vagy az udvarnok és a tárnok által ellenőrizte őket, vajon a számukra kirendelt helyeken alszanak-e, s „nem tartózkodnak e az Udvarba valamelyes rossz mind a' két nemből való személyek”, ill. nem történik-e lopás vagy gondtalanság okozta veszedelem. Amennyiben gyanús személyeket találtak az udvarban, azonnal be kellett őket záratni, ha azonban lopást észleltek, nyomozás után rendelkezni kellett sorsukról. Elsősorban tehát a belső udvari cselédeket igyekezett „jó Regulában tartani” és engedelmességre fogni, ha a szükség megkívánta, meginteni vagy megdorgálni.[13]

Hasonló szerepkört töltött be az udvarnok, aki alárendeltségéből fakadóan teljes készséggel és engedelmességgel tartozott az udvari tiszttartónak. Szinte minden belső házi konvencionátusra vigyázott. Eredeti funkcióját tekintve tükröt kellett tartania példamutatás, szorgalom, hűség tekintetében, ha pedig azt tapasztalta, hogy valaki hibát ejtett, azt az udvari tiszttartónak köteles volt jelenteni. A gróf méneseit a ménesmesterrel együtt látogatta, továbbá a gróf asztalánál is minden nap megjelent, hogy rendet rakjon, s a megmaradt italok maradéktalanul visszakerüljenek a pincébe.[14] Ő felelt mindemellett a kastély karbantartásáért, részben az esetleges tűzvész megakadályozásáért, a biztonságáért, s a ház gondviseléséhez járult hozzá.[15]

Az útmutatás harmadik kulcsfigurája, a tárnok, a belső gazdaság felelőse volt, akinek elsődleges kötelességei közé tartozott az udvari tiszttartó és az udvarnok utasításait készséggel, szorgalommal betartani. Rendszeresen látogatta az udvari konyhát, ahol legérzékletesebben lehetett tapasztalni a pazarlást és a prédálást. Ennek tudatában a tárnok minden nap vizitációra indult, s szemmel tartotta a szakácsot azzal a célzattal, hogy takarékos főzéssel finom ételek készüljenek, a vadbőrök és lúdtollak pedig összeírásra kerüljenek. A tárnok ügyelt a kulcsárnéra, hogy a tároló helyiségből mindig annyit vegyen ki, amennyit adott időpontban a szükség megkövetelt, emellett figyelt a jogtalan elidegenítésekre, valamint a kamrákban őrzött naturáliák rendben s tisztán tartására. Köszönhetően a nagyarányú prédálásnak, a kollegialitás elve értelmében a nagy éléskamra egyik kulcsát az udvarnok mindig magánál tartotta, s az ő jelenléte nélkül semmit sem vehettek ki onnan. Ezenkívül a tárnok vigyázott a tehenészre (svájceres) és az általa fejeendő tehenre, továbbá a zöldségekre, gyümölcsökre, valamint a konyhakertre. Hozzá tartozott még a pincékben lévő borokra való felvigyázás s a hordók tisztántartása is.[16]

II.

Mivel az udvar zavartalan működése a szolgálószemélyzet tevékenységén alapult, az első instrukció paragrafusai mindenekelőtt és részleteibe menően a rendészeti és közigazgatási feladatokért felelős s a belső személyzet élén helyet foglaló uradalmi tisztviselő, az udvari kasznár (*frumentarius* [lat.]/*Kastner* [ném.]) – ebben az időben Berke József – eljárásrendjére vonatkozó rendelkezések kerültek meghatározásra. Eszerint ő felelt a kastély külső és belső karbantartásáért s az alárendelt alkalmazottak ellenőrzéséért, tehát 1800-ban az udvarban ő bírt a legszélesebb feladatkörrel, így egyértelműen ő töltötte be az udvarmester (*Hofmeister* [ném.]) pozícióját.

Az instrukció értelmében évente kétszer, Szent György és Szent Mihály napján „az egész épületet meg járja”, megtekinti az esetleges hiányosságokat és a váratlan csapások nyomán felmerülő károkat, amiket köteles a *Direction*-nak jelenteni, s minél előbb ezek kijavítására törekedni. Legjelentősebb feladata „A Háznak gondviseléséhez tartozván Tűzre való vigyázat” és az ehhez szükséges tűzoltó eszközök azonnali bevetetősége érdekében azok karbantartása és összeírása, de az esetleges katasztrófa elkerülése végett még a kályhaajtókra is ügyelnie kellett, azok ne legyenek nyitva maradjanak. Hogy a szerencsétlenség elkerülhető legyen, a körültekintő instrukció figyelmeztet az óvatosságra: eszerint tiltotta az udvarban való dohányzást, a sertések pörkölését, a „Tűznek egyik Háztul, másikkhoz vagy Gyertyának lámpás nélkül való átadását”, sőt a kémények tisztántartására is kiterjedt az utasítás – habár ez nem volt másképp a szobák, grádicsok, konyhák, árnyékszékek esetében sem.[17] A három évvel későbbi útmutatásban a kasznár katasztrófavédelemre vonatkozó funkcióját az udvarnok mellett egy erre a posztra kijelölt személy, a házi szolga, vagyis a „füttő” vette át.[18]

Mesteremberek dolgoztak az udvarban, őket a kasznárnak kellett felügyelnie, kivált azért, hogy még a kevésbé használható faanyagot se vigyék haza.[19] A keszthelyi gróf megbízott tisztje éles szemmel mérte fel az alkalmazottak pazarló életmódját, s figyelembe vette, hogy a tűzifa és a gyertya rendkívül megemelte a kiadásokat, ráadásul kíméletlenül vesztegették is azokat: például a konyhai tűzhelyt egész nap haszontalanul égették, máshol annyira fűtöttek, hogy nyitva kellett tartani az ajtókat és az ablakokat; gyertyát pedig minden sarokban használtak. Ezeknek következtében elrendelte az uraság, hogy a fát zár alá kell helyezni, így korlátozva a tiltott fogyasztást. Emellett számos módon igyekezett takarékosagra ösztönözni a belső személyzet fa- és gyertyahasználatát, s csak annyi gyertya kiosztását engedélyezte, amennyi pazarlás nélkül szükséges.[20] A kasznárnak mind a külső, mind a belső teret érintő regisztrációs és katasztrófavédelmi kötelezettségei kiegészültek teljes körű ellenőrző funkcióval a beosztottak tevékenységét, az élelmiszereket, a háziállatokat, valamint a vagyontárgyakat illetően. A belső személyzet minden tagját ellenőrizte, így az összes tevékenységi térben (szoba, konyha, ebédlő, tároló helyiség, pince, istálló, kert) állandó jelenlétére számíthattak.

Ugyancsak ide, a közbiztonsági és rendészeti feladatkörök ellátásával megbízott személy, a porkoláb. A valódi biztonság megteremtése mégis a második útmutatásban került kidolgozásra, amiből következtetni lehet a közbiztonsági állapotokra. Jegyezzük meg azonban azt is, hogy az egyes uradalmakban alkalmazott porkolábok a belső udvartartás rendszerétől függetlenül láttak el rendészeti feladatokat. Teendői közé tartozott az ún. buga-házban (itt: pejoratív értelemben) lakó udvari cselédek rendbe szedése, az udvari *beraiter* (főlovászmester) segítése, a fogház tisztán tartása, „a’ tüzi eszközökkel való bánás és az Udvari Kastélyra való vigyázás”. Mivel a buga-házban állandósult a lárma és a veszekedés, ezeket a konfliktusokat a porkoláb igyekezett lecsillapítani. Ő vigyázott a tisztaságra is, figyelt a lopásokra, a kóborlókra s a tűzoltó eszközökre. A csatornákból a havat kihányatta, tiltotta a pipázást, az esővíznek a cselédekkel árkot csináltatott, kéményekre, sütőkemencékre vigyázott, ugyanis a hibákért őt vonták felelősségre. Erre a pozícióra tehát igen nagy türelemmel, éberséggel, teherbírással rendelkező ember volt alkalmas. Ha tudott, segített a *beraiter*-nek a széna és a zab kiosztásában, lovak, szekerek „járatásában” s a lovagló iskola „igazitásában”. Ha egy rabot hoztak, azonnal kellett

jelentenie a fiskálisnak és megtudakolnia, hogy milyen tömlőbe vessék, milyen legyen a bánásmód, de nyilvántartás vezetésére is kötelezve volt, melybe a rabok neve, lakhelye és a behozatal napja került bejegyzésre. A „Könnyebb Rabokkal” csupán szecskát vágatott, szénát kötött, udvart tisztított, délben és este pedig a fogházba zárta őket. A „terheseb Rabokat” azonban naponta csak egyszer engedte ki a friss levegőre, de ilyenkor sem beszélhettek idegenekkel, esténként pedig tüzetesen megvizsgálta őket, vajon tapasztal-e valami különösét.[21]

Szintén ebbe a kategóriába tartoznak a katonák vagy huszárok. Ez esetben két katonáról[22] van tudomásunk, akik a belső szolgálatok kiegészítése, kielégítése érdekében Májer József inassal igyekeztek biztosítani a hatékonyságot, így pl. az ebéd mellett szolgáltak, s egyikük örökösen a gróf szobája mellett hált. Egyébként, ha a gróf elutazott, az első lovász mellett az egyik reprezentatív huszár minden alkalommal elkísérte, s ura ruháiról is gondoskodott.[23]

Az instrukció tanúbizonysága szerint az udvartartáshoz tartozott az udvari vadász (*Jäger* [ném.]) is, akinek szolgálati tevékenységéhez minden bizonnyal állattartással kapcsolatos, valamint szakirányítási és rendészeti feladatok is tartoztak.[24] Más aspektusból az is ismeretes, hogy a vadászatot különös tekintély övezte, ugyanis a vadászat egyfelől a nemesek előjogai közé tartozott, másfelől a szórakozásnak és az időtöltésnek kedvelt formáját jelentette.[25]

III.

A reprezentatív és biztonságos élettérhez kapcsolódó feladatrendszer, valamint a személyzet és az udvar zavartalan irányításával, s ellenőrzésével megbízott vezető tisztségek, továbbá az udvarmester elsődleges feladatainak tisztázása után az alacsonyabb státusú szolgálattevők legfontosabb tevékenységi tere, a szoba következett. Ebben a térben először ugyancsak a kasznár feladatai kerülnek előtérbe, mivel ő gondoskodott a gróf „mobiliáiról”, ágyneműiről és textíliáiról, valamint ő regisztrálta a szobában lévő tárgyakat, hogy megnehezítse a lopásokat.[26]

Az udvar szabályai erősen védték Festetics mindennemű tulajdonát, így a ruhákra megkülönböztető számokat varrtak fel. Ezenfelül azt is elrendelte a gróf, hogy a kendőkre, abroszokra és a korszakban fokozatosan elterjedő „civilizációs eszközre”[27], a „keszkenőkre” (zsebkendő) a státuszjelző „Numerus mellé az F betűt is hozzá köll varni”. Feltűnő módon a fehér ruhákra komoly figyelmet fordítottak –aminek háttérében higiéniai szempontokat nem mellőző megfontolások is húzódtak -, s két különálló egységként kezelték azokat, aszerint csoportosítva, hogy kit illettek meg: az uraság személyét vagy a hivatalnokokat, cselédeket, esetleg a konyha számára voltak fenntartva. A rendelkezés tanúsága szerint a ruhákat lajstromba foglalták, és az udvari kasznár jelenlétében az inas nyáron kétszer, télen pedig egyszer kiszellőztette és kiporolta, hogy a moly meg ne rágja azokat. Az inasról meg kell jegyezni, hogy mai tudásunk szerint lehetősége nyílt a karrierépítésre, ugyanis szorgalommal és szerencsével előreléphetett az inasok rangsorában, de akár lakáj vagy komornyik is válhatott belőle.[28]

A higiénia vonatkozásában azonban nem szabad megfeledkezni a mosónéről, aki a gróf vékonyabb fehér ruháit a többtől elválasztva kézben mosta szappan segítségével. A

szennyest minden szombaton összeszedték, az arra szorultakat pedig megfoltozták, illetve megvizsgálták, vajon nem égették-e ki vagy cserélték össze. Olykor azonban az is megesett, hogy rossz szándékból fejtették ki a ruhákból a jeleket, vagy mások viselték azokat, ezért a kasznárnak kötelessége volt ismerni az uraság minden egyes ruháját, hogy első látásra észrevegye a „ravaszágot”. A belső tisztaságért felelős szobalány pedig minden szombaton kicserélte a lepedőket.[29] Az 1803. évi instrukció szerint elsősorban a gróf szobáit tartotta tisztán: minden nap kisöpörte, a szennyeseket pedig kimosatta. Ő felelt a gróf ruháiért is, ezért két példányban inventáriumot készített, melynek egyikét magánál, a másikat pedig az udvarnoknál tartotta, míg egy másik szobalány a varrással volt megbízva.[30]

A rendi és társadalmi hovatartozáshoz hozzátartozott a megjelenés, vagyis a reprezentatív ruhatár is, melynek vizsgálatából megtudhatjuk, hogy a korszak divatjának megfelelően a gróf 1806-ban kétszáznegy darab díszes magyar ruhát (zsinórozott, rendszerint magas nyakú dolmány, prémmel szegélyezett mente), továbbá inget, térdnadrágot, frakkot csipkével vagy paszománydíszítéssel s több mint háromszáz „Deutsche Kleider”-t, azaz német ruhát birtokolt.[31]

Összességében megállapíthatjuk, hogy Festetics külső megjelenése, az ezzel összefüggésben megnyilvánuló attitűdje s a privát szférához való viszonyulása illeszkedett a korszak civilizációs folyamatába.[32] A forrásokból nyert adatok jól prezentálják Festeticsen keresztül az egész társadalmi közeget.

IV.

Mivel a státushoz szorosan hozzátartozik a műveltség, nem meglepő, hogy a 18. században a főúri, főnemesi családok tudatos könyvtárfejlesztésbe kezdtek, ami megkövetelte a tudományok iránti fogékonyságot, műveltséget, műgyűjtő szeretetet.[33]

A keszthelyi gróf is tisztában volt azzal, hogy a főúri magánkönyvtár státusszimbólum, mely hozzátartozik a presztízshez és a reprezentációhoz, ám az ő esetében a legfontosabb szempontot a korszerű, enciklopédikus szakkönyvtári jelleg kialakítása jelentette, ami összefüggött a Georgikonnal és a mintagazdaság kialakításával, vagyis a könyv kétségen kívül munkaeszközként funkcionált.[34] Ennek köszönhetően az örökségként rámaradt bibliotékát kibővítette s átépítette.[35] Az sem elhanyagolható szempont, hogy a keszthelyi bibliotéka jelentős hányadát a 18-19. század fordulójáig beszerezte a gróf, sőt 1793-ban egyesítette a keszthelyi és a sági kastély teljes gyűjteményét.[36]

Bibliotékájában elsősorban francia, német, angol és latin nyelvű művek sorakoztak, de beszerezett néhány magyar, spanyol és olasz nyelvű kiadványt is[37]. Gyűjteményében között viszonylag kevés az ókori szerzők tollából született munka, kifejezetten a felvilágosodás nagy alakjainak műveihez igyekezett hozzájutni különösképpen a filozófia, gazdaság, hadtudomány, irodalom, jog, politika, természettudomány és történelem területéből. Magángyűjteményében megtalálhatók úgy a kortárs természetjogi gondolkodóknak, filozófusoknak (Descartes, Hume, Karl Anton Martini, Locke, Montesquieu, Newton, Rousseau, Voltaire), mint a barokk és klasszicista íróknak, költőknek (Cervantes, Corneille, Defoe, Fielding, Gessner, Lessing, Racine, Molière, Pope,

Shakespeare, Sterne) vagy éppen a korszak közgazdászainak (Arthur Young, John Sinclair, Robert W. Dickson, William Marshall, John Middleton, James Robertson) munkái.[38] Érdemes kiemelni, hogy a gyűjtemény páratlan gazdagságú orvostudomány tárgykörébe tartozó szakállománnyal is rendelkezett (1070 tétel). Például: az ókori Hippokratész és Galénosz, a reneszánsz kora-beli Paracelsus (1493-1541) és Andreas Vesalius (1514-1564), a 17. századi William Harvey (1578-1657), valamint Thomas Sydenham (1624-1689), továbbá a 18. század legjelentősebb orvosprofesszora, Herman Boerhaave (1668-1738) vagy Gerard van Swieten művei.[39]

A legfontosabb részleget azonban kétségtelenül az angliai mezőgazdasági szakíróknál, ún. „*new agriculture*” („új mezőgazdaság”) tárgykörébe tartozó, az újkori angol agrárforradalommal foglalkozó opusai képezték. Ezek a munkák műfajilag három csoportba oszthatók: megyei felmérések a *Board of Agriculture* (Földművelésügyi Hivatal) kezdeményezésére; tematikus rendszerű kézikönyvek és összefoglalások; valamint a népszerűsítő olvasmányok, kalendáriumok. Ezek a példák jól érzékeltetik, hogy Festetics mind műveltségét, mind könyvkultúráját tekintve nemcsak hazai, de európai szinten is kiemelkedett kortársai közül a korabeli főnemesi műveltségi szintet figyelembe véve is. Ugyanakkor a mezőgazdasági irodalom jelenléte bizonyítja, hogy a gróf által alapított hazai mezőgazdasági szakoktatás intézménye, a Georgikon a mindenben élen járó Anglia eredményeinek adaptálására törekedett, illetve a racionális gazdálkodási gyakorlatot a hazai viszonyokhoz igazítva próbálta megvalósítani.[40] Mindezt Richard Bright angol orvos is így látta Keszthelyen tett utazása alkalmával.[41]

Az eddig tárgyaltak alapján feltétlenül ki kell emelni, hogy Festetics a könyvtárra vonatkozóan is rendelkezett az állomány védelméről, ezért a könyvtárhasználatról is tizenöt pontból álló részletes instrukciót dolgozott ki 1808. július 20-án: „Melly a Bibliothecariusnak a' Könyv Tár rendbe szedésében, és jövődébéli könyvek Manipulatiojában Út mutatásul ki adattatik”. Egy „Bibliothecarius”-nak nevezett, szakigazgatási feladattal megbízott személy töltötte be egyszerre a könyvtáros és a levéltáros pozícióját. Minden hónap végén jelentést tett a Directionnak arra nézve, hogy kinek, mit, mennyit adott ki, s vett vissza, bővült-e az állomány, s milyen könyveket köttetett be. Ez a személy felelt a könyvtárban található gyűjtemény gondozásáért, rendszerezéséért, regisztrálásáért, beszerzéséért. Az erre kijelölt helyiségben a könyvek, az újságok, a kéziratok (*manuscriptum* [lat.]), a képek, a térképek (*mappa* [lat]), a tervrajzok (*delineatio* [lat.]), a kották (*musicalia* [lat.]) kerültek elhelyezésre, amelyeket csak a gróf, illetve a *Directio* engedelmével lehetett kiadni. A gyűjteményt tizenkilenc betűjelezett tárgykörre osztották fel, s regisztrálták külön a könyvek, külön a kéziratok mennyiségét, valamint mindent lajstrombeli számmal láttak el. Másfelől a könyveket külső megjelenésük alapján is differenciálták. A könyvtárba egyébként a gróf engedelmével a georgikoni professzorok kivételével senki nem léphetett, főleg nem égő gyertyával. Azt is szabályozta Festetics, hogy a kiadott könyveket, iratokat három hónapig lehet kikölcsönözni, nehogy azok feledésbe merüljenek. Még arról is rendelkezett, hogy a könyvtár tisztántartására s kiszellőztetésére az udvari tisztartó és a ménesmester által megkért személy fog gondoskodni, méghozzá a könyvtáros jelenlétében.[42]

V.

A szolgálattevők differenciáltságát tükrözi mind a tevékenységi terek, mind a szolgáltatások különbözősége s milyensége. Aligha lehet kétséges, hogy az étkezések – ide értve a felhasznált alapanyagokat, a tálalást, illetve a szervírozást – is a reprezentáció eszközévé váltak. Ennek megfelelően a tágabb értelemben vett étkezéshez több helyiség állt a rendelkezésre, így a konyhát, illetve az ehhez kapcsolódó helyiségeket, valamint a konyhát igazgató személyzet szerepét vizsgáljuk meg.

Először a kulcsárné vagy házvezetőnő érdemel említést, ugyanis ő felelt a háztartásért s a cselédekért, valamint szemmel kellett tartania az eltulajdonításokat s a pazarlásokat. A kulcsárné szimultán több dologgal is foglalkozhatott: ecetet, keményítőt, hajport készített, gyümölcsöt aszalt, kalácsot sütött, a szakácsnak besegített, ha pedig az megbetegedett, akkor az ő teendőit is ő látta el. Igen érdekes, hogy ekkora teret engedtek neki, és ez az instrukció sem tartalmaz vele szemben szankciókat, pedig korábbi forrás szerint nagy szerepe volt a prédálásokban.^[43] A ranglétrán lefelé haladva említést érdemelnek a szakács és a kulcsárné parancsolatait betartani köteles konyhaszolgálók, akik a konyha és az edények tisztán tartásáért, a tűzifa és a szén maradéktalan megőrzéséért feleltek.^[44]

Ugyancsak fontos kiemelni a majorosnét, akinek a munkaköri leírása részletesen az 1803. évi instrukcióban került lejegyzésre. Ahogy az elnevezése is mutatja a közvetlen udvari fogyasztást szolgáló, gazdasági egységként funkcionáló majorság gondviselésére figyelt elsődlegesen. Foglalkozott többek között réctenyésztéssel, a majorságban lévő apró marháknak viselte gondját, a tojásokról pedig számadást vezetett. A tárnok felügyelete alatt állt, s több-kevesebb sikerrel próbálta szorgalomra unszolni őt. Emellett a majorosnénak szem előtt kellett tartania, hogy a konvenciók cselédeknek az ételosztás takarékosan történjen, s velük idegen cselédek ne ehessenek egy asztalnál. Az udvari társadalom legkevésbé megbecsült alkalmazottjai, a konyhaszolgálók által készített fonatot elkérte, s télire abból a grófnak vásznat szövett. A pékekre, mészárosokra, halászokra is ügyelt, hogy jó minőségű étellel dolgozzanak. Felügyelte az udvari vadászt is, hogy a gróf asztalára elegendő vadat adjon, s a számadást rendesen vezesse. Gondoskodott arról is, hogy télire mindig legyen elegendő apróra vágott fa, de csakis amennyi szükséges. Segítségére egy parasztlánykát rendeltek, akit a majorosné tanított, hogy „a’ takarékos gazdasszonykodásra szoktassa”.^[45]

A kasznár különösképpen a majorosnét tartotta folyamatosan szemmel, „hogy az hizlaló majorságnak elegendőt, a többinek csak annyit, hogy el ne soványkodgyanak enni adgyon, ’s így vagy haszontalanul ne vesztegesse, az eleséget, vagy valami uton el ne tulajdonítsa, azért eztet napjába többször is meg nézi (...)”.^[46] Az említett réctenyésztés egyébként első hallásra különösnek tűnhet, de a konyhában meglehetősen sok szárnyasra (csirke, lúd, réce, stb.) volt szükség. Ugyanakkor a gazdasági szempontból hasznos szarvasmarhákra, valamint a róluk gondoskodó tehenészre is kiterjedt értelemszerűen az útmutatás. Nemcsak az állatokkal való megfelelő bánásmódot irányozta elő az instrukció, hanem a tejtermékek értékéből adódóan azok helyes tárolását, sőt a tejfölkészítés fázisait is tartalmazta.^[47] Az instrukcióban megjelent az ingyencsúgnak számító csiga- és teknősbéka-szaporítással megbízott udvari kertész is.^[48] A kasznár vendégnek számított a konyhában, az éléskamrában, a pincében és a padláson is, ügyelt a felesleges költségeket felemészítő pazarlásokra és eltulajdonításokra, mértéktartásra intette az

illetékes személyzetet, valamint szabályozást vezetett be. Így például az elhibázott süteménynek való tésztát vagy a megmaradt húsdarabokat tilos volt a kutyák elé vetni vagy a moslékba dobni, ehelyett inkább „(...) vagy Inasok, vagy más Tselédek számára fordítottat”.[49]

A konyhához és az ebédlőhöz kapcsolódóan az utasítás rendkívül részletesen és aprólékosan gondoskodik az értékes ezüstkészletek tisztántartásáról, épségben maradásáról és megőrzéséről. Ezeknek egy részét zár alatt tartották, s minden egyes darabot megszámoztattott a gróf.[50] Hasonlóképpen nagy gonddal kezelték a megbillogozott falú vagy fenekű üvegeket, réz- és vasedényeket, különösképpen pedig a becsben tartott porcelánkészletet, ezek minden egyes darabjáról lajstrom és használati utasítás féle készült. Utóbbiakat használat után a szakácsné tisztította meg, s tette gondosan a helyükre. Porcelán egyébként a konyhában nem állhatott, a cselédek csupán az ún. tatai fehér cserép- és cinedényből fogyaszthatták el az ételüket, amelyek a második konyhaszolgálo gondviselése alá tartoztak, s arra való tekintettel, hogy „az illetén edények ki ne tseréltethessenek”, elrendelték, hogy „fenekeik petséltessenek meg”, s ugyanez az eljárás mód érvényesült a cinedények esetében is, amiket a gróf monogramjával láttak el.[51]

Az udvari szakáccsal vagy szakácsnéval kapcsolatosan fontos megemlíteni, hogy korán meg kellett jelennie a konyhában, hogy a gróf étele a kívánt időpontra, megvárakoztatás nélkül elkészüljön. Az udvar által meghatározott étkeket el kellett készítenie pazarlás és vesztegetés nélkül, az állatok bőrét nyúzása után a tárnoknak kellett adnia, ami pedig a cselédek számára felhasználható volt még, azt a kulcsáréhoz juttatta ahelyett, hogy a kukába került volna. Hasonlóképpen takarékosan kellett bánnia a fával és a szénnel, mindazonáltal kerülte a tűzveszélyt, többek között a konyha kéményének kéményseprő által hetente történő megtisztításával. Végül a hatékonyabb és gazdaságos munkavégzés célzatával a konyhai sürgés-forgás elősegítése érdekében a szakács mellé 1803-ban a szakácsmesterség kitanulására egy kuktát, illetve még egy szakácsot is szerződtettek, akik felett a konyhamesternek jogában állt dirigálni.[52] Egyértelmű, hogy kulcsfontosságú szerephez jutottak a jégvermek, ugyanis ügyeltek arra, hogy nyáron a sütemények, valamint a romlandó ételek, élelmiszerek ne avasodjanak vagy savanyodjanak meg. Ennek köszönhetően a szakács ezeket az ételeket a száraz, hűvös pincében készítette el, illetve tárolta.[53]

1803-ra új tisztségként jelenik meg az ún. táblaterítő, aki a higiénia jegyében felügyelte a gróf felső ruháinak gardróját, valamint az asztali étkezészetek azon részét, amelyek minden nap használatosak voltak, de a gróf szobáiban található „mobiliák” regisztrálása is megbízásai közé tartozott. Posztjának elnevezéséből következtetni lehet meghatározó konyhai jelenlétére is. Az ételeket ő hordta a gróf asztalára, majd az ebéd végeztével azt letakarította, az evőeszközöket a helyükre tette, a megmaradt borokat, gyümölcsöket és más drágább süteményeket pedig a tárnoknak adta. A keze alá tartozó ingóságok nyilvántartása érdekében két könyvet vezetett: egyikben a gróf fehér ruháit jegyezte, a másikban a péktől elhozott péktermékeket írta össze.[54]

VI.

A kora újkorban, méghozzá a 16-17. században a „civilizálódás”-nak köszönhetően jelentősen megváltoztak a viselkedési normák és az etikett szabályai, ami összefüggött az individualizálódással.[55] Ennek eredményeként átalakult az asztalnál illendő viselkedés, ami együtt járt az étkészletek, valamint a tálalásra alkalmas edények, „civilizációs eszközök”[56] változásával, illetve megjelenésével. Másfelől fontos leszögezni, hogy az instrukciók a belső személyzet összetételén és feladatkörén túl többletinformációt nyújtanak a főúri család mindennapjairól, étkezési és fogyasztási szokásairól.

A *Directio* ügyirataiból terjedelmi okok miatt csupán egy 1800 januárjában, az udvari kasznár által készített, az udvartartáshoz szükséges és beszerzendő élelmiszerekről összeállított részletes és jól átlátható számadást emelünk ki. Ennek fényében a legnépszerűbb italok, az ún. bódítószerek tekintetében az óbor[57] volt, elsődlegesen a badacsonyi (tomaji), ami a sopronihoz (akója 15 ft), muraközihez (akója 12 ft), vagy a rezihez (akója 9 ft) képest ez számított a legolcsóbbnak, akója mindössze 8 ft-ot tett ki[58]. Emellett kis mennyiségű seprőpálinkát, savanyúvizet, valamint bor és gyümölcscecetet vásároltak. Szemes gabonák közül a szintén olcsó és magas terméshozamú szemes kukorica és az állatok etetésére szolgáló zab volt kelendő, akárcsak a nyersanyagok közül a rizs vagy a dara, amiből levesek, pépes ételek készíthetők. A liszt vonatkozásában a „fekete liszt” megnevezéssel találkozhatunk, ami valószínűleg a „fekete kenyér” néven ismert hajdinára utal, ami közkedvelt volt a főzelékeknél. Mindezen túl több mint kétezer ínyenc csemegének számító csigát is lejegyeztek, míg a legtöbb luxusnak számító alapanyagból (só, olaj, sajt, vaj, lekvár, cukor) valóban annyi – minimális mennyiség – került beszerzésre, amennyi a presztízs fenntartásához szükséges volt.[59]

Lényeges kiemelni az 1817. évet, amikor I. Ferenc (1768-1835) császár és felesége, Sarolta Augusztia Karolina (1792-1837) egy körutazás keretében „a Balatonnak tsendes, 's el rejtett partjait is meg fogná látogatni, és Keszthelyre jönni”, azonban a császári pár látogatása elmaradt, csupán 1818-ban nézték meg Csáktornyát,[60] amire az uradalom méltóságteljesen igyekezett felkészülni, s luxuskörülményeket teremteni. A beszerzendő alapanyagokról készült egy lista, ami nemcsak a legjobb és legdrágább – olykor exkluzív – tételeket tartalmazza, hanem különböző használati és kényelmet biztosító tárgyakat és anyagokat is. Szerepel többek között hollandiai hering, angolna, szardella, halzsír, olíva és repceolaj, sajtok, sonkák, kávé, cukor, porcukor, csokoládék, vanília, fahéj, szerecsendió, macaron (diós alapanyag), piskóta, füge, aszalt sárgabarack mandulával kirakva. Ezekon kívül nagy mennyiségű puszkapor, ágymatrac a kényelem érdekében, éjjeli edény, „brilliánt” üvegpoharak, nagy mennyiségű zöld selyem tafota és rojt, de még azt is utasításba adták, hogy az alkalmazottak ruháját hogyan kell ékesebbé tenni, például a kocsisok öltözetére ezüst paszományt, a matrózok övére pedig világoskék szalagot kellett helyezni. A látogatás előkészületei 4 988 ft 48 xr-t emésztettek fel.[61]

Különböző tanulságokkal szolgál a források alapján rekonstruálható asztali rendtartás is. Ennek értelmében 1800-ban rendek szerint a grófi családdal egyetemben a tisztek („officzerek”) és a személyzet is helyet foglalhatott, így az étkezés is szervezettebbé vált. Amikor nem tartózkodtak a kastélyban vendégek, a gróf nyolc tál ételt kapott ebédre, vacsorára pedig hat szakács által készített tizenkét tállal. Amennyiben vendégeket várt s fogadott, a fogások száma egy-kettővel rendszerint megnőtt. Ezzel szemben az

„Officzerek asztalára rend szerint Uraság asztalától megmaradni, 's le vitetni szokott étek eddig való tapasztalás szerént elegendők (...)”, az inasok pedig naponta háromszor kaptak ételt, s „minden hétbe azon föllül háromszor petsenye adatik”, míg a cselédek számára a majorosné főzött, és napi két tál ételt szolgáltat fel számukra. A kasznár számba vette az asztalhoz ülőket, hogy csak annyi ételt készítsenek, amennyi nem vész kárba. Amennyiben maradt a péktermékekből, azt a konyhában felhasználták, illetve másnap annyival kevesebbet hoztak a péktől.[62] A bor kiosztása minőségi besorolás alapján történt, mely alapján tudni lehetett, melyik az elsőrendű bor, hiszen abból kizárólag a gróf asztalára került, a másik hordóból, „melly alább való qvalitású”, az udvari kasznáréra, az inasokéra, valamint az „officzerek”-ére fél-fél icce, míg a harmadikból, vagyis az asztali borból a cselédeknek jutott, „kinek kinek fél izte”. [63]

Más tekintetben az sem számított mellékesnek, hogy miben szervírozzák az egyes ételeket az asztalra. Az inventáriumokból nyert kimutatás alapján egyértelműen bizonyítható Festetics György presztízstörekvése, ami tetten érhető többek között a borsos ára ellenére kiugróan magas arányban megtalálható porcelánok sokszínűségében (kék, fehér, vörös, virágokkal, figurákkal vagy szőlőlevelekkel díszített), melyeknek egy része Bécsből származott. Ugyancsak informatív az üvegedények, vagy a jelentős mértékben aranyozott és ezüstölt, rendeltetés szerint különböző méretű, alakú és formájú tálak, edények (kerek, gömbölyű, hosszú, szögletes, hosszúkás) jelenléte. Szintén megjegyzendő, hogy különböző ételek szervírozásához edényvariánsokat tartottak készletben, ami árulkodik a fogyasztási szokásokról is. Ennek alapján megkülönböztettek boros, pezsgős, likőrös, ivó, teás és fagyaltos poharat; leveses, cukros, csokoládés és kávéscsészét; boros és tejes palackot; salátának, fagyaltnak, mustárnak, süteménynek, szósznak való edényt, sótartót stb.[64] Mindez egyértelműen bizonyítja, hogy a minőségorientált gasztrókultúra kiemelkedő szerepet töltött be az udvar életében, ami egyben a mindennapok üde színfoltját képezte.

VII.

A belső térhez hasonlóan fontos s reprezentatív szerepet töltött be a külső szintér is, pontosabban az istálló és az udvarhoz tartozó kert. Kétségtelen tény, hogy Festeticset a lovak iránti elfogultság jellemezte, ami a hadseregben, pontosabban a huszárságban eltöltött időkből fakadt.[65]

A lovak gondviselését először az 1800. évi instrukció rögzítette. Eszerint a lovakat az udvari rendtartáshoz tartozó ménesmesterre (*Stallmeister* [ném.]) bízták – aki ebben az időben Tessler András volt –, de az udvari kasznár is felelt értük az eltulajdonításuk megelőzése, valamint a tisztán- és épségben tartásuk tekintetében. Az istállóbeli szerszámokat is nyilvántartásba vették, azok tisztán tartása azonban arra nézve volt kötelező, akinek hivatalához az adott eszköz tartozott, míg a ménesmester azok kijavításáról gondoskodott.[66] A ménesmester továbbá köteles volt pontos nyilvántartást, hágatási jegyzőkönyvet készíteni a lovak neméről, színéről, fajtájáról, tulajdonságairól, hibáiról, a hágatás idejéről, de még azt is megkülönböztették, hogy szekeres vagy hátaslóról van-e szó. Ezenfelül negyedévente jelentést adott az ún. „Ménés Visgáló Könyv”-ben, melyben részletesen beszámolt az állatok állapotáról, az esetleges változásokról.[67]

A ménesmester ugyan még 1803-ban is meghatározó szerepet játszott az udvartartás működésében, ám őt a pénz és a naturáliák számadásáért, az alárendelt személyzet, így a konvenciók cselédek kötelességeinek betartásáért felelős udvarnokkal és tárnokmesterrel együtt a tisztartó alá rendelték.[68] A ménes tekintetében a három évvel későbbi útmutatás igazi újdonsága „A Belső Udvari Conventionatus Tselédeknek Kötelességeiről, számon tartásáról, bészerezéséről, és a Dependentiáknak azok között való Felosztásáról” szóló második pontban érzékelhető. Ekkor ugyanis új tisztségek sora jelent meg, mint például az udvari *beraiter*, akinek elsődleges és megszeghetetlen kötelességei közé tartozott az udvari kocsisokra és lovászokra való felügyelet a ménes épségben tartása érdekében – ami korábban a ménesmesterre volt bízva. A cügbeli lovak gondviselése a ménesmester és a *beraiter* közös feladata volt, de a tárnok is figyelt a porciójukra és ápoltságukra.[69] Az udvari tisztség kötelességeihez tartozott még egy jegyzőkönyv készítése a konvenciók cselédek számontartása érdekében.[70]

Az udvartartáshoz tartozott a szekerekért és kocsisársáért felelős első kocsis-szekérmester is. Ugyancsak fontos szerepkör hárult a lovászokra (*Pferdeknecht/Reitknecht* [ném.]), akiknek feladatkörét 1803-ban határozták meg pontosan. Az első lovász lovaglás alkalmával mindig elkísérte a gróft, a második lovász a ménlovakkal foglalkozott, a harmadik pedig a gróf paripáira ügyelt. Természetesen kötelesek voltak ellátni a lovászok is a rájuk bízott állatokat, s higiéniai intézkedések szerint gondozni, olykor még szecsát is metszeni. Ők a *beraiter*nek tartoztak engedelmességgel, akinek ellenőrzése és felügyelete alatt tanító tevékenységet is folytattak. A lovászok mellé még két istállóbeli gyermeket is fogadtak az első lovász felügyelete alatt, akiknek mindenféle munkát el kellett végezni az istállóban – mint például a kutyák etetését –, emellett meg kellett tanulniuk lovagolni.[71] Éppen ezért sokat áldozott a keszthelyi gróf a ménes fejlesztésére, amiben kulcsszerepet töltött be a lótenyésztéssel és lótartással, az állatok trenírozásával, ápolásával és karbantartásával foglalkozó szolgálószemélyzet.

Az előbbieken vizsgált elemek mellett meg kell említenünk a reprezentatív külső térhez, vagyis a kastély épületéhez elválaszthatatlanul hozzátartozó kertet. Korszakunkban következett be az angol típusú tájkertészetre való áttérés – ahogy azt a bevezetésben előrevetítettük –, ami egyértelműen bizonyítja, hogy a 18-19. század fordulóján már egy új szellemi áramlat megjelenésével szembesülhetünk, amelynek példaképe immár Anglia volt. Ezekben a kertekben a romantika jegyében melankolikusságot, komor hangulatot idéző, filozofálgatásra, meditációra alkalmas teret alakítottak ki.[72] A keszthelyi Festetics uradalomban azonban a kert többféle funkciót töltött be, ugyanis egyszerre volt a kastélyhoz tartozó presztízs és látványvilág kifejezője és mulatságok színhelye, de a georgikoni szakoktatás gyakorlati ismereteinek elsajátításához is helyszínül szolgált.[73]

Ennek következtében aligha lehetett nélkülözhető az udvari kertész (*Gärtner* [ném.]) alkalmazása, aki nemcsak fizikai munkát végzett, hanem köteles volt ügyelni a konyha- és gyümölcsöskertre, valamint a kertben használatos eszközökre is. Mindenekelőtt a haszonra kellett törekednie, ezért mindenféle növényből annyit ültetett, hogy az eladottakból befolyt pénz fedezze a művelésre alkalmazandó eszközök árát, s a profitból a kertésznek évenként „jutalom is adathasson”. Mindemellett a kerthez tartozott egy teknősbékás és csigás kert is, feltehetően ízletes húsvuk miatt, ennek következtében a

kertésznek kellett a tisztántartásukra, a csigák szaporítására és megőrzésükre ügyelni.[74] A kert fontosságát s a munka mértékét bizonyítja, hogy az 1803. évi instrukció szerint a kertész munkáját további két legény, négy kerti szolga és egy kertészinás segítette.[75]

VIII.

Festetics konszolidálódott anyagi helyzete egyértelműen tetten érhető a bérek hierarchiájában, amit néhány példán keresztül igyekszünk prezentálni.

Először az uradalmi tisztviselők, az udvar legmegbecsültebb kulcsfiguráit emeljük ki, mint Nagyváthy János *direktort*, akinek 1792 február és 1793 októbere között egy éves fizetése egy elismervény tanúsága szerint 1525 ft volt, vagyis több, mint az Esterházyak szolgálatában álló Joseph Haydn *Kapellmeisteré* (karmester), aki 1790-ben 782 ft 30 xr-t keresett évente a deputátum mellett.[76] Asbóth János georgikoni professzor, utóbb a Directio vezetőjének a 19. század elején 400 ft készpénz és 200 ft értékű természetbeni juttatás járt a marhatartás jogán és a tiszti lakáson kívül.[77] Fizetése folyamatosan emelkedett, s munkája elismerését támasztja alá az a megfizetés a gróf részéről, hogy hivatalból való távozásakor, 1818-ban 2 000 ft juttatásban részesítette őt, a fizetését pedig addig folyósították neki, amíg Keszthelyen tartózkodott, sőt fiainak ugyanígy járt „a fél stipendium [ösztöndíj] ugy mint 600 ft mind addig, miglen a többi stipendiatikus között üresedés leszen”. [78] Ezután Asbóth pozícióját Angyalffy Mátyás András töltötte be évi 1 200 ft fizetés és szabad szállás fejében.[79]

Az udvari vadász éves fizetése 1804-es adatok szerint magasnak tekinthető a többi szolgálattevő fizetéséhez képest. Egészen pontosan 467 ft fizetségben részesült, ha a 300 ft készpénz mellett az egyéb juttatások árát forintba átszámítjuk.[80] Tekintettel a korábban részletesen taglalt belső személyzet hierarchiájára nem lepődünk meg, hogy az 1800-ban készült éves bér-kimutatások alapján a belső személyzeti hierarchia legfelső fokán álló udvari kasznár, Berke József kapta a legtöbb fizetést, 330 ft-ot. Őt a rangsorban valamivel lemaradva az udvari szakács, Novota Mihály követte 280 ft-tal, ami bizonyítja, hogy valóban kitüntetett figyelemben részesült a gasztrokultúra. Nem mellékes szempont, hogy ez a poszt higiénikus, szakképzett munkaerőt követelt meg, s bár mindvégig „láthatatlan” maradt, munkáját nagyra becsülték. Hasonló mondható el az inas, Czettin István szolgálatairól (258 ft 36 xr), valamint Tóth Pál kocsisról (216 ft 6 xr) is. A három lovász bérezésében pozíciójuk szerint eltérés figyelhető meg, ugyanis Szemesi László 190 ft-ot, míg Hertzig András és Kováts János 60-60 ft-ot kapott kézhez, ami igen alacsonynak mondható. Végül Schön Mihály svájceres 100 ft-ban részesült, míg Torma Panni és László Böske szolgálólányok 80-80 ft-ban.[81]

Ezek a számszerűsíthető adatok a magyar nyugat-dunántúli főnemesi reprezentatív udvartartásokról alkotott komplex kép kialakításához is hozzájárulnak. Más tekintetben azt is megállapíthatjuk, hogy a Festetics-adminisztrációban, a belső udvari alkalmazottak esetében a bérek rendkívül differenciáltak voltak. Ha elkülönítjük a tisztviselőket a szolgálattevőktől, s figyelembe vesszük e mikro-társadalom hierarchiáját, ezek fényében elmondható, hogy a tisztviselők mind a szolgálattevők, mind pedig más uradalmak

alkalmazottjaihoz képest jól voltak fizetve.[82] A személyzet hierarchiáját illetően, kijelenthetjük, hogy a középkori hagyományokon alapuló familiáris rendszer maradványai fennmaradtak.

IX.

Festetics egészségügyi állapota 1819-re megromlott, s hatvanöt éves korában elhunyt, ami egy virágzó időszak lezárását jelentette. A gróf halála után gyászjelentések láttak napvilágot magyar,[83] német[84] és latin[85] nyelven, a halálának pontos idejével és körülményeivel, illetve a gróf viselt címeivel. A temetésről pontos információink a „Gyászos Rendelések és Levelezések Protocollumá”-ból állnak rendelkezésünkre Festetics László útmutatásai nyomán. Ebben leszögezte László gróf, hogy méltó módon kell felkészülni apja temetésére az udvari tisztségviselők részvételével. A presztízsidőszak utolsó fázisáról a temetési ceremónia előkészületei, például a beszerezendő dolgokról készült számlák, vagy a felvonulás menetének pontos lejegyzései tanúskodnak. [86]

A Festetics család keszthelyi ágának kéziratos forrásaiból a főúri létformát jellemző elvi, gyakorlati sajátosságok rendszerét rekonstruálhatjuk. Meghatározó a presztízszorientációs és reprezentatív szándék, illetve a társadalmi helyzettől elválaszthatatlan mentalitásjegyek kirajzolódása, másrészt lehetőségünk nyílik mikroszintű udvar-, társadalom- és művelődéstörténeti vizsgálatokra a tisztviselőket és a szolgálattevőket illetően.

Festetics szakképzett birtokigazgatást, illetve udvartartást hagyott hátra, ami az alkalmazottak hozzáértéséből s a megfelelő vagyoni háttérből fakadt. Festetics tisztában volt az instrukciók kidolgozásának jelentőségével, ennél fogva az útmutatások kitértek mindenre, ami jövedelmező, értékesíthető, vagyongeneráló vagy attitűdformáló státusszimbólum volt. Az instrukciók a keszthelyi udvar belső és külső tereinek viszonylatában írták elő a teendőket, s vitathatatlanul hangsúlyos szerep jutott a korszak „civilizációs folyamatába” tartozó higiénia térnyerésének is. Mindez fokozatosan a keszthelyi hétköznapok részévé vált, ami az anyagi, tárgyi s természetesen a viselkedési kultúra megváltozását is befolyásolta.

[1] Lukács Gábor: *A Festetics-birtok gazdálkodási és vezetési reformja a XVIII. század végén. PhD értekezés, Keszthely, 2009, 65. (http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2009/Lukacs_Gabor_dissertation.pdf)* (Letöltés: 2017.03.14.) Az adósság-kimutatáshoz részletesen lásd: Kurucz György: Adósság, hitel, törlesztés. Festetics György pénzügyi helyzete 1782 és 1818 között, *Századok*, CIL. évfolyam, 3. szám, 2006, 539-565.; Kurucz György: *Keszthely grófja. Festetics György*, Budapest, Corvina, 2013, 137-160.

[2] Kurucz: Adósság, 543–557.; Kurucz: *Keszthely grófja*, 143-160.; Kurucz György: Verwandtschafts- und Finanzbeziehungen Zwischen den Ungarischen Adelsfamilien der Festetics und Eszterházy: Die Verbindung des Keszthely-Zweiges der Festetics und des Zólyom-Zweiges der Eszterházy am Ende des 18. Jahrhunderts, in Gürtler, W.-Kropf, R. (Hg.): *Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert* (Wissenschaftliche Arbeiten aus

dem Burgerlend Band 128), Eisenstadt, 2009, 463-468.; Kurucz György: Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820-1830), *Századok*, CL. évfolyam, 3. szám, 2016, 540-541.

[3] A magyarországi főúri életmód, udvartartás jellegzetességeihez lásd: H. Balázs Éva – Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Hétköznapi élet a Habsburgok korában 1740–1815*, (Mindennapi történelem sorozat), Budapest, Corvina, 2007, 37-43., 57-67., 69-79., 81-85., 98-99., 105-129., 154-157.; Krász Lilla – Kurucz György (szerk.): *Edelényi hétköznapiak a 18. században*, Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltatási Központ, 2014, 26-45., 47-53., 103-119., 121-131.

[4] Péczely Piroska: *A keszthelyi Festetics kastély és belső berendezése*, Budapest, Múzeumok Központi Propaganda Irodája, 1958, 32-44.; Alföldy Gábor: A keszthelyi Festetics-kastélypark rövid története, in Alföldy Gábor (szerk.): *Királyi és hercegi kertek Magyarországon. Principal Gardens of Hungary. Königliche und herzogliche Gärten in Ungarn. Esterháza, Gödöllő, Keszthely, Visegrád*, Budapest, 2001, 43-49., Angol nyelven: Uo., 103-109., Német nyelven: Uo., 171-179.; Kurucz: *Keszthely grófja*, 262-63. Bővebben lásd: Uo. 264-67., Kurucz György: A Festeticsek. Egy család változó korszakai, *Rubicon*, 8. szám, 2013, 27.

[5] Kurucz: *Keszthely grófja*, 106., 187-193.

[6] Ezúton szeretném megköszönni Kurucz György segítségét.

[7] Kurucz: *Keszthely grófja*, 267-268.

[8] Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL OL) Festetics Levéltár (továbbiakban: Lt) Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. doboz (továbbiakban: d.) folio (továbbiakban: f.) 547.

[9] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 396.

[10] Uo. f. 398.

[11] Uo. f. 398.

[12] Uo. ff. 399-401.

[13] Uo. ff. 399-400.

[14] Uo. f. 401.

[15] Uo. ff. 414-416., f. 401.

[16] Uo. ff. 401-403.

[17] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 547-548., f. 553.

[18] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 408.

[19] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 548.

[20] Uo. ff. 556-557.

[21] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. ff. 410-411.

[22] Magyar Ferenc és Szili József. Kurucz: *Keszthely grófja*, 269. „*Our dinner was abundantly provided with excellent dishes, and served much in the German manner.(...) It may be truly said, that the character of these meals was hospitality and abundance, without unnecessary or irksome parade. The Graf was always, both at table and in his excursions in the carriage, attended by two young men, dressed as Hussars without arms ; and, besides these, three or four servants, out of livery, generally served at the table. The conversation was always instructive, full of good temper, and enlarged views on the part of my host.*”
Richard Bright: *Travels from Vienna Through Lower Hungary: With Some Remarks on the State of Vienna During the Congress, in the Year 1814*, Edinburgh, Archibald Constable and Company, 1818, 376., 446.

[23] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. ff. 406-407.

[24] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Jegyzőkönyvek 1803 P 279 f. 14. 18. sz.

[25] Krász – Kurucz: *Edelényi hétköznapiak*, 126-127.

[26] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 548.

[27] Norbert Elias: *A civilizáció folyamata: szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások*, ford. Berényi Gábor, Budapest, 1987, 315.

[28] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 549-550.

[29] Uo. f. 550., ff. 555-556.

[30] MNL OL Fesztetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. ff. 408-409., f. 417.

[31] MNL OL Fesztetics Lt Kastély-, bútor- és berendezési leltárak P 236 92. d. ff. 120-122.

[32] Elias: *A civilizáció folyamata*, 87-90.

[33] *Hétköznapi élet*, 112-113.

[34] Kurucz: *Keszthely grófja*, 199-200.; Krász Lilla: Bibliofil főurak: Fesztetics György gróf orvostudományi könyvgyűjteményéről (Vázlat), in Nyerges Judit – Verók Attila – Zvara Edina (szerk.): *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Budapest, 2016, 425.

[35] Péczely: *A keszthelyi*, 32-37.

[36] Kurucz: *Keszthely grófja*, 199-200.

[37] „The library is a magnificent room, with a gallery round it, and filled with books in all languages.” Bright: *Travels from Vienna*, 376-77.

[38] Kurucz György: Könyv és főnemesi műveltség: Fesztetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén, *Aetas*, XXI. évfolyam, 2-3. szám, 2006, 93-108., Kurucz: *Keszthely grófja*, 81-95.

[39] Krász: *Bibliofil főurak*, 427-433.

[40] Kurucz György: Az „új mezőgazdaság” irodalma az egykori Festetics-könyvtár anyagában, Magyar Könyvszemle, CVI. évfolyam, 1-2. szám, 1990, 32-44.; Kurucz: *Keszthely grófja*, 199-211.; Kurucz: *A Festeticsek*, 27.

[41] „This nobleman lives constantly at Keszthely, where he has a fine library of nearly 15,000 volumes, chiefly collected by his father. From this source of amusement and instruction, he has drawn deeply and successfully, during the hours unoccupied by the more active employments of improving his estates, and superintending the princely agricultural school, which he has here established.” Bright: *Travels from Vienna*, 361.

[42] Az instrukcióból Festetics György utasítására két tartalmilag teljesen megegyező példány keletkezett, de más-más kézírással. MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1808 P 279 55. d. T. I. ff. 155-159., ff. 160-163.

[43] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 408.

[44] Uo. f. 409.

[45] Uo. f. 409.

[46] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19.d. f. 569.

[47] Uo. f. 558., f. 569.

[48] Uo. ff. 570-572.

[49] Uo. ff. 551-552.

[50] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19.d. f. 548., f. 551.

[51] Uo. f. 549., ff. 552-553.

[52] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 407.

[53] Kurucz: *Keszthely grófja*, 267.

[54] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. ff. 406-407., f. 416.

[55] Elias: *A civilizáció folyamata*, 87-90., 206-310.

[56] Uo., 315.

[57] 1806 őszén a keszthelyi pincékben 1 117 akó régi és 2 030 akó újbor volt, melyet akónként 9 forint (továbbiakban) ft 12krajcárért (továbbiakban: xr) adtak el, de így is maradt 2 181 akó. Kállay: *A magyarországi nagybirtok*, 170.

[58] Kiegészítésképpen a borokhoz bővebben lásd: Kurucz: *Keszthely grófja*, 269.

[59] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 567-568.

[60] Fórizs Gergely (szerk.): *Berzsenyi Dániel levelezése*, Budapest, 2014, 508., 948.

[61] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1818 P 279 107. d. T. III. ff. 147-148.

[62] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 551-552.

[63] Uo. ff. 551-552., MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 402.

[64] MNL OL Festetics Lt Kastély-, bútor- és berendezési leltárak P 236 92. d. ff. 101-109., f. 114.

[65] Egy jegyzőkönyv szerint 1799-ben kétszázötven lóval rendelkezett Festetics. Kurucz: *Keszthely grófja*, 271., Kurucz: *A Festeticsek*, 27., MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 867. Ez a szám reálisnak mondható, hiszen ugyanebben az időszakban a Károlyi Józsefnek szánt palotához tartozott lovarda és istálló is, amely tizenhét ménlovat és százhetvenhárom kancát tartott el a legszebb példányokból. Éble Gábor: *A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*, Budapest, Hornyánszky Kiadó, 1897, 61.

[66] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 557-558.

[67] Kurucz: *Keszthely grófja*, 271.; Például lásd: MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 20. d. ff. 456-476., MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1802 P 279 29. d. ff. 8-19., ff. 23-28.

[68] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 398.

[69] Uo. f. 404., ff. 424-426.

[70] Uo. ff. 405-406.

[71] Uo. f. 410.

[72] Csoma Zsigmond: *Kertészet és polgárosodás. Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a keszthelyi uradalomban a 18. sz. végétől a 19. sz. közepéig*, Budapest, Centrál Európa Alapítvány, 1997, 296-305., H. Balázs – Krász – Kurucz: *Hétköznapi élet*, 42-43.

[73] H. Balázs – Krász – Kurucz: *Hétköznapi élet*, 43.

[74] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. ff. 570-572.

„In the evening I was taken to see another object of curiosity,—the garden kept for the rearing and preservation of land tortoises. (...) being deemed a delicacy for the table, are caught and kept in preserves. (...) In one corner was a space separated from the rest by boards two feet high, forming a pen for snails, which here, as well as in Germany, are in request as an article of food.” Bright: *Travels from Vienna*, 448.

[75] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1803 P 279 37. d. f. 407., ff. 427-431.

[76] A természetbeni juttatások a következők voltak: egyenruha 170 ft értékben, 4 mérő búza, 12 mérő rozs, $\frac{3}{4}$ mérő árpa, 300 font marhahús, 50 font só, 30 font zsír, 36 font gyertya, 18 vödör bor, 2 disznó, 12 öl tűzifa. Kállay: *A magyarországi nagybirtok*, 117.;

Lukács: *A Festetics-birtok*, 67. (http://konyvtar.uni-pannon.hu/doktori/2009/Lukacs_Gabor_dissertation.pdf) (Letöltés: 2017.03.14.)

[77] Kurucz György: Göttingentől Keszthelyig: Asbóth János (1768-1823) tanári és uradalmi tisztí tevékenysége, 1801-1818, *Századok*, CILVII. évfolyam, 2013/4,1043.

[78] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1818 P 279 104. d. T. I. f. 780.

[79] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1818 P 279 105. d. T. II. f. 199.

[80] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1804 P 279 39. d. f. 263.

[81] MNL OL Festetics Lt Directorátusi Ügyiratok 1800 P 279 19. d. f. 509-510.

[82] Például a 17. században Batthyány I. Ádám konyhamestere 44 ft-ot, Esterházy Miklósé 40 ft-ot, míg a két udvarban alkalmazott, legjobban fizetett szakácsok mindössze 70-75 ft-ot kaptak. Ugyanebben az időben Thököly udvartartásában a főkonyhamesternek járt a legmagasabb fizetség (150 ft), ám ennek dupláját (300 ft) kapta kézhez Esterházy Pál konyhamestere, ami az előzőekhez képest jelentős összegnek számított. Benda Borbála: *Étkezési szokások a magyar főúri udvarokban a kora újkorban*. (Archivum Comitatus Castriferrei 6.), Szombathely, 2014, 68, 71. Keszthelyhez viszonyítva a kasznárnak a 18. század utolsó harmadában ugyancsak alacsony fizetés járt: például Kőszegen 80 ft, Kismartonban 100 ft, míg Ozorán 110 ft. Kállay: *A magyarországi nagybirtok*, 118.

[83] MNL OL Festetics Lt Festetics I. György halálával kapcsolatos iratok 1819 P 246 5. d. B. IV./10. f. 5.

[84] Uo. f. 4.

[85] „Placuit inscrutabili Divinae Providentiae Genitorem meum Excellentissimum ac Illustrissimum Dominum COMITEM GEORGIUM FESTETICS de TOLNA, Sacrae Caesareae et Regio Apostolicae Majestatis Camararium [királyi kamarás], et Actualem Intimum Status Consiliarium [belső titkos tanácsos], Arcium Rezi, Tádika, Kemend, Vasvár et Csáktornya, nec non Dominiorum Keszthely, Rezi, Tádika, Kemend, Vasvár, Csurgó, Sz. Miklós, Balaton Keresztúr, Ság, Muraköz, Csáktornya, et Szalk Szent Mártony perpetuum ac haereditarium Dominum Terrestrem [örökös tulajdonos], Praesidii Légrád Supremum Capitaneum e fluxa hac [főkapitány], et mortali vita ad Aeternitatem evocare [halandó ember az örökkévalóságban].” Uo. f. 2.

[86] Uo. ff. 70-78., ff. 1-69.

Zsidai Réka: Batthyány Lajos nádor (recenzió)

kre-dit.hu/tanulmanyok/zsidai-reka-batthyany-lajos-nador-c-kotet-recenzioja/

2018. május 16.

Móricz Péter (szerk.): *Batthyány Lajos nádor*. Körmend, Körmendi Kulturális Központ, Múzeum és Könyvtár, 2017. pp. 208.

„A Batthyány család története évszázadokon át összefonódott Magyarország és Körmend történetével. Az ország és városunk számos kiemelkedő személyisége származik e főúri famíliából. «Az egyetlen család mely nádort, miniszterelnököt, bíboros hercegprímást és szentet adott a hazának.»” – írja Bebes István, Körmend város polgármestere köszöntő szövegének első soraiban (p. 7.). E rövid bevezető előrevetíti, hogy egy impozáns múlttal rendelkező történelmi család kultúra- és identitásformáló hatásáról nem feledkezhetünk meg.

A szóban forgó munka a főúri família egy eddig kevésbé kutatott és ismert reprezentánsának, Batthyány Lajosnak (1696-1765) Körmend városáért és a közjóért tett erőfeszítéseit hivatott bizonyítani a nádor életpályájának különböző aspektusait figyelembe véve, mely számos társadalom- és művelődéstörténeti adalékot tartalmaz. A tanulmánykötet emellett már a bevezetőben jelzi, hogy lokális célt is kitűzött maga elé annak érdekében, „*hogy a körmendiek jobban megismerjék a városhoz szorosan kötődő legjelentősebb személyt, Batthyány Lajost, akinek a földesurasága alatt – a kastély mellett – három majornak, a templomnak, a plébániának, a városházának, az iskolának, az első kórháznak, a sóháznak, a postaállomásnak, és több mint 25 uradalmi lakóháznak, műhelynek és üzletnek az építése zajlott.*” (p. 10.). A kilenc tanulmányból álló kötet apropóját pedig az utolsó nemzeti nádor halának 250. évfordulója alkalmából Körmenden megrendezett konferencia adja.

A tanulmányfűzér első írását egyben a kötet szerkesztője, Móricz Péter teszi közzé „*Batthyány Lajos élete – halotti beszédei tükrében*” címmel. A szerző a nádor életpályájának stációit és tevékenységeit veszi sorra Csődy Pál szombathelyi, valamint Galgóczy Ferenc pozsonyi kanonok által közreadott halotti beszédek segítségével. A tanulmány voltaképpen e két forrás alapján prezentálja a gróf biográfiáját kitérve az ősökre, ismertetve a gyermek- és ifjúkorát, családi életét, hivatali pályafutását, karrierépítését, az uralkodóhoz való viszonyát s végül vallásosságát. Ugyanakkor részleteibe menően tárja az olvasó elé Batthyány halálának körülményeit és temetésének lebonyolítását, majd a két halotti beszédet mutatja be tartalmilag és szerkezetileg.

Nagy János „*Batthyány Lajos nádorrá választása és Vas vármegye rendjei az 1751. évi országgyűlésen*” című munkájában egy konkrét politikai eseményt, a nádorválasztást választotta kutatási témájának, méghozzá országgyűlési naplók és versek (pasquillus), illetve családi levelezések segítségével. Az országos főméltósági kinevezést az évszázadokra visszanyúló családi státusz és a Habsburg-dinasztiához fűződő lojalitás mellett a gazdasági erő s a kiterjedt kapcsolati háló megfelelő voltának köszönhető. A szerző külön kitér a nádorválasztás visszhangjára, ami ellentmondásos szerepben, ám pozitív képben tünteti fel a nádort: a rendi alkotmányosság védelmezője, az uralkodó és a diéta mediátora, a közjó megtestesítője. Ide kapcsolódik Kulcsár Krisztina tollából származó írása („*Nádorság és ami vele jár: A nádor hivatali feladatai a 18. században Batthyány Lajos példája alapján*”), mely Batthyány Lajoson keresztül mutatja be a 18. században szokássá vált nádori feladatokat és jogokat. Ezek alapján kétségtelen, hogy a legalkalmasabb személy került a nádori pozícióra, aki a szerző állítása szerint már kortársai közül is kiemelkedett.

A ranghoz s a főúri státusszal összefüggő reprezentációhoz, továbbá a Habsburg-házhoz fűződő szoros kötődéshez magától értetődően hozzátartozott a kitüntetések adományozása is. A legismertebbek és legjelentősebbek, mint az Aranygyapjas Rend és a Magyar Királyi Szent István Rend insigniái a nádort is megillették, melyeket Pandula Attila mutat be, majd segédtudományok tekintetében a nádorhoz kapcsolódó heraldikai emlékeket említi meg „*Batthyány nádor rendjelei – Különös tekintettel a társadalomtörténeti vonatkozásokra*” című munkájában. Szorosan ide tartozik az épített lakókörnyezet is mint a rang kifejezője. Jelen esetben Mentényi Klára a körmendi barokk kastély-együtteshez tartozó reprezentatív lovardát mutatja be építészettörténeti szempontból, illetve az épület történetét követi nyomon napjainkig („*A Batthyány Lajos által épített fedett lovarda Körmenden*”). A ménállományhoz egyébként a kora újkorban kitüntetett figyelem párosult, ugyanis a hadseregben való szolgálat a karrierépítés egyik lehetséges módját jelentette. Másfelől a társadalmi elit eszköze volt, hiszen például a vadászat a főúri időtöltés kedvelt megnyilvánulási formája volt a fényűzés reprezentálása mellett.

A körmendi uradalom társadalomtörténeti eredményeihez két tanulmány kapcsolódik. Kondicsné Kovács Éva („*Földesúr contra nádor: Parasztmozgalom a körmendi uradalomban*”) tovább árnyalja Batthyány Lajos képét, aki földesúrként erőszakkal fogadtatta el a földesúri szolgáltatások növelését, ami végül lázadást eredményezett. Ám Mária Terézia a jobbágyok sorozatos panaszleveleit a Helytartótanácsához, pontosabban a nádorhoz küldte kivizsgálásra, így Batthyány saját magával került szembe. A leverést már

nem élte meg a nádor, de a zendülés mindenképp eredményesnek bizonyult, hiszen ennek köszönhető az 1767-es Urbárium. Ide kapcsolódóan Nagy Zoltán történeti-néprajzi aspektusból Körmend kézműves társadalmát veszi górcső alá, mely további érdekességekkel szolgál a mezővárost illetően („*Kézművesek a társadalom szövetében: Körmend mezőváros kézműves társadalma Batthyány Lajos korában (1720–1765)*”).

A tanulmányfűzér záróközleményei pedig Batthyány Lajos öccsével és egyik fiával kapcsolatosak. Előbbi értekezés szerzője, Kökényesi Zsolt, „*Katona vagy udvari ember? Batthyány Károly helye a bécsi udvari arisztokrácia soraiban*” címmel reprezentáció- és karriertörténeti aspektusból vizsgálja Batthyány Károly (1698-1772) udvari szerepét. Ismeretes, hogy az elit esetében a karrier kiépítésének több útja volt járható az újkorban, melyet Batthyány Károly esete is jól példáz: a hadsereg s a diplomácia területén, illetve az udvarban is lehetett meghatározó kulcspozíciókhoz jutni. Kökényesi egyértelműen rávilágít ugyan a főnemes meghatározó udvari szerepére, valamint műveltségére, ám ahogyan ő írja, „*mindezek ellenére Batthyány Károly mégsem foglal el jelentőségének megfelelő helyet a magyar történetírásban*” (p. 182.). Utóbbi dolgozat pedig Gyürki Lászlónak köszönhetően „*Batthyány József bíboros, hercegprímás (1727–1799)*” életét dolgozza fel, aki erdélyi püspök, kalocsai, majd esztergomi érsek, bíboros és hercegprímás volt egy személyben. A szerző bebizonyítja, hogy Batthyány József vitathatatlanul a Magyar Királyság egyik legmeghatározóbb egyházi személyisége, akinek mind intellektuális, mind pedig egyházi szempontból sokat köszönhet a magyar nemzet.

Az ismertetett kötet jelentősége egyértelműen megragadható Batthyány Lajos konstruktív tevékenységének igazolásában, a lokális történelem jelentőségének bizonyításában, s egy ez idáig kevésbé ismert, ám annál nagyobb jelentőséggel bíró személy életútjának bemutatásában új kutatási eredmények közreadása révén. Igen öröndetes, hogy a szerzők színes illusztrációkkal teszik még érzékletesebbé, színesebbé írásaikat, ami nagyban hozzájárul a kötet színvonalának emeléséhez. A tanulmányok stílusa olvasmányos és gördülékeny, de ugyanakkor mindvégig tudományos marad, így a történelem, vagy csupán a helytörténet iránt érdeklődő laikus közönség számára is élvezetes olvasmány lehet.

Összességében tehát egy színvonalas, több aspektusból megközelített, számos adalékinformációt közlő, Batthyány Lajos nádori tevékenységére kihegyező, ám közel sem teljes biográfia született, mely eleget tesz a szerzők elvárásainak, hiszen valóban méltó emléket állít a nádornak. Reméljük, hogy hamarosan olvashatjuk a kötet folytatását.